

**T. C.**  
**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**  
**İSPANYOL DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**İBER YARIMADASINDAKİ ROMANİK  
DİLLERİN KÖKENLERİ VE İLK EDEBİ  
ÖRNEKLERİ**

**Vehbi Uğur TUYUN**

**2501200634**

**TEZ DANIŞMANI**

**Doç. Dr. María Jesús HORTA SANZ**

**İSTANBUL 2022**

## ÖZ

### İBER YARIMADASINDAKİ ROMANİK DİLLERİN KÖKENLERİ VE İLK EDEBİ ÖRNEKLERİ

Vehbi Uğur TUYUN

İber Yarımadası, tarihi boyunca, kendine has dilleri olan yerli halkların ve Yarımada'ya sonradan gelmiş toplulukların getirdikleri dillerin kimi zaman birbirine karışarak kimi zaman da bir dilin diğer dillerin üzerinde egemen olması ile sonuçlanan süreçlere şahit olmuştur. Günümüze geldiğimizde İber Yarımadası'nda konuşulan dillerin büyük çoğunluğunun Romanik Diller olduğu görülür. Romanik Diller, Roma İmparatorluğu'nun idaresinde kalan topraklarda konuşulan Latincenin zamanla farklılaşarak yeni diller halini alması ile oluşmuşlardır. Romanik Dillerin sınıflandırılmasında İber Yarımadası'nda ortaya çıkmış olan bir alt gruba İbero-Romanik Diller adı verilir. İbero-Romanik Diller tarihsel gelişimi açısından birçok araştırmaya konu olmuştur. Araştırmalar göstermiştir ki İber Yarımadası'nda, Orta Çağ boyunca, özellikle Endülüs Arapları ve Yarımada'nın Kuzeyindeki Hristiyan Krallıkları arasındaki savaşların sürdüğü dönemde, İbero-Romanik Dillerin yazılı ilk örnekleri hızla ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Konu edebiyat olduğunda İbero-Romanik Dillerde Edebiyatın yazılı ilk örneklerinin lirik şiir parçaları olduğu görülür. Bu lirik şiir parçaları, Endülüs topraklarında yaşamış Arap ya da Yahudi asıllı şairlerce, Arapça ya da İbranice yazılmış, XI, XII ve XIII. yüzyıllara tarihlenen kimi şiirlerin son mısralarına eklenmişlerdir. Bu son mısralara **harce** adı verilir. Harcelerde gözlemlenen kimi ifadeler, adına Müsta'rib Dili ya da Endülüs Romanik Dili denilen bir çeşit İbero-Romanik Dildedir. Birçok araştırmacıya göre bu durum Endülüs toplumunun çokkültürlü, çokdilli yapısının bir çeşit dışa vurumudur.

Romanik dilde ifadeler içeren harceler XX. yüzyılın ortalarında keşfedilmişlerdir. Bu keşif hem dil hem de edebiyat alanında büyük bir heyecan yaratmıştır. Heyecanın sebebi harcelerde gözlemlenen dilin oldukça eski bir İbero-

Romanik Dil olması ve harcelerin Romanik Dillerde bilinen en eski yazılı lirik şiir parçaları olmalarıdır. Bu nedenle farklı uzmanlık alanları olan birçok araştırmacı harceler ile ilgilenmişlerdir. Harcelerin, sonunda yer aldıkları şiirin bütünü gibi, Arap ya da İbrani Alfabesi kullanılarak yazılmış olmaları araştırmacıların işini oldukça güçleştirmiştir. Harcelerin çözümlenmesi, yorumlanması, sınıflandırılması gibi konular birçoğu hala sonuçlanmamış tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların yanında süregelen bir diğer önemli tartışma da harcelerin Batı Edebiyatı'ndaki yeri ve Romanik Dillerdeki benzer lirik şiir türleri ile ilişkileridir. Orta Çağ Batı Edebiyatı araştırmacıları için, önceden sonuçlandığı düşünülen birçok konu harcelerin keşfi ile yeniden gündeme getirilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle İber Yarımadası'ndaki tarih boyunca yaşamış topluluklardan ve onların konuştukları / yazdıkları dillerden bahsediyoruz. Devamında İbero-Romanik Dillerin tarihsel gelişimini ele alıyoruz. XIII. yüzyıla kadar İbero-Romanik Dillerde edebiyatı inceliyoruz. İkinci bölümde Romanik Dilde ifadeler içeren harceleri tanıtıyoruz. Bu tarz harcelerin sonlarında yer aldıkları **müveşşah**, **zecal** gibi şiir türlerinin anlamlarından, kafiye ve biçim özelliklerinden söz ediyoruz. Üçüncü bölümde ise Romanik dilde harceleri odağına alan başlıca araştırmaları ve tartışma konularını değerlendiriyoruz.

Bu Yüksek Lisans Tezi ile hakkında tartışmaların hala süregeldiği Romanik Dilde ifadeler içeren harceleri Türk okuyucuya tanıtmayı ve bu harcelerin İspanyol Dili ve Edebiyatı açısından önemini ortaya koymayı amaçlıyoruz.

**Anahtar Kelimeler:** İbero-Romanik Diller, Müsta'rib Dili, Endülüs Edebiyatı, Orta Çağ'da Lirik Şiir, Harce.

## ABSTRACT

### THE ORIGINS OF THE ROMANCE LANGUAGES IN THE IBERIAN PENINSULA AND THEIR FIRST LITERARY EXAMPLES

Vehbi Uğur TUYUN

The Iberian Peninsula, throughout its history, has witnessed processes that, sometimes resulted in the mixing of languages of the indigenous people with their own languages and the languages brought by the people that came to the Peninsula later, and sometimes resulted in the dominance of one language over other languages. When we look upon the present day, we can see that the majority of the languages spoken in the Iberian Peninsula today are Romance Languages. Romance Languages were formed when the spoken Latin in the lands under the rule of the Roman Empire, evolve over time and became new languages. In the classification of Romance Languages, the subgroup that emerged in the Iberian Peninsula is called the Ibero-Romance Languages. Ibero-Romance Languages have been the subject of many studies in terms of their historical development. Research has shown that the first written examples of Ibero-Romance Languages began to emerge rapidly in the Iberian Peninsula during the Middle Ages, especially during the warfare between the Andalusian Arabs and the Christian Kingdoms in the North of the Peninsula.

When it comes to literature, it is seen that the first written examples of literature in Ibero-Romance Languages are pieces of lyric poetry. These pieces of lyric poetry were added to the last lines of some poems dating back to the 11th, 12th and 13th centuries which were written in Arabic or Hebrew by Arab or Jewish origin poets who lived in Andalusia. These last lines are called the **kharjas**. Some expressions observed in the kharjas are written in a kind of Ibero-Romance Language called **Mozarabic** or **Andalusi Romance**. According to many researchers, this situation is a kind of reflection of the multicultural and multilingual structure of the Andalusian society.

The kharjas containing expressions in Romance Language were discovered in the middle of the 20th century. This discovery created a great excitement both in the field of language and literature. The reason for the excitement is that the language observed in the kharjas is a very old form of Ibero-Romance Language and the kharjas are the oldest known pieces of written lyric poetry in the Romance Languages. In consequence, many researchers with different fields of expertise have been interested in the kharjas. The fact that the kharjas were written using the Arabic or Hebrew Alphabet, like the whole of the poem at the end of which they were located, made it very difficult for the researchers to study. Issues such as the analysis, interpretation and classification of the kharjas have brought many still unsolved debates. In addition to these debates, another important ongoing debate is the position of the kharjas in the Western Literature and their relations with similar types of lyric poetry in Romance Languages. For the researchers of the Medieval Western Literature, many issues that were thought to have been concluded before were brought back to the agenda with the discovery of the kharjas.

In the first part of our study, we primarily talk about the people that lived in the Iberian Peninsula throughout the history and the languages they spoke / wrote. Next, we examine the historical development of the Ibero-Romance Languages. We study the literature in the Ibero-Romance Languages up to the 13th century. In the second part, we introduce the kharjas containing expressions in Romance Language. We discuss the meanings, rhyme and form features of the types of poetry such as the **muwashshah** and the **zajal** at the end of which the kharjas were located. In the third part, we evaluate the main research and discussion topics which focus on the kharjas in Romance Language.

With this master's thesis, we aim to introduce the kharjas containing expressions in the Romance Language, about which discussions are still ongoing, to the Turkish readers and to reveal the importance of these kharjas in terms of Spanish Language and Literature.

**Keywords:** Ibero-Romance Languages, Mozarabic, Andalusian Literature, Medieval Lyric Poetry, Kharja.

## ÖNSÖZ

Tarihi boyunca birçok farklı topluluğa ve uygarlığa ev sahipliği yapmış olan İber Yarımadası, dil zenginliği açısından araştırılmayı hak eden bir coğrafyadır. Modern filoloji biliminin ortaya çıkışından önce bile birçok meraklı, kendi yöntemleri ve çıkarımları ile bu coğrafyanın dillerinin kökenlerini incelemeye çalışmıştır. İber Yarımadası'nda en son ortaya çıkan diller İbero-Romanik Dillerdir. İbero-Romanik Diller, akraba oldukları diğer Romanik Dillerden tarihsel gelişimi ile farklılık gösterirler. İber Yarımadası'nın kayda değer bir bölümü, Avrupa'nın geri kalanında görülmemiş biçimde, yaklaşık sekiz yüzyıl süren bir Arap hakimiyeti dönemi geçirmiştir. Bu süre içerisinde ekonomik, siyasi, askeri olduğu kadar dil ve edebiyatta da Yarımada'da birlikte yaşayan Araplar, Yahudiler, Hristiyanlar gibi farklı topluluklar ve onların kültürleri arasında etkileşimler meydana gelmiştir.

**İber Yarımadasındaki Romanik Dillerin Kökenleri ve İlk Edebi Örnekleri** adını verdiğimiz çalışmamızda, başlangıcından XI. yüzyıla dek İber Yarımadası'ndaki Romanik dillerin ortaya çıkışını hazırlayan ortamı ve tarihsel çerçeveyi ortaya koyuyor, sonrasında İber Yarımadası'nda yüzyıllarca beraber yaşayan Yahudileri, Hristiyanları ve Müslümanları aynı edebi türde buluşturan Romanik dilde ifadeler içeren **harceleri** inceliyoruz.

Çalışmamızın birinci bölümü “İber Yarımadası'ndaki Romanik Diller”, İber Yarımadası'nın tarihi ile bağlantılı olarak dil oluşum, gelişim ve değişimini kronolojik olarak işlemektedir. Konuya dair önemli kaynaklardan faydalanarak harcelerin ortaya çıkışına dek İber Yarımadası'ndan gelmiş geçmiş toplulukların ve bu toplulukların dillerinin İbero-Romanik Dillerdeki kalıntılarını bulmayı amaçlıyoruz. “İbero Romanik Dilde şiirin en eski örnekleri: Harceler” adlı ikinci bölümde Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin ne olduklarını anlamaya yardımcı olacağına inandığımız kavram ve konuları bir araya getirerek harceleri kapsamlı bir biçimde okuyucuya tanıtıyoruz. “Harce Çalışmaları” adını verdiğimiz son bölümde harcelere dair yapılmış en kapsamlı çalışmaları ve bu çalışmalarda ele alınan başlıca tartışma konularını inceliyoruz.

Çalışmamızı hazırlarken belli konularda zorlandığımızı ifade etmemiz gerekiyor. Bu zorluklardan ilki ele alınan konunun kapsamının Doğu ve Batı Edebiyatlarını içine alacak şekilde geniş olmasıdır. Harce alanında çalışan önemli uzmanların birçoğu ya Arap ve / veya İbrani Dili ve Edebiyatı alanında uzmanlaşmış ya da Romanik Diller ve Edebiyatları alanında uzmandırlar. Harcelerin dili uzmanların birlikte çalışmalarını gerektirse de birçok uzman, birlikte çalışmak yerine konuyu sadece kendi alanından ele almayı tercih etmişlerdir. Karşılaştığımız bir diğer zorluk, harceler ile alakalı kaynakların farklı Avrupa dillerinde ve hatta aynı dilde bile farklı çevriyazı tercihleri ile oluşturulmuş olmalarıdır. Gördük ki Akademik Literatürde bu konuya dair bir dil birliği hala oluşamamıştır. Karşılaştığımız üçüncü zorluk ise Romanik Dilde ifadeler içeren bazı tartışmaların hala sonuçlanmamış olmasıdır.

Harceler, çokkültürlü bir toplumun izlerini taşımaları nedeniyle lisans eğitimimin başından itibaren dikkatimi çeken bir konuydu. Akademik yaşantım süresince hep bu konuyu daha derinlemesine araştırabilmenin fırsatını kolladım. İstanbul Üniversitesi İspanyol Dili ve Edebiyatı'nda Yüksek Lisans Programı'na kabul edilmem ile bu fırsata kavuştuğumu düşünüyorum. Bu nedenle müteşekkirim. Bu çalışmaya danışmanlık etmeyi kabul etmesi ve araştırmalarımnda bana desteklerinden ötürü Doç. Dr. María Jesús Horta Sanz Hanım'a teşekkür ediyorum. Kaynakça oluşturma sürecimde defalarca ziyaret ettiğim İstanbul Cervantes Enstitüsü Kütüphanesi'nde görev alan, bana çok yardımları dokunan Evrim Aydın Hanım'a da teşekkür ederim. Son olarak sabırla beni destekleyen ve her zaman beni daha fazlasını yapabileceğime inandıran sevgili eşim Selma Tuyun'a da teşekkürü bir borç biliyorum.

Vehbi Uğur TUYUN

İstanbul, 2022

## İÇİNDEKİLER

|                                  | <i>Sayfa</i> |
|----------------------------------|--------------|
| <b>ÖZ</b> .....                  | ii           |
| <b>ABSTRACT</b> .....            | iv           |
| <b>ÖNSÖZ</b> .....               | vi           |
| <b>HARİTALAR LİSTESİ</b> .....   | xi           |
| <b>TABLolar LİSTESİ</b> .....    | xii          |
| <b>KISALTMALAR LİSTESİ</b> ..... | xiii         |
| <b>GİRİŞ</b> .....               | 1            |

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### İBER YARIMADASI'NDAKİ ROMANİK DİLLER

|                                                                                 |    |
|---------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1.1. Giriş.....                                                                 | 6  |
| 1.2. Romanik Dil Tanımı.....                                                    | 6  |
| 1.3. Tarih Boyunca Romania.....                                                 | 8  |
| 1.3.1. Romania Antiqua.....                                                     | 9  |
| 1.3.2. Romania Submersa.....                                                    | 10 |
| 1.3.3. Romania Nova.....                                                        | 10 |
| 1.4. Latince'nin bir Yazı Dili olarak IX. Yüzyıla kadar Tarihi ve Evreleri..... | 11 |
| 1.4.1. Eski Latince.....                                                        | 14 |
| 1.4.2. Klasik Latince.....                                                      | 18 |
| 1.4.3. Geç Latince.....                                                         | 20 |
| 1.4.4. Orta Çağ Latincesi.....                                                  | 26 |
| 1.5. Konuşulan Latince: Halk Latincesi.....                                     | 29 |
| 1.6. Romanik Dillerin Sınıflandırılması.....                                    | 34 |
| 1.6.1. Günümüz Devlet Dilleri.....                                              | 39 |
| 1.6.2. Edebiyat Dilleri.....                                                    | 40 |
| 1.6.3. Sınırları tartışmalı olan Reto-Romanik Diller.....                       | 41 |
| 1.6.4. Bağımsız bir ada dili olarak Sarduca.....                                | 41 |
| 1.6.5. Ölü diller ve Lehçe haline gelen diller.....                             | 42 |
| 1.7. İbero-Romanik Dillerin Oluşumu.....                                        | 43 |
| 1.7.1. İlk Çağ'da İber Yarımadası.....                                          | 43 |

|                                                               |    |
|---------------------------------------------------------------|----|
| 1.7.2. Orta Çağ'da İber Yarımadası.....                       | 59 |
| 1.8. XIII. Yüzyıla kadar İbero-Romanik Dillerde Edebiyat..... | 79 |
| 1.8.1. Lirik Şiir.....                                        | 79 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### İBERO-ROMANİK DİLLERDE ŞİİRİN EN ESKİ ÖRNEKLERİ:

#### HARCELER

|                                                                     |     |
|---------------------------------------------------------------------|-----|
| 2.1. Giriş.....                                                     | 83  |
| 2.2. Literatür Değerlendirme.....                                   | 83  |
| 2.3. Müveşşah.....                                                  | 85  |
| 2.4. Zecel.....                                                     | 89  |
| 2.5. Harce.....                                                     | 90  |
| 2.6. Müveşşah, Zecel ve Harcelerde Beyt, Dize ve Kafiye Düzeni..... | 93  |
| 2.7. Endülüs Romanik Dili.....                                      | 98  |
| 2.8. Aljamiado Kavramı.....                                         | 102 |
| 2.9. Romanik Dilde Harcelerin Yer Aldığı El Yazmaları.....          | 103 |
| 2.10. Romanik Dilde Harceler içeren Müvaşşahların Yazarları.....    | 107 |
| 2.10.1. İbranice Müveşşahların Yazarları.....                       | 108 |
| 2.10.2. Arapça Müveşşahların Yazarları.....                         | 112 |
| 2.10.3. Yazarı belli olmayan (anonim) Müveşşahlar hakkında.....     | 117 |
| 2.11. Müveşşah ve Harcelerdeki Başlıca Konular ve Kavramlar.....    | 117 |

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### HARCE ÇALIŞMALARI

|                                                                                               |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3.1. Giriş.....                                                                               | 126 |
| 3.2. Harcelerin Keşfedilmesi ve Okunması.....                                                 | 126 |
| 3.2.1. Romanik Dilde ifadeler içeren Harcelerin Keşfi.....                                    | 126 |
| 3.2.2. İbranice Müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde ifadeler içeren Harcelerin Okunması..... | 132 |
| 3.2.3. Arapça Müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde ifadeler içeren Harcelerin Okunması. ....  | 137 |
| 3.3. Harceler ile ilgili Başlıca Tartışma Konuları.....                                       | 142 |
| 3.3.1. Çevriyazı (Transkripsiyon) Sorunları.....                                              | 143 |

|                                                                                                      |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3.3.2.Harcelerin Dili.....                                                                           | 146 |
| 3.3.3. Harcelerde Çokdillilik.....                                                                   | 149 |
| 3.3.4. Gelenekselci mi? Bireyselci mi? .....                                                         | 151 |
| 3.3.5. Harcelerin kökeni koro ilahileri midir?.....                                                  | 155 |
| 3.3.6. Aruz ölçüsü mü? Hece ölçüsü mü? .....                                                         | 156 |
| 3.3.7. Harceler ve Romanik Dillerdeki diğer Lirik Şiir türleri<br>arasındaki muhtemel ilişkiler..... | 157 |
| 3.4. Harcelerin Arap Edebiyatı açısından Değerlendirilmesi.....                                      | 166 |
| 3.5. Harcelerin İspanyol Edebiyatı açısından Değerlendirilmesi.....                                  | 167 |
| <b>SONUÇ</b> .....                                                                                   | 170 |
| <b>KAYNAKÇA</b> .....                                                                                | 176 |
| <b>EKLER</b> .....                                                                                   | 187 |

## HARİTALAR LİSTESİ

|                                                                             | <u>Sayfa</u> |
|-----------------------------------------------------------------------------|--------------|
| Harita 1.1.: İber Yarımadası'ndaki dillerin MÖ IV. yüzyıldaki dağılımı..... | 46           |
| Harita 1.2.: İber Yarımadası'nın MÖ I. yüzyıldaki idari bölümlenmesi.....   | 57           |
| Harita 1.3.: İber Yarımadası'ndaki dillerin MS 1000 yılındaki dağılımı..... | 69           |
| Harita 1.4.: İber Yarımadası'ndaki dillerin MS 1200 yılındaki dağılımı..... | 78           |



## TABLÖLAR LİSTESİ

|                                                                                                                | <u>Sayfa</u> |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| Tablo 2.1.: Müveşşah türünün temel kafiye düzeni.....                                                          | 94           |
| Tablo 2.2.: Romanik dilde harceler ile sonlanan Arapça müveşşahların<br>hece sayıları ve kafiye düzenleri..... | 95-98        |
| Tablo 2.3.: Müveşşahların konuları ve harcelerın özneleri.....                                                 | 118-121      |
| Tablo Ek 1.1.: Harf Çevirisi (Transliterasyon) Tablosu.....                                                    | 187-189      |
| Tablo Ek 2.1.: Romanik dilde harcelerın yer aldığı el yazmaları.....                                           | 190-193      |
| Tablo Ek 3.1.: Müveşşah yazarları.....                                                                         | 194-195      |

## KISALTMALAR LİSTESİ

|        |                                                                  |
|--------|------------------------------------------------------------------|
| a.e.   | : Aynı eser                                                      |
| Alm.   | : Almanca                                                        |
| a.mlf. | : Aynı müellif                                                   |
| AND    | : Al-Andalus: Revista de las Escuelas Árabes de Madrid y Granada |
| Arp.   | : Arapça                                                         |
| b.     | : İbn                                                            |
| bkz.   | : Bakınız                                                        |
| C.     | : Cilt                                                           |
| Çev.   | : Çeviren                                                        |
| d.     | : Doğum yılı                                                     |
| DİA    | : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi                      |
| Ed.    | : Editör                                                         |
| Fra.   | : Fransızca                                                      |
| İbr.   | : İbranice                                                       |
| İng.   | : İngilizce                                                      |
| İsp.   | : İspanyolca                                                     |
| İÜSBE  | : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü                |
| krs.   | : Karşılaştırınız                                                |
| Lat.   | : Latince                                                        |
| No     | : Numara / Sayı                                                  |
| ör.    | : Örneğin                                                        |
| ö.     | : Ölüm yılı                                                      |
| s.     | : Sayfa / Sayfalar                                               |
| t.y.   | : Basım tarihi yok                                               |
| vb.    | : Ve benzeri                                                     |
| vd.    | : Ve diğerleri                                                   |
| ykl.   | : Yaklaşık olarak                                                |
| y.y.   | : Yayın yeri yok                                                 |

## GİRİŞ

Dillerin doğuşu genellikle bir canlının doğuşuna benzetilir. Dillerin, doğup, gelişip, bir gün öldükleri varsayılır. Oysaki bir dilin doğum anına şahit olmak, bir canlının doğumuna şahit olmak kadar basit olmayacaktır. Günümüz İtalya, Fransa, İspanya gibi ülkelerde konuşulan Romanik diller özelinde konuşacak olursak “yeni dil” eski dilin kalıntıları üzerine yavaş yavaş oluşur. İspanyolcanın kökenleri ve en eski örnekleri üzerine önemli çalışmaları olan Ramón Menéndez Pidal (1869-1968) Romanik bir dilin oluşumunu “embriyo durumunda olan dil (yeni dil) büyüdükçe anne durumunda olan dilin (eski dil) gebeliğinin görünür hale gelir” şeklinde bir benzetme ile anlatır (Menéndez Pidal, 1986: 529).

Bilim insanları araştırdıkları dillerdeki en eski metinlerindeki dili inceleyerek o dillerin hangi aşamalardan geçerek oluştuğunu anlama fırsatı bulurlar. Somut bulgular bir araya geldiğinde bir dilin doğuşu hakkında daha somut çıkarımlar yapmak mümkün olur (Menéndez Pidal, 1951: 198).

Günümüzde İber Yarımadası’nda konuşulan dillerden Portekizce, Galiçyaca, İspanyolca, Katalanca birer İbero-Romanik Dildir. İbero-Romanik Dillerden özellikle İspanyolca ve Portekizce XV. ve XVI. yüzyıllarda gerçekleştirilen Coğrafi Keşifler ile İber Yarımadası’nın çok ötesindeki diyarlara taşınmış ve yüz milyonlarca insanın ana dili halini almıştır. Başta küçük bir bölgede az sayıda insanın konuştuğu bir dil nasıl olup da yüz milyonların dili olmayı başarmıştır?

İber Yarımadası, yüzyıllar boyunca birçok farklı kültürün karşılaştığı ve birbirine karıştığı bir sahne olmuştur. Binlerce yıllık birikim neticesinde İbero-Romanik diller ve lehçeler meydana gelmiştir. Bir yandan tarihi olaylar, diğer yandan dağlar ve vadiler gibi coğrafi unsurlar, İber Yarımadası’nda geniş bir kültür ve dil yelpazesini doğurmuştur. İber Yarımadası’nın farklı bölgeleri ve hatta aynı bölgedeki farklı şehirleri arasında aynı dilin farklı lehçelerine rastlanabildiği gibi aynı kökten türemiş farklı dillere yahut tamamen farklı bir kökten gelen dillere de rastlamak mümkündür.

İbero-Romanik diller arasında en fazla sayıda konuşana sahip olan dil, İspanyolcadır. İspanyolca, Kastilyaca veya Kastilya Dili adıyla da bilinir. Kastilya

Dili ifadesi İspanyolcanın tarihine işaret etmesi açısından önemlidir. Kastilya (**Castilla**) Orta Çağ'da ortaya çıkmış bir kontluğun adıdır. İber Yarımadası'nın kuzeyinde bir bölgede, X. yüzyılda özerkliğini kazanan bu kontluk zamanla bir krallığa sonra bir imparatorluğa dönüşürken dilini de bir bayrak gibi yanında taşıdı. Devletin sınırları genişleyip gücü arttıkça dilin sınırları da genişledi. Kastilya dilinin nüfuz alanı genişlerken onunla aynı dönemde ortaya çıkan diğer İbero-Romanik dillerin bazılarının etki alanları daralmış, bazıları Kastilya dilinin bir lehçesine dönüşmüş, bazıları da tamamen ortadan kaybolmuşlardır. Bu nedenledir ki günümüzde İspanya Devletinde en geniş alana yayılmış resmi dil, Kastilya dilidir.

İbero-Romanik diller Romanik dillerin bir alt sınıfıdır. Romanik dillerin kaynağı, Roma Medeniyeti ve onun dili olan Latince'dir. Latince, tarihi **Latium** bölgesinde konuşulan Hint-Avrupa dil ailesinin İtalik kolundan bir dil iken önce Roma Cumhuriyeti sonra Roma İmparatorluğu dönemlerinde Romalılarca yeni kazanılan topraklara taşınmıştır. Kazanılan topraklarda yaşayan topluluklar, yeni efendileri Romalıların dilini benimseyince birçok Roma öncesi dil kısmen veya tamamen yok olmuştur. Ancak bu iddia yazılı dil için geçerlidir. Konuşma dilinin bir şekilde eski ve yeni dilin yani Roma öncesi ve Roma dilinin bir karışımı şeklinde hayatta kalabildiği ve Roma sonrası yaşanan gelişmeler ile son halini aldığı ve Romanik diller şekline geldiği anlaşılr.

**İspanyol Kraliyet Dil Akademisi** (İsp. **Real Academia Española de la Lengua**) 1713 yılında kurulmadan çok önceleri dahi konuya merak duyanlar, bir sorunun cevabını bulmaya çalışmışlardır: İbero-Romanik diller, birbirinden, diğer Romanik dillerden ve Latince'den neden farklıdır? Bu soruyu cevaplama çabası, meraklıları her defasında daha da eski metinlere dönerek Latince'den İbero-Romanik dillerin oluşmasına ve diğer Romanik dillerden farklılaşmasına ışık tutacak ilk örnekleri aramaya itmiştir. Bu arayış zaman zaman büyük keşiflerin de kapısını açmıştır. Çalışmamıza konu ettiğimiz **harce** olarak adlandırılan şiir parçalarının Romanik dilde yazılmış olanlarının keşfi de dilbilim dünyasının büyük keşiflerden biri olarak görülür. Birçok filolog ve dilbilimci tarafından, Romanik dilde harcelerin keşfi, İbero-Romanik diller açısından XX. yüzyılın en önemli keşfi olduğu kabul edilir. Ünlü ve çok önemli bir Orta Çağ İspanyol Edebiyatı araştırmacısı olan İngiliz

Alan Deyermond, harcelerin keşfini ve çözümlenmesini, “Rosetta Taşı’nın deşifre edilmesi veya Ölü Deniz Yazmaları’nın bulunması” ile bir tutar (Deyermond, 1980: 48).

Romanik dilde harcelerin keşfedilmesi, dilbilimsel öneminin yanında edebiyat tarihi açısından da önemli bir soru olan “İber lirik edebiyatının kökenleri nerededir?” sorusunun cevaplanabilmesi umudunu da doğurur. Bu keşif cevapladığı sorular kadar “beraberinde onlarca yeni soruyu getirmesi” nedeniyle keşfi takip eden yıllarda yüzlerce araştırmaya konu olmuş, filoloji ve dilbilim dünyasını hareketlendirmiştir (García Gómez, 1950: 158).

Ünlü filolog ve tarihçi Américo Castro, **España en su Historia Cristianos, Moros y Judíos** isimli kitabında İber Yarımadası’nın kuzeyinden geçen **Camino de Santiago** adlı hac yolunun Orta Çağ’da İber Yarımadası ile Avrupa (özellikle Güney Fransa) arasında önemli bir kültür köprüsü olduğunu ve komşu ülkeler için bir kültür alışverişi ortamı oluşturduğunu iddia eder (Huerta Calvo, 1982: 32). Hac yolu sayesinde dışarıda meydana gelen yeniliklerin ve fikirlerin İber Yarımadası’na gelmesine ortam sağlaması yanında İber Yarımadası’ndan da Avrupa’nın başka köşelerine yeniliklerin ve fikirlerin gönderilmesine kapı açar. Edebiyatta gerçekleşebilecek yenilikler de elbette bu kültür alışverişine konu olmayı hak edecek değerdedir. İber Yarımadası’nın güneyinde üretilen yeni bir edebiyat türünün önce Yarımada’nın kuzeyine ve sonrasında hac yolu ile Güney Fransa’ya taşınması ihtimali edebiyat araştırmacılarının dikkatini çekmiştir.

Harceler, Orta Çağ edebiyat dünyası açısından bir yenilik olmuştur. Endülüs edebiyatında ilk örnekleri görülen harceler, Arapça, İbranice veya Romanik dilde yazılmışlardır. Tüm Arapça ve İbranice harce külliyatı ile kıyaslandığında Romanik dilde harcelerin sayısının çok az olduğu görülür. Günümüze kadar keşfedilmiş sayıları seksene bile varmayan Romanik dilde harce, ışık tuttuğu dönemden ve dilden dolayı büyük öneme sahiptir. Çalışmamızın kapsamı yalnızca Romanik dile ifadeler içeren harceleri içerdiğinden bu çalışmada harce kelimesi aksi bir ifade bulunmadıkça Romanik dilde yazılmış harceleri ifade etmek için kullanılacaktır.

Harceler, bütünüyle Romanik dilde yazılabileceği gibi Romanik dilde yazılmış sadece bir kelime de taşıyabilirler. Az ya da çok Romanik kelime veya ifade taşımasına bakılmaksızın harcelerin, çok değerli bir dilbilimsel bulgu olduğunu anlamak gerekir.

Harcelerde kullanılan Romanik dilin hangisi olduğu üzerine çalışan araştırmacılar, önceleri harcelerin dilinin **Müsta'rib**<sup>1</sup> dili (İsp. **mozárabe**) olduğu konusunda araştırmacılar görüş birliğindeydi. Müsta'rib kelimesi Endülüs topraklarında Müslüman idarecilerin yönetimi altında yaşayan Hristiyan halkı ifade etmek için kullanılır. İber Yarımadası'ndaki Romanik dillerden olan Müsta'rib dili sahip olduğu arkaik özellikleri ile Latincenin İbero-Romanik dillere dönüşümünü anlamak açısından çok değerlidir. Harceler, Müsta'rib dilini tanıma ve bu dilin belli başlı özelliklerini ortaya koyma açısından benzersiz bir araştırma sahası oluşturmuşlardır. Müsta'rib kelimesinin öncelikle belirli bir toplumsal sınıfı ifade ediyor oluşu ve araştırmaların harcelerin yalnızca bu sınıfın değil tüm Endülüs toplumunun ürünü olduğunu göstermesi nedeniyle günümüzde araştırmacılar daha genelleşici bir kavram olan **Endülüs Romanik Dili (romance andalusí)** terimini kullanmayı tercih etmektedirler.

Ramón Menéndez Pidal'e göre özellikle XI. ve XII. yüzyıllar, İber Yarımadası'nda yazı dilinde Latinceden İbero-Romanik dillere geçişin hızlandığı bir dönemdir. İber Yarımadası'ndaki Hristiyan krallıklarında devlet belgelerinde, yayınlanan fermanlarda yaşanan dil dönüşümünü gözlemlemek mümkündür. Başlarda Latince belgelerde birkaç kelime ile gözlemlenen Romanik dilin yansımaları zamanla cümleler halinde gözlenir olmuş ve nihayetinde tamamen Romanik dilde yazılmış belgeler ortaya çıkmıştır (Menéndez Pidal, 1986: VIII).

Menéndez Pidal, konuşma dilinde başlayan değişimin varlığını vurgulayarak Latinceden türemiş diller arasındaki farkların konuşma dilinin ilk defa yazıya geçirildiği süreçte yazarların yeni sesleri yazı dökmekte yeni çözümlere gittiklerini ifade eder. Uzun süre boyunca birbirinden siyasi ve kültürel anlamda bağımsız

---

<sup>1</sup> Arapça bir kelime olan **Müsta'rib**, Araplaşmış anlamına gelir. **Müsta'rib** kelimesi yerel ağızların etkisiyle Romanik dilde **mozárabe** şeklini almıştır.

şekilde yönetilen, bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na ait topraklarında, bu nedenle birbirinden bağımsız dil kullanımlarının gelişmesi sonucunda ortaya farklı diller çıkar (Menéndez Pidal, 1986: 45).

Siyasi birliğin ortadan kalkması ile dillerin birbirinden uzaklaşıyor oluşu anlaşılabilir bir olgudur. Ortak bir dilin oluşabilmesi için bu ortaklığı oluşturabilecek bir arka plan gereklidir. Roma Hakimiyeti altında İber Yarımadası'nda hâkim dil Latinceyken Roma'nın ardından parçalara ayrılan siyasi yapıda bölgesel siyasi oluşumlar kendi dilini, kültürünü meydan getirmiştir. Sonradan birleşerek veya dağılarak biçimlenmeye devam eden bu siyasi oluşumlar, dilin evrimine katkı sağlamışlardır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### İBER YARIMADASINDAKİ ROMANİK DİLLER

#### 1.1. GİRİŞ

Romanik Diller Latince'den türemiş dillerdir. Romanik Diller birçok kola, gruba, alt gruba ayrılır. İbero-Romanik Diller bu gruplandırmalardan bir tanesidir. İber Yarımadası'nda günümüzde var olmaya devam eden Romanik Diller (ör. İspanyolca, Portekizce, Katalanca, Galiçyaca) olduğu gibi tarihin bir döneminde var olup varlığını artık yalnızca yazılı kaynaklardan öğrenebildiğimiz, herhangi bir konuşanı bulunmayan (ör. Endülüs Romanik Dili) yahut başka dillerin üstünlüğü ile üstün dillerin bir lehçesi durumuna gelmiş diller (ör. León dili, Aragón dili) de mevcuttur. İbero-Romanik Diller, diğer Romanik Diller gibi, sahip oldukları dilbilimsel öğelerin neredeyse tamamını Latince'den devralmıştır (Pei, 1949: 325). Romanik Dillerin, Latince'nin temelleri üzerinde yükseliyor olması tarihsel sürecin bir sonucudur. İbero-Romanik Dillerin tarihi incelendiğinde, İbero-Romanik Dillerde, tarih boyunca İber Yarımadası'nda konuşulmuş başka dillerin kalıntılarına da rastlamak mümkündür (Lapesa, 1981: 37). İbero-Romanik Dillerin, birbirinden ve diğer Romanik Dillerden ayrılmasının sebebi olarak tarih ve dil ilişkisi gösterilebilir.

Bu bölümde, İbero-Romanik Dillerin oluşumunu anlayabilmek için öncelikle **Romanik Dil** nedir, **Romania** neresidir, Romanik Dillerin yazıya geçmeye başladığı IX. yüzyıla kadar Latince'nin geçirdiği aşamalar nelerdir, **Kilise Latincesi** nedir, Romanik Dillerin çıkış noktası olarak kabul edilen **Halk Latincesi** nedir, Halk Latincesinin kaynakları hangileridir, Romanik Dillerin türleri nelerdir gibi soruları cevaplandırmaya çalışacağız. Sonrasında İber Yarımadası'ndaki Romanik Dillerin nasıl oluştuğu ve en eski edebi örnekleri hakkında bilgi vereceğiz.

#### 1.2. ROMANİK DİL TANIMI

Yeryüzünün farklı coğrafyalarında yaşayan sayıları yedi yüz milyonu bulan insan anadili olarak Romanik Dillerden birini konuşur. Romanik Dillerden bazıları, edebiyat ve bilim dilleri olarak saygın bir konuma sahiptirler (Fradejas Rueda, 2016: 11). Konuya dair çalışmalar ilk başladığı andan itibaren İspanyolca, İtalyanca, Fransızca, ... gibi "Roma'nın dili" Latince'den türeyen dilleri ifade etmek için

**Romanik Dil** (İsp. **lengua románica**) ya da **Roman Dili** (İsp. **lengua romance**) kavramı kullanılır. Bir başka deyişle “Latince, Roman Dillerine göre bir anadildir” (Vardar, 2002: 17). Çıkış noktalarının Latince olması sebebiyle Romanik diller, günümüzde **Yeni Latince Dil** (İsp. **lengua neo-latina**) adıyla da anılırlar.

**Romanik** kelimesi, Latince **Romanicum** (Roma usulü) kelimesinden türetilmiştir. Bilindiği gibi Roma, günümüz İtalya sınırları içerisinde yer alan bir şehrin adıdır. İlk Çağ’da Roma, bir şehir devleti iken tarihin gördüğü en büyük devletlerden birine dönüşmüştür. Roma Devleti geniş sınırlara ulaşmış ve yönettiği yerlere dilini taşımıştır. Roma’nın dilinin konuşulduğu topraklar, Lat. **Romania** adıyla anılmışlardır (Fradejas Rueda, 2016: 15). Romania diye adlandırılan topraklarda yaşayan halkların konuştuğu Latinceyi ifade etmek için ise Latince bir deyiş olan “**romanice loqui**” yani “Roma usulü konuşmak” deyişi kullanılıyordu (Pei, 1949: 314). Aynı Latince deyişten hareketle İspanyolca **romance**, Fransızca **romanz** kelimeleri de türetilmiştir (Cano Aguilar, 1988: 39).

Roma şehrinde konuşulan ve yazılan dil Latincenin Roma lehçesidir. Latincenin Roma lehçesi zamanla Latincenin diğer lehçelerine kıyasla saygın bir konuma ulaşmış ve Roma Devleti’nin tek yazı dili halini almıştır. Yazı dili olarak Latince, MÖ VII. yüzyıldan Romanik Dillerin yazılı ürünlerinin görülmeye başladığı MS IX. yüzyıla kadar bin yılı aşan tarihi boyunca **Eski Latince**, **Klasik Latince**, **Geç Latince**, **Orta Çağ Latincesi** gibi isimlerle anılan çeşitli dönemlerden geçmiştir (Fradejas Rueda, 2016: 51). Yazı dilinin geçirdiği dönemlere paralel şekilde konuşulan Latince biçimlenmiştir. Konuşma dili olarak Latince, konuşanlarının kökeni, eğitim seviyesi, toplumsal ve ekonomik durumu gibi özelliklerine bağlı olarak sayısız türüne rastlanılabilecek bir dildir ve bu dilin tüm hallerine ve dönemlerine **Halk Latincesi** (İsp. **Latín Vulgar**) adı verilir. Romanik Diller Latincenin konuşma dilindeki hallerinden türemişlerdir (Cano Aguilar, 1988: 33). Halk Latincesi kapsamı geniş bir kavramdır, Halk Latincesi kavramı, Latincenin farklı toplumsal sınıflarca, farklı tarihsel zamanlarda, farklı coğrafyalarda konuşulan tüm biçimlerini kapsamına alır (Fradejas Rueda, 2016: 54). Görülüyor ki, Latincenin Roma lehçesinin yazılan ve konuşulan biçimleri, Roma’nın yönetim dili olarak Romalı yöneticiler, askerler, tüccarlar. ... tarafından taşınarak Roma’dan çok uzak

topraklarda da konuşulur oldu ve farklı anadillerden gelen toplulukların ortak anlaşma yolu halini aldı.

Konuşma dilinin, yazı diline ne miktarda yansıdığı, uzmanlar tarafından incelenmiştir. Latincenin yazılmaya başladığı ilk andan itibaren yazı dilinde gözlenen olağan dışı kullanımlar çoğunlukla Halk Latincesi'nin yansımaları şeklinde yorumlanır. Eldeki az sayıdaki yansımalar Halk Latincesi'nin özellikleri anlaşılma çalışılır (Pulgram, 1950: 458). Yazı dili yüzyıllar boyunca büyük değişimler geçirmedi, donuk bir biçimde varlığını sürdürürken, konuşma dili daha canlı, dinamik bir seyir izlemiştir. Halk Latincesi, geçirdiği birçok değişim ve dilsel yeniliğin ardından Romanik dil adıyla anılan dillerin doğmasına sebep olmuştur.

### 1.3. TARİH BOYUNCA ROMANIA

Birkaç nesil boyunca Roma dilinin konuşulduğu topraklara Romania yani “Romalıların ülkesi” veya “Romalıların diyarı” denilir (Fradejas Rueda, 2016: 15). Romalıların dili Latince, Roma Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik başarıları ile etki alanının genişlemesi neticesinde Roma şehrinden çok uzaklara taşındı. Roma Devleti tarafından yönetilen, anadilleri farklı, çeşitli topluluklar, Latinceyi saygın bir dil olarak görüp kendi dilleri gibi benimsediler. Roma Devleti'nin yönetimi altında halklar Romalılaştıkça önceden konuştukları, yazdıkları diller, zamanla tarih sahnesinden çekildi. Bu durumun birkaç istisnası vardır. İstisnalardan bir tanesi Yunancadır. Romalılar, Yunancayı bir kültür dili olarak görüp saygın bulurdu ve öğrenmeye çalışırlardı. Roma Devleti'nin doğu eyaletlerinde halkın büyük çoğunluğunun ana dili Yunancaydı ve doğuda Latince, Yunancanın yerini alamadı (Fradejas Rueda, 2016: 16). Batıda ise Latinceye rakip olabilecek bir dil bulunmuyordu. Bu nedendir ki, genellikle Romania denilince akla öncelikle Roma Devleti'nin batıdaki toprakları gelir.

Önceleri **romanus** (Lat. Romalı) ünvanı Roma şehrinde yaşayan özgür insanlar için kullanılıyordu. Yaşanan siyasi gelişmeler sonrasında Roma İmparatoru Caracalla (MS 186-217) MS 212 yılında Roma İmparatorluğu topraklarında doğmuş tüm özgür insanların Romalı kabul edildiğini ilan etti. “Romalı” kelimesinden hareketle üretilen Romania ismi, IV. yüzyılda halkının ağırlıklı olarak Yunanca konuştuğu doğu

eyaletlerini de kapsayacak biçimde kullanılır oldu (Elcock, 1960: 17). Ancak, siyasi gelişmeler yaşanmaya devam ediyordu ve yaşanan olumsuzluklar sonucunda 395 yılında Roma İmparatorluğu Doğu-Batı şeklinde ikiye ayrıldı. Kaynaklara bakılırsa V. yüzyıldan itibaren Romania kelimesinin kapsamının daraldığı anlaşılr. Daralan anlamına göre Romania, halkın çoğunluğunun Latince konuştuğu toprakları ifade etmek için kullanılan bir isim halini aldı. Kastedilen toprakların çoğunluğu Batı Roma İmparatorluğu yönetiminde kalmış topraklardı. Maruz kaldığı istilalar ve iç karışıklıklar sonrası giderek toprak ve güç kaybeden Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında yıkıldı. Batı Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra bile kastedilen topraklara Romania ve burada yaşayan halklara romanus denmeye devam edildi. Bu durum bir bakımdan romanus ile **barbarus** (Lat. yabancı) arasındaki dil ve kültür ayrımını vurgulamaya yarar (Elcock, 1960: 18). Her ne kadar askerî açıdan Roma'ya üstün gelseler de istilacı yabancılar, Roma'nın dilinin ve kültürünün ulaştığı gelişmişliğin farkındaydılar ya da zamanla farkına vardılar ve ihtiyaç duydukları oranda Latinceyi öğrenmeye ve kullanmaya çalıştılar.

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından Latince varlığını sürdürürdü. Bir yandan toprağın kimin tarafından fethedildiğine bağlı olarak Cermen, Slav, Kelt dilleri gibi diller Latincenin yanında yerini aldı. Diğer yandan kimi fatihler, önemini kavradıkları Latinceyi kendi devlet dilleri olarak benimseyip Latincenin bayrağını devraldılar. Günümüz Fransa, İtalya, Portekiz, İspanya sınırlarında kurulan bu devletler tarafından Latince ve Latincenin ardılı olan Romanik Diller, Roma İmparatorluğunun ulaşamadığı Amerika Kıtası, Afrika'nın orta ve güneyi gibi yerlere taşındı. Görülüyor ki tarihi boyunca Romania adı verilen alanının sınırları daralarak veya genişleyerek süregelen bir değişim halindedir. Sınır hareketlerine bakılarak Romania üç döneme ayrılabilir.

### 1.3.1. Romania Antiqua

Latincenin ve devamında Romanik bir dilin herhangi bir kesintiye uğramadan konuşulduğu topraklara Lat. **Romania Antiqua**, **Romania Vetus** ya da **Romania Continua** adı verilir (Fradejas Rueda, 2016: 17). Dilimize “Eski Romania” ya da “Devamlı Romania” şeklinde çevrilebilecek bu kavram, Romania kavramı için kullanılan en eski ve aynı zamanda akla ilk gelen kavramdır.

Günümüz Portekiz, İspanya, Andorra, Fransa, Monako, Belçika, İsviçre, İtalya, San Marino, Romanya ve Moldova topraklarının neredeyse tamamı; Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Arnavutluk, Makedonya, Ukrayna, Yunanistan ve Büyük Britanya'nın topraklarının bazı bölgeleri Romania Antiqua kapsamındadır. Andorra ve Portekiz hariç Romania Antiqua kapsamındaki ülkelerin tamamında, günümüzde birden fazla dil konuşulur durumdadır. Romanik dilin yanından başka bir Romanik Dil konuşuluyor olabilir. Örneğin, İspanya'da İspanyolcanın yanında Katalanca, Galiçyaca gibi; Fransa'da Fransızcanın yanında Oksitanca gibi ve İtalya'da İtalyancanın yanında Reto-Romanik dillerden bazıları gibi başka Romanik diller de konuşulur durumdadır Romania Antiqua kapsamındaki ülkelerin bazılarında Romanik olmayan dillerin konuşulduğu bölgeler de bulunur (Fradejas Rueda, 2016: 17). Örneğin, İspanya'da Baskça, Fransa'da Bretonca, İtalya'da Almanca gibi dillerin konuşulduğu bölgeler vardır

### 1.3.2. Romania Submersa

Bir zamanlar Latincenin konuşulduğu ancak sonradan başka bir dilin (ör. Cermen dilleri, Slav dilleri, Arapça) Latincenin yerini aldığı toprakları tarif etmek için Lat. **Romania Submersa** kavramı kullanılır (Andreose ve Renzi, 2013: 286). Dilimize “Batık Romania” şeklinde çevrilebilecek bu kavram ile bir benzetme yapıldığını sanıyoruz. Bu benzetmeye göre başka dillerin istilasına ile Latince “suya gömülmüş”, “dibe batmış” ve böylece “ortadan kaybolmuş” olsa gerektir.

Roma Devleti'nin Avrupa'daki eyaletlerinden Moesia, Thracia, Pannonia, Germania, Britannia; Kuzey Afrika'daki eyaletlerinden Mauretania Tangitana sayılabilir. Ayrıca Adriyatik denizinin doğu kıyılarında bulunan Hırvatistan ve Karadağ'a ait toprakların (tarihteki adıyla Illyricum eyaleti) bir kısmı da bu Romania Submersa kapsamına dahil edilebilir (Fradejas Rueda, 2016: 19-21). Adı geçen yerlerden Britannia'ya Orta Çağ'da, Mauretania Tangitana'ya Yeni Çağ'da Latincenin (ve / veya Romanik dilin) yeniden taşındığını akılda tutmak gerekir.

### 1.3.3. Romania Nova

**Romania Nova** (Lat. Yeni Romania) ifadesi, Coğrafi Keşifler ve fetihlerin ardından İspanyolca, Portekizce, Fransızca gibi Romanik Dillerin ya da kreollerin

konusulmaya başlandığı ve günümüzde de konuşulmaya devam ettiği toprakları ifade etmek için kullanılır (Fradejas Rueda, 2016: 21). Güney ve Orta Amerikanın ülkelerin tamamı; Kuzey Amerika'nın İspanyolca ve Fransızca konuşulan yerleşimleri ve Afrika'nın birincil veya ikincil dil olarak İspanyolca, Portekizce, Fransızca konuşulan kısımları Romania Nova kapsamında değerlendirilir (Calvo del Olmo, 2012: 401-402). Günümüzde giderek artan nüfus rakamları ile Romania Nova kapsamındaki ülkeler Romanik Dilleri konuşanların sayısının yükselmesinin başlıca sebeplerindendir.

#### 1.4. LATİNCENİN BİR YAZI DİLİ OLARAK IX. YÜZYILA KADAR TARİHİ VE EVRELERİ

Latince, Orta İtalya'da Tiber Nehrinin Akdeniz'e ulaştığı havzada yer alan küçük bir bölgede konuşulan bir dil olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölgeye **Eski Latium** (Lat. **Latium Vetus**) adı verilir. Bu bölgede yaşayanlara, Latinler; Latinlerin konuştuğu dile ise **Latin Dili** (Lat. **Lingua Latina**) denilir. **Roma**, içinde bulunduğu Eski Latium bölgesinin önemli yerleşim yerlerinden birisidir ve zamanla başkent konumuna gelmiştir (Fradejas Rueda, 2016: 23). Roma'nın başkent oluşu dilsel ve kültürel gelişmelerin merkezinde yer almasını sağlamış ve Romalıların konuştuğu Latincenin sınırları genişlemiştir.

Latince, Hint-Avrupa Dil Ailesi'nin bir üyesidir. Latince, Hint-Avrupa Dil Ailesi'nin **Batı Kolu**'nda yer alan **İtalik Diller Grubu**'ndandır. İtalik Diller Grubu'nda **Latino-Falisco** ve **Osc-Umbro** adında iki alt grup yer almaktadır. Latince, Latino-Falisco Alt Grubu dillerinden birisidir (Adkins, 2004: 222). İtalik diller konuşan toplulukların İtalya Yarımadası'na MÖ 1200'lü yıllarda ve MÖ 1000'li yıllarda iki dalga halinde gelip yerleştikleri düşünülür. Umbro dilini konuşan topluluklar Kuzey İtalya'ya, Osco dilini konuşanlar Güney İtalya'ya yerleşmişlerdir. Latincenin dahil olduğu Latino-Falisco Alt Grubu'ndaki dilleri ve lehçeleri konuşan topluluklar ise Orta İtalya'ya, Roma civarına yerleştiler (Fradejas Rueda, 2016: 28). Böylece Latinceye dair ilk yazılı kaynaklar ortaya çıkmadan önce İtalya Yarımadası'nın dil atlası şekillenmiş oldu.

Latince, **Latin Alfabeti** ile yazıya geçirilmiştir. Latin Alfabeti, Etrüsk Alfabetinden gelmektedir (Adkins, 2004: 222). Romalıların, Etrüsklerden aldığı alfabe sisteminin temelinde ise Eski Yunan Alfabeti yer alır (Meillet, 1980: 44). Eski Yunanların ve Etrüsklerin ve aynı şekilde Etrüsklerin ve Romalıların farklı dil ailelerinden oluşları alfabelerinin de bu dillerin sesbilimsel ihtiyaçları doğrultusunda biçimlenmesine sebep olmuştur. Bu nedenledir ki Latin Alfabeti'nin son şeklini alması yaklaşık beş yüzyıllık bir süreç sonunda gerçekleşmiştir.

Etrüskler, Anadolu kökenli olduğu düşünülen, MÖ VIII. yüzyılda İtalya Yarımadası'na gelen, Hint-Avrupa Dil Ailesi'nden olmayan bir dil konuşan ve yazan bir halktır (Fradejas Rueda, 2016: 41). Etrüskler, MÖ VII. ve MÖ V. yüzyıl arasında etrafındaki farklı diller konuşan topluluklara galip gelerek ve onları kendi topraklarına katarak güçlü bir imparatorluk halini almışlardır. Etrüskler, Orta İtalya'nın büyük bölümünü yönetmişlerdir. Yönettikleri bölgeler arasında Latium bölgesi de vardır. Etrüsk kökenli kral Lucius Tarquinius Superbus (ö. MÖ 495) tahttan indirilip MÖ 509 yılında Roma Cumhuriyeti ilan edilene dek Roma'nın monarşi ile yönetildiği dönemde Etrüskler Roma'nın yönetiminde etkili olmuşlardır. Roma Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Etrüsklerin Roma üzerindeki politik gücü sona ermiş ve Roma'nı yönetimi Latin toprak ağaları ve Roma yurttaşlarına geçmiştir.

Latince gibi İtalic Diller Grubu'ndan gelen Osco-Umbro Dilleri ile Latincenin birbirinden farklılaşmaya başladığı bu erken dönemde Etrüsk dilinin Latince oluşumundaki etkileri ise tam anlamıyla çözülebilmemiş değildir (Meillet, 1980: 49). Bununla birlikte uzmanlar, örneğin, Romalıların kullandığı “üçlü isim sistemi”<sup>1</sup> gibi kullanımların Etrüsklerden geldiğini düşünürler. Diğer yandan Romalıların daha önce tanımadığı birçok yeni kavram da Etrüsk dili üzerinden Latinceye girmiştir (Fradejas Rueda, 2016: 41). Etrüsklerin ise birçok yeni kavramı ticaret yaptıkları

---

<sup>1</sup> Romalılar tarafından kullanılan “üçlü isim sistemi” (Lat. **tria nomina**) üç isimden meydana gelir. İlk isim (Lat. **praenomen**) kişinin esas adıdır. İkinci isim (Lat. **nomen** veya **nomen gentilicium**) kişinin bağlı bulunduğu ailenin (Lat. **gens**) adıdır. Üçüncü isim (Lat. **cognomen**) ise kişileri veya kişinin bağlı olduğu aileyi ayırt etmek için kullanılan bir çeşit lakaptır. Bu açıklamalara göre ö. Marcus Tullius Cicero isminde Marcus kişinin adı, Tullius kişinin ailesinin adı, nohut anlamına gelen Lat. **cicer** sözcüğünden türediği düşünülen Cicero ise kişinin ailesinin ayırt edici adıdır. Konuyla ilgili (bkz. Clackson ve Horrocks, 2007, s. 42-43).

Eski Yunanlardan aldıkları bilinir. Etrüsk kültürü ile kıyaslandığında Eski Yunan kültürünün daha ileri olması nedeniyle birçok Eski Yunanca kelime önce Etrüsk diline ve sonra Etrüsk dilinden Latinceye geçmiştir (Meillet, 1980: 57). Başlangıçta Roma dilinin Eski Yunan dilinden Etrüskler aracılığıyla dolaylı olarak etkilendiği düşünülmektedir (Meillet, 1980: 45). Çünkü MÖ III. yüzyıla dek Romalıların Eski Yunanlarla sınırı bulunmuyordu zira Roma Devleti'nin kurulduğu Orta İtalya bölümünde Eski Yunan yerleşimleri yer almıyordu. Etrüskler ise Eski Yunanlarla ticari ilişki içindeydi. Eski Yunanlar, MÖ VII. ve MÖ III. yüzyıl arasında Akdeniz'de önemli bir uygarlık kurmuşlardı. Güney İtalya'da ve Sicilya Adasında, yoğun Eski Yunan kolonileri bulunmaktaydı. Romalılar, sonraları sınırdaş oldukları Güney İtalya'daki Eski Yunan kolonilerini **Magna Graecia** (Lat. Büyük Yunanistan) şeklinde adlandırdılar. Önceleri Etrüskler yoluyla Yunan kültürünü dolaylı olarak tanıyan Romalılar, Roma Cumhuriyeti'nin güçlenip sınırlarının genişlemesi neticesinde Eski Yunan Kültürü ile doğrudan iletişime geçtiler.

Erken dönemde Latince üzerinde etkisi olduğu görülen bir diğer halk ise Keltlerdir. Geleneksel olarak, Keltlerin Orta Avrupa kökenli bir halk oldukları ve bir Hint-Avrupa Dili olan Kelt Dilleri'ni konuştukları bilinir. Kelt Dilleri'nin ilkel biçiminin İtalik Diller Grubu'nun ilkel biçimi ile benzer özelliklere sahip olduğu ve bu yüzden aynı daldan gelmiş olabilecekleri iddia edilir (Fradejas Rueda, 2016: 33). Kelt Dilleri'nin bilinen en eski yazılı ürünleri MÖ VI. yüzyılda Po Vadisinin kuzeyinde gözlemlenir (Cunliffe, 1999: 21). Kelt Dilleri'nin bu kolu İsp. **idioma lepóntico** şeklinde adlandırılır ve Etrüsk Alfabesi'nden türetilmiş bir alfabe ile yazılıdır (Marinis, 2001, 208). MÖ VI. yüzyılda ilk Kelt topluluklarının Galya'dan Kuzey İtalya'ya geldiği düşünülür. MÖ V. yüzyılda Kuzey İtalya'ya Kelt akınları yoğunlaşmış ve Keltler Kuzey İtalya'da Po Vadisinin kontrolünü eline geçirmişlerdir. Keltler ile Etrüskler arasında Po Vadisinin kontrolünü ele almak için mücadeleler başlamış, bu mücadeleler Etrüskleri güçsüzleştirmiştir. Güçsüzleşen Etrüskler, MÖ 509 yılında Roma'nın yönetimini kaybettiler. Kuzey İtalya'ya yerleşen Keltler, MÖ 390 yılında Roma'ya gelip şehri yağmaladılar. Romalılar fidye vermeye razı olarak Kelt tehdidinden kurtulmuşlardır. Romalıların Keltler ile temas kurduğu bu dönemde Keltçeden Latinceye bazı sözcüklerin geçtiği gözlenir.

Örneğin, Keltler iki ve dört tekerlekli at arabaları ile insan ve mal taşıyorlardı. Bu tarz araçlar, Romalılar açısından bir yenilik olmalı ki bu araçların isimleri Keltçeden Latinceye geçmişlerdir (Meillet, 1980: 65). Genel olarak bakıldığında, ilerleyen yüzyıllarda Latincenin Keltleşmesi yerine Keltçenin Latinceleştiği bir manzara ile karşılaşılır. Roma askeri ve siyasi olarak güçlendikçe Kelt dillerini konuşan toplulukları sınırlarına katmış ve bu topluluklar Romalılaşmışlardır. Daha zor erişilebilir yerlere (Britanya Adaları, İspanya Galiçya Dağları gibi) yerleşen Kelt toplulukları dillerini “Romalılaşmak”tan kısmen koruyabilmişlerdir.

#### 1.4.1. Eski Latince

Farklı lehçeleri olduğu bilinen **Eski Latince** (Lat. **prisca Latinitas**), Roma Krallığı ve sonrasında Roma Cumhuriyeti boyunca, MÖ VII. yüzyıl ile MÖ I. yüzyıl arasında şekillendi. Eski Latincenin lehçelerinden biri olan Roma şehrinde konuşulan lehçe, Roma’nın başkent olması nedeniyle Eski Latincenin diğer lehçelerinden daha saygın bir konuma yükseldi ve diğer lehçeler zamanla yazı dilinden kaybolurken Roma lehçesi Latincenin tek yazı dili oldu (Meillet, 1980: 57). Bu nedenledir ki Latince deyince akla gelmesi gereken Roma şehrinin dilidir (Clackson ve Horrocks, 2007: 77). Gittikçe artan bir nüfus, başkent Roma’ya taşınırken kendi dillerini ve lehçelerini de beraberlerinde getirmişler ve Roma’nın dilini şekillendirmişlerdir.

Roma Krallığı döneminde Etrüsk kökenli Roma krallarının yanında yönetimde, kırsalda geniş topraklara sahip olan, Latin toprak ağaları yer alıyordu. Aileleri ile Roma’ya gelip yerleşen bu toprak ağaları, MÖ 509 yılında Etrüsk kökenli son kralı da kovup Cumhuriyet’i ilan ederek yönetimi tamamen ellerine aldılar. Latin toprak ağaları, kırsal bölgelerden Latincenin farklı lehçelerini Roma’ya taşıdılar ve MÖ V. ve MÖ IV yüzyıldan kalma az sayıdaki yazılı kaynaklardan takip edebildiğimiz şekliyle Eski Latinceyi şekillendirdiler (Palmer, 1954: 69). Roma’nın dilini şekillendirenler arasında en önemli grup, siyasi ve ekonomik anlamda güçlü Latin toprak ağalarıydı, Siyaseti uzun süre tekellerinde tutmuş bu aileler Roma’nın soylu sınıfını oluşturuyordu.

MÖ V. ve MÖ III. yüzyıl arasında Roma şehri önemli sosyal gelişmelere sahne oldu. Roma şehrinin politikaları Roma Senatosu (Lat. **Senatus Romanus**) tarafından

oluşturuluyordu ve senato Lat. **Patricius** adı verilen Roma şehri ilk kurulduğu andan beri yönetimde krallara eşlik eden soylu sınıfın elindeydi. Geri kalan özgür insanlar ise Lat. **Plebs** adındaki köylü veya şehirli alt sınıflardan oluşmaktaydı. Plebs, zanaatkarlar, tüccarlar, çiftçiler gibi üreten zümrelerden oluşuyordu. Plebs'in sayısı ve ekonomik gücü zamanla arttı. Sayısı ve gücü arttıkça Plebs, toplumsal konumundan ve siyasi yönetimden memnun olmamaya başladı. Bu memnuniyetsizlik sınıf çatışmaları doğurdu. Yapılan reformlar ile Plebs, siyasi ve toplumsal yeni haklar elde etti. Bazı Patricius aileleri yönetimde kalmaya devam etseler de reformlar sonucunda siyasi güç kaybettiler, hatta kimi aileler yönetim hayatından çekildi. Sınıf çatışmaları, Roma'nın siyasi yapısını etkilemesinin yanında Roma dilinin de biçimlenmesine kapı araladı (Meillet, 1980: 67). Plebs'in yönetime katılması, Patricius'un tutucu diline karşı yenilikçi bir dilin yönetimde sesinin çıkmasını sağladı.

Tüccar ve zanaatkarlar arasında Eski Yunan kökenli çok sayıda Roma vatandaşı vardı. Latinceye yerleşen birçok Eski Yunanca teknik terimin bu insanlar tarafından taşındığı düşünülür (Clackson ve Horrocks, 2007: 87). Plebs güç kazandıkça Latince içindeki Eski Yunanca etkisi de artmıştır. MÖ. III. yüzyılda örnekleri ortaya çıkmaya başlayan tiyatro eserlerinde Plebs rolündeki karakterlerin konuşmalarında bolca Eski Yunanca kelime bulunması bu durumu ortaya koyar (Meillet, 1980: 67). Eski Yunan Kültürü'nün Roma üzerindeki etkisi bir yandan da eğitim hayatı üzerinden gerçekleşmiştir. MÖ IV. yüzyıldan itibaren Patricius aileler için çocuklarının iyi bir eğitimi alması için öğretmen arayışına girdiklerinde buldukları öğretmenlerin çoğu Eski Yunan kökenliydi (Adkins, 2004: 231). Latince yazılmış edebiyatın öncülerinden sayılan **Livius Andronicus** (ykl. MÖ 280-200), Roma kültür hayatına etkileri bulunan Eski Yunan kökenli öğretmenlere iyi bir örnektir (Meillet, 1980: 122). Livius Andronicus, Patricius ailelerin çocuklarına edebiyat dersi verirken zamanla tiyatro ve şiir gibi edebiyat ürünleri yazmaya başladı. **Homeros**'un **Odyseia** isimli ünlü destanını Latinceye çevirdi (Clackson ve Horrocks, 2007: 103). MÖ III. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan Roma Edebiyatı'nın ilk eserlerinde Eski Yunan kültürünün doğrudan etkisi rahatlıkla görülebilir. Eski Yunan kökenli bir diğer özel öğretmen **Quintus Ennius** (ykl. MÖ

239-169) Homeros'un kullandığı **altı ayaklı dize** (İsp. **hexámetro**) veznini Latinceye kazandırdı ve bu vezni kullanarak Roma Tarihi üzerine **Annales** adını verdiği 18 ciltlik eserini yazdı (Adkins, 2004: 242). Livius Andronicus gibi Quintus Ennius da eserleri ile kendilerinden sonra gelen yazarları (ör. Cicero ve Vergilius) beslemiş ve etkilemiştir (Meillet, 1980: 123). Yaptığı katkılar ile Quintus Ennius hem Roma Edebiyatı hem de Eski Latince için önemli bir isimdir.

MÖ III. yüzyıldan itibaren edebiyat ürünleri ile yazılı kaynakların sayısı arttı. Livius Andronicus ve **Gnaeus Naevius** (ykl. MÖ 270-201) gibi yazarlarla Eski Latince ile yazılmış en eski edebiyat ürünleri ortaya çıkmaya başladı. **Maccius Plautus** (ykl. MÖ 254-184) yazdığı komedi türündeki tiyatro eserleri ile Roma'da yaşayan farklı toplumsal sınıfların konuşmalarını örnekledi. Kimi zaman esere güldürü unsurunu artırmak amacıyla Eski Yunanca bir kelimeyi Latinceleştirerek kullandı (Palmer, 1954: 86). Maccius Plautus'un güldürü unsuru olarak Eski Yunanca kelimeleri Latinceleştirerek kullanması, Roma toplumunun farklı katmanlarında gerçekleşen dilsel değişimleri ve toplumun alt sınıflarının kelimeleri yerli-yabancı ayırt etmeden kullanmasını örneklemesi açısından dikkat çekicidir.

Siyaset, hukuk gibi ciddiyet gerektiren konularda yabancı dil etkisinin daha az görüldüğü daha “saf” bir Latince kullanılıyordu. Böylesi bir dil, özünde kırsal kesimden gelmiş, dış etkilere daha kapalı Patricius adındaki toprak sahibi soylu sınıfın diliydi (Palmer, 1954: 119; Meillet, 1980: 73). Özellikle kanun metinleri giderek herhangi bir esnekliğe yer vermeyen, net ve daha kurallı bir dil ile yazılmaya başlandı. Bu tutum, başta şiir ve tiyatro olmak üzere edebiyatı da etkilemiştir (Clackson ve Horrocks, 2007: 160). MÖ III. yüzyıldan MÖ I. yüzyıla kadar Eski Latince ile yazılmış eserler incelendiğinde edebiyatta Eski Yunan etkisi, “ihtiyatlı bir biçimde”, çoğunlukla arka planda fikirler üzerinden kimi zaman da ön planda ödünç alınmış kelimeler ile kendini belli eder (Meillet, 1980: 132). Ana dili Latince olmayıp Latince edebiyat ürünleri ortaya koyan Eski Yunan kökenli yazarların biçim olarak Eski Yunan Edebiyatı'na yakın olsalar da ele aldıkları konuların ciddiyeti (ör. destan ve trajedi türleri) ile doğru orantılı biçimde daha saf bir Latince kullandıkları görülür (Clackson ve Horrocks, 2007: 103). Toplumun üst sınıflarındaki genel eğilim dilin saflaşması yönünde olduğu için aynı eğilim, edebiyatçılar tarafından da

sahiplenilmiş görünmektedir. Hal böyle olunca, “yasaların dili” giderek tek geçerli yazı dili halini aldı.

İmla açısından bakıldığında MÖ III. yüzyılda Eski Latincenin imla kurallarının henüz belirlenmediği görülür. Özellikle sesli harflerin yazımı konusunda değişken tercihler gözlemlenir. Roma, çeşitli toplumsal sınıflardan oluşan büyük bir nüfusa ev sahipliği yapıyordu ve nüfusun çoğunluğu konuştuğu ve yazdığı dilin kurallarına hâkim değildi. Zamanla kuralları netleşen ve saflaşan dil, merkezi bir eğitim sistemiyle Roma yurttaşlarına kazandırıldı ve tek yazı dili haline geldi (Clackson ve Horrocks, 2007: 78). Roma yurttaşlarının okulda öğrendikleri, tiyatrodan dinledikleri, şehir meydanlarında anıtlardan ve kütüphanelerde kitaplardan okudukları dil sayesinde MÖ I. yüzyıldan itibaren yazı dilinde bir birlikten söz etmek mümkün olur.

Sesbilimsel ve biçimbilimsel açılardan incelendiğinde Eski Latince bir dizi aşamalardan geçerek standartlaşmıştır. İncelemeler, ses değişimlerini belirli kurallara göre gerçekleştiğini ortaya koyar (Clackson ve Horrocks, 2007: 93-97). Fiillerin zamanı, kipi ve çekimi konusu, ses olayları kadar incelenmeye değer bir diğer konudur. Eski Yunanca gibi Hint-Avrupa Dil Ailesi’nden gelen başka diller ile kıyaslandığında Latince, belki de “kanunların dili” olması sebebiyle anlam kargaşasına yer bırakmayacak şekilde açık ve kurallıdır (Palmer, 1954: 119). İsmi halleri sayesinde ismin cümle içindeki görevi açıkça anlaşılır. Bu belirlilik nedeniyle Hint-Avrupa Dil Ailesi’nden başka dillerde görülmeye başlanan tanım edatlarına Latince ihtiyaç duymamıştır. Örneğin Eski Yunancada tanım edatları MÖ VI. yüzyılda kullanılmaya başlanırken tanım edatları Latincenin Romanik Dillere dönüştüğü dönemde görülmeye başlanır (Meillet, 1980: 98-100). Latince bir taraftan tanım edatlarını olmayışı gibi Hint-Avrupa Dilinden kalan kimi arkaik özelliklerini korurken diğer taraftan Roma’nın değişen toplumsal yapısı nedeniyle kimi yeniliklere açık bir görüntü sergiler (Meillet, 1980: 103). MÖ III. yüzyılın sonlarına yaklaşıldıkça Latincenin sesbilim ve biçimbilim özelliklerinin belirlendiği görülür (Meillet, 1980: 110). Eski Latince’nin olgunlaşma döneminde gerçekleşen ses ve biçim değişimlerini incelemek, Latincenin Romanik Dillere dönüşümünde yaşanan ses ve biçim olaylarını anlamayı kolaylaştıracaktır.

Latincenin kelime haznesi incelendiğinde Latincenin çeşitli edebi türlerde farklı oranlarda yabancı dilden, özellikle Eski Yunancadan, geçmiş kelimelere rastlanır. Güldürü türünde eserlerde yabancı dillerden daha fazla ödünç alınan sözcük yer alırken, Roma Senatosunun kuralları gereği ödünç sözcük kullanmak kanun koyuculara yasaklanmıştı (Meillet, 1980: 111). Senato üyeleri her ne kadar Eski Yunan düşünce dünyasından fikirleri ödünç almak konusunda serbest olsalar da ödünç kelime ve ifadeleri senatoda kullanamıyorlardı. Günlük hayatta kısıtlamalar söz konusu olmadığından ödünç fikirler kadar ödünç kelimeler de halk tarafından kullanılıyor ve konuşma diline zamanla yerleşiyordu

#### 1.4.2. Klasik Latince

Eski Latince döneminde, aşama aşama, ses, biçim, kelime ve dil bilgisi açısından “standartlaşan” yazı dili, MÖ I. yüzyıla gelindiğinde Cicero (MÖ 106-43) ve Jül Sezar (MÖ 100-44) eserlerinde en saf ve mükemmel haline ulaştı. Böyle bir Latince, Roma Cumhuriyeti toplumunun üst sınıflarının kullandığı kuralları ve biçimleri belirli bir dilin yansımasıydı (Clackson ve Horrocks, 2007: 142). Kaynaklarda Latince veya **Klasik Latince** (Lat. **Latinitas**) adıyla ifade edilen bu resmi dil, eğitim, politika ve edebiyat dilidir. Böyle bir dili yazmak ve okumak oldukça eğitilmiş olmayı gerektirir. Örnek verecek olursak Klasik Latince Dönemi şairlerinden olan **Vergilius** (MÖ 70-19), eserlerinde Roma Senatosu’nda kullanılan dile yakın bir dil kullanır (Meillet, 1980: 140). Bu nedendir ki Vergilius gibi yazarların eserlerini ancak iyi bir eğitim almış olanlar anlayabilirler.

Resmi yazı dili standartlaşırken konuşma dili, gündelik hayatın serbestliği nedeniyle birçok farklı biçimiyle varlığını sürdürdü (Palmer, 1954: 148). Cicero’nun arkadaşlarına yazdığı mektuplar, daha rahat, Eski Yunanca ödünç kelimeler kullanmaktan çekinmeyen, konuşma diline daha yakın bir dile örneklik eder (Meillet, 1980: 137). Kişinin eğitim durumu, mesleği, ailesinin kökenleri gibi birçok değişkene bağlı olarak konuşma dili neredeyse bireyden bireye farklılık gösterebilir. Kapsamlı bir konu olması ve Romanik Dillerin çıkış noktası olması nedeniyle konuşma dili olarak Latincenin durumunu “Halk Latincesi” başlıklı bölümde ayrıca ve daha kapsamlı biçimde inceleyeceğiz.

Latincenin yönetim dili olması nedeniyle Roma'nın sınırları genişledikçe önce daha standartlaşmamış bir Latince (bkz. "1.4.1. Eski Latince"), MÖ I. yüzyıldan itibaren ise standartları belli, kurallı, Klasik Latince, Romalılarca resmi dil olarak Roma'ya yeni katılan topraklara taşındı. Roma yönetimi altındaki şehirlerin mimarisi, askeri ve idari yapılanması, gibi kullanılan yazı dili de tek tipti (Meillet, 1980: 147-148). Bu yazı dili, Roma idaresi altındaki her yerde aynı olması gereken resmi bir dildi. Diğer yandan, Roma, yönettiği halkları Latinceyi öğrenmeye ve kendi dillerini kullanmayı bırakmaya mecbur tutmadı (Beltrán Lloris, 2011: 20). Ancak Latince bilmek Roma Devleti topraklarının tamamında geçerli bir iletişim yoluydu (Fradejas Rueda, 2016: 30). Latince aynı zamanda saygın bir kültür diliydi. Latince bilmenin, Romalı yöneticiler ile iyi ilişkiler kurmayı kolaylaştırdığının, uzak diyarlarla ticaret yapmaya imkân sağladığının ve Eski Yunan-Roma kültür dünyasına kapı açtığının farkına varan Roma Devleti'ne yeni katılan ana dilleri farklı halklar, özellikle de bu halkların üst sınıfları, Latinceyi öğrenmeye gayret ettiler. "Romalılaşma" adı verilen olgu önce dil ve devamında kültür edinimi şeklinde gerçekleşiyordu.

Roma dışındaki her yerde Latince sonradan öğrenilen bir dildi. Başka yerlerden Roma'ya göçenlerin de Roma'da konuşulan (ve yazılan) dili sonradan öğrenmesini gerektiriyordu (Meillet, 1980: 149). Zira, "Eski Latince" başlıklı bölümde açıkladığımız gibi Latince, Roma şehrinde, Roma şehri ve civarında yaşayanlar tarafından şekillenmişti. Roma'nın dili, okullar aracılığıyla öğretiliyordu. Roma, yönettiği topraklarda yaşayan üst sınıfların çocuklarına okula gitme hakkı tanıdı (Fradejas Rueda, 2016: 31). Yazılı kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla, yeni oluşan şartlar, Roma Devleti topraklarında yüzyıllar boyu sürecek bir çift dilli hayat meydana geldi (Herman ve Abellán, 1997: 23). Elde edecekleri faydanın farkında olan üst sınıflar kısa zamanda Roma dilini ve kültürünü özümseyerek Romalılaştı. Geri kalan halk için bakacak olursak, kimi yerde uzun kimi yerde kısa süren çift dillilik evresi, yerel ana dillerin yazılı örneklerinin ortadan kaybolup Latincenin tek yazı dili olması ile son buldu (Beltrán Lloris, 2011: 23). Latince, sayısı hakkında kesin bir hüküm veremeyeceğimiz Avrupa, Afrika ve Asya dillerini

dil haritalarından silse de Baskça gibi istisnalar, yerel bir dilin Latincenin uzun süren yazı dili egemenliğinin ardından ayakta kalmayı başarabilmişlerdir.

MÖ I. yüzyılda yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda Roma Cumhuriyeti, Roma İmparatorluğu'na dönüştü. Siyasi gelişmelere paralel biçimde kültür hayatı da etkilendi. Cumhuriyet döneminde Cicero gibi hatiplerle bir “Altın Çağ” yaşayan Klasik Latince için İmparator Augustus'un (MÖ 63-MS 14) ölümü ile “Gümüş Çağ” (diğer adıyla Klasik Sonrası Dönem) başladı. “Gümüş Çağ” adı, dilde ve edebiyatta bir çeşit gerilemeye işaret etmesi bakımında önemlidir. Dilde gerilemeyi birçok sebebe bağlamak mümkündür. Bir taraftan İmparatorun “son sözün sahibi” olması hatipliğin önemini yitirmesine yol açtı. Diğer taraftan, sınırları genişlemeye devam eden Roma Devletine farklı diller konuşan ve yazan birçok yeni topluluk dahil oldu. Latinceyi sonradan öğrenen bu insanların Latince yazarken hatalar yapmaları olağandı. Yapılan hatalar, Latince konuşanların işittikleri ve seslendirdikleri kelimelerin imla kurallarını bilmemelerinden veya Latincenin dil bilgisi kurallarını doğru uygulamamaktan kaynaklanan hatalardı (Lapesa, 1981: 69). Hataların ve hata yapanların sayıları arttıkça kurallı dili bir arada tutmak güçleşiyordu. Hataları düzeltme işini **Marcus Valerius Probus** (ö. MS 105) gibi “dil bilgisi uzmanları” üstleniyordu. Dil bilgisi uzmanları bir taraftan yapılan yazı ve konuşma dilinde sıklıkla yapılan hatalara işaret ediyor, diğer yandan olması gereken, doğru kullanımları belirtiyorlardı.

Genel olarak, MS I. yüzyıldan itibaren yazı dili “donuklaştı”. Cumhuriyet döneminde hatip ve yazarların “yenilikleri” ile her defasında daha saf ve mükemmel bir hal alan Latince, bu canlılığını kaybetti. MS I. ve III. yüzyıl arasında **Tacitus** (ykl. MS 56-120) gibi yazarlar zaman zaman Altın Çağ yazarlarının seviyelerine çıksalar da Latince bayağılaşmaya devam ediyor ve yeni bir döneme doğru sürükleniyordu (Meillet, 1980: 153). Başlayacak yeni dönemde yaşanacak olan dini ve siyasi olaylar Latincenin kaderini etkileyecekti.

### 1.4.3. Geç Latince

Roma İmparatorluğu, fetihlerle sınırlarını fazlasıyla genişletmişti. Öyle ki artık imparatorluğu idare etmek güçleşmekteydi. MS III. yüzyıldan itibaren yönetime

geçen imparatorlar yönetiminde kısa süre kalıp değişiyorlardı. Toplumsal sınıflar arasında huzursuzluklar artmaktaydı. Diğer yandan toprak kayıpları yaşanıyordu. Toprak kayıpları Roma ekonomisini sarsmaktaydı. Yaşanan olumsuzluklara paralel olarak kültür hayatında gerilemeler meydana geldi. Yazı dilinde, günlük konuşma dilinden yansıdığı düşünülen hataların ve rahat, kuralsız kullanımların daha fazla görünür hale geldiği **Geç Latince** (Lat. **Latinitas serior**) diye adlandırılan bir dönem başladı (Meillet, 1980: 156).

Çeşitli yazarların anlatımlarında Roma'nın farklı halkları yönetmeye başladığı ilk zamanlardan itibaren Latincenin telaffuzunun bölgeden bölgeye farklılaştığına dair örnekler yer alıyordu. Marcus Valerius Probus tarafından yazıldığı düşünülen **Appendix Probi** adlı kitapta bu tarz imla ve telaffuz hatalarına örneklerle işaret ediliyordu (Alatorre, 1989: 40; Fradejas Rueda, 2016: 57). Dili bir arada tutan öğretmen, kitap, okul gibi ara etmenlerin azaldığı ya da olmadığı bir ortamda dil nesilden nesle süratle daha bayağı bir hale doğru evirilmekteydi (Meillet, 1980: 164). Yapılan dilsel hatalar artık dilbilgisi uzmanlarının da kontrol edip düzeltebileceği bir durumdan çıkmaktaydı. Bu durum dilde başıboşluğu beraberinde getirdi.

Kuzey ve Kuzey Doğu'daki Cermen toplulukları, Roma topraklarına istilalarının başladığı III. yüzyıldan önce de göç ederek ya da Romalılarla savaşır esir düşerek Roma kültürü ve Latince ile tanışmışlardı. Roma-Cermen ilişkileri yeni bir çift dillilik evresinin başlatıyordu (Cano Aguilar, 1988: 39). Roma Uygarlığı'nın daha ileri olması nedeniyle Latince, Cermen dillerini büyük ölçüde etkiledi ve hatta kimi Cermen toplulukları Romalılaştı. İlişkilerin başladığı ilk yüzyıllarda Cermen dillerinin Latince üzerindeki etkisi oldukça sınırlıyken ilerleyen yüzyıllarda Cermenler Roma'yı tehdit edecek duruma gelince bu etki artmıştır (Fradejas Rueda, 2016: 72). Cermen istilaları, Roma İmparatorluğu'nu ekonomik, siyasi, askerî açıdan güçsüzleştirdi ve batıda toprak kayıplarını arttırdı. Bu durum, Roma'da iç karışıklıklara sebep oldu. İmparator I. Theodosius'un (347-395) ölümünün ardından Roma İmparatorluğu, Doğu Roma ve Batı Roma İmparatorluğu şeklinde ikiye bölündü. Bu bölünmeden sonra Batı'da toprak kayıplarını daha da arttı ve nihayetinde 476 yılında Roma şehrinin Cermenler tarafından alınmasıyla Batı Roma İmparatorluğu ortadan kalktı (Cano Aguilar, 1988: 36). V. yüzyıl boyunca Batı

Roma İmparatorluğu toprakları, parça parça çeşitli Cermen topluluklarının yönetimine geçmişti. Örneğin, Angluslar ve Saksonlar, **Gallia** ve **Britannia**'nın kıyılarını; Vandallar ve Süevler, **Hispania**'nın çeşitli kısımlarını; Franklar, Kuzey ve daha sonra Güney **Gallia**'yı; Ostrogotlar ise İtalya ve Balkanları ele geçirdiler (Fradejas Rueda, 2016: 72-77). Böylece V. yüzyılda sınırları devamlı değişen yeni bir Avrupa haritası meydana gelmiş oluyordu.

Avrupa haritasını şekillendiren en önemli Cermen topluluklarından biri olan **Vizigotlar**, III. yüzyıldan itibaren Romalılar ile ilişki içindeydiler. Başta Roma'nın müttefiki olarak Roma'nın yanında savaşmışlar, sonradan Roma'yı istila etmişlerdir. V. yüzyıla kadar Vizigotların Romalılaştığı ve dillerinin Latince'den fazlasıyla etkilendiği görülür. V. yüzyılda batıya doğru ilerleyen Vizigotlar önce **Gallia Aquitania** denilen günümüz Güney Fransa topraklarına yerleştiler. İber Yarımadası'nda bulunan Alanlar, Süevler ve Vandallarla mücadele ettiler ve Alanlar ve Vandallar Yarımada'dan kovup onların yerlerini aldılar. Vandallar, Vizigot baskısı nedeniyle Kuzey Afrika'ya geçtiler ve Kartaca civarına yerleştiler. Vizigotlar, **Aquitania**'da Franklar ile savaştılar, ancak yenilip bu bölgeyi Franklara bırakmak zorunda kaldılar (Fradejas Rueda, 2016: 75). Aldıkları galibiyet ile Franklar, gelecekte Fransa diye adlandırılacak bu topraklardaki konumlarını pekiştirdiler.

Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı şeklinde ikiye bölünmesinden sonra da imparatorluk bölünmeden önce Romalı ailelerin saygın bulup, öğrenmek için öğretmen tuttukları Eski Yunanca, Doğu'da güçlü bir şekilde varlığını sürdürdü. Doğu Roma İmparatoru I. Justinianus (ö. 565) döneminde büyük fetih hareketleri gerçekleştirildi. İspanya'nın güney kıyıları, İtalya, Sicilya, Sardunya gibi Akdeniz adaları, Kuzey Afrika'nın büyük bölümü ve **Illyricum** (Balkanların kuzeybatısı) ele geçirildi. Bir yüzyıldan fazla süre bu toprakların büyük bölümü Doğu Roma hakimiyetinde kaldı. Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalan topraklarda Latince, zamanla önemini yitirdi ve yerini tamamen Eski Yunanca'ya bıraktı. Doğu Roma İmparatoru Herakleios'un (ö. 641) Eski Yunanca'yı resmi dil olarak kabul etmesi Eski Yunanca'nın güçlü konumunu pekiştirdi.

İslam dininin ortaya çıkışının ardından, VII. yüzyılda Müslümanlar fetih hareketlerine başladı ve kısa sayılabilecek sürede Kuzey Afrika'nın tamamını ele geçirdiler. Bu ilerleyiş 711 yılında Müslümanların İber Yarımadası'na adım atması ve kısa zamanda İber Yarımadası'nın neredeyse tamamının ele geçirilmesi ile devam etti. VIII. yüzyılda Akdeniz'deki adalardan Sardunya ve Balear Adaları ve IX. yüzyılda Sicilya'nın batısı da Müslüman Arapların yönetimine geçti. Müslümanlar, kutsal kitapları Kur'an'ın dili olan Arapçayı fethettikleri yerlere taşıdılar. Müslümanlar, hayatın her alanına dair yenilikleri ve yeni kelimeleri konuştukları ve yazdıkları Arapça üzerinden Avrupa halklarına tanıttılar. Avrupa'da Müslümanların ve Arapçanın ilerleyişini 732 yılında **Poitiers Muharebesi** ile Franklar durdurmayı başardı. Pirene Dağları, Franklar ve Müslümanlar arasında bir sınıra dönüştü. Frankların başarısı Avrupa'da saygınlıklarını arttırdı. Franklar bu dönemde güçlü hanedanlıklar kurdular ve Batı Avrupa'nın büyük bölümünü kontrol etmeye başladılar.

#### 1.4.3.1. Kilise Latincesi

Geç Latince Dönemi'nde Batı Roma İmparatorluğunun sınırlarında yaşanan toprak kayıpları, siyasi yaşamda gerçekleşen önemli gelişmeler, eğitim ve buna bağlı olarak dil birliğine zarar verirken önceleri Roma Devleti'nin korumasında olan Latincenin yeni muhafızı, kendine has örgütlenmesi ile Kilise olacaktı.

Başlangıcında alt sınıflardan insanların arasında yayılan Hristiyan inancı II. yüzyıldan itibaren üst sınıftan iyi eğitim almış Romalılar arasından da inananlar bulmaya başladı. Bu dönemde iyi bir eğitim almak, Eski Yunanca ve Latince eğitim veren okullara gitmeyi gerektiriyordu (Adkins, 2004: 232). Çocuklarının iyi eğitim almasını isteyen varlıklı Hristiyan aileler, inanç farkını dikkate almaksızın çocuklarını Helenistik dünyanın ürünü olan bu tip okullara gönderdiler. Atina, İskenderiye, Antakya gibi şehirler Helenistik Dönem'den bu yana önemli eğitim merkezleriydi. Bu merkezlerde okuyanlar Eski Yunan Felsefesi ile yetiştiriliyordu. Bir taraftan hitap ettikleri halkın çoğunluğunun Eski Yunanca konuşuyor oluşu, diğer yandan aldıkları eğitim nedeniyle çoğunlukla Eski Yunanca yazan Hristiyan din âlimleri ortaya çıktı. **Kutsal Kitap**'ın ilk çevirileri Eski Yunanca'ya yapıldı.

Kiliselerde ibadet Eski Yunanca'ydı. Eski Yunanca, bu gelişmeler neticesinde Hristiyanlığın diliymiş gibi bir konuma yükseldi.

Hristiyanlık, II. yüzyıldan itibaren Doğu'dan Batı'ya hızla yayılırken halkın çoğunluğunun Latince konuştuğu topraklarda da kendine inananlar buluyordu. Latince konuşan ve yazan inananlara ulaşmak için Latince yazan din adamları da ortaya çıkmaya başladı. V. yüzyıla kadar Kutsal Kitap parça parça Latinceye çevrildi. Bu çevirilerin bütününe **Vetus Latina** ya da **Itala** adı verilir (López García, 2000: 23). **Tertullianus** (ykl. 155-240), **Prudentius** (348-ykl. 410) ve **Aziz Augustinus** (354-430) gibi isimler Latince yazan Hristiyanlar arasında ilk öne çıkanlardır. Bu din âlimleri daha önce sözünü ettiğimiz eğitim ortamlarından aldıkları bilgileri Hristiyanlık inancı ile bir araya getirerek sunmuşlardır.

395 yılında Roma İmparatorluğun ikiye ayrılması ile Doğu'daki ve Batı'daki Hristiyan kiliseleri arasındaki güç dengelerini değişmesine yol açtı. Hitap ettikleri halkın çoğunluğunun dili Latince olan Batı'daki kiliseler arasında en yetkili olan Roma şehrinde yer alan kiliseydi. Roma'daki kilisenin başında Papa (Roma Başpiskoposu) bulunuyordu. Zamanla ve yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda, Papa Batı'daki Hristiyanların tek ve güçlü lideri konumuna yükseldi. Batıdaki Hristiyanlar ve kiliseler Papalık'a bağlandılar. Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında yıkılıp dağılırken kiliseler ve kiliselerin kurduğu örgütlenme ayakta kalmayı başarabilmiş ve birbirleri ile olan bağlarını koruyabilmiştir.

. **Aziz Hieronymus** (ö. 420) Roma ve Hristiyanlık tarihi açısından (yukarıda saydığımız sebeplerle) çok önemli bir dönemde tarih sahnesine çıkmıştır. Hieronymus, aldığı dini ve felsefi eğitim, bildiği diller neticesinde döneminin en saygın İncil alimi sayılıyordu. Bu nedenle, 382 yılında **Papa I. Damasus** (366-384 yılları arasında Papalık yapmıştır) onu görevlendirilerek **Eski ve Yeni Ahit**'i Latinceye tercüme etmesini istedi. Hieronymus'un yaptığı tercüme Lat. **Biblia Vulgata** veya sadece **Vulgata** adıyla bilinir (Ortuño Arregui, 2016: 57). Hieronymus, yapacağı tercüme için öncelikle eldeki Latince çevirileri (**Itala**) toparlayıp gözden geçirdi, bu çevirilerdeki hataları tespit etti ve düzeltti. Sonrasında **Septuaginta** adıyla bilinen Eski Ahit'in Eski Yunanca tercümesini inceledi.

Hieronymus, Septuaginta'da da hatalar olduğunu fark edince Eski Ahit'in tamamını doğrudan İbraniceden Latinceye çevirdi. Ayrıca Kutsal Kitap'ın bazı bölümlerini de Aramiceden çevirdi (Curtius, 1955: 113). Hieronymus 405 yılında Eski Ahit'in çevirisini tamamladı ve düzelttiği önceki Latince çeviriler ile Latince Kutsal Kitap hazırlanmış oldu. Vulgata zamanla tek geçerli Latince Kutsal Kitap durumuna geldi ve neredeyse bin yıl batıdaki kiliselerin ana ibadet ve eğitim kitabı olarak kaldı (López García, 2000: 26). İlerleyen yüzyıllarda Vulgata, çeşitli defalar güncelleme maksadıyla gözden geçirilse de Hieronymus'un çevirdiği şekliyle bütünlüğünü ve önemini korumayı sürdürdü. Bu durum Papalık'a bağlı kiliselerde dil birliğinin oluşmasına katkı sağladı, Batı Hristiyanlığının dili olarak Latince tescillenmiş oldu. Bir bakıma Kilise, Latincenin teminatı ve koruyucusu durumuna geldi ve Latincenin yayılmasına yardım etti.

Vulgata, dil açısından **Kilise Latincesi** diye adlandırılan yazı dilinin belirgin özelliklerini taşır. Hieronymus iyi eğitim almış bir âlimdi ve Klasik Latinceyi çok iyi biliyordu. Doğru bir dil kullanımını yani Klasik Latinceyi hedefleyerek yazdığı anlaşılmaktadır. Ancak Hieronymus'un kullandığı dil, hem halk tarafından anlaşılacak gibi bir amaç taşıdığı için hem de konuşma dilinin etkisiyle olduğu varsayılan bazı imla hataları taşır. Kıyaslandığında Geç Latince ile yazılmış metinler de çok rastlanan bu tip imla hataları Vulgata'da daha azdır. Diğer yandan Hieronymus, Eski Yunanca ve İbraniceden kelime ve kavramları ödünç alır, kimi Latince kelimelere de yeni anlamlar kazandırır veya ihtiyacına göre yeni Latince kelimeler türetir (García de la Fuente, 1992: 214). Kimi yerlerde Klasik Latince'ye benzer kurallı bir dil kimi yerlerde günlük konuşma diline benzer rahat bir dil kullanımı, dini metinlerin çevirileri yoluyla Aramice, İbranice, Eski Yunanca ödünç kelime alınması, bazı kelimelerin yeni bir anlam dünyasına kavuşması gibi özellikler, Kilise Latincesi diye adlandırılan yazı dilinin öne çıkan özellikleridir. Vulgata, saydığımız özellikleri taşıması dolayısıyla Kilise Latincesi'nin bir sunumu gibidir.

Cermen istilaları sonrası Roma eğitim modeli olan merkezi eğitim ortadan kalkarken yerel ve özel öğretmenlerin çabalarıyla eğitim ayakta tutulmaya çalışıldı. Ancak bu öğretmenlerin bireysel çabaları yetersizdi. Merkezi eğitimin yokluğunda Eski Yunanca öğretimi ve Eski Yunan Felsefesi de eğitim hayatından zamanla

çekildi. Bu ortamda kilise bir taraftan örgütlenmesini güçlendirirken diğer yandan eğitimin en önde gelen sağlayıcısı durumuna çıkmaktaydı. Böylece, zamanla büyük kiliseler ve manastırlar eğitim merkezleri durumuna yükseldi. Bu çevrelerde öğretilen dil ise Kilise Latincesiydi (Curtius, 1955: 112). Sadece din adamı olmak isteyenlerin değil okuma yazma gerektiren herhangi bir iş sahibi olmak isteyenler de eğitim için yakınlarındaki bir kiliseye ya da manastıra gitmek durumundaydılar. Okuma yazma öğrenmenin bir diğer yolu da okuma yazma bilen bir başkasından bunu öğrenmekti ki bu da “iyi eğitim alma” ihtimalini azaltıyordu (Graves, 1910: 21). Kilise dışında merkezi bir eğitim sisteminin olmadığı bu ortamda okuma-yazma bilenlerin sayısı azalmaya devam etti. Latince konuşanların çoğu eğitim almamış olmaları nedeniyle konuştukları dilin dilbilgisi ve telaffuz kurallarını bilmiyordu. Bu durumda konuşulan Latince yabancı dillerin etkisine daha açık bir hale geldi. Latincenin ana dil olduğu bölgelerdeki yabancı dile bağlı olarak bölgeler arasındaki farklılıklar belirginleşmeye başladı (Lapesa, 1981: 83). Böylece konuşma dili ile yazı dili arasındaki makas V. ve VIII. yüzyıl arasında hızla artmaktaydı.

#### 1.4.4. Orta Çağ Latincesi

Roma İmparatorluğu döneminde daha MS I. yüzyılda başlayan dilde gerileme ve konuşma dilinin yazı diline yansımaları, III. yüzyıldan itibaren kendini yazı dilinde daha fazla gösterir olmuştu. V. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışı, beraberinde otorite boşluğunu doğurmuş, bu boşluğu birbirleriyle çekişme halinde olan bölgesel hanedanlıklar ve zamanla güçlenen kilise örgütlenmesi doldurmuştu. V. ve VIII. yüzyıllar arasında okuma-yazma oranları hızla düşüyor, buna bağlı olarak yazılı ifadenin önemi azalıyordu. Kiliselerde ise sınırlı sayıdaki kitaptan oluşan kütüphaneler bulunmaktaydı. Bu dönemde, egemen oldukları bölgelerde, sayıları az da olsa kimi krallar, kendileri okuma-yazma bilmeseler de okur-yazarları desteklemişler ve eğitimin ana sağlayıcısı durumuna gelen din adamları ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bu durumun en iyi örneğini **Karolenj Hanedanı** ile gözlemliyoruz.

Frank hanedanlıklarından Karolenj Hanedanı, VIII. ve IX. yüzyılda Avrupa’da güçlü bir imparatorluk durumundaydı. **Roma Kilisesi** ile güçlü ilişkiler kurmuşlardı.

Bir bakıma Roma Kilisesi'nin koruyucusu durumuna gelmişlerdi. İmparator **Şarlman** (ö. 814) döneminde Latincenin geleceğini belirleyecek çok önemli kültür faaliyetleri gerçekleştirdi. Şarlman'ın desteklediği kültür faaliyetleri **Karolenj Rönesansı** şeklinde adlandırılır. Şarlman, âlimleri etrafında toplamaya çalıştı. **Yorklu Alcuin** (735-804) Şarlman'ın sarayına davet edilen âlimlerden en öne çıkanıydı. Şarlman'ın Aachen'deki sarayı aynı zamanda veliahtları için bir eğitim merkeziydi. Alcuin, 782 yılında, Aachen Sarayı'nın baş öğretmeni durumuna geldi. 790 yılına kadar görevini sürdürdü. Şarlman ile yakın ilişkiler kurdu ve hayatının sonuna kadar bu ilişkileri korudu (Curtius, 1955: 78). Şarlman'ın politik gücü, Alcuin'in çalışmalarının daha geniş bir alanda duyulmasına ve etkisinin artmasına katkı sağladı.

Anglo-Sakson kökenli olan Alcuin, Latinceyi, telaffuz ve imla kurallarına uygun şekilde, sonradan öğrenmişti. Latinceyi anadili olarak konuşanların yazılı metinleri okurken farkında olmadan telaffuz hataları yaptıklarını gözlemlemişti. Bu durumda “yazılan Latince” ile “okunan Latince” arasında büyük farklar oluşuyordu. Latincenin doğru telaffuzunun yeniden edinilmesi için çalışmalar yaptı. Alcuin'in çalışmaları, konuşulan Latincenin özünden farklı bir hal aldığını ve doğru telaffuz edilen Latincenin, Latince konuştuğunu düşünenler tarafından artık anlaşılamadığını ortaya koydu. Din adamları doğru telaffuz edilen Latince ile vaaz etmeye başladıklarında halk, vaazı anlamaz duruma geldi (Wright, 1976: 181). Halkın doğru telaffuz edilen Latince vaazları anlamıyor oluşu çözülmesi gereken bir sıkıntıydı. Ortaya çıkan sıkıntıyı çözmek amacıyla 813 yılında Tours (Fransa) şehrinde Şarlman'ın himayesinde bir konsil toplantısı yapıldı. **Tours Konsili**'nde alınan kararlara göre Karolenj Hanedanı'nın egemen olduğu topraklarda yani günümüz Fransa, Almanya ve çevresinde vaaz dili olarak “halkın daha kolay anlaması” için doğru telaffuz edilen Latince yerine önceden olduğu gibi, “**rusticam Romanam linguam aut Theodiscam**” yani Romalı köylü dili<sup>2</sup> ya da Cermen dilini<sup>3</sup> kullanacaktı (Cano Aguilar, 1988: 37). Yapılan telaffuz değişikliğinden geri adım atılsa da artık konuşulan dil ile yazılan dilin farklı olduğu gerçeği açık bir şekilde

---

<sup>2</sup> Romanik Dili kastediyor.

<sup>3</sup> Şarlman idaresinde konuşulan topraklardaki Cermen Dili.

ortaya çıkmıştı. O halde konuşulan dilin yazıya nasıl geçirileceği düşünölmeye başlanıyordu.

Alcuin'in çalışmaları ve Tours Konsili'nde alınan kararlar sonrası yazı dilinin geleceğı için iki yol görünüyordu. Birinci yol, Latincenin imla kurallarına uygun şekilde yazılması ve doğru şekilde telaffuz edilmesi prensibine dayanan, eğitilmiş insanların din, bilim ve resmi işlerde kullanacağı bir yazı diliydi. Bu dile **Orta Çağ Latincesi** adı verilir. İkinci yol ise, halkların konuştuğı dillerin yazıya geçirilmesi ihtiyacıydı. İlerleyen yüzyıllarda **Romanik Diller** diye adlandırılacak olan bu dillerin ses özelliklerinin korunarak yazıya geçirilmesi başlı başına bir güçlüktü. Bu nedenledir ki, Romanik dillerin yazılı ürünlerinin ortaya çıkışı farklı bölgelerde farklı zamanlarda gerçekleşmiştir.

Şarlman'ın veliahtları 842 yılında **Strazburg Yemini** adıyla bilinen bir antlaşma imzaladılar. Antlaşmaya şahitlik edenlerin anlamaları için yeminlerini hem konuştukları Romanik dilde hem de Cermen dilinde gerçekleştirdiler. Yazıya geçirilen bu antlaşma, Karolenj İmparatorluğu'nda konuşulan Romanik Dilin tamamen yazıya geçirildiğı ilk belgedir ve "geri dönüşü olmayan" bir dilsel değişimi gözler önüne sermektedir. Strazburg Yemini, Latinceden Fransızcaya dönüşmekte olan dilin ilk şahidi olarak Latince ve Romanik Diller için bir kırılma anıdır (Cano Aguilar, 1988: 38). Strazburg Yemini sonrasında Romanik Diller, yazılı belgelerde daha fazla yer bulmaya başladı. Yıllar ilerledikçe, farklı bölgelerde o bölgelerdeki siyasi otoritelerin tercihleri ile resmi yazı dilinde ağırlık Romanik Dile kaydı. Resmî belgeleri edebiyat ürünleri takip etti. Sesler yazıya geçirilirken başta standartlar belli değildi. O nedenle, bölgeden bölgeye hatta yazardan yazara bile değişebilen harf tercihleri imla farkları doğurdu. XII. yüzyıldan itibaren Romanik Diller konuşulduğu ve yazıldığı bölgenin adı ile anılmaya başlandılar (Posner, 1998: 27). Romanik Diller ve Orta Çağ Latincesi birbirine paralel şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. İlerleyen yüzyıllarda, Orta Çağ Latincesi, "dinin ve bilimin dili" halini alırken Romanik Diller hayatın her alanındaki yazılı ürünlerde kendilerini gösterdiler.

## 1.5. KONUŞULAN LATİNCE: HALK LATİNCESİ

Rönesans Döneminden (XV.-XVI. yüzyıl) itibaren araştırmacılar Romanik Dillerin Klasik Latince gibi bir yazı dilinden değil halkın konuştuğu, Romalı yazarların dilbilgisi üzerine yazdıkları eserlerinde **sermo quotidianus** (Lat. günlük konuşma), **sermo urbanus** (Lat. şehirli konuşması), **sermo rusticus** (köylü konuşması), **sermo usualis** (Lat. sıradan konuşma) ya da **sermo plebeius** (Lat. Plebs konuşması) gibi terimlerle ifade ettikleri halkın konuştuğu dilden türediğini iddia etmişlerdir. XIX. yüzyılda Alman dilbilimci Hugo Schuchardt (1842-1927) konuşulan Latinceyi tarif etmek için **Latin Vulgar** (Lat. Halk Latincesi) terimini ortaya atmış ve bu terim yaygınlaşmıştır (Fradejas Rueda, 2016: 53).

XIX. yüzyılın önde gelen dilbilimcilerinden Wilhelm Meyer-Lübke (1861-1936) “yazılan Latince” ile “konuşulan Latince” kavramlarının birbirinden oldukça farklı olduğunu hatta “neredeyse iki farklı dil” olarak algılanabileceğini iddia etti (Herman ve Abellán, 1997: 12). Konuşma dili, konuşanların milliyeti, cinsiyeti, yaşı, toplumsal konumu, eğitim düzeyi, mesleği, ... gibi özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Halk Latincesi diye adlandırılan kavram, onu konuşan farklı özelliklerdeki insanların tümünün farklı çağlarda ve yerlerde konuştukları dili ifade etmesi oldukça kapsamlıdır ve bu yüzden Halk Latincesi’nin dilbilgisi özellikleri, standart yazılı bir dilin dilbilgisi gibi belirlenemez (Fradejas Rueda, 2016: 51-54). Araştırmacıların çoğuna göre Halk Latincesi, Klasik Latince’nin devamı niteliğindeki “bozulmuş” halidir. Böyle düşünen araştırmacılardan bazıları, Halk Latincesi’nin Klasik Latince’den farklılaşmaya başlamasının V.-VI. yüzyıllarda eğitim birliğinin ortadan kalkmasıyla gerçekleştiğini; diğerleri ise farklılaşmanın VIII.-IX. yüzyıl gibi daha geç bir döneme denk geldiğini iddia ederler. Başka bir grup araştırmacıya göre Halk Latincesi, Eski Latince Dönemi’nde Latincenin farklı lehçelerinden doğmuş ve yazı dilinin geçirdiği aşamalara paralel şekilde varlığını sürdürmüştür (Pulgram, 1950: 458). Biz, paylaştığımız görüşler arasından sonuncusunun daha tutarlı olduğunu düşünüyoruz. Böyle düşünmemizin sebebi yazı dilinde nadiren de olsa kendi gösteren konuşma dilinin yansımalarıdır. Eski Latince Dönemi’ne dair bulunan her yeni bulgu bu görüşü destekler görünmektedir.

Halk Latincesi, konuşma dili olması nedeniyle ancak sınırlı sayıda kaynağa yansıdığı şekliyle tespit edilir. Elde, konuşma dilini bütünüyle yansıtan bir kaynak bulunmamaktadır. Halk Latincesi'ne dair araştırmacılara fikir veren kaynaklar:

- a. Gaius Petronius (ö. 66) gibi edebiyatçıların eserlerinde resmettikleri halk tiplerinin konuşma şekilleri (Meillet, 1980: 177).
- b. Dilbilgisi kurallarına tam anlamıyla hâkim olmayanlar tarafından yazılmış mimarlık, aşçılık benzeri teknik konuları işleyen kitaplar (Fradejas Rueda, 2016: 54).
- c. Toplumun alt sınıflarına hitap etmesi nedeniyle seçkin bir dil yerine “alçakgönüllü” bir dili tercih eden Hristiyanlar tarafından yazılan metinler (Fradejas Rueda, 2016: 55).
- d. Pompei (İtalya) gibi şehirlerde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan duvar yazıları (Fradejas Rueda, 2016: 56).
- e. Marcus Terrentius Varro (MÖ 116-27) gibi Romalı bilginlerin kitaplarında işaret ettiği dilbilgisi hataları (Fradejas Rueda, 2016: 59).
- f. Latineden diğer dillere geçen Latince kelimelerin uğradığı ses değişimleri (Fradejas Rueda, 2016: 59).

Şeklinde sıralanabilir.

Unutulmamalıdır ki konuşma dili dinamizmi nedeniyle yazıya yansıdığı andaki haliyle sabit kalmaz, değişmeye devam eder (Wright, 1976: 178). Yine unutulmamalıdır ki yazmaya çalışanlar “doğru yazmaya” gayret ettiklerinden konuşma dilinin ne kadar gerçek biçimde yazıya yansıdığını anlamak güçtür (Pulgram, 1950: 458). Bu sebeplerle ses kaydetmenin mümkün olmadığı çağlarda konuşma dilinin tam anlamıyla nasıl olduğunu çözebilmek mümkün görünmeyen bir iştir.

Latince, resmi bir yazı dili olarak sınırları hızla genişleyen Roma Devleti tarafından taşındı. Romalılar, yalnızca yazı dili olan Latinceyi değil konuştukları Latinceyi de taşıdılar. Oysa Roma'da konuşulan Latince de sürekli bir değişim

içerisindeydi. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de bazı kelimeler moda haline gelip günlük yaşamda sıkça kullanılırken diğerleri “tedavülde” kalkıyordu (Lapesa, 1981: 90). Bu demektir ki, Roma’ya yakın ilişkileri olan bölgeler ve kişiler dildeki modaları daha kolay takip edebiliyorlardı. Latinceyi sonradan öğrenenler, günlük hayatta işitip konuştukları dilin kurallarını okul yoluyla öğrenmek durumundaydılar. Okula gidemeyenler için geriye sadece (eğitilmiş, eğitimsiz gibi) farklı özelliklerdeki insanlardan işittikleri Latince kalıyordu. Okulun, kitabın, standardın olmadığı bir ortamda dil, hızlı değişimlere açıktır (Posner, 1998: 200). Roma’nın siyasi birliğin ortadan kalkması, şehirler veya bölgeler arasındaki iletişimi azalttığına farklı bölgelerde konuşulan Halk Latinceyi arasındaki farklılıklar belirginleşmeye başladı.

Cermen istilaları sonrası eğitim birliğinin kaybolması, bölgeler arasındaki dil birliğini de ortadan kaldırdı. Bölgelerde dil, kendi kaderine bırakılmıştı. Her ne kadar Vizigotlar gibi bazı Cermen toplulukları önceden Romalılaşmış olsalar da diğer birçok Cermen topluluğu Latinceyi ya hiç bilmiyordu ya da yeni öğrenmeye başlıyordu. Latince konuşan halklar ile onların yeni yöneticileri, Cermenler, arasında iletişim çok basit bir Latince ile gerçekleşiyordu (Fradejas Rueda, 2016: 89). Kilise, yeni oluşan şartlarda doğru ve kurallı Latinceyi muhafaza etmeye çalışsa da halkın günlük yaşamında kullandığı dil, Latincenin yanında varlık gösteren başka dillerin de etkisiyle farklılaşıyordu. Bir yanda halkın (doğru ya da yanlış) kullandığı Latince, diğer yanda Cermen, Slav vb. fatihlerin getirdiği başka bir dil, **ikidillilik** (İsp. **diglosia**) diye adlandırılan bir dil durumunun halkta oluşumuna sebep oldu (Fradejas Rueda, 2016: 90). İkidillilik, “bir bireyin iki dil bilmesi ya da bir toplumda iki dil kullanılması durumudur” (Vardar, 2002: 118). İkidillilik olgusunun özellikle konuşma dili üzerinde büyük etkilerinin olduğu düşünülür. Ancak Latincenin, Roma öncesi diller üzerinde yarattığı etki ile kıyaslandığında Roma İmparatorluğu’nun yıkılışının ardından Roma topraklarının ele geçiren toplulukların dillerinin Latince üzerindeki etkileri daha azdır. Bunun nedenini Roma İmparatorluğu’nun kültürel ve idari yapılanmasının gelişmişliğinde aramak gerekir.

Eldeki buluntulara bakarak Roma İmparatorluk Çağı’nda Halk Latincesi’nde bölgeler arasında belirgin farklılıklar görmüyorken İmparatorluğunun dağılmasından sonra farklılaşma arttı. Bu farklılıklar önce iki dil grubunun oluşumuna kapı açtı.

Bunlardan bir tanesi Doğu Latincesi'ydi ve Dalmaçya civarında ve İtalya Yarımadası'nda konuşuldu. İkinci grup ise Batı Latincesi'ydi. Batı Latincesi Kuzey İtalya, Fransa, İspanya topraklarında konuşuldu (Lapesa, 1981: 84). Doğu Latincesi daha çok Slav dilleri ve Eski Yunanca ile etkileşim halindeyken Batı Latincesi Cermen dilleri ile etkileşmekteydi. Halk, günlük hayatta konuştuğu dilin yazılan Latinceden farklılaştığının oldukça geç farkına vardı. “Orta Çağ Latincesi” başlıklı bölümde açıklamaya çalıştığımız Karolenj Rönesansı ile halk, din adamlarından dinlediği doğru telaffuz edilen Latincenin, kendi konuştukları Latinceden farklı olduğunun ve doğru telaffuz edilen Latinceyi anlayamadığının farkına vardı. Latince, halka yabancı bir dil gibi geldi. Ortaya çıkan durum Tours Konsili'nde (813) vaazın eskiden olduğu gibi “halkın anlayacağı dilde” yapılacağı şeklinde çözümlense de Eski Gallia'da yaşayan halklar artık konuştukları dillerin Latinceden farklı diller olduğunu anlamıştı. Gallia'daki bu gelişmeleri diğer bölgelerdeki halklar takip ettiler (Herman ve Abellán, 1997: 137). Romania'nın her yerinde aynı tarihlerde olmamakla beraber, 750 ile 850 yılları arasında hızlanarak yazı dili olan Latince ile halkın konuştuğu dilin yolları ayrıldı. Oluşan yeni koşullarda konuşulan dilin yazıya geçmesi gerekliliği ortaya çıkmıştı. Romanik Dillerin yazıya geçirilmeye başlanması ortaya çıkan gerekliliğin bir sonucuydu (Fradejas Rueda, 2016: 93). Latinceden Romanik Dile geçiş döneminde yazılan eserler incelendiğinde, ihtiyaç neyi gerektiriyorsa Romanik Dile doğru atılan adımların önce ağır ağır, küçük metinler halinde olduğu görülebilir.

Okuma bilenlerin Latince yazılanları daha iyi anlaması amacıyla, Romania'nın birçok yerinde, VIII. ve X. yüzyıllar arasında kelimelerin ya da cümle yapılarının anlamlarını veya açıklamalarını içeren çeşitli sözlükler (İsp. **glosario**) ortaya çıktı. Kelimelerin veya ifadelerin açıklamaları genellikle o kelimelerin yer aldığı sayfaların kenarlarına yerleştiriliyordu. Amaç, Latincenin anlaşılması olduğu için açıklamalar, günlük konuşma diline oldukça yakın, daha basit bir Latince ile yapıyordu. Bu tarz sözlükler bir taraftan ikidillilik halini diğer yandan halkın giderek Latinceyi anlamaz duruma geldiğini gözler önüne seriyordu. Bu dönemden en önemli iki sözlük **Reichenau** ve **Kessel** sözlükleridir (Fradejas Rueda, 2016: 90). Reichenau Sözlüğü'nün VIII. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Fransa'daki Corbie Manastırında

yazıldığı düşünülür. Eldeki sözlük 1862 yılında Reichenau Manastırı'nda (günümüz Almanya) bulunduğu için bu isimle anılır (Quirós, 1986: 43). Kessel Sözlüğü ise VIII. veya IX. yüzyıla tarihlenir, Kessel (Almanya) şehrinde bulunduğu için bu isimle bilinir. İki sözlükte toplamda binlerce Latince kelimenin halkın anlayacağı şekilde açıklamaları yer alır.

Romanik metinlerin en eskisi, Galo-Romanik Dillerin ilk örneği sayılan **Strazburg Yemini** (842) adlı antlaşmadır. Galo-Romanik Diller için bu belgeyi, dini içerikli nazım eserler olan **Cantinel de Santa Eulalia** (ykl. 878) ve **Passion du Christ** diğer adıyla **Vie de saint Léger** (ykl. 980) takip eder. İtalo-Romanik Dillerde yazılmış ilk örnek **Indivinello veronese** (VIII. yy. sonu veya IX. yy. başı) adlı kehanet metnidir. Bu metni, **Placiti cassinesi** (960-963) adlı tapu belgeleri takip eder. İbero-Romanik Dillerde ortaya çıkan en eski belge **Nodicia de kesos** (980) şeklinde adlandırılan listedir. León Krallığındaki bir manastıra verilen peynirlerin listesini içermektedir. Ayrıca yukarıda sözünü ettiğimiz **Reichenau** ve **Kessel** sözlüklerine benzer biçimde dini metinlerin sayfa kenarlarına notlar şeklinde yazılan **Glosas Emilianenses** (X. yy. sonu veya XI. yy. başı) hem İbero-Romanik Dillerin hem de Baskçanın en eski yazılı ürünleridir. Diğer Romanik Dillere ait metinler XI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlarlar: Katalanca “arşiv belgesi niteliğindeki bağıllık yeminleri”; 1080 ve 1085 yılına tarihlenen Sarducanın **Logudorés** formunda yazılmış olan “tüccar imtiyazları”; XII. yy. sonlarına tarihlenen Portekizce yazılmış şikâyet dilekçesi **Notícia de torto** bu belgeler arasında sayılabilir. Romence ile yazılmış en eski yazı, diğer Romanik dillerdeki benzerlerine kıyasla oldukça geç bir tarihe tarihlenen, **Neacşul de Campulung** adlı bir tüccar tarafından yazılan düşmanın yaklaşmakta olduğunu haber veren 1521 tarihli mektuptur (Fradejas Rueda, 2016: 95-97). Bu saydıklarımız eldeki en eski bulgulardır. Görüldüğü gibi farklı bölgelerdeki Romanik Dillerin ortaya çıkması farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Devam eden yüzyıllarda Romanik Dillerde yazılanların sayıları özellikle edebiyatın etkisiyle katlanarak artmıştır.

Sonuç olarak, genellikle Halk Latincesi şeklinde adlandırılan Latincenin konuşulan biçimleri iki bin yılı aşan bir zaman diliminin ve sayısız dönüşümün ardından, günümüzde, Avrupa'nın büyük bölümünde konuşulan ve yazılan Romanik

Dillerde yaşamaya devam etmektedir (Posner, 1998: 135). Romanik Diller gövdesi Latince olan bir ağacın kimi körelen kimi hala büyümeye devam eden dalları gibidirler. Günümüzde konuşulmaya devam eden Romanik Dilleri ve artık konuşulmayan bazılarını sonraki bölümde sınıflandırmaya çalışacağız.

## 1.6. ROMANİK DİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

XII. yüzyıldan itibaren Romanik Diller konuştuğu bölgenin adı ile anılmaya başladılar. 1304 yılı sonrasında yazıldığı düşünülen **De vulgari eloquentia** adlı kitapta Dante Alighieri (1265-1321) Romanik Dilleri “evet” kelimesinin karşılığı olan kelimeye göre “**si, oc, oui**” şeklinde üç gruba ayırır. Romanik Dillerin filolojisi diye adlandırılabilen alan böylece başlamış olur. Rönesans Dönemi’nden (XV.-XVI. yy.) itibaren konuya eğilenler, Romanik Dillerin Latince ile olan ilişkilerini ve Romanik Dillerin diğer Romanik Diller ile olan ilişkilerini de anlamaya çalışmışlar, aynı zamanda Romanik Dilleri, belirli sınıflara ayırmaya uğraşmışlardır (Posner, 1998: 26-27). Başta, Dante’nin yaptığına benzer biçimde, “profesyonel” sayılamayacak yöntemlerle Romanik Dilleri karşılaştırma ve sınıflandırma çalışmaları XIX. yüzyılda daha ciddi bir boyut almıştır.

François-Juste Raynouard (1761-1836) konuya kendince bir yaklaşım getirerek Romanik Diller arasında benzer öğelerin olduğunu keşfetmiş ve bu benzer öğelerin Latince dışında bir dilden gelmiş olabileceğini iddia etmiştir. Raynouard bahsettiği ortak dilin, Romanik Dillerdeki en eski örnekleri Oksitanca ile yazılmış olan, gezgin şairlerin (İsp. **trovador**) diline benzediğini savunmuştur. August Wilhelm von Schlegel (1767-1845), Friedrich Diez (1794-1876), Lorenz Diefenbach (1806-1883) gibi Alman dilbilimciler Raynouard’ın çıkarımlarına sıcak bakmadılar. Onlara göre Romanik Diller, “kültürel ortamın yozlaştığı dönemde Latincenin bozulmasıyla ortaya çıkan halk kullanımlarından oluşmuş” olmalıydılar. 1836 yılında Friedrich Diez, 3 ciltlik **Grammatik der Romanischen Sprachen** çalışmasını yayınladı. Bu kitap, yarım asır boyunca Romanik Diller Filolojisi’nin en saygın kitabı olarak görüldü ve Friedrich Diez, Romanik Diller Filolojisi’nin ilk uzmanı kabul edildi. XIX. yüzyılda çalışmalar genellikle her bir Romanik Dilin kökeninin tespiti üzerine yoğunlaşmıştı. Araştırmacıların çoğu Romanik Dillerin kökenini Klasik Latince

sonrası dönemlerde ararken Hugo Schuchardt (1842-1927) bu köklerin daha gerilerde Eski Latince Dönemi'ndeki konuşma dilinde aranması gerektiğini savundu (Bossong, 2016: 63). Böylece Romanik Dillerin kökeni hakkında ilk cepheler de şekillenmiş oluyordu.

Çoğunlukla Alman araştırmacıların doldurduğu Romanik Diller araştırma alanına İtalyan dilbilimci Graziado Isaia Ascoli (1829-1907) yeni kurulan ülkelerin sınır tartışmalarına gerekçe olan Kuzey İtalya'daki dillerin ve lehçelerin durumunu inceleyerek dahil oldu (Sanson, 2013: 280). XIX. yüzyılın sonlarında Romanik Diller alanında yeni bir sayfa açan isim, sesbilim alanındaki çalışmaları ve “düzenleyici ve yeniden oluşturma bakış açısı” ile Wilhelm Meyer-Lübke (1861-1936) oldu. Meyer-Lübke, sesbilim yöntemi, elde ettiği dilbilimsel veri ve lehçe incelemeleri ile Friedrich Diez'i geride bıraktı. Başta Almanlara paralel görüşler takip eden Fransız dilbilimciler, XIX. yüzyılın sonlarına doğru farklı bakış açıları geliştirerek lehçebilim çalışmalarına ağırlık vermiş ve “toplumsal ve faydacı” bir yaklaşımla dilin işlevine eğilerek Romanik Dilleri incelemişlerdir. 1910 yılında yayınlanan **Eléments de linguistique romane** kitabıyla Fransız dilbilimci Edouard Bourciez (1854-1946) işlevselci bir bakış açısıyla dilleri ayrı ayrı değerlendirmiştir (Posner, 1998: 29). Böylece Romanik Dillerin incelenmesinde, Cenevre, Paris, Prag gibi şehirlerde oluşan dilbilim okullarının yaklaşımları ön plana çıkmaya başlıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Romanik Diller ile ilgili karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları yeniden ağırlık kazanır. Bu dönemde dilleri karşılaştırmak kadar dillerin en eski zamanlarına inerek onları “birleştirici” bir bakışla değerlendiren araştırmacılar da olmuştur. 1960 yılında yayınlanan **The Romance Languages** adlı kitabıyla William Dennis Elcock (1910-1960) bu tarz araştırmacılar arasındadır. Sonraki yıllarda Frederick Browning Agard (1907-1993), Robert Anderson Hall Jr. (1911-1997) gibi araştırmacılar, yapısalcı bakış açısıyla art zamanlı ve eş zamanlı incelemelerde bulunmuşlardır. Noam Chomsky'nin ürettiği “geliştirilmiş standart kuramı” Maria Manoliu-Manea (d. 1934) tarafından Romanik Dillerin incelenmesinde uygulanmıştır (Posner, 1998: 31). Görüldüğü gibi XX. yüzyılda dilbilim alanında yapılan tüm yenilikler, Romanik Dillerin incelenmesi ve sınıflandırılması amacıyla değerlendirilmiştir.

Romanik Dilleri farklı ölçütlere göre sınıflandırmak mümkündür. Nitekim bilim insanları birçok farklı yöntem ve ölçütten yola çıktıklarından farklı listeler oluşturmuşlardır. Konunun uzmanları (İsp. **Romanista**) arasında çoğunlukla ortak bir tutum yoktur. Romanik Dilleri sınıflandırmak amacıyla yola çıkanlar en az on en fazla binlerce dili listelerine dahil edebilirler. Burada önemli olan “dil” ile neyin kastedildiğinin açıkça ortaya konulmasıdır. Bazı uzmanlar, lehçeleri (İsp. **dialecto**) ve hatta bireydilleri (İsp. **idiolecto**) de listelerine dahil ederek oldukça detaylı bir dil panoraması oluşturmaya çalışırlar (Bossong, 2016: 68). Romanik Diller alanının ilk uzmanı kabul edilen Friedrich Diez, Romanik Dilleri Portekizce, İspanyolca, Oksitanca, Fransızca, İtalyanca ve Rumence şeklinde sıralıyordu (Fradejas Rueda, 2016: 12). Günümüzde sağlıklı bir başvuru kaynağı kabul edilen, dil ailelerini ve dilleri haritalayan güncel bir internet sayfası olan **Ethnologue** adlı sayfaya göre<sup>4</sup> ise günümüzde canlı kırk üç adet Romanik dil bulunmaktadır. Ethnologue sayfasında yer alan sınıflandırma şu şekildedir:

1) Romanik diller (43 adet)

A) Doğu Kolu (4 adet)

- i) Arumence (bir Makedonya dili)
- ii) Rumence
- iii) İstro-Rumence (bir Hırvatistan dili)
- iv) Megleno-Rumence (bir Yunanistan dili)

B) İtalo-Batı Kolu (34 adet)

- i) İtalo-Dalmaçya Grubu (5 adet)
  - (1) İstriotça (bir Hırvatistan dili)
  - (2) İtalyanca
  - (3) Yahudi İtalyancası

---

<sup>4</sup> <https://www.ethnologue.com/subgroups/italic> (Çevrimiçi): 7 Mart 2021.

(4) Napoli-Calabria dili (bir İtalya dili)

(5) Sicilya dili (bir İtalya dili)

ii) Batı Grubu (29 adet)

(1) Galo-İberya Alt Grubu (28 adet)

(a) Galo-Romanik Diller (15 adet)

(i) Galo-İtalyanca (6 adet)

1. Emilia dili (bir İtalya dili)
2. Liguria dili (bir İtalya dili)
3. Lombardia dili (bir İtalya dili)
4. Piemonte dili (bir İtalya dili)
5. Romagna dili (bir İtalya dili)
6. Venezia dili (bir İtalya dili)

(ii) Galo-Raetya Dilleri (9 adet)

1. Oil (6 adet)

a. Fransızca (5 adet)

i. Fransızca

ii. Cajun Fransızcası (bir Amerika Birleşik Devletleri ve Orta Amerika ülkeleri dili)

iii. Guernseyce (bir Guernsey dili)

iv. Picard dili (bir Fransa dili)

v. Valonca (bir Belçika dili)

b. Güneydoğu (1 adet)

i. Arpitanca ((bir Fransa dili)

- c. Raetia dilleri (3 adet)
  - i. Furlanca (bir İtalya dili)
  - ii. Ladin dili (bir İtalya dili)
  - iii. Romansh dili (bir İtalya dili)

(b) İbero-Romanik Diller (13 adet)

(i) Doğu İberya (1 adet)

- 1. Katalanca (bir İspanya dili)

(ii) Oc (2 adet)

- 1. Oksitanca (bir Fransa dili)
- 2. Şuadit dili (bir Fransa dili)

(iii) Batı İberya (10 adet)

- 1. Astur-Leonca (2 adet)

- a. Astuca (bir İspanya dili)
- b. Mirandaca (bir Portekiz dili)

- 2. Kastilyaca (4 adet)

- a. Extremadura dili (bir İspanya dili)
- b. Ladino (bir İsrail, Doğu Avrupa ve Türkiye dili)
- c. İspanyolca (bir İspanya dili)
- d. Charapa İspanyolcası (bir Peru dili)

- 3. Galaik-Portekizce (4 adet)

- a. Fala dili (bir İspanya dili)
- b. Galiçya dili (bir İspanya dili)
- c. Minde dili (bir Portekiz dili)

d. Portekizce (bir Portekiz dili)

(c) Pirene-Müsta'rib dili (1 adet)

(i) Pirene dili (1 adet)

1. Aragon dili (bir İspanya dili)

C) Güney Kolu (5 adet)

i) Korsika Grubu (1 adet)

(1) Korsika dili (bir Fransa dili)

ii) Sardinya Grubu (4 adet)

(1) Campidano Sarducası (bir İtalya dili)

(2) Gallura Sarducası (bir İtalya dili)

(3) Logudoro Sarducası (bir İtalya dili)

(4) Sassari Sarducası (bir İtalya dili)

Yukarıda günümüzde varlık gösterenlerini sıraladığımız Romanik Dilleri belli başlıklar altında toplayabiliriz.

### **1.6.1. Günümüz Devlet Dilleri**

Romanik Dillerden bazıları günümüzde çeşitli dünya devletlerinin resmi dilleri olarak kullanılırlar. Bu dillerden bazıları, Portekiz, İspanya, Fransa gibi Avrupa devletlerinin önceki yüzyıllarda yapmış oldukları Coğrafi Keşifler ve Fetihler yoluyla Avrupa dışına da taşınmışlardır (Posner, 1998: 239). Günümüzde Portekizce, Galiçyaca, İspanyolca, Katalanca, Fransızca, Reto-Romanik diller, Sarduca, İtalyanca ve Rumence resmi devlet dilleridir. Kendilerine ait edebiyat ürünleri de olan saydığımız diller, standartlaşma yoluna giderek eğitim dili halini almışlardır.

### 1.6.2. Edebiyat Dilleri

“Günümüz Devlet Dilleri” başlığı altında saydığımız dillerden önce veya onlara paralel bir tarihi seyir izleyerek Orta Çağ’da özellikle edebiyat alanında varlık gösterip daha sonra ya dönüşüp değişerek ya da komşu bir dilin etkisiyle önemini yitirmiş dillerdir (Posner, 1998: 240). Her ne kadar günümüzde kaybolmuş veya önemlerini yitirmiş olsalar da Edebiyat Dilleri, Romanik Dillerin edebiyat tarihini araştıranların mutlaka karşılaştıkları dillerdir.

Oksitanca (İsp. **occitano**), XII. ve XIII. yüzyılda, bu dilde şarkılar besteleyen gezgin şairlerin taşınmasıyla geniş bir havzada tanınan saygın bir dil durumundaydı. Daha sonraki yüzyıllarda, özellikle de Fransız Devrimi sonrası, Fransızcanın etkisiyle önemini yitirdi. Alman dilbilimciler, XIX. yüzyılda yaptıkları çalışmalarında bu dili **Provensal** şeklinde adlandırıyordu. Günümüzde Oksitanca adı daha çok tercih edilir oldu. Oksitanca’nın farklı lehçeleri bulunmaktadır. Oksitanca standartları oluşmamış bir dildir. Oksitanca günümüzde hem Fransa’nın güney bölgelerinde hem de Katalonya’da resmi otoriteler tarafından tanınır (Olivieri ve Sauzet, 2016: 319). 1950’li yıllara girilirken günlük yaşamda azalmaya başlayan Oksitanca kullanımı sonraki yıllarda çeşitli kuruluşların desteği yeniden öğretilir olmuştur. Dilin hem tarihi saygınlığı hem de bu dili konuşanların nüfus yoğunlukları Fransa’da ve Katalonya’da tanınmasına neden olmuştur. Katalonya’da **Val d’Aran** adındaki vadide Oksitanca konuşan topluluklar yaşamaktadır. Katalonya tarih boyunca Oksitanca konuşulan topraklarla kültür alışverişi içerisinde olmuştur.

Orta Çağ Edebiyatı’nda saygın bir diğer dil Galaik-Portekizcedir (İsp. **Gallegoportugués**). İber Yarımadası’nın kuzeybatısında ortaya çıkan bu dil lirik şiir örnekleri ile XIII. yüzyılda etkinlik göstermiş ve saygın bir dil halini almıştır. Kastilya Kralı X. Alfonso’nun (1221-1284) dini lirik şiirlerini bu dille yazması bu dilin o dönemdeki konumu hakkında fikir verebilir. Galaik-Portekizce, günümüzde konuşulan Galiçyaca ve Portekizce gibi dillerin atası olarak bilinir.

### 1.6.3. Sınırları tartışmalı olan Reto-Romanik Diller

Bu başlık altına koyabileceğimiz dil grubu günümüz Kuzey İtalya, Güney Almanya ve Güney Avusturya'yı içine alan Alp Dağları civarında Orta Çağ'da konuşulan dilleri içine alır. Bölgenin Roma İmparatorluğu döneminde adının **Raetia** olması nedeniyle Reto-Romanik Diller (İsp. **lenguas retorromances**) şeklinde anılırlar.

İtalyan dilbilimci Graziado Isaia Ascoli, Reto-Romanik Dillerin başta tek bir dil halinde olduğunu ve Kuzey İtalya lehçelerindense daha çok Fransızcaya yakın olduğunu iddia etti ve bir tartışma başlattı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, diğer İtalyan dilbilimcilerin Ascoli'ye zıt iddialarından hareketle, İtalya'nın Avusturya'nın Tirol bölgesini işgali gerçekleşti ve tartışmalar tekrar alevlendi. İşgal edilen Tirol bölgesinde **Ladin dili** konuşan topluluklar yaşamaktaydı ve İtalyan dilbilimcilerin iddialarına göre Ladin dili, İtalyancaya daha yakındı. Ancak aynı bölgede Almancaya daha yakın olduğu iddia edilen diller konuşan bazı topluluklar da yaşamaktaydı. Bu nedenle ülkelerin ve dillerin sınırlarını çizmek oldukça güçtü ve anlaşmazlıklar uzun yıllar sürdü. Almanca etkisindeki dile **Romansh Dili** adı verilir ve daha çok Yukarı Ren Vadisinde konuşulur. İtalyanca etkisindeki diller arasında **Furlanca** yer alır. Furlanca, genellikle bölgenin güneyinde, Venedik civarında, konuşulur. Bazı dilbilimciler Furlancayı Reto-Romanik Diller arasına katmaktansa İtalyancanın Venedik lehçelerinden biri olarak görme eğilimindedirler (Posner, 1998: 244). Reto-Romanik Diller hakkındaki tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.

### 1.6.4. Bağımsız bir ada dili olarak Sarduca

Sardinya Adası'nın özel tarihsel durumu gereği **Sarduca** veya **Sardinyaca** diğer Romanik Dillerden ayrılan özelliklere sahiptir. Sardinya Adası'nın MS VI. ve IX. yüzyıllar arasında Doğu Roma İmparatorluğu hakimiyeti altında oluşu ve Doğu Roma'nın resmi dilinin Eski Yunanca olması; sonrasında X. yüzyılda Müslüman Arapların Ada'nın idaresini ele geçirmesi Sarducanın özel durumunu meydana getirir (Brea, 2007: 128). Sarduca, XI. yüzyıldan itibaren belgelerde gözlemlense de hala standartları belirlenmiş bir dil değildir ve günümüzde az sayıda konuşanı bulunmaktadır (Posner, 1998: 246). Sarduca konuşanların sayılarının azalması

nedeniyle Sarducanın yaşatılması için koruma altına alınması gerekliliği son yıllarda fark edilmiş ve bölgesel kurumlarla Sarduca ve alt dilleri korunmaya başlanmıştır.

### 1.6.5. Ölü diller ve lehçe haline gelen diller

Yukarıda saydığımız dillerin yanında artık konuşanı bulunmayan diller de bulunmaktadır. Bu diller arasında **Dalmaçyaca** veya **Dalmaçya Dili** (İsp. **dálmata**) sayılabilir. Yapılan araştırmalar, Dalmaçya Dili'nin, tarihte İtalo-Romanik Diller ve Balkan-Romanik (Rumence) Diller arasında bir köprü işlevi gördüğünü ortaya koyar (Posner, 1998: 246). Dalmaçya Dili'nin 1890'lı yıllarda yalnızca tek bir konuşanı vardı. Ascoli, Dalmaçya Dili'ni son konuşan kişiden bilgiler alarak Dalmaçya Dili kayıt altına alabilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Dalmaçya Dili'ni son konuşan kişi de ölünce Dalmaçya Dili'nin konuşanı kalmamıştır. Bir diğer ölü dil ise Orta Çağ'da Endülüs'te varlık göstermiş olan Müsta'rib dilidir (İsp. **mozárabe**). Bu dili “Endülüs Romanik Dili” başlığı altında inceleyeceğiz.

Astur-León ve Navarro-Aragón dilleri İbero-Romanik Diller ilk ortaya çıktıklarında (X. ve XIII. yy. arası) yazılı ürünler vermekteydiler. Zamanla güçlenen Kastilya Krallığı, komşu krallıkların topraklarını kendi topraklarına kattıkça Astur-León ve Navarro-Aragón dillerinin etki alanları daraldı. XIII. yüzyıldan sonra yavaş yavaş Astur-León ve Navarro-Aragón dillerini konuşanlar dağlık alanlarda yaşar oldular ve şehirlerle iletişim içine girdikleri ölçüde Kastilya Dili'nden etkilendiler, zira büyük şehirlerde Kastilya Dili (diğer adıyla İspanyolca) yaygınlaşmaktaydı (Tuten, Pato, ve Schwarzwald, 2016: 382). Günümüzde İspanyolcanın bir lehçesi durumuna düşmüş bu diller halen varlık gösterebilir de konuşanların sayısı oldukça azalmıştır. Bu diller standartlaşmamışlardır.

Dillerin konuşanın kalmaması durumu, kimi zaman yaşamın doğal bir sonucu olarak gerçekleşse de çoğunlukla devletlerin politikaları süreçleri hızlandırmaktadır. Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan milletçilik fikirleri ve kurulan büyük ülkeler, resmi bir dilin kabulü ve insanlara resmi dilin öğretilmesini beraberinde getirmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren iletişim imkanları ve yazılı basının yaygınlaşması, XX. yüzyılda radyo ve televizyonun insan hayatına girmesi ile az sayıda konuşanı bulanan dillere ve lehçelere büyük zararlar vermiştir. Buradaki talih, İtalya'da

Ascoli, İspanya’da Menéndez Pidal, Almanya’da Meyer-Lübke gibi isimlerin yaptığı çalışmalar sayesinde birçok Romanik Dilin ve lehçesinin varlıklarının ortadan kaybolmadan önce kayıt altına alınabilmiş olmasıdır.

## 1.7. İBERO-ROMANİK DİLLERİN OLUŞUMU

Anadolu’ya benzer şekilde birçok farklı kültüre ev sahipliği yapmış İber Yarımadası’nın dil zenginliğini anlamak için dillerin ve o dilleri konuşan halkların tarihini göz atmak gerekir. İbero-Romanik Dillerin ilk edebi örnekleri ortaya çıkana dek geçen süreyi İlk Çağ ve Orta Çağ şeklinde iki dönemde incelemeye çalışacağız.

İlk Çağ başlığı altında İber Yarımadası’ndaki Roma öncesi dilleri ve sonrasında Roma dönemini inceleyeceğiz. Orta Çağ başlığı altında ise Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışının ardından İber Yarımadası’nın dil ve kültür ortamını özetleyeceğiz.

### 1.7.1. İlk Çağ’da İber Yarımadası

General Gnaeus Scipio komutasında Romalılar, Kartacalılara karşı gerçekleştirdikleri **İkinci Pön Savaşı** sırasında, MÖ 218 yılında İber Yarımadası’nın doğusundaki Emporion (günümüzde Ampurias) limanına çıkarma yaptı. Bu tarihten itibaren Romalılar, İber Yarımadası’nda yerleşimler kurmaya başladı ve geri dönüşü olmayacak biçimde kültürel varlığını Yarımada’ya taşıdı. Böylece yüzyıllarca sürecek olan İber Yarımadası’nın Romalılaşma evresi başladı (Cano Aguilar, 1988: 16). Romalılar, İber Yarımadası’na ayak basmadan önce İber Yarımadası çeşitli kültürlerle ve dillere ev sahipliği yapıyordu. Roma öncesi İber Yarımadası’nda yaşayan toplulukların çoğu, Roma yönetimi altında asimile olup Romalılaştılar ve onların dilleri zamanla yazılı kaynaklardan kaybolmaya ve Latince, İber Yarımadası’nın tek yazı dili halini almaya başladı. Roma öncesi İber Yarımadası’nda yaşayan toplulukların dilleri hakkındaki bilgilere, bıraktıkları sikke, mezar taşı gibi arkeolojik kaynakların yanı sıra Eski Yunan ve Roma yazarlarının (Strabon, Herodot, Polibios gibi) şahitlikleri sayesinde ulaşıyoruz. Örneğin Strabon (MÖ 64-MS 24), İber Yarımadası halklarından söz ederken onların “çeşitli dillere sahip yerliler” olduklarını ifade eder (Lapesa, 1981: 21). Strabon’un “yerliler” dediği toplulukların

dilleri onların aslında nereli oldukları hakkında bize fikir verebilir. Bu nedenle ilerleyen sayfalarda bu toplulukların dillerini daha detaylı incelemeye çalışacağız.

İber Yarımadası'na ticaret kolonileri kurmak amacıyla MÖ IX. yüzyılda gelen Fenikelileri ve MÖ VIII. yüzyılda gelen Eski Yunanları dışarıda tuttuğumuzda Roma öncesi İber Yarımadası halklarının dillerini Hint-Avrupa Dil Ailesi'ne dahil olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırabiliriz. Hint-Avrupa Dil Ailesi'nden olmayan dillerin, İber Yarımadası'nın Akdeniz kıyıları boyunca yani Atlantik Okyanusu'ndan Güney Fransa'ya kadar kıyılardan ve aynı zamandan kıyılardan iç bölgelere vadiler aracılığıyla ulaşır biçimde etkinlik gösterdiği gözlemlenir. Bu grupta İberce ve Tartessosca yer alır. Aynı grupta yer alan bir diğer dil ise dağlık bölgelerden Biskay Körfezi'nin merkezi civarında (günümüz İspanya-Fransa sınırının batısı) konuşulan Akitancadır. Hint-Avrupa Dil Ailesi'nden olan diller, İber Yarımadası'nın geri kalan bölümlerinde gözlemlenir. Bu gruba ise Lusitanca, Kelt dilleri ve Keltiberce dahildir. Saydığımız bu iki ana grup dışında Hint-Avrupa soyundan geldikleri düşünülen adlarını bildiğimiz ancak hiçbir yazılı ürün bırakmadıklarından dilleri hakkında yorum yapamadığımız topluluklar da mevcuttur. Bu topluluklar, İspanyolca yazılışları ile **Astures, Cántabros, Galaicos, Vetones, Vacceos, Carpetanos, Pelendones** gibi topluluklardır (Villar, 1996: 499). Bu toplulukların dilleri hakkındaki bilgilere ancak Eski Yunan ve Roma kaynaklarından yani ikincil kaynaklardan ulaşılır (Hoz, 2001: 114). Saydığımız topluluklar, İber Yarımadası'nın kuzeyinde dağlık alanlarda yerleşmişlerdi. Yaşadıkları coğrafyanın ulaşım güçlükleri ve otorite tanımaz kişilikleri nedeniyle bu toplulukların Romalılaşmayı tamamlayamamış görünürler. Eldeki bilgilerin azlığı nedeniyle araştırmacılar, İber Yarımadası'nın kuzeyinde yaşayan toplulukların dilleri hakkında net görüşlere sahip değildirler.

Roma öncesi İber Yarımadası'nda kullanılan yazı biçimlerine bakıldığında, Fenike ve Eski Yunan alfabelerinden beslenen dört yazı biçimi göze çarpar. Bunlar Güneybatı Yazı Biçimi, Güney (İsp. **Meridional**) Yazı Biçimi, Eski Yunan-İber Yazı Biçimi, İber Yazı Biçimi şeklinde sıralanabilir. Güneybatı Yazı Biçimi'nin izlerine **Guadalquivir** Vadisi'nde rastlanır. Eldeki buluntular oldukça azdır ve MÖ VIII. ve VII. yüzyıllara tarihlenir. Bu yazı biçiminde bölgedeki madenlerin ticaretini yapan

Fenikelilerin alfabelerine benzerlikler görülür. Güney Yazı Biçimi de Fenike Alfabetesi'ne benzerlikler gösterir. Tartessos limanı civarında bulunan mezar taşlarında bu yazı biçiminin örneklerine rastlanır. Eski Yunan-İber Yazı Biçimi, Eski Yunan İyon Alfabetesi'nin İberceyi yazıya geçirmek için kullanılmasıdır. İlk örneklerine MÖ IV. yüzyılda **Alicante** civarında rastlanır. Son olarak, İber Yazı Biçimi, Güney Yazı Biçiminin Eski Yunan-İber Yazı Biçimi ile bir karışımı gibidir. İber Yazı Biçimi hem Eski Yunan hem Fenike alfabelerinden işaretler taşır. Kullanılan işaretler harf veya hecelere karşılık gelir. İber Yazı Biçiminin örneklerine diğer yazı biçimlerinden daha geniş bir alanda rastlanır.

İberce, Tartessosca gibi Roma öncesi İber Yarımadası dillerinin yazılı ürünlerinin sayısı oldukça azdır. Bu nedenledir ki İberce ve Tartessosca, hala tam olarak çözülebilmemiş değildir (Cólera, 2008: 8). Eldeki az sayıdaki buluntuya bakarak, yer adları, kişi adları gibi bazı istisnaların dışında Roma öncesi dillerden Romalılaşma sonrasına kalan izlerin “yok denecek kadar az” olduğu iddia edilebilir (Hoz, 2005: 70). Roma öncesi dillerin ses özelliklerinin bu dilleri konuşan halklar tarafından Latince kelimelerin seslendirilmesine etkilerinin varlığı iddia edilebilse hem Eski Latince hem de Roma öncesi İber Yarımadası dillerinde yazılı bulguların azlığı nedeniyle hangi dilin ses yapısının Halk Latincesini ne şekilde etkilediği tam anlamıyla bilinmemektedir (Hoz, 2005: 87). Görüldüğü gibi, eldeki buluntuların yetersizliği nedeniyle Roma öncesi İber Yarımadası dillerinin etkinlik alanlarının kesin sınırlarını çizebilmek, bu dillerin dil bilgisi özelliklerini açıklamak ve bu dillerin Halk Latincesi üzerindeki etkileri hakkında güçlü iddialar da bulunmak pek mümkün değildir.

İlk Çağda İber Yarımadası'nda varlığı yazılı bulgularla desteklenen başlıca toplulukları ve onların dillerini ilerleyen sayfalarda incelemek istiyoruz.



Harita 1.1. İber Yarımadası'ndaki dillerin MÖ IV. yüzyıldaki dağılımı. (Cano Aguilar, 1988: 18)

### 1.7.1.1. İberler ve İberce

Bıraktıkları bolca arkeolojik kalıntıdan ve İlk Çağ yazarlarının şahitliklerinden yola çıkarak İberlerin yaşadığı toprakların İber Yarımadası'nın doğu ve güneydoğu kıyıları olduğu ve Yarımada'nın en uzun nehirlerinden olan Ebro Nehri'nin vadisine yerleşmiş oldukları görülür (Cano Aguilar, 1988: 17). Akdeniz kıyıları takip edildiğinde Güney Fransa'da, Héruel Nehri civarında da İberceye rastlanır (Cólera, 2008: 11). İberlerin kültürel anlamda ileri, sanatkâr bir halk olduğu bıraktıkları arkeolojik buluntulardan iddia edilebilir. Gümüş, bakır, demir gibi madenleri işlemişler ve bu madenlerin ticaretini yapmışlardır. Ticaret yoluyla Yunan ve Fenike kolonileri ilişki kurmuşlardır. Eski Yunan kaynaklarından **Heredot** (ykl. MÖ 484-425) Yarımada'nın adının **İberia** (İber Diyarı) şeklinde yer almasının İberlerden dolayı olduğunu iddia eder (Lapesa, 1981: 14; Alatorre, 1989: 20). Eski Yunanların İber Yarımadası'nın doğu kıyılarına yerleşimler kurmaları ve yerleştikleri bölgede yoğunlukla İberlerin yaşıyor oluşu, Eski Yunanların bu topraklara İberia demesinin sebebi olsa gerektir.

İberlerin dili İbercedir. Diğer İlk Çağ İber Yarımadası Dilleri (İsp. **Lenguas Paleohispánicas**) ile kıyaslandığında İberceye bol sayıda kurşun, gümüş, bronz levha, seramik parçaları, kemikler gibi dayanaklı malzemede rastlanır (Cólera, 2008: 11). İbercenin ses bilgisi sistemi (İsp. **sistema fonológico**), bazı kelimelerin kökleri ve son ekleri hakkında fikir sahibi olsak da İberce hala çözülebilmüş değildir. Eldeki bilgilerden yola çıkan bazı uzmanlar, İbercenin **Kuzey Afrika Hami Dilleri**'nden biri olabileceğini iddia etseler de İbercenin hangi dil ailesinden olduğu sorusu cevaplanmış değildir (Lapesa, 1981: 24). Bazı uzmanlar ise Baskça ve İberce arasındaki kimi benzer kelimelerden hareketle bu iki dilin aynı kökten gelmiş olabileceğine dair varsayımlarda bulunmuşlardır. Ancak Baskçanın İbercenin çözümlenmesi için kullanılmaya çalışılması uzmanlara fayda sağlamamıştır (Lapesa, 1981: 25). Anlaşıyor ki İbercenin kökeni nedir sorusunun cevabı hala bir muammadır.

Eldeki buluntulardan, çeşitli yazı sistemleri ile İbercenin MÖ V. yüzyıldan MS II. yüzyıla kadar etkinlik gösterdiğini sonrasında ise İberce yazı dilinin kaybolduğu görülür (Cólera, 2008: 11). Latincenin İber Yarımadası'na gelişinin ardından İberce uzun süre varlık göstermeye devam etmiştir. Bu durumu İbercenin, Latin alfabesi yerine kendi yazı biçimleri ile yazılmaya devam etmesi belgeler (Hoz, 2005: 90). İberlerin kullandıkları yazı biçimlerinin Eski Yunan ve Fenike alfabeleri ile olan benzerliklerinin, bu kültürler arasında ticaret yoluyla oluşan bağların bir sonucu olabileceği düşünülür. İberlere ait buluntular üzerinde yazıların İber Yazı Biçimi veya Yunan-İber Yazı Biçimi ile yazıldığı bilinse de seslendirilebilen bu yazılanların ne anlama geldiği hala çözülebilmüş değildir (Martín, 2001: 40). İberce kelimelerin anlamlarının bilinmemesi İberce dil bilgisi ve İbercenin diğer diller ile ilişkisi hakkında sonuç çıkarmayı zorlaştırmaktadır.

İbercenin, İber Yarımadası'nın doğu kıyılarından başlayarak vadilerden içerilere doğru geniş bir alanda izlerine rastlanması bu dili İberlerin, Yarımada'nın diğer halkları ile, büyük olasılıkla ticaret sebebiyle, iletişim içerisinde olduklarının bir göstergesidir (Hoz, 2005: 77). Gelecekte İberce çözülebilir ise İbercenin geniş bir alana yayılması ve İberlerin, Yarımada'nın diğer halkları ile iletişim kurmuş olması

nedeniyle İlk Çağ İber Yarımadası halkları hakkında daha geniş bilgilere sahip olunacağı tahmin edilmektedir.

### 1.7.1.2. Tartessoslular ve Tartessosca

Tartessoslular<sup>5</sup>, İber Yarımadası'nın en eski halklarından biridir. MÖ 2000'li yıllara doğru ortaya çıkmışlardır (Łazor, 2019: 48). Bu halk ismini Guadalquivir Nehri'nin Akdeniz'e ulaştığı noktada kurulmuş **Tartessos** adındaki bir liman kentinden alır. Tartessosluların Anadolu'nun batı kıyılarında kurulmuş bir krallık olan Lidyalılar ile erken dönemde ticaret yaptıkları düşünülür. Eski Ahit'te adı **Tarsis** olarak geçen Tartessos limanından kalkan gemiler altın, gümüş ve fildişi yüklü halde Süleyman Peygambere ulaştıkları yazar (Lapesa, 1981: 14-15). Tartessoslular, ticaret ve metal işleri ile uğraşmışlardır. Gümüş ve altın gibi değerli madenler çıkarıp işlemişlerdir (Martín, 2001: 40). Fenikeliler ile yakın ticari ilişkiler kurmuşlardır. Fenikelilerin kurduğu **Gadir** limanı (günümüz Cádiz kenti) aracılığıyla Tartessosluların çıkarıp işlediği değerli metaller Akdeniz'in doğusuna taşınmışlardır (Lapesa, 1981: 15). Tartessoslular, Eski Yunanlardan çok Fenikeliler ile ticaret yapıp iletişim içine girmişlerdir. Bu nedenle, Tartessos kültürü büyük ölçüde Fenike kültüründen etkilenmiştir.

İber Yarımadası'nda bulunmuş en eski yazıtlar Tartessoslulara aittir ve MÖ VII. yüzyıla tarihlenir. Strabon'un aktardığına göre kendi diline sahip bu halk şiir ile ilgilenmiş, “yasalarını nazım biçiminde yazmıştır” (Lapesa, 1981: 24). İberler gibi Tartessosluların da Kuzey Afrika kökenli bir dil konuştukları iddia edilmişse de buluntular ispata yeterli değildir. Tartessoslular ticaret yaptıkları Fenikelilerden yazıyı öğrenmişlerdir. Fenike alfabesinden işaretler alarak özellikle ticaret ve yönetim için kullandıkları bir yazı biçimi kullanmışlardır (Hoz, 2005: 65). Tartessosluların dili, Tartessosca, Guadalquivir Nehri boyunca etkinlik gösteren bir dil havzasına sahiptir, yani Tartessosca, İber Yarımadası'nın güneydoğusundan ortalarına dek genişleyen bir havzada gözlemlenir.

---

<sup>5</sup> İspanyolca **Turdetanos** adıyla da bilinirler (Alatorre, 1989, s. 21).

### 1.7.1.3. Keltler, Keltiberler ve İber Yarımadası'nda Kelt Dilleri

Keltlerin Avrupa'nın en eski yerli halklarından birisi oldukları düşünülür. Keltler, Hint-Avrupa Dilleri'nden olan Kelt dillerini tüm Avrupa'ya, Anadolu'nun orta bölümüne ve hala da dilin varlığını sürdürdüğü Britanya Adaları'na yaymışlardır. Bu geniş yayılma sonucu Kelt dilleri birçok alt kola ayrılmıştır. Bu alt kollardan bir tanesi İber Yarımadası'nın kuzey ve kuzeydoğusunda gözlemlenir. İber Yarımadası'na MÖ VII. yüzyılda gelen Kelt grupları öncelikle kuzey ve kuzeybatı bölgelerine yerleşmişken güneydoğuya doğru ilerledikçe karşılaştıkları İber toplulukları ile karışmışlar ve MÖ IV. yüzyılda Keltiber kültürü ortaya çıkmıştır (Łazor, 2019: 49). Bir başka görüşe göre Roma ilerlemesiyle Yarımada'nın orta kesimindeki dağlara sığınan Kelt topluluklarına, MÖ II. yüzyıldan itibaren İber Yarımadası'ndaki diğer Kelt topluluklarından ayırt etmek için Keltiberler derler (Burillo Mozota, 2005: 416). Kimi araştırmacılar Keltiber diyerek Yarımada'ya yerleşmiş olan Kelt topluluklarının tamamını kastederken diğer araştırmacılar Keltiber sözcüğünü Yarımada'nın orta bölümündeki dağ sıralarında yaşayan halkları ifade etmek için kullanmıştır (Cunliffe, 1999: 133). Anladığımız kadarıyla ikinci görüş daha güçlüdür. İberlerle karışmış olan Kelt topluluklarına Keliberler, İber Yarımadası'nda yaşayan tüm Kelt topluluklarına İber Keltleri denilmesi daha doğru bir yaklaşım olmalıdır.

İber Yarımadası'na yerleşen Keltlere dair en eski kaynağın Herodot olduğu düşünülür (Lapesa, 1981: 16). İber Keltleri, özellikle **Duero** ve **Tajo Nehri** civarında geniş bir havzaya yerleşmişlerdir. Kelt kültürünün etki alanı içerisinde İber Yarımadası'nın kuzeyi, batısı ve orta-kuzey kesimi yer alır (Cólara, 2008: 10). İber Keltleri, Kelt geleneklerinden gelen savaşçı kişiliklerini sürdürmüşlerdir. Buna kanıt olarak İber Kelt şehir adlarının çoğunda yer alan kale anlamındaki **-briga** son eki (örn. Conimbriga>Coimbra) ve zafer anlamındaki **seg-** ön eki (örn. Segövía>Segovia) gösterilebilir (Lapesa, 1981: 19). Keltlerin dilleri gibi geleneklerini de İber Yarımadası'na taşıdıkları ve bu geleneklerini korudukları söylenebilir.

İber Keltlerinden en büyük grubu oluşturan Keltiberler, MÖ IV. yüzyılda İberlerin yazı biçimlerini kullanmaya başlamışlardır. Bu iki halk arasındaki dilsel ilişkilerin bir kanıtıdır (Hoz, 2005: 80). Keltiberler, Pön savaşlarında Kartacalıların yanında paralı askerlik yapmışlardır. Savaşlardan galip ayrılan Romalılar, Keltiberleri yıkıma uğratmışlar ve kısa zamanda birçok Keltiber yerleşimini yerle bir etmişlerdir. Roma idaresi altındaki Keltiberler, MÖ II. yüzyıldan itibaren Latin Alfabetini dillerini yazıya geçirmek için kullanmaya başlamışlardır (Anderson, 1985: 320). İber Yazı Biçimi ile yazılmış yazıtlara Guadalajara ve Zaragoza gibi kimi kentlerin yakınlarında, Latin alfabesi ile yazılmış yazıtlara Teruel yakınlarında rastlanır (Lapesa, 1981: 23). Böylece hangi Keltiber gruplarının daha önce Romalılaşmaya başladığı hakkında da iddialarda bulunulabilir.

Keltiberce, şehir ve kişi adlarında örnekleri bolca bulunan bir dildir, Keltçenin bir devamı olduğundan şüphe edilmez (Cólera, 2008: 10). Keltiberce, akrabası olan Galya Kelt dillerine göre daha arkaik kullanımlara sahiptir. İbero-Romanik dillere geçen Keltçe kökenli sözcükler incelendiğinde bu sözcüklerin doğrudan Keltiberceden değil Galya'nın fethinin ardından Romalılarca Galya'dan İber Yarımadası'na taşınan sözcükler oldukları ortaya çıkar (dHoz, 2005: 87). Keltiberceden Halk Latincesine doğrudan geçen kelimelerin az olmasının nedenini Keliberlerin Pön Savaşları sonrası uğradıkları yıkıma bağlamak mümkündür. İber Yarımadası'ndaki diğer Kelt topluluklarının da nüfus sayılarının az oluşu Roma yönetimi altında asimile olmalarını hızlandırmıştır.

#### **1.7.1.4. Lusitanlar ve Lusitanca**

Lusitanlar, İber Yarımadası'nın batısında, günümüz Portekiz ülkesinin orta bölümünde yaşamışlardır. Bu toplumun dili hakkındaki bilgiler çok kısıtlıdır. Elde sadece Latin alfabesi ile yazılmış MS I. ve II. yüzyıllara tarihlenen birkaç kelimelik iki yazıt bulunmaktadır (Cólera, 2008: 7). Bulunan Lusitanca yazıtlarda Latin Alfabetinin kullanılmasının yanında Latince ifadelerin de yer alıyor oluşu bölgenin Romalılaşma sürecinde olduğunun bir işaretidir (Villar, 1996: 499). Bu yazıtlardaki Lusitanca olduğu düşünülen ifadelerin Kelt dilleriyle benzerlikler taşıdığı ve Lusitanca'nın Hint-Avrupa Dil Ailesi'nin bir üyesi olduğu düşünülür. Lusitanların,

kuzey komşuları, Kelt kökenli bir topluluk olduğu düşünölen İsp. **Galaicos** adlı topluluk ile benzer bir dil kullandıkları iddia edilir. Ancak hem Galaicos adındaki topluluğun herhangi bir yazılı ürün bırakmamış olması hem de Lusitancaya dair (neredeyse yok denecek kadar) az sayıda bulgu olması bu iddiayı ispatlamayı mümkün kılmaz. Lusitancanın, Kelt kökenli bir dil olduğu bilinen Keltiberceden ayrılan en belirgin özelliğı, kelime başında ve ortasında /p/ sesinin yer alabiliyor oluşudur (Villar, 1996: 500). Bu durum Kelt dilleinde görölmez. Örnekten de anlaşılabilceğı gibi Lusitancaya dair bilgiler kafa karıştırıcıdır ve az sayıdadır ancak Lusitancanın Kelt dillerinin arkaik biçimlerine yakın olduğu görüşü oldukça yaygındır.

#### 1.7.1.5. Akitanlar, Basklar ve Akitanca, İlkel Baskça

Akitanlar, İlk Çağ'da, İber Yarımadası'nın Kıta Avrupa'yla birleştiğı noktada günümüz İspanya-Fransa sınırının Biskay Körfezi kıyıları civarında yaşamışlardır. Jöl Sezar **Galya Savaşı Üzerine** adlı kitabında bu bölgeden **Aquitania** adıyla bahseder (Gorrochategui Churruca, 2020: 722). Kaynaklardan Roma dönemi sonrası (MS V. yy.) İber Yarımadası'ndaki Akitan gruplarından İsp. **Vascón** diye söz edilmeye başlandığını anlıyoruz. Bu halk günümüz Baskları ile doğrudan ilişkilidir. Akitanlar, Hint-Avrupa Dil Ailesi'nden olmayan Akitan Dilinin (İsp. **Aquitano**) konuşmuşlardır. Mezar taşlarında izlerine rastlanan Akitan Dili, günümüz Bask Dilinin atası olarak kabul edilir (Villar, 1996: 47). Bask Dili (Baskça) üzerine çok önemli çalışmalar yapmış bir araştırmacı olan Koldo Mitxelena<sup>6</sup> da Akitan Dilinin Baskçanın atası olduğu görüşünü savunanlardan biridir (Gorrochategui Churruca, 2020: 733). Akitan Dilinin devamı olduğu düşünölen Baskçayı diğör dillerden ayıran başlıca özelliğı, Avrupa'nın Roma öncesi dillerinin çoğunluğu Latince etkisi altında geçen sürede ortadan kaybolurken Baskçanın yazıya geçmese de bir konuşma dili olarak canlı kalabilmesidir (Alatorre, 1989: 25; Villar, 1996: 474). Baskça, Roma öncesi İber Yarımadası Dilleri açısından da benzersiz bir araştırma alanı açmaktadır.

---

<sup>6</sup> İspanyolca adıyla Luis Michelena (1915 -1987), Bask Dilinin standartlaştırılması sürecinde çok önemli bir rol almıştır (Hualde ve Zuazo, 2007, s. 6). Koldo Mitxelena, bu önemli araştırmacının Baskça adıdır.

Akitanların komşuları olan İberler ve Keltiberler ile iletişim içinde olduklarına dair çeşitli bulgular vardır. Baskçada yer alan Keltçe kökenli olduğu düşünülen bazı kelimelerin Keltiberceden Baskçaya geçmiş olabileceği iddia edilir (Hoz, 2005: 82). Diğer yandan, Baskça kelimeler olan “yeni” anlamındaki **berri**, “kırmızı” anlamındaki **gorri**, ve “yer” anlamındaki **erri** kelimeleri birer ek görevinde İber Yarımadası’ndaki birçok yerleşim yerinin adında karşımıza çıkar (Lapesa, 1981: 30). Akitanlar ve İberlerin ilk karşılaştıkları yerlerden **Ebro Nehri** vadisinde ilk şehirlerin İberler tarafından kurulduğu, Akitanların ise daha geç bir dönemde şehirleşmeye başladıkları bilinir. Bu durumda bu bölgedeki bazı yerleşim yerlerinin adlarında ön ek veya son ek halinde Baskça şehir anlamına gelen **ili** kelimesinin yer alıyor oluşu kelimenin esasında İberce **ilti** kelimesinden türemiş olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmışsa da bu iddia ispatlanamamıştır (Hoz, 2005: 74). Yarımada’nın güneyinde (günümüz Andalucía Bölgesi) ve doğusunda (günümüz Valencia şehri civarı) bazı köy, kasaba isimlerinde Baskça olduğu düşünülen eklerin yer aldığı görülür. Esasında İberler tarafından yerleşilmiş bu bölgelerde bu tarz Baskça etkisinden kaynakladığı düşünülen kelimelerle karşılaşmak İberler ve Akitanların dillerinin birbirine karışmış olabileceğini ispatlamak için kullanılır (Lapesa, 1981: 36). Gelecekte İbercenin de çözülebilmesi durumunda Baskça ve İberce arasındaki ilişki daha iyi anlaşılacaktır.

Roma Dönemi sonrası Baskçada örneklerine rastlanan bir dil olayı, Latince kelimelerin, Baskçanın ses özelliklerine uygun hale gelerek Baskçaya girmesidir. Örnek olarak, kral anlamına gelen **errege** kelimesi aynı anlamdaki Latince **rege** kelimesinden, tıp doktoru anlamındaki **atxeter** kelimesi Latince **archiater** kelimesinden türediğini gösterebiliriz (Lapesa, 1981: 27). Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Baskçanın yazıya geçen en eski ürünü **Glosas Emilianenses** adındaki kısa sözcük açıklamalarıdır. Latince sözcükler, Latin Alfabesi kullanılarak yazılan Baskça cümleler ile açıklanmıştır. XI. ve XV. yüzyıllar arasında Baskça kelimelere az sayıda ve parça parça belgelerde rastlanır. XV. yüzyıldan sonra Baskça metinlerin sayısı artar ve Baskça, cümleler halinde karşımıza çıkmaya başlar. XX. yüzyılda **Kraliyet Bask Dili Akademisi** gibi kuruluşların açılmasıyla Baskça ile ilgili çalışmalar hızlanmıştır.

### 1.7.1.6. Fenikeliler, Kartacalılar ve Fenikece, Pönce

Fenikeliler, **Sami Dillerinden** bir dil konuşan **Levant** (Doğu Akdeniz) kökenli eski bir halktır. Günümüz Avrupa yazı sistemlerinin temeli olan alfabe sisteminin mucidi olarak bilinirler. Akdeniz kıyıları boyunca deniz ticareti yapmışlardır ve ticaret kolonileri kurmuşlardır. Kurdukları en önemli limanlardan biri günümüz Tunus kıyılarında yer alan Kartaca limanıdır. Fenikelilerin doğuda Kenan Topraklarındaki merkezleri MÖ VI. yüzyılda Pers istilaları ile güç kaybettiği sıralarda batıda Kartaca yeni merkez konumuna geldi. Başlarda ticari ilişkiler kuran Roma ve Kartaca MÖ III. yüzyıldan itibaren Akdeniz ticaretinin kontrolünü kaybetmemek isteğiyle savaşılmaya başladılar. Adına **Pön Savaşları** denilen yapılan üç büyük savaşın ardından Roma galip geldi ve Kartaca Devleti'ne son verdi (Alatorre, 1989: 24). Kartaca'nın ortadan kalkması ile Akdeniz ticaret yollarının üstünlüğü Roma Devleti'ne geçmiş ve artan ekonomik kazançlar nedeniyle Roma'nın gelişimi hızlanmıştır.

İber Yarımadası'nda ticaret kolonileri kuran ilk halk Fenikelilerdir. MÖ XI. yüzyılda **Gadir** (günümüzde Cádiz) limanını kurmuşlardır (Blázquez Martínez, 1988, s. 11). Yarımada'nın güney kıyıları boyunca başka liman şehirleri kuran bu denizci halk İber Yarımadası'nın değerli madenlerini Akdeniz'in dört bir yanına taşımışlardır. Fenikelilerin kurduğu limanlar ve ticaret ağı, Fenike'nin güç kaybettiği dönemde Kartaca'ya geçmiştir. MÖ IV. yüzyıldan itibaren Kartacalılar, İber Yarımadası ticaretinde tek söz sahibi olmak maksadıyla tehditkâr bir politika izlemeye başladılar. Eski Yunan liman kentlerini ele geçirerek etki alanlarını İber Yarımadası'nın güney ve güneydoğu kıyılarından doğu kıyılarına doğru genişletmeyi başardılar (Alatorre, 1989: 24). Kartaca ilerlemesi Eski Yunanları korkutmuş, Eski Yunanlar Romalılardan yardım istemiş ve böylece Romalılar ilk kez İber Yarımadası'na adım atmışlardır.

İber Yarımadası'nda şimdiye dek keşfedilen en eski yazıtlar Fenike Alfabesinden işaretler taşıyan Güneybatı Yazı Biçimi ile yazılmıştır ve MÖ VIII. yüzyıla tarihlenir. Buluntular günümüz **Huelva** kenti yakınlarında keşfedilmiştir. Fenike alfabesinden işaretler taşıyan bir diğer yazı biçimi Güney Yazı Biçimidir.

Tartessos civarında mezar taşlarında görülmüştür. İber Yarımadası'ndaki Fenike Alfabeti temelli alfabelerin, Fenike Alfabeti gibi soldan sağa doğru yazıldığı görülür. Fenike Alfabetinde sesli harfler yer almaz, yirmi iki adet sessiz harf bulunur. Kartacalılar, Fenikecenin bir lehçesini konuşuyorlardı. Dilleri Pönçe adıyla bilinir. Pön Alfabeti, Fenike Alfabetinden farklı olarak sesli harfler de içerir. Fenikeliler yazı malzemesi olarak papirüs kullanmışlardır. Bu malzemenin dayanıksızlığı nedeniyle Fenikelilerden günümüze ulaşmış yazılı ürünler oldukça azdır (Hoz, 2005: 68). Fenikelilere dair bilgilerin çoğuna komşu kültürlerin şahitlikleri ile ulaşılır. Bu noktada en önemli kaynak Fenikeliler gibi denizci bir halk olan Eski Yunanlardır.

#### 1.7.1.7. Eski Yunanlar ve Eski Yunanca

Eski Yunanlar, İlk Çağ'da denizcilik ve ticaret ile uğraşmış, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında birçok ticaret kolonileri kurmuşlardır. MÖ VII. yüzyılda İber Yarımadası'nın doğu kıyılarına gelen Eski Yunanların kurduğu ilk yerleşim **Emporion** limanıydı (Łazor, 2019: 49). Eski Yunanlar daha çok İberler ile ticaret yaptılar ve bu toprakları **İberia** (İber Diyarı) diye adlandırdılar. İber Yarımadası'nın İlk Çağ topluluklarına dair birçok bilgiye özellikle yer ve halk adlarının birçoğuna Herodot ve **Polibios** (MÖ 203-120) gibi Eski Yunan yazarların eserlerinden ulaşılır (Hoz, 2005: 68). MÖ III. yüzyıldan itibaren artan Kartaca tehdidi, Roma ile güvenlik anlaşmaları yapmış olan Eski Yunan kolonilerinin yardım istemesine yol açtı. Roma'nın İber Yarımadası'na müdahalesinin temel gerekçelerinden birisini bu durum teşkil eder (Martín, 2001: 44). Romalıların Kartacalıları yenmesinin ardından Kartaca şehirleri gibi İber Yarımadası'ndaki Eski Yunan kolonileri de Romalıların eline geçtiler.

Eski Yunanlar, Fenikelilerden aldıkları alfabeyi Hint-Avrupa Dil Ailesi'nden olan Eski Yunancaya uygun bir alfabeyle dönüştürdüler. Eski Yunan Alfabetinde sesli harfler de bulunuyordu. Eski Yunanlar, alfabelerini, edebiyatlarını, felsefelerini İber Yarımadası'nda bulunan kolonilerine taşıdılar. Yarımada'da bulunan ilk sikke Eski Yunan kolonilerine aittir (Łazor, 2019: 50). Buluntulardaki alfabeden, Yarımada'ya gelen ilk Eski Yunan kavminin İyonlar olduğu anlaşılır (Hoz, 2005:

65). Eski Yunanlar, zengin bir kültür birikimine sahip bir halk olarak tanınırlar. Dil ise kültürün en önde gelen taşıyıcısıdır. Ancak İlk Çağ'da İber Yarımadası'nda Eski Yunanca, liman şehirlerinde tüccarlar ve zanaatkarlar tarafından konuşulan bir dil olmaktan öteye geçmeyi başaramamıştır (Alatorre, 1989: 23). Her ne kadar Eski Yunanlar, İber Yarımadası'nda erken sayılabilecek bir dönemde (MÖ VII. yüzyıldan itibaren) yerleşimler kurmuş olsalar da Roma öncesi dönemde İber Yarımadası dillerinde Eski Yunanca etkisinin çok az olduğu tespit edilmiştir.

### 1.7.1.8. Romalılar ve Latince

Eski Yunanları Kartaca tehdidine karşı korumak için Romalılar, İber Yarımadası'na MÖ 218 yılında ayak bastılar. Kısa sürede Yarımada'nın doğu ve güney kıyılarını ele geçirdiler. Romalıların ele geçirdikleri topraklar, kıyılarda Kartaca ve Eski Yunan liman kentleri yer aldığı, yoğunlukla İberlerin ve Tartessosluların kontrolünde olan bölgelerdi (Curchin, 2014: 25). Öncelikle Romalılar, bahsettiğimiz bölgelerde **Hispania Citerior** ve **Hispania Ulterior** adında iki yönetim birimi oluşturdu. MÖ 197 yılında gerçekleşen **İber Ayaklanması**'nın bastırılmasıyla bu iki bölge tamamen Roma'ya bağlanmış oldu ve **Hispania** eyaleti tescillendi (Bravo, 2008: 98). Romalılar, MÖ II. yüzyıl boyunca İber Yarımadası'nın içlerine akınlar gerçekleştirdiler ve bu bölgelerde yaşayan topluluklarla savaştılar. Bu dönemde özellikle MÖ 153-151 ve MÖ 143-133 yılları arasında Keltiberlere ve MÖ 155-139 yılları arasında Lusitanlara karşı zorlu savaşlar gerçekleşmiştir (Cano Aguilar, 1988: 26). MÖ I. yüzyılda Roma'da yaşanan iç karışıklıklar İber Yarımadası'nda da ayaklanmalara ortam hazırlamıştır. Kuzeyde yerleşik topluluklar ayaklanmalar gerçekleştirdiler. MÖ 29-19 yılları arasında İsp. **Cántabro**, **Astur** ve **Galaico** diye adlandırılan kuzey toplulukların ayaklanmalarının bastırılması ile İber Yarımadası'nın tamamı Roma yönetimine geçmiştir (Keay, 1988: 42). MÖ 19 yılında İber Yarımadası'nda yeni bir idari bölümlenmeye gidilir. İber Yarımadası, güney ve güneydoğuda **Baetica**, kuzey ve kuzeydoğuda **Tarroconensis** ve batı ve güney batıda **Lusitania** adında üç bölüme ayrılır.

İber Yarımadası'ndaki dillerin Romalılaşma süreci Roma'nın İber Yarımadası'ndaki ilerleyişine paralel bir seyir izler. Yarımada'nın doğu ve güney

kıyılarında Romalılaşma süreci daha önce tamamlanırken, İber Yarımadası'nın orta bölümünde daha geç bir dönemde tamamlanır (Bellido y García, 1967: 9). Kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde ise Romalılaşma, Roma İmparatorluğu döneminde bile tamamlanmış sayılmaz. Kuzeydeki topluluklardan Basklar, Romalılaşma sürecinden dillerini kaybetmeden çıkabilmişlerdir (Lapesa, 1981: 57-58). İber Yarımadası'nda Romalılaşmanın başladığı MÖ III. ve II. yüzyılda Roma'nın dili Eski Latince diye adlandırılan dönemdeydi. Kıyaslama yaparsak, Hispania'nın komşusu **Gallia** fethedildiğinde Latince, daha geç bir dönem olan Klasik Latince dönemindeydi, Roma şehrinin de içinde olduğu İtalya'da ise Latince, “dilde yenilikler” ile duraksamadan dönüşmeye devam ediyordu. İbero-Romanik Diller, Eski Latince döneminden kalma birçok arkaik kullanıma sahiptirler (Cano Aguilar, 1988: 31). Arkaik özelliklerini koruması nedeniyle İbero-Romanik Diller, Galo-Romanik ve İtalo-Romanik Dillerden ayrılır (Lapesa, 1981: 87). Aynı nedenle İbero-Romanik Diller ile Rumence gibi Balkan-Romanik Diller ile benzerlikler gösterir (Lapesa, 1981: 104). İbero-Romanik Dillerin arkaik özelliklere sahip olması nedeniyle özellikle Eski Latince dönemine ait bilgiler, İbero-Romanik Dillerin incelenmesinde önemli birer kaynak oluşturur.

İbero-Romanik Diller ile Güney İtalya ve Sicilya'da konuşulan diller arasında göze çarpan biçimbilimsel ve tümcebilimsel benzerliklerin farklı İtalic diller konuşan askerlerin göçlerinden kaynaklanabileceği varsayılır (Lapesa, 1981: 99). Özellikle Roma Cumhuriyeti döneminde Roma lejyonlarında, Latince dışında **Osc**, **Umbro** gibi İtalic dilleri ve bu dillerin lehçelerini anadili olarak konuşan askerlerin olduğu bilinir. Bu askerlerin Latinceyi tam anlamıyla öğrenemedikleri varsayılır. Hispania eyaleti kurulduktan sonra Roma lejyonlarından emekliye ayrılan askerler arasında aileleri ile İber Yarımadası'na gelip yerleşenler oldu. Bu tarz göçlerin İber Yarımadası'nda konuşulmaya başlanan Latincenin yerel konuşma biçimlerini etkilediği düşünülür (Curchin, 2014: 190). Latincenin lehçelerini ve genel olarak Halk Latincesi'ni konuşan askerler, tüccarlar, Latin köylüleri gibi daha alt sınıflardan Romalılar, Tarroconensis'e yerleştiler. Yazı dili yerine konuşma diline ağırlık vermeleri dolayısıyla Tarroconensis'e yerleşen asker, tüccar, çiftçi gibi kitleler dış etkilere daha açık, daha “yenilikçi” bir dil kullanıyorlardı. Tarroconensis'te

konusulan dilin vadilerden İber Yarımadası'nın içlerine doğru etki ettiği görülür (Cano Aguilar, 1988: 29). Sınırdaki yer alması ve geçiş bölgesi olması nedeniyle Tarroconensis, Galya ve İtalya'dan gelecek dilsel yeniliklerin ilk karşılandığı yerdirdi (Lapesa, 1981: 105). Romalılaşmaya daha erken başlayan güneydoğuda Baetica'da, ise Eski Latincenin farklı bir biçimi ile karşılaşılır. Daha "saf" bir Latince (Klasik Latinceye benzer) konuşan eğitilmiş ve şehirli, üst sınıftan Romalılar, Baetica'ya yerleştiler. Baetica'ya yerleşenler arasında yöneticiler, hatipler, şairler gibi dili dikkatle kullanan, daha "korumacı" bir dil anlayışı taşıyan ve dilin kurallarından haberdar olup bu kurallara göre dili kullanan insanlar vardır (Cano Aguilar, 1988: 29). İlerleyen yüzyıllarda Baetica'da konuşulan dilin İber Yarımadası'nın batı kıyılarını takip ederek kuzeye doğru çıktığı gözlemlenir.



Harita 1.2.: İber Yarımadası'nın MÖ I. yüzyıldaki idari bölünmesi. (Cano Aguilar, 1988: 27)

Topraklarına kattığı diğer yerlerde olduğu gibi İber Yarımadası'nda da Roma yönetimi altına aldığı halkları dillerini değiştirmeye zorlamadı. Yollar, köprüler, su kemerleri gibi teknik yeniliklerin yanında merkezi eğitim sistemini de İber Yarımadası halklarına tanıttı (Lapesa, 1981: 54). Roma hakimiyeti altında zamanla

İlk Çağ İber Yarımadası topluluklarının benliklerinde değişimler oldu. Romalılar, teknik, kültürel, askeri ve ekonomik üstünlükleriyle yerli halkların dillerine etki ettiler. Uzun vadeye yayılan çift dillilik evresinin ardından Roma öncesi diller birer birer ortadan kayboldular (Tovar ve Blázquez, 1975: 161). Klasik Latince başta yönetici sınıf olmak üzere okuma-yazma bilenlerin temel yazı dili halini aldı. Bu süreçte birçok eski dil yok olurken Baskça konuşulmaya devam etmiş ve canlı kalabilmiştir (Önalp, 1988: 9-10). Baskçanın ayakta kalması, Roma Devleti'nin mutlak kültürel hakimiyetinin tüm İber Yarımadası'nda etkili olamadığını ispatıdır. Teknik, kültürel, askeri ve idari üstünlüğü elinde bulunduran Roma, özellikle kırsal yaşamın hâkim olduğu, İber Yarımadası'nın kuzeyi gibi dağlık bölgelere zorlukla etki edebilmiştir. Buna karşın kıyılarda, büyük şehirlerde ve civarlarında Romalılaştırma daha hızlı gerçekleşmiştir.

İber Yarımadası halkları, başta İberler, Eski Yunanları, Romalılardan önce de tanıyor, onlarla ticaret yapıyorlardı. Ancak bu halkların, Eski Yunan kültürünü yakından tanımadıkları anlaşılır (Keay, 1988: 14). Roma'nın gelişiminin ardından İber Yarımadası'na taşınan Roma merkezi eğitim sistemi ile Latinceyi öğrenen topluluklar bir yandan da Eski Yunan düşünce dünyası ile tanıştılar. Birçok Eski Yunanca kökenli kelime Roma aracılığıyla İber Yarımadası'na girdi (Cano Aguilar, 1988: 25). Yunanca etkisinin Roma üzerinden İber Yarımadası'na girmesine sebep olan ikinci dalga Hristiyanlığın yayılması ile gerçekleşmiştir (Alatorre, 1989: 24). Hristiyanlık, sadece çeşitli Eski Yunanca kökenli kelimeyi İber Yarımadası'na taşımadı aynı zamanda İber Yarımadası halklarının kimilerinin dillerine Latincenin daha fazla etki etmesine katkı sağladı. Dillerini Romalılaştırmaya karşı korumayı başarmış olan Pagan Basklar, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Hristiyanlıkla alakalı birçok Latince kelime Baskçaya geçmiştir (Lapesa, 1981: 65). İbadetlerde sıklıkla tekrarlanan Kilise Latincesinden **miraculum**, **virgine**, **periculum** benzeri Hristiyanlıkla alakalı kelimeler, normal koşullarda gerçekleşmesi beklenen ses olaylarından farklı ses olaylarına uğrayarak İbero-Romanik Dillere geçmiştir (Lapesa, 1981: 108). Kilise Latincesi, kelimelerde doğal süreçlerle gerçekleşen normal ses olaylarını bazı kelimeler için geçersiz kılmış bunun yerine kendi ses kurallarını getirmiştir. Bunun da esas nedeni korumacılık ve tekrardır. Neticede

Hristiyanlık, İber Yarımadası Dillerinin Romalılaşmasında son adımların atılmasına neden olmuştur.

Merkezi bir eğitim sisteminin varlığı nedeniyle İber Yarımadası'nda konuşulan ve yazılan Latince, MÖ I. yy. MS III. yy. arası önemsiz bazı bölgesel farklar taşımakla beraber tek tip yapısını devam ettirdi (Lapesa, 1981: 83). Roma yönetimi altında Hispania'dan **Trajanus** (53-117) ve **Hadrianus** (76-138) gibi önemli imparatorlar, devlet adamları, komutanlar, azizler ve yazarlar çıktılar (Keay, 1988: 6). Bu kişilerin dili Roma Devleti'nin geri kalan topraklarında konuşulan Latince'den pek farklı değildi ancak hissedilir bir aksan farkına dair "Hadrianus, bölgesel aksanı nedeniyle Senato'da gülüşmelere neden oldu" şeklinde anekdotlar mevcuttur (Cano Aguilar, 1988: 28). Farklılıklar, konuşmayla ilgili olduğundan eldeki bilgiler yok denecek kadar azdır. O nedenle aksan farklılıklarının bölgeye, şehre, kişiye göre mi olduğu konusunda kesin hükümler vermek güçtür. "Geç Latince" başlıklı bölümde anlatmaya çalıştığımız gibi Roma Devleti iç ve dış karışıklıklar ile güçsüzleştikçe MS III. yüzyıldan itibaren Latince'de bölgesel farklar daha görünür olmaya başladı. Hispania da oluşan durumdan etkilendi. Hispania'da konuşulan ve yazılan Latince (Baetica'da daha kurallı kalmakla birlikte) Roma Devleti'nde gözlemlenen genel eğilime uygun biçimde bayağılaşma belirtileri göstermeye başlamıştır.

### 1.7.2. Orta Çağ'da İber Yarımadası

MS V. yüzyılda Hispania'ya Cermen akınları başladı. Batı Roma İmparatorluğu yıkılırken siyasi birlik gibi eğitim birliği de ortadan kalktı. Her bölge yeni yöneticilerin etkisi altında kendi kaderi ile baş başa kaldı. Bu durumdan İber Yarımadası da etkilendi. Diğer yandan Roma'nın yıkılışına kadar İber Yarımadası'nda Latince konuşma dilinde bölgesel farklar dikkat çekici değildi. Merkezi eğitimin ortadan kalkması ile Halk Latincesi, İber Yarımadası'nın farklı bölgelerinde farklı biçimlerde meydana gelen ses, biçim ve dil bilgisi değişimlerine sahne oldu ve Halk Latincesi çeşitli alt dallara ayrılmaya başladı. VI. yüzyıl X. yüzyıl arasında konuşma dilinde bölgesel farklılıklar belirginleşti. Bu durum İbero-Romanik Dillerin ortaya çıkmasına kapı araladı (Lapesa, 1981: 104). Halk

Latincesi'nin İbero-Romanik Diller halini alması uzun bir süreçtir ve kaynakların eksikliği nedeniyle zaman ve mekan sınırlarını çizmek kolay değildir. Ancak genel kanı sürecin çok önceden (Eski Latince döneminde) başladığı VI. yüzyıldan sonra ise büyük oranda hızlandığı yönündedir.

Roma'nın yokluğunda Latinceyi ve eğitim hayatını bir arada tutma görevi kiliselere kaldı. Kiliseler, kendilerine özgü bir teşkilatlanmaya sahiptiler. Bir köy kilisesi bile olsa kiliseler, belli yerlerdeki Piskoposluk merkezlerine bağlıydılar. Bağlılıkları yalnızca inançsal bir bağ değil aynı zamanda dilsel bir bağdı. Piskoposluk merkezinin civarında konuşulan dil, kendisine bağlı bulunan kiliselerin civarında konuşulan dili etkiliyordu. Yerel ağızların oluşumunda ve dil sınırlarının belirlenmesinde Piskoposluk bölgelerinin de rol oynadığı görülür (Lapesa, 1981: 105). Kilisenin krallar ve derebeyleri üzerindeki gücü arttıkça bölgesel ağızlar da müstakil dillere doğru evrilmişlerdir.

Orta Çağ'da Hispania başta Cermenler olmak üzere farklı diller konuşan bir dizi topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Hispania'ya gelen her yeni topluluk Latincenin yanında yerini almış yeni bir çift dilli bir hayatı doğurmuş, böylece Halk Latincesi'ne bir şeyler eklemiş ya da Halk Latincesi'nden bir şeyleri eksiltmiştir. Yaşananları daha iyi anlayabilmek için bu bölümde de teker teker bu toplulukların dillerinden ve İber Yarımadası'ndaki tarihlerinden söz etmek istiyoruz.

#### 1.7.2.1. Cermenler ve Cermen Dilleri

Cermen akınları ile 409 yılında İber Yarımadası'na geçen ilk Cermen topluluklarından olan **Vandallar**, Yarımada'da çok kısa süre kalmışlardır. Bir kısmı kuzeybatıdaki **Gallaecia** adı verilen bölgeye (günümüz **Galicia** bölgesi) yerleşse de Vandalların çoğunluğu Baetica bölgesine yerleşmişlerdi. Bir başka Cermen topluluğu olan Vizigotlar bir tehdit oluşturunca Vandallar, 429 yılında İber Yarımadası'nı terk ederek Kuzey Afrika'ya geçtiler. Her ne kadar Vandallar kısa bir süre İber Yarımadası'nda bulunsalar da isimleri **al-Andalus**<sup>7</sup> (Endülüs) ile Yarımada'da yaşamaya devam etmiştir (Lapesa, 1981: 116). İber Yarımadası'na 409 yılında giren

---

7 Müslümanlar tarafından verilen bu isim, Vandallardan gelmektedir. Kuzey Afrika'da batıya doğru ilerleyen Müslümanlar, ilk kez bir Cermen topluluğu ile karşılaşmış, İber Yarımadası'na geçtiklerinde ise benzer kültüre sahip insanlarla karşılaştıklarından "Vandal Yurdu" demişlerdir.

bir başka topluluk olan **Alanlar**, Kafkas kökenliydi ve Hint-Avrupa Dil Ailesi'nin bir kolu olan İran Dillerinden bir dil konuşuyordu. Alanların çoğunluğu İber Yarımadası'nın batısındaki **Lusitania** adlı bölgeye bir kısmı da Yarımada'nın orta bölümüne yerleştiler. 416 yılında Vizigotlar tarafından mağlup edilen Alanlar, 429 yılında Vandallar gibi Kuzey Afrika'ya geçerek Yarımada'yı terk ettiler (Fradejas Rueda, 2016: 74). Cermen topluluklarından olan **Süevler** 411 yılında İber Yarımadası'na geldiler. Süevler, Gallaecia bölgesine yerleşmiş ve Vizigotlar tarafından 585 yılında son verilene kadar bir krallık olarak aynı yerde varlıklarını sürdürmüşlerdir (Lapesa, 1981: 117). Süevlerin uzun süren varlığı bulundukları bölgede ortaya çıkacak olan Romanik dilin diğer İbero-Romanik dillerden farklı oluşunun temel gerekçesi sayılmaktadır.

Cermen topluluklarının doğu kolundan olan **Vizigotlar**, önce III. ve IV. yüzyılda Balkanlara yerleşmişlerdir. Roma'ya karşı seferler düzenlemiş ve 410 yılında Roma şehrini istila etmişlerdir. Zaferin ardından Roma ile barış antlaşması imzalayıp Roma şehrinden ayrıldılar ve kendilerine teslim edilen Galya'nın güneyindeki **Aquitania** adlı bölgeye yerleştiler. Böylece başkenti Tolosa (günümüz Toulouse, Fransa) olan **Tolosa Krallığı**'nı kurdular. Roma tarafından Hispania'dan barbarları kovup Roma hakimiyetini tahsis etmekle görevlendirilen Vizigotlar, Yarımada'ya onlardan önce gelip yerleşen Alanlar, Vandallar ve Süevler üzerine seferler düzenlediler. Vizigotlar, İber Yarımadası'nda kuzeyden güneye ilerleyerek Yarımada'dan önce Alanlar ve Vandalları kovdular. Sonra Süevler ile uzun yıllar savaştılar (Orlandis, 1987: 29). Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile İber Yarımadası'nda Süevlerin hakimiyetindeki kuzeybatı ve batı bölgeleri ve İsp. **Astur**, **Cantabro**, **Vascón** gibi bağımsız yerel topluluklarının yaşadığı kuzey ve kuzeydoğu bölgeleri hariç kalan yerler Vizigotların yönetimine geçti (Orlandis, 1987: 52). Böylece İber Yarımadası'nın neredeyse tamamında hâkim oldular. Neredeyse diyoruz zira tam bir hakimiyeti tahsis etmeleri bir yüzyıldan daha fazla zaman alacaktı.

Vizigotların kuzeydeki komşuları **Franklar**, başka bir Cermen topluluğuydu. Franklar yayılmacı bir politika izliyordu ve güneye doğru topraklarını genişletmek istiyordu. Bu nedenle Franklar, Vizigotlara saldırdılar. Franklar, 507 yılında galip

gelince Vizigotlar, Aquitania bölgesini kaybettiler. Vizigotların Galya'da kalan tek toprakları **Gallia Narbonensis** ya da **Septimania** ismiyle bilinen Güneydoğu Fransa'nın Akdeniz kıyı şeridindeki bölgeydi (Orlandis, 1987: 67). Franklar tarafından işgal edilen Vizigot başkenti Tolosa'nın kaybı Vizigotları uzunca bir süre iç karışıklıklara sürükledi. **Vizigot Krallığı**'nın yeni başkenti Toledo (İspanya) şehri oldu. Vizigotların durumu kral **Leovigildo** (ö. 586) zamanında toparlandı. Leovigildo, İber Yarımadası'nın tek hâkimi olmakta kararlıydı. Süevler ile savaştı ve **Süev Krallığı**'na son verdi. Doğu Roma İmparatoru **I. Justinianus** (ö. 565) döneminde İspanya'nın güney ve güneybatı kıyıları Doğu Roma İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmişti. Leovigildo, Doğu Roma kontrolündeki yerlerden bazıılarını geri almayı başardı (Orlandis, 1987: 91). Leovigildo'nun oğlu **Recaredo** (ö. 601) 587 yılında Ariusçu inancı bırakarak Katolikliği kabul etti. Vizigot Krallığı, **III. Toledo Konsili** (589) ile Katolik bir krallık halini aldı (Orlandis, 1987, s. 108). Kral **Suintila** (ö. ykl. 634) zamanında kuzeydeki İsp. Astur, Cantabro, Vascón gibi bağımsız topluluklara karşı savaşıldı ve bu topluluklar Vizigot krallığına boyun eğdiler. Suintila, güney ve güneybatı kıyılarından Doğu Romalıları kovunca (Orlandis, 1987: 134) İber Yarımadası'nın yönetimi tamamen Vizigotlara geçmiş oluyordu.

Bazı Cermen toplulukları ile Romalılar arasında ilişkilerin başladığı ilk andan itibaren kültür alışverişi gerçekleşmiştir. Cermenler, savaşçı yapıları nedeniyle Roma için paralı askerlik yapmışlardır ve bu durum savaş, savaşmak, savaş araç gereçleri ile alakalı birçok ifadenin Cermen dillerinden Latinceye geçmesine neden olmuştur (Lapesa, 1981: 112). Cermen Dillerinden izlere Romanik Dillerde de rastlanır. Bu izlerden bir kısmı Cermenlerin Roma için paralı askerlik yaptığı dönemde Cermen Dillerinden Latinceye geçmiş ifadeler iken büyük bir çoğunluğu Cermen İstilaları sonrası doğan yeni siyasi ve çift kültürlü yapıda Cermen Dillerinden yerel konuşma dillerine geçmişlerdir. O bölgeye yerleşen Cermen topluluğunun dili, kişiliği, kalış süresine bağlı olarak yerel dilde görülen etki değişkenlik gösterir (Lapesa, 1981: 115). Cermen Dilleri, özellikle yeni kelimeler taşıyarak ve bazı ses değişimlerine ortam hazırlayarak İber Yarımadası'nda konuşulan Latince üzerinde etkili olmuş, ilerleyen dönemde ortaya çıkacak İbero-Romanik Dillerin çeşitlenmesine kapı açmıştır (Cano Aguilar, 1988: 39). O halde yapılması gereken Vandal, Alan, Süev,

Vizigot dillerine bakıp bu dillerin İbero-Romanik Dillere etkilerini incelemektir. Saydığımız dillerden Vizigot dili, Vizigotların uzun süre İber Yarımadası'nın askeri ve politik tek egemen gücü olması nedeniyle en çok incelenmiş olandır.

Romalılar ile uzun süre yakın ilişkiler kurmaları nedeniyle Vizigotlar, İber Yarımadası'na gelen Cermen toplulukları arasında “en uygar olanı” sayılır (Cano Aguilar, 1988: 40). Vizigotların diğer topluluklara göre daha fazla Romalılaşmış olması kendine has kişilik özelliklerini kaybettiği anlamına gelmez. Özellikle savaşçı yapıları ve bununla ilgili olarak kahramanlık destanları geleneğini Yarımada'ya taşımışlardır (Lapesa, 1981: 118). Vizigotlar, Romalılaşma neticesinde kendi dilleri yerine Latince konuşmayı daha çok tercih etmişlerdir. Bu nedenle Frankların idaresindeki **Gallia** ile kıyaslandığında Vizigot yönetimindeki **Hispania**'da ikidillilik daha kısa sürmüş ve Vizigot Dili Latincenin yerel kullanımlarını ses bilimsel açıdan çok etkilememiştir (Cano Aguilar, 1988: 40). **Alfonso, Rodrigo, Fernando** gibi yaygın özel isimlerin kökeninde Vizigot isimler yer alır (Lapesa, 1981: 121). Ayrıca yerleşim yerlerinin adlarında da Vizigot döneminden kalma izler vardır (Lapesa, 1981: 122). Bunların haricinde genel anlamda Vizigot dilinin Halk Latincesi'nden Romanik dile geçişte ne gibi etkileri olduğu yazılı kaynakların azlığından dolayı tam olarak belirlenememektedir. İber Yarımadası'ndaki siyasi ortam halk dilinin kendine has bölgesel farklılıklara gitmesine yol açarken, yazı dili Geç Latince döneminin özelliklerini korur. **III. Toledo Konsili**'nin ardından krallığın din anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan **Sevilla Piskoposu Aziz Isidor** (ö. 636) Geç Latince ile yazdığı **Etymologiae** adlı ünlü ansiklopedik eserinde etrafında işittiği dil (Halk Latincesi) hakkında bazı bilgiler verir, ancak verdiği bilgiler bu dile özgü yahut bu dilin ses yapısına göre seslendirilmiş kelimeler ile sınırlı kalır (Lapesa, 1981: 123). Halk Latincesi'nde gerçekleşen bazı ikili ünlülerde ya da sessiz harflerde yaşanan ses değişimleri Toledo'nun başkent olmasından sonra ortaya çıkar (Lapesa, 1981: 126). Toledo'nun Vizigot Krallığı'nın başkenti olması ile kültür hayatının çekirdeği, erken dönemlerde Romalılaşmaya başlamış **Baetica** ve **Tarroconensis** gibi uç bölgelerden daha geç bir dönemde Romalılaşan Yarımada'nın merkezine doğru kaymaya başlar.

Özetle, Vizigot döneminde Halk Latincesi'nden İbero-Romanik Dillere geçiş daha başlangıç aşamasında olduğu düşünülür (Cano Aguilar, 1988: 41). Hispania Halk Latincesi'ne dair eldeki sınırlı sayıda belgede gözlemlenen oldukça ilkel ses olaylarından öteye geçmemektedir.

### 1.7.2.2. Araplar, Berberîler ve Arapça

VIII. yüzyıla gelindiğinde Vizigot Krallığı iç karışıklıklar içerisindeydi. Taht kavgaları sertleşmişti. Aynı tarihlerde Müslüman orduları ise **Mağrip** dedikleri Kuzey Afrika'nın fethini tamamlamak üzereydi. Vizigot taht kavgasına müdahale etmek için 711 yılında Araplar yanlarında Berberîler ile Cebelitarık Boğazı'nı geçerek İber Yarımadası'na geldiler. Kurulan Müslüman ordusunun büyük çoğunluğunu Berberîler oluşturmaktaydı. İber Yarımadası'ndaki parçalanmış siyasi ortamdan istifade eden Müslümanlar kısa zamanda İber Yarımadası'nın dağlık kuzeyi hariç tamamını ele geçirmeyi başardılar. Ancak bununla yetinmediler. İlerlemeye devam eden Müslümanlar, Pirene Dağları'nı aşarak Galya içlerine dek geldiler. Franklar ile **Tours** (Fransa) yakınlarında çarpıştılar. 732 yılında gerçekleşen **Poitiers Muharabesi** ile Franklar, Müslümanları mağlup ettiler. Müslümanlar geri çekildiler. Bir süre **Septimania**'da kalan Müslüman orduları, 751 yılından itibaren Franklar tarafından bu bölgeden de uzaklaştırılarak Pireneler'in güneyine çekilmek zorunda kaldılar (Fradejas Rueda, 2016: 79; Álvarez ve Suárez, 1991: 15). Pirene Dağları Müslümanlar ve Franklar arasında doğal bir sınır halini aldı. Ancak Frank-Müslüman sınır bölgesi oldukça hareketliydi ve kısa zaman sonra sınırlar Frankların lehine değişecekti.

İber Yarımadası'nda Müslümanlar, önce merkezi Şam olan **Emevi Halifeliği**'ne bağlı bir vilayet kurdular. Şam'dan tayin edilen valiler, **Endülüs Vilayeti**'ni yönetiyorlardı. İlk andan itibaren Müslümanların sayısı İber Yarımadası'ndaki o dönemde halihazırda yaşayan nüfus ile karşılaştırıldığında oldukça az sayıdaydı. İber Yarımadası'na geçen Müslüman ordusunun içinde en büyük nüfusu Berberîlerin oluşturmaktaydı. Berberîler, çoğunluğu göçebe bir hayat tercih eden, kabile düzeninin hâkim olduğu bir halktır (Özdemir, 2017: 15). Berberîler adına **Berberî Dilleri** denen ve Hami-Sami Dil Ailesi'nden olan diller

konusuyorlardı (Yıldız, 1992: 483). Ancak İslam'ı kabul eden Berberîlerin çoğunluğu Araplaşmış ve Arapçayı ana dili olarak kabul etmişlerdi (Yıldız, 1992: 481). Endülüs'e geçen Berberîlerin çoğunluğu Araplaşmışlardı. Ancak her ne kadar Araplaşmış olsalar da Berberîler, Arapların sergilediği "Arap Milliyetçiliği" nedeniyle Endülüs'te "hak ettikleri" yeterli idari konumu alamadılar (Özdemir, 2017: 36). Durumdan büyük rahatsızlık duyan Berberîler 740 yılında bir ayaklanma başlattılar. Endülüs'ün kuzeyinden güneyine doğru ilerleyen Berberîler, başkent Kurtuba'ya (İsp. **Córdoba**) hesap sorma niyetindeydiler. Ayaklanma bastırıldı ancak Berberîlerin çoğunluğunun rahatsızlığı sürdüğü için yaşadıkları yerleri (özellikle Endülüs'ün kuzeyi) terk ederek Kuzey Afrika'ya döndüler. Sonraki dönem de bu kez Araplar arasında kabile kavgaları yaşanmaya başladı. Kabilecilik, adaletli davranmaya engel oluyordu ve adaletsizlik nedeniyle huzursuzluklar yaşanıyordu. Huzursuzluklar bir süre devam etti ve sonunda bir tarafın üstünlüğünü kabul ettirmesiyle son buldu. 750'li yıllara gelindiğinde huzursuzluk baskıyla sonlanmış olsa da kötü hatıralar halkın hafızasında yer etti.

Müslümanların gelişiyle Müslümanlara boyun eğmek istemeyen az sayıdaki Vizigot soyluları ve bir kısım Hristiyan halk İber Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan **Cantabria Dağları** adlı sıradağlara çekilmişti. Yaşanan Berberî-Arap karışıklıkları onların işine yaradı. Berberîlerin boşalttığı yerlere doğru sınırlarını genişletebildiler. Orta Doğu'da ise Emevi-Abbâsî çekişmesi yaşanıyordu. Kazanan Abbâsîler olunca Emevi halifesinin torunu **Abdurrahman bin Muaviye** (731-788) Endülüs'e geldi ve Kurtuba şehrinde yeni bir yönetim kurdu. 756 yılında **Valiler Dönemi** sona erdi ve bağımsız **Endülüs Emevi Devleti** kuruldu.

711 yılından itibaren kısa zamanda Müslümanlar kendi yönetim düzenlerini yerleştirmeyi başardılar ve buna bağlı olarak da İber Yarımadası'nın kültür hayatında etkili oldular. Endülüs'te kalan halk bir çeşit dini hoşgörü ortamı ile karşılaştılar. Yeni yöneticilerinin idaresi altında birçokları din değiştirmeden, bazıları da (özellikle siyasi imtiyaz elde etmek isteyenler) kendi tercihleriyle din değiştirerek yaşamaya başladılar (Cano Aguilar, 1988: 44). Hristiyanlar arasından din değiştirip Müslüman olanlara **Müsâlime** (Arp. Yeni Müslüman), sonradan Müslüman olanların soyundan gelenlere **Müvelled** veya **Müladi** (İsp. **Muladí**); din değiştirmeyen ancak Arap

idaresinde yaşamayı kabul edip bir şekilde Arap kültüründen etkilenen Hristiyanlara **Müsta'rib** (Arap. Araplaşmış) (İsp. **Mozárabe**) deniyordu (Cano Aguilar, 1988: 45; Alatorre, 1989: 77). Böylece Endülüs'te bir tarafta Yarımada'da önceden beri bulunan Hristiyanlar ve Yahudiler diğer tarafta Yarımada'ya yeni gelen Müslümanların bir araya geldiği bir hayat başlamış oldu. Bu çokkültürlü ve çokdilli bir hayattı. Çokdilli hayatın bir ucunda Arapça ve lehçeleri bulunurken diğer ucunda İbranice ve birer kültür merkezi durumunda olan İber Yarımadası'nın farklı şehirlerde birbirinden bağımsız yollar izleyen Halk Latincesi'nin yerel ağızları vardı (Cano Aguilar, 1988: 44). Çokdilli, çokkültürlü yaşamın Endülüs'ün dilleri arasındaki geçişleri hızlandırmış olabileceği konunun uzmanları tarafından dile getirilmiştir.

Endülüs toplumu çok katmanlıydı. Hristiyan, Müslüman ve Yahudi dini grupları çok katmanlı Endülüs toplumunda birbirleriyle kaynaşmış ve birbirlerinin kültürlerinden ve dillerinden az ya da çok etkilenmişlerdir (Ribera y Tarragó, 1912: 8; Álvarez ve Suárez, 1991: 137). Endülüs'te Arapça yönetim diliydi ancak oluşan çokdilli ortamdan Arapça da etkilenmiş ve yerel lehçelere dönüşmüştür. Latince olduğu gibi Arapçada da aynı dilin iki farklı türünden söz etmek mümkündür. **Fasih Arapça**, İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'ın Arapçasıdır ve hem sözcüklerin telaffuzu hem de dilbilgisi açısından kurallıdır. **Âmmî Arapça** (Halk Arapçası) (İsp. **Árabe dialectal**) ise halkın kurallarına dikkat etmeden, serbestçe konuştuğu Arapçadır. Halk Arapçası, sarayda, camide, medresede kullanılan Arapçadan farklı, daha çok çarşılarda insanın kulağına çalınabilecek türden bir dildir (Wacks, 2017: 5). Halkın çoğunluğu özel bir dil eğitimi almadan, aileden ya da sokaktan öğrendikleri şekliyle dili kullandıklarından dil, şehirden şehre veya konuşmacıdan konuşmacıya farklılık gösterebilir. Müsta'rib ailelerin Endülüs Arapçasını bilmeleri gibi Müslümanlar da Halk Latincesi'ni ve onun devamı olan **Endülüs Romanik Dili**'ni (İsp. **romance andalusí**) biliyor ve günlük hayatlarında kullanıyorlardı (Cano Aguilar R. , 1988: 45). Endülüs'te konuşulan Romanik Dil için **Müsta'rib Dili** (İsp. **lengua mozárabe**) ifadesi de kullanılır. Ancak bu ifade dini ve toplumsal çağrışımı nedeniyle yanıltıcı olabilir (Cano Aguilar, 1988: 46). Zira kastedilen dil, o dili konuşan kişinin dini tercihindendir bağımsızdır. O nedenle günümüzde genellikle Endülüs Romanik dili ifadesi tercih edilir.

VIII. yüzyıla kadar Halk Latincesi'nin ne gibi değişimler geçirdiği hakkında Endülüs Romanik lehçeleri sayesinde “emin olmamakla beraber” bilgi sahibi olma şansı vardır (Lapesa, 1981: 124). İber Yarımadası'ndaki Romanik dillerin şekil almaya ve Fransa, İtalya gibi ülkelerde konuşulan Romanik dillerden ayrılmaya başladığı dönemin Müslüman Arap hakimiyeti altında ve Araplara karşı savaşlarla geçen yüzyıllarda gerçekleştiği düşünülür (Cano Aguilar, 1988: 42). İber Yarımadası'ndaki Araplar, yönettikleri halkın konuştuğu Romanik dile dönüşmekte olan Latinceyi ifade etmek için daha çok **Acemiyye** (Arap. yabancı dil) kelimesini kullanırlar. Ancak bu kelime Arapça dışındaki tüm dilleri kapsadığından kimi zaman Arapça kaynaklarda bu dilden bahsederken daha belirleyici olan **Latiniyye** (Arap. Latince) kelimesi tercih edilir. Kimi zaman da Arapça kaynaklarda, Latiniyye kelimesini Arapça “halk” anlamına gelebilecek sözcüklerle art arda kullanırlar. Buradan, Müslümanların Latince ile halk dili arasındaki farkı anladıkları bu yüzden de “Halk Latincesi” tabirine benzer bir ifade kullandıkları görüşü ortaya çıkar (Cano Aguilar, 1988: 46). Kanaatimizce Arapça yazan-konuşan bir kişinin Latince ile Halk Latincesi'nin arasındaki farkı anlayabilmesi dikkat çekici bir durumdur. Zira Latince konuşanların konuştukları dillerin yazı dili olan Latineden farklı bir dil aldığının farkına varmaları daha önce bahsettiğimiz **Karolenj Rönesansı** ile olmuştur ki o da VIII. yüzyılın sonu IX. yüzyılın başına tekabül eder. O halde sorulması gereken Endülüs toplumunda bu farkındalık ne zaman gerçekleşmiştir? Bu sorunun cevabı bir başka çalışmanın konusu olmalıdır.

Endülüs Emevi Devleti kurulduktan sonra bu kez de Abbâsîlere bağlandıklarını ifade eden kimi gruplar isyanlar başlattılar. Ancak I. Abdurrahman adıyla **Emir** unvanı alan Abdurrahman bin Muaviye çoğunlukla uzlaşmacı ve bazen hileci bir tutum takınarak isyanları bastırdı ve bu grupların tekrar isyan çıkarma riskini ortadan kaldırdı (Özdemir, 2017: 44). I. Abdurrahman, vezirlik sistemini getirdi ve önemli konumlara Emevi ailesinden en güvendiği kişileri getirmeye dikkat etti. Abdurrahman'ın Franklara ve sınırlarını genişletmeye çalışan kuzeydeki Hristiyan krallıklarına karşı dikkatli olması gerekiyordu. Bu nedenle sınır bölgelerine güçlü komutanları yerleştirmeye dikkat etti (Özdemir, 2017: 47). Şarlıman komutasındaki Franklar 778 yılında Müslümanların kontrolündeki Sarakusta (İsp.

**Zaragoza**) üzerine bir sefer düzenlediler ancak başarısız olup geri döndüler. Başarısızlığa rağmen Şarlman, Pirene Dağları'nın güney eteklerinde kendine bağlı bir bölge kurabilmeyi başardı.

Endülüs Emevi Devleti döneminde Hristiyanlar arasında Araplaşma eğilimleri daha da hızlandı. Bundan hoşnut olmayan bazı aşırı Hristiyan grupları olaylar çıkarmaya başladılar. Olaylar, II. Abdurrahman'ın ölümüne yakın başladı ve II. Abdurrahman'ın yerine geçen oğlu I. Muhammed (823-886) tarafından bastırıldı. Ancak uygulanan yöntemlerin sertliği yeni isyanların doğmasına sebep oldu (Özdemir, 2017: 58). Yaşadıkları yerlerde çoğunluğu oluşturan soylu Müladi halk Emevi yönetimiyle yerel güç çatışmalarına girerek veya kimi yerlerde yöneticilerin baskıcı tutumlarından rahatsızlık duyarak IX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ayaklanmalar gerçekleştirdiler. Müsta'rib halk ve kuzeydeki Hristiyan krallıklar, Müladi ayaklanmalarını destekledi. Bağımsızlık hareketine dönüşen ayaklanmalar neredeyse Endülüs Emevi Devleti'nin dağılmasına neden olacaktı (Álvarez ve Suárez, 1991: 61). **Büyük Fitne** adıyla anılan olaylarla ülke paramparça olmuştu. Bölgesel idareciler yönetime başkaldırdılar. İşler kontrolden çıkmak üzereyken vezirlerin desteğiyle III. Abdurrahman (912-961) adıyla tahta çıktı. Yeni Emir öncelikle merkezileşmeye önem verdi. Yönetimi kendi kontrolüne almak için gerekli atamaları gerçekleştirdi. İsyancılara karşı “sertlikten önce uzlaşma” yöntemini kullandı. Uzun yıllardır süren isyanlarda hırpalanan halk, III. Abdurrahman'ın bu yönteminden memnundu. Ayrılıkçılar ikna edildi, ülke düzene kavuştu (928). İçeride düzeni sağlamaya uğraşan III. Abdurrahman, bir yandan da kuzeydeki Hristiyan krallıklara karşı seferler düzenledi, başarılar kazandı.

Aynı dönemde, Orta Doğu'da Sünni-Şii çatışması vardı. Durum Abbâsîler açısından endişe vericiydi. Şii **Fâtımîler** Kuzey Afrika'nın tamamını ele geçirmek üzereydi. Gözlerini Endülüs'e dikmişler, hatta Müladi isyancılardan bazıları ile iş birliği yapmışlardı. Mevcut siyasi koşulların farkında olan III. Abdurrahman başarılarının getirdiği bir rahatlık ve güven ile 929 yılında kendisini **Halife** ilan etmekten çekinmedi. Böylece kendisini Emevi Halifelerinin devamı olarak gösterdi ve siyasi otoritesini güçlendirdi.

Halife III. Abdurrahman döneminde seferlerle mağlup edilen kuzeydeki Hristiyan krallıklar vergiye bağlandı. Güneyde, Mağrip'te, Fâtımîlere karşı zaferler kazanıldı, III. Abdurrahman'ın dönemi Endülüs için güven, huzur ve gelişme sağladı. Ekonomik büyümeyi kültürel ilerlemeler takip etti. Doğu Roma İmparatorluğu ve Cermen krallıkları ile diplomatik ziyaretlerin gerçekleştiği bu dönemde çeviri faaliyetleri hızlandı. Devlet kadrolarında Yahudi bilginler daha fazla görev alır oldular. Gelişen kültür ortamı III. Abdurrahman'ın oğlu II. Hakem (915-976) zamanında da devam etti. Saray kütüphanesi genişletildi, ulaşılabilen her yerden kitaplar getirildi. Eğitim merkezlerinin sayıları arttırıldı. Edebiyata önem verildi. Oluşan kültür ortamından halk da nasibini aldı.



Harita 1.3.: İber Yarımadası'ndaki dillerin MS 1000 yılındaki dağılımı. (Cano Aguilar, 1988: 57)

Ancak II. Hakem'in ölümü siyasi karışıklıklara neden oldu zira oğlu reşit değildi. Başvezir (Arp. **hâcib**) duruma el koydu. Çocuk yaştaki II. Hişâm (966-1013) **Hâcib İbn Ebü Âmir**'in (ö. 1002) himayesinde 976 yılında tahta çıktı. İbn Ebü Âmir başarılı bir yöneticiydi ve kumandandı. Aslen Berberî idi. Devlet kadrolarını kendi adamları ile doldurdu. Ordu tamamen İbn Ebü Âmir'in yönetimine geçti. Kazandığı

askeri başarılar **Mansûr** (Arp. muzaffer) adıyla anılmasına neden oldu. Mansûr (İsp. **Almanzor**) öyle güçlüydü ki Emir bir kuklaya dönüşmüştü. Emirlik makamının küçük düşürüldüğünü düşünenler Mansûr'a karşı bir muhalefet oluşturdular. Mansûr, ölmeden önce yerine oğlunu hâcib tayin etti. Hâciblik ve siyasi-askeri güç Âmirîlerde, Emirlik ve muhalefet Emevîlerdeydi. Emevilere bağlılıklarını ilan edenler Âmirî hâcibe savaş açtılar, kukla Emir'i devirip yerine yeni bir Emir geçirdiler. Ancak huzursuzluk sona ermedi. Gücünün farkına varan halk yeni Emir'den de memnun değildi. Onu da devirmek için isyanlar başladı. Yüzyıldan fazla zamandır oluşan Sünnî-Şii, Berberî-Arap, Emevî-Âmirî ne kadar karşıtlık varsa hepsi bir anda ortaya döküldü. Olaylara Hristiyan krallıklar da müdahil oldular. Başa geçen Emirler birkaç yıl görevde kalıp devriliyorlardı. İstikrar tamamen kayboldu, Ülke paramparça bir görünümdeydi ve tekrar birleşebilme ihtimali görünmemekteydi. Kurtuba şehrinin iler gelenleri toplanıp hilafetin kaldırılması ve Emevi hanedanının sürgün edilmesi kararını verdiler (1031). Böylece 1008 yılından beri ciddi bir kriz içerisinde olan Endülüs Emevi Devleti sona erdi ve Türkçeye "Bölümlenmiş Emirlikler" şeklinde çevirebileceğimiz **Mülûkü't-Tavâif** (İsp. **Reinos de Taifas**) adıyla bilinen, bir çeşit "Beylikler Dönemi" başlamış oldu.

Bir zamanlar Kurtuba'daki Emir'in emrinde birer vali, komutan vb. görevlerde bulunanlar yeni dönemde küçük birer hanedan halini aldılar. İrili ufaklı yirmiden fazla emirlik kuruldu ve aralarında rekabet başladı. Rekabet askeri yönden çok şehirleşme ve uygarlaşma yönündeydi. Mülûkü't-Tavâif Emirleri kendi etraflarında bilim insanlarını, sanatçıları, şairleri toplamak için yarıştılar. Endülüs için III. Abdurrahman dönemine benzer bir kültürel gelişme dönemi başlamıştı. Her bir lider kendi başkentini imar edip saraylar, camiler, medreseler, kütüphaneler ile doldurdu. Başarılı sanatçılar, bilim insanları büyük hediyelerle Emirlerin saraylarına davet ediliyorlardı. Sanatın ve bilimin koruyucusu Emirler kendileri de bu dallarda eserler verdiler. Emirler arasından birçok meşhur şair, edebiyat tarihçisi ve bilim insanı çıktı. Kültürel açıdan öylesine parlak bir dönemdi ki 1090 yılında Mülûkü't-Tavâif dönemi son bulsa da etkileri XII. yy. boyunca devam etmiştir.

Mülûkü't-Tavâif döneminde kültürel rekabetin yanında askeri rekabet de sürmekteydi. Güçlü Emirlikler bir başka Emirliği topraklarına katıyor, kattıkça daha

da güçleniyorlardı. Halifeliğin kimin hakkı olduğu yeniden tartışma konusu oluyor, eski karşıtlıklar da buna mukabil gündeme geliyordu. Hristiyan krallıklar Mülûkü't-Tavâif arasındaki çekişmeden faydalandılar. Çıkar amaçlı Müslüman-Hristiyan ittifakları oluştu. Hristiyan krallıklar bazı Emirlikleri vergiye (İsp. **Parias**) bağladılar. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki güç dengeleri tersine dönüyordu. Aldığı vergiler ile güçlenen **Kastilya Kralı VI. Alfonso** (ö. 1109) önemli bir şehir olan **Tuleytula**'yı (İsp. **Toledo**) 1085 yılında ele geçirdi. VI. Alfonso'nun bu başarısı Mülûkü't-Tavâif Emirlerini ve halkı ciddi anlamda tedirgin etti ve Müslümanlar yardım için Mağrip'e sığındılar. Kuzey Afrika'dan gelen Berberî kökenli **Murâbıtlar** (İsp. **Almorávides**), 1090 yılında Endülüs'te kontrolü ele aldılar. Murâbıtlar katı bir İslam anlayışı dışındaki her türlü başka inanışa tahammülsüz bir politika izlediler. Dini hoşgörü ortamı zarar görünce Müsta'rib ailelerin ve Yahudilerin kuzeyde güçlenmekte olan Hristiyan Krallıklara göçleri hızlandı (Álvarez ve Suárez, 1991: 186).

VIII. yüzyılda başlayarak yoğun bir şekilde yaşanan çok dillilik, Endülüs'te yaşanan siyasi gelişmelere paralel şekilde XI. yüzyıla dek azalarak devam etmişti. Endülüs'te Romanik Dil konuşanların sayısı hem Müsta'rib ailelerin göçleri hem de Arapçanın toplumda kullanımının yaygınlaşması neticesinde oldukça düştü (Cano Aguilar, 1988: 46). Müsta'rib aileler özellikle, **Toledo Vizigot Krallığı**'nın bir devamı olarak gördükleri ve diğer Hristiyan krallıklardan daha güçlü buldukları **León Krallığı**'na yerleşmeyi tercih etmişlerdi. Müsta'rib aileler arasından iyi eğitim almış kişiler gittikleri Hristiyan krallıklarda önemli görevlere getirildiler. Birçok dilbilim uzmanını, İbero-Romanik Dillerin sınırlarının kuzeydeki Hristiyan Krallıkların **Yeniden Fetih** (İsp. **Reconquista**) yoluyla güneye ilerlemesiyle belirlendiği konusunda hemfikirdir (Cano Aguilar, 1988: 49). Kaynaklardan kuzeye göçen veya Yeniden Fetih ile tekrar Hristiyan idarecilere kavuşan Müsta'rib ailelerin XIII. yüzyıla dek inançlarını ve dillerini korumayı başardıkları bilinse de kuzeyde konuşulan dilleri ödünç kelimeler dışında ne ölçüde etkiledikleri tam anlamıyla çözülememiştir.

Hristiyan Krallıklar güçlendikçe Endülüs'ün sınırları ve bununla birlikte Arapça'nın etki alanı daralmaktaydı. **Birlikte Yaşam**'ın (İsp. **Convivencia**) sürdüğü

yıllarda özellikle Müsta'rib aileler aracılığıyla birçok Arapça kelime ve kavram İbero-Romanik Dillere geçti. İspanyolca için bu rakamın çoğunluğu artık arkaik durumda olan dört bin kelime civarına ulaştığı görülür (Tejero Robledo, 1996: 296). XIII. yüzyıla gelindiğinde Endülüs Romanik Dili kuzeyde diğer İbero-Romanik Diller ile, güneyde Arapça ile karışarak kaybolmuştu. 1492 yılına kadar süren Yeniden Fetih'in kalan yılları boyunca güneyde Arapça dışında Hristiyan Krallıkların dilini etkileyebilecek başka bir dil kalmıyordu (Cano Aguilar, 1988: 50). İber Yarımadası'nda Arapçanın uzunca bir süre yer almış olması İbero-Romanik Dilleri diğer Romanik Dillerden ayıran başlıca faktörün Arapça olabileceğini düşündürür. Arapçanın İbero-Romanik Diller üzerindeki olası etkileri dikkatle incelenmiştir.

Arapça, Endülüs Romanik Dili için **üstkatman** (İsp. **superestrato**) durumunda iken komşu Hristiyan Krallıkların dilleri için **yankatman** (İsp. **adstrato**) durumundaydı (Cano Aguilar, 1988: 52). XI. yüzyıla kadar Arapça, başta Córdoba'nın önemli bir kültür merkezi olması sebebiyle güçlü bir etkiye sahipti. Ancak sonraki yüzyıllarda değişen siyasi şartlar Arapçanın etkisini azalttı (Lapesa, 1981: 155). Yeni filizlenen Avrupa Rönesansı yeniliklerin yönünü Araplardan Avrupa'ya çevirmişti. Araplar bir yandan sanatsal, bilimsel ve teknik yenilik üretemeyince, diğer yandan da askeri üstünlüklerini kaybedince Arapça, İber Yarımadası'ndaki saygın konumunu kaybetti. 1515 yılında "Kastilya dilini kirlettiği" gerekçesiyle Toledo'da yaşayanların Arapça kökenli sözcükleri kullanmasının yasaklanması, değişen şartları gözler önüne serer (Lapesa, 1981: 156). Arapçadaki bazı seslerin Romanik Dillerde olmayışı Endülüs Romanik Dilinde yeni ses olaylarına sebep olmuştur. Örneğin, Arapçadaki **ıslıklı sürtüşmeli dişil** (İsp. **sibilante fricativo dental**) seslerin Romanik dillerde olmayışı nedeniyle bu sesler **yarıkapantılı** (İsp. **africado**) Romanik sesler ile değiştirilmiştir (Lapesa, 1981: 142). Biçimbilimsel açıdan değerlendirildiğinde Arapçanın İbero-Romanik Dillerdeki etkileri çok azdır. Örneğin "bir yerin sakinlerine verilen ad" bildiren bir son ek olan /-i/ (ör. **Iraní, Israelí**) Arapçadan gelmektedir (Lapesa, 1981: 147). Müslümanların İber Yarımadası'na taşıdıkları yeniliklerin göstergesi, Arapçadan İbero-Romanik Dillere geçen kelimelerdir. Bu kelimeler arasında özellikle bitkibilim, bahçecilik ve

tarım ile ilgili olanlar çok sayıdadır. Bunun dışında birçok farklı zanaat türünde kullanılan el aletlerinin adları da Arapçadan gelmektedir (Lapesa, 1981: 134; Alatorre, 1989: 79). Müslümanların askeri üstünlüklerinin yanında bilim ve teknik açısından da üstün olmaları birçok kelimenin Arapçadan İbero-Romanik Dillere geçmesine neden olmuştur. Sözlükbilimsel (İsp. **léxico**) açıdan İbero-Romanik Dillere dört bin civarı kelime kazandıran Arapçanın dilbilimin diğer alanlarında İbero-Romanik Dillere etkileri çok azdır (Cano Aguilar, 1988: 52).

### 1.7.2.3. İber Yarımadası'nın Kuzeyindeki Hristiyan Krallıklar

Müslüman Arapların ve Berberîlerin İber Yarımadası'na gelişlerinin ardından Yarımada'nın kuzeyindeki Asturias, Cantabria ve Pirene Dağları'na çekilen az sayıdaki Vizigot soyluları ve Müslümanlardan kaçanlar bu bölgelerde yüzyıllardır yaşayan İsp. **Astur, Cántabro, Galaico, Vascón** diye adlandırılan yerel topluluklar ile birbirlerine karıştılar. Manastırlar sayesinde bölgenin Hristiyanlaşmasının ve bölgede konuşulan dillerin (Baskça hariç) Romalılaştırmasının bu dönemde tamamlandığı düşünülür (Cano Aguilar, 1988: 54). Hristiyanlar için özellikle **Astur-Cántabro** yerleşimleri, yüksek dağlar ve derin vadiler ile çevrili olması nedeniyle güneyden gelebilecek saldırılara karşı güvenli bir sığınaktı. Bu güvenli bölgede **Astur Krallığı** kuruldu. Astur-Cántabro Dağları'nın güneyinde **Duero Nehri** yer almaktaydı. Duero Nehrinin civarı Endülüs valileri tarafından Berberîlere bırakılmıştı. Berberîler, önceki bölümde söz ettiğimiz memnuniyetsizliklerin dolayı bu bölgeyi başıboş bırakmışlardı. Durumdan istifade eden Astur kralları, VIII. yüzyılın sonlarından itibaren güneye doğru ilerlediler. 856 yılında **León** şehri Astur Krallığı'nın başkenti durumuna geldi ve İber Yarımadası'nın orta kesiminde yer alan platolara yapılacak akınlar için bir sıçrama noktasına dönüştü. León şehri alınınca Krallık, **León Krallığı** şeklinde anılır oldu. Krallık büyüdükçe idari açıdan yeni bölümlenmelere gereksinim duyuldu ve ilerleyen paragraflarda bahsedeceğimiz yönetim birimleri kurulmaya başlandı.

León Krallığı'nın batısında yer alan Galiçya bölgesi VIII. yüzyılın ortalarından itibaren zaman zaman bağımsız **Galicja Krallığı** halini alsa da çoğunlukla León Krallığı'na bağlıydı. V. ve VI. yüzyıllarda uzun zaman Süevlerin idaresinde kalan bu

bölgenin kendine özgü bir Romanik Dil geçmişi bulunuyordu. 813 yılında İsa'nın Havarilerinden Zebedi oğlu Yakup'un mezarının **Compostela**'da keşfedilmesi ile Batı Avrupa'da önemli bir haç merkezi konumuna yükselen Galiçya bölgesi günümüz Galiçya dili ve Portekizcenin atası sayılan, **Galaik-Portekizce** adındaki dilin doğduğu yeridir. İlk örneklerine XIII. yüzyılda rastlanan Galaik-Portekizce saygın bir edebiyat diliydi (Cano Aguilar, 1988: 55). 868 yılında savaş lideri **Vimara Pérez** (ö. 873) Duero Nehrinin Atlantik Okyanusu'na ulaştığı yerde bulunan **Portucale** (günümüz **Oporto**) şehrini León Krallığı adına ele geçirince bu bölgede gelecekte (XI. yüzyılda) **Portekiz Krallığı**'na dönüşecek **Portucale Kontluğu** kuruldu.

León Krallığı'nın doğusundaki IX. yüzyılda fethedilmiş topraklarda **Kastilya Kontluğu** yer almaktaydı. X. yüzyılda bağımsızlık kazanan Kastilya Kontluğu, demografik açıdan İsp. **Cántabro**, **Vascón** toplulukları ile Vizigotların bir karışımıydı ve León Krallığı ile kıyaslandığında çok az Müsta'rib göçü almıştı (Cano Aguilar, 1988: 55). Kastilya Kontluğunun bulunduğu bölgede İbero-Romanik Dillerde yazılmış en eski bulgulardan biri olan **Glosas Silenses** (XI. yüzyılın sonları) bulunmuştur. Bu bulgu **Burgos** şehrinin güneydoğusunda yer alan **Santo Domingo de Silos Manastırı**'nda bulunmuştur. Glosas Silenses, dil açısından, kendisinden daha eski olan ve oldukça yakın bir yerleşimde keşfedilen **Glosas Emilianenses** (X. yy. sonu veya XI. yy. başı) ile büyük benzerlikler taşır (Lapesa, 1981: 162). Her iki bulguda da benzer ifadelerin yer alması kendilerinden daha önce hazırlanmış bir başka kaynaktan kopya edilmiş olabileceklerini düşündürmüştür. Ancak halen olası böyle bir kaynak bulunamamıştır.

Güney sınırlarının güvenliğini sağlamak isteyen Frank kralı Şarlman, büyük bir orduyla 778 yılında Müslümanların kontrolündeki Sarakusta (Zaragoza) üzerine **Zaragoza Seferi** adıyla bilinen bir sefer düzenledi (Fried, 2016: 132; Irujo, 2021: 9). Ancak Zaragoza Seferi başarısız oldu ve Franklar geri çekilmek zorunda kaldılar. Geri çekilen Frank ordusunun başındakiler, o dönem Müslümanların elinde olan Vascón şehri **Pamplona**'yı ele geçirip sınırı buraya kurmayı planladı. Frankların Pamplona'ya saldırması Müslümanlar kadar bölgenin yerlileri olan Vascón halkını da öfkeliendirdi. Müslümanların yanında savaşan Vascón halkı, **Bretaña Markizi**

**Roldán** (diğer adıyla Orlando) komutasındaki Frank ordusunu bozguna uğrattılar ve Roldán savaş meydanında hayatını kaybetti. Bu savaş **Roncesvalles** adıyla bilinir. Bu savaş, bir Romanik dilde (Fransızca) yazılmış ilk destan sayılan, XI. yüzyıla tarihlenen ve Orta Çağ boyunca birçok destan türündeki eseri etkileyen **La Chanson de Roland** isimli destanın çıkış noktasıdır (Álvarez ve Suárez, 1991: 30). Frank kralı Şarlman, başarısız geçen Zaragoza Seferi sonrası, Müslümanların Frank ülkesine akınlar düzenlemelerini engellemek amacıyla, bir sınır bölgesi oluşturmak istedi. Şarlman, Atlantik Okyanusu'ndan Akdeniz'e uzanan bir hat halinde Pirene Dağları'nın güney eteklerini fethetti. Fethedilen bölgede güvenliği sağlama görevini, 795 yılında, siyasi ve askeri bakımdan desteklediği çok sayıdaki kontluklara bıraktı. Frank kralına bağlı bu kontluklar İsp. **Marca Hispánica** adıyla bilinir (Cano Aguilar, 1988: 58). Franklar ile Endülüs arasında böylece hareketli bir sınır bölgesi oluşmuş oldu.

Müslüman idaresinden kurtulup 806 ve 816 yılları arasında Marca Hispánica içinde yer alan Vascón halkı, Frank yönetimine de başkaldırarak **Pamplona Krallığı**'nı (daha sonraları **Navarra Krallığı**) kurdu. León Krallığı ile yakın ilişkilerde bulundu. Karışıklıklarla geçen yaklaşık yüz yılın ardından X. yüzyılın başında güneye doğru sınırlarını genişleterek **La Rioja Vadisi**'ne indi. Müsta'rib göçlerinden çok az etkilenen Navarra Krallığı, özgün tarihi ile kendine has bir dil ortamına sahiptir. İbero-Romanik Dillerin ilk örneklerinden olan **Glosas Emilianenses** (X. yy. sonu veya XI. yy. başı) Navarra Krallığı'nın kontrolündeki La Rioja Vadisi'nde yer alan **San Millán de la Cogolla Manastırı**'nda bulunmuştur (Cano Aguilar, 1988: 58) Navarra Krallığı'nın doğusunda **Aragón Kontluğu** yer alır. Franklar tarafından kurulan bu kontluk daha sonra Franklara başkaldırdı ve komşu kontluklar ile birleşerek X. yüzyılda sınırlarını genişletti. Aynı dönemde (IX.-X. yy.) önceden Marca Hispánica içinde yer alan **Katalan Kontlukları** da bağımsızlıklarını kazandılar. Katalan Kontlukları, Müsta'rib göçlerine sahne oldular. Katalan Kontlukları gibi Aragón Kontluğu da kendine özgü Romanik Dil tarihine sahiptir. İki devlet arasındaki belirsiz sınırlar, karşılıklı kültür alışverişine kapı açmıştır ve sınır bölgelerinde İsp. **catalano-aragonés** şeklinde adlandırılan karışım bir dilin oluşmasına neden olmuştur (Cano Aguilar, 1988: 58).

Franklar ile sınırdas olmaları nedeniyle batıdan doğuya sırasıyla Navarra, Aragón ve Katalan dili kuzeyden gelen kültür akımlarına açıldı. **Cluny Reformu** etkisindeki manastırlar aracılığıyla Katalan Kontlukları, X. yüzyılda Karolenj Rönesansı'nın doğurduğu kültür ortamının etkisinde kaldılar. Şarlman'ın reformları sonrası “doğru” Latince kullanımı Frank manastırlarında yaygınlaştı. Frank manastırlarından etkilenen Katalan manastırlarında yazılmış Latince metinler, León civarında yazılmış benzerleri ile kıyaslandığında halk dilinden yansımaları daha az rastlanan, “daha saf” bir Latince ile yazıldıkları görülür (Cano Aguilar, 1988: 58; Álvarez ve Suárez, 1991: 365). X. ve XIII. yüzyıllar arasında Katalanca ile yazılmış metinlere rastlanılmamasının nedeni olarak Cluny Reformu neticesinde bu bölgedeki yazarların doğru Latince ile yazmaya daha çok önem vermeleri gösterilebilir.

İber Yarımadası'nın kuzeyindeki León, Kastilya ve Navarra topraklarına başarılı seferler düzenleyen Endülüs Emevi Devleti'nin başveziri Mansûr'un 1002 yılındaki ölümü Hristiyan krallıklarını rahatlatı. Endülüs'te iç karışıklıklar yaşanmaya başladı. Durumdan istifade eden Navarra Krallığı ve ona bağlı bulunan<sup>8</sup> Kastilya Kontluğu güneye doğru sınırlarını genişletmeye başladılar. León Krallığı ise daha “geleneksel” bir hanedan yapısına sahip olması nedeniyle Kastilya ve Navarra gibi hızlı genişleme politikası sergilemedi (Lapesa, 1981: 168). Navarra kralı III. Sancho (ö. 1035) Frank diyarı ile Compostela arasındaki **Camino de Santiago** adı verilen haç yolunun kendi krallığı içinde olan kısmını daha güvenli ve rahat bir rota ile yeniledi. Haç yolu daha güvenli ve konforlu bir hal alınca Fransızca, Oksitanca gibi dilleri konuşan hacıların sayısında büyük artış oldu. Hacıların sayısındaki artışa paralel olarak, Frank diyarındaki kültür hayatının etkileri León, Kastilya ve Navarra topraklarında arttı (Lapesa, 1981: 168).

**León Kralı I. Fernando** (ö. 1065) ölmeden önce topraklarını çocukları arasında paylaştırdı. Paylaşım, Galicia, León ve Kastilya Krallığını doğurdu. Ancak paylaşımından memnun olmayan kardeşler taht savaşına giriştiler (Álvarez ve Suárez, 1991: 216). Kastilya Krallığının başına II. Sancho (1038-1072) geçti. **El Cid Campeador** lakabıyla tanınan **Rodrigo Díaz de Vivar** (ö. 1099) gibi savaşçıların

---

<sup>8</sup> Navarra kralı III. Sancho (ö. 1035) döneminde miras yoluyla Kastilya Kontluğu Navarra Krallığına bağlanmıştı.

kahramanlıkları ile Kastilya Krallığı toprak, zenginlik ve saygınlık kazandı. Sınırları genişleyen Kastilya Krallığı askeri ve siyasi üstünlüğü yanında dilini de güçlendirmeyi bildi. Hızlı bir şekilde biçimlenip farklılaşan Kastilya Dili zamanla León ve Navarra gibi komşu krallıkların dillerini de etkiledi (Lapesa, 1981: 173). Uzun süren taht savaşını kardeşlerini mağlup eden León Kralı VI. Alfonso (ö. 1109) kazanınca Galicia, León ve Kastilya kralı olarak imparator unvanıyla tahta geçti. 1085 yılında Toledo'yu fethetti. VII. Yüzyılda Vizigotların başkenti olan, güçlü bir Müsta'rib kültürüne sahip Toledo, VI. Alfonso'nun imparatorluğunun başkenti oldu (Álvarez ve Suárez, 1991: 223). X. ve XI. yüzyıllarda yaşanan taht mücadeleleri ve fetihler, sonraki yüzyıllarda ilk örneklerine rastlanılacak olan kahramanlık destanlarının ana konusunu oluşturur (Lapesa, 1981: 173). Böylece İbero-Romanik Dillerde üretilecek olan en eski epik şiirlerin belki de ilk taslakları bu dönemde halkın hafızasında veya şairlerin notlarında oluşmaya başlıyordu.

III. Sancho'nun 1035 yılında ölümünün ardından Navarra Krallığı komşuları olan Kastilya ve Aragón Krallıklarına toprak kaybederek zamanla küçüldü. Navarra Krallığı toprak kaybederken Navarra Dili de Kastilya ve Aragón Dilleri arasında sıkıştı. Doğuda **Navarra-Aragón Dili** (İsp. **navarro-aragonés**) adı verilen bir lehçe ortaya çıktı. Kuzeyden de Frank göçleri alan Navarra Krallığı Oksitanca gibi dillerin etkisinde kaldı (Lapesa, 1981: 174). Barcelona Kontu III. Ramón Berenguer (1082-1131) zamanında fetihler ve diğer Katalan kontluklarıyla birleşmeler neticesinde batıya, kuzeye ve güneye genişleyen sınırlar, Katalan Dilinin, Pirene Dağları'nın kuzeyinde **Septimania** adlı bölgeden başlayarak İber Yarımadası'nın kuzeydoğusunda geniş bir alana yayılmasını sağladı. Katalanlar, deniz ticaret ile uğraşıyorlardı ve güçlü bir donanma kurmuşlardı. Donanmaları ile Akdeniz'e açıldılar ve başta **Balear Adaları** olmak üzere fetihlerde bulundular. Katalan Dili, Akdeniz adalarına bu dönemde taşındı (Lapesa, 1981: 175; Álvarez ve Suárez, 1991: 240). Katalanların gerçekleştirdikleri fetihler, ülkelerin ekonomik açıdan güçlenmesine, ekonomik güç de sanata ilginin artmasına katkı sağlamıştır.

XII. yüzyıla gelindiğinde İber Yarımadası'nın kuzeyinde batıdan doğuya **Galaik-Portekizce, Astur-León Dili, Kastilya Dili, Navarra-Aragón Dili ve Katalanca**'dan oluşan bir dil yelpazesi ile karşılaşılır. Buna İbranice de katılabilir.



## 1.8. XIII. YÜZYILA KADAR İBERO-ROMANİK DİLLERDE EDEBİYAT

Fermanlar, alışveriş evrakları, noter tasdikleri gibi resmi yazışmalarda ve kilise metinlerinde görülmeye başlanan İbero-Romanik Diller XI. yüzyıldan itibaren yazılı edebiyat ürünlerinde de kendini göstermeye başlar. Romanik Dilde harceler 1948 yılında keşfedilene kadar, o güne kadar bulunmuş İbero-Romanik Dilde yazılı en eski edebiyat ürününün **El Cantar de Mío Cid** (ykl. 1140) adlı destan olduğu düşünülüyordu. Bu nedenle hazırlanan İspanyol Edebiyatı Tarihi kitapları önce epik şiir ile başlıyordu. Harcelerin keşfi bu kanının değişmesine ve hazırlanan kitaplarda yeni bir kronolojik sıralamaya gidilmesine sebep oldu. Yeni sıralamaya göre İspanyol Edebiyatı Tarihi kitapları epik yerine lirik şiir ile başlar oldular (Alonso, 1950: 3). Bu nedenle biz de bu bölümde XIII. yüzyıla kadar inceleyeceğimiz İspanyol Orta Çağ Edebiyatı'nda önceliği ve büyük bölümü lirik şiire veriyoruz.

### 1.8.1. Lirik Şiir

Lirik şiir, insan duyguları ile ilişkilidir. İnsani duygular arasında en güçlülerinden biri olan “aşk” lirik şiirlerde sıklıkla işlenen bir konudur. Lirik şiirlerde aşıklar aşklarını duyurmak isterler ya birbirlerine ya da bir başkasına aşklarından söz ederler. Kimi zaman âşık olunan kişinin tavrı ya da ayrılığın acısıyla sızlanan aşıkların duygu ve düşünceleri lirik edebiyatta kendine yer bulur. Kimi eserlerde ifadeler örtük iken kimilerinde daha açık ve çarpıcı olabilir. Bu durum eserin üretildiği toplumun değerleri hakkında da bize fikir verebilir. Bu açıdan bakıldığında çağlar ve bölgeler arasında farklar ve benzerlikler görmek o çağda ve o bölgedeki aşk anlayışını ve toplumun değer yargılarını anlamamıza yardımcı olur. Lirik şiirde insani duygular birinci ağızdan çoğunlukla bir ritim ile eşlik edilmeye müsait şekilde ifade edilir. Lirik şiirin duyguları ön plana koyan coşkulu yapısı ve müzikalitesi onun halka mal olmasını hızlandırır. Halk deyişleri, hasat sırasında söylenen türküler, dini bayramlarda veya toplum/aile içinde kutlamalarda söylenen şarkılar, maniler lirik şiirlerin konusunu oluşturur. Bu durum aynı zamanda lirik şiirlerin talihsizliğidir. Zira kim tarafından üretildiğine pek önem verilmeden söylenegelen şarkılar, deyişler sıradanlaşmış, yazıya geçirilmeye gerek

duyulmamıştır. Oysaki bu eserler halkın gerçek duygu ve düşüncelerinin birer yansıması ve halk dilinin bir aynası olmaları nedeniyle çok değerlidir (Cañas Murillo, 1990: 7-11). Halkın özgün üretimleri olmaları nedeniyle lirik şiirlerin hece sayısı ve kafiyeleri düzensizdir (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 13). Kültürel bilincin artmasıyla yukarıda sıraladığımız şarkı, türkü, mâni gibi halka mal olmuş ürünlerin yazıya geçirilmesine önem verilir olmuştur.

İbero-Romanik Dillerde yazılmış lirik şiir örnekleri farklı zamanlarda farklı bölgelerde ortaya çıkmışlardır. Bunlardan günümüze dek bulunabilmiş en eski yazılı ürünler Endülüs'te XI. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığı düşünülen Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerdir. Farklı inanç ve kökenden topluluklardan insanların bir araya geldiği Córdoba, Sevilla, Toledo, Granada gibi önemli Endülüs kültür şehirlerinde, **Mülûkü't-Tavâif Dönemi**'nde, Arap ve Yahudi kökenli şairler **müveşşah** diye adlandırılan türde şiirler üretiyorlardı ve şiirlerinin sonuna aynı toplumda beraber yaşadıkları halkın konuştuğu (büyük ihtimalle kendilerinin de konuştuğu) Romanik Dilde yazılmış kelimeler ve/veya ifadeler içeren dizeler ekliyorlardı (Cañas Murillo, 1990: 9). Bu dizeler **harce** adıyla bilinir. Sayıları az olsa da harceler dile getirdikleri ile başlı başına bir duygu dünyasına sahiptirler ki biz, benzer duygu dünyalarına harcelerden yaklaşık bir, iki, üç yüzyıl sonra farklı coğrafyalarda yazıya geçirilmeye başlanan lirik şiirlerde de rastlıyoruz.

İbero-Romanik Dillerde üretilmiş edebi türlerden biri olan **Katalan-Provans Lirik Şiiri** ilk örnekleri XII. yüzyılda görülmeye başlanan bir lirik şiir türüdür. Katalan-Provans Şiiri'nin temelinde gezgin şair (İsp. **trovador**) geleneği yer alır. Gezgin şairler, bir enstrüman eşliğinde şarkı gibi söylenmeye uygun şiirler üretmişlerdir. Kullandıkları dil, Oksitanca'nın ilkel bir lehçesiydi. Bu lehçe **Eski Provans dili** olarak da ifade edilir (Deyermond, 1973: 27). Günümüze dek bulunan bu dil ile yazılmış en eski şiirler 1100 yılına doğru **Aquitania Dükü IX. Guillermo** (1071-1126) tarafından yazılan lirik şiirlerdir. Aquitania Dükü'nün kişiliği, siyasi ve askeri gücü, sanata olan düşkünlüğü ve en önemlisi komşu krallıklar ile ilişkileri incelenmeye değer bir konudur. Aquitania Dükü, gezgin şair geleneğinin adı bilinen ilk temsilcisidir. Gezgin şair geleneği ve bu geleneğin XII. ve XIV. yüzyıllar arasında Batı Avrupa'nın dört bir yanında yaygınlaşması bu geleneğin kökeni

hakkında birçok varsayımın ortaya atılmasına neden olmuştur. Genellikle gezgin şairlere İsp. **juglar** adı verilen şarkıcı-müzisyenler eşlik ediyordu. Anlaşıyor ki XII. ve XIV. yüzyıl arasında gezgin şairler ve onlara eşlik eden şarkıcı-müzisyenler geçimlerini, Güney Fransa'dan başlayarak tüm Batı Avrupa'da soyluların saraylarını dolaşıp onları şiirleri, şarkıları ile eğlendirerek sağlıyorlardı. Gezgin şair şiirleri büyük bir beğeni sağlamış olmalı ki etkisi, kısa zamanda büyük bir alana yayıldı. Oksitanca konuşulan bölgeye coğrafi yakınlığı ve bölgeyle tarihsel bağları nedeniyle Oksitanca şiirler Katalan Dilinin konuşulduğu bölgeyi büyük ölçüde etkiledi. Böylece Oksitanca ve Katalanca karışımı bir dil ile yazılan Katalan-Provans Lirik Şiiri ortaya çıktı (Deyermund, 1973: 38). Birkaç yüzyıldır manastırlar aracılığıyla sağlanan Katalan-Provans yazı birliği böylece edebiyat ürünleri ile de kendini gösterir oldu.

İbero-Romanik Dillerden **Galaik-Portekizce**, XII. ve XIV. yüzyıllar arasında yazılan lirik şiirler ile saygın bir edebiyat dili halini almıştı. **Galaik-Portekizce Lirik Şiiri**'ni adına **cantigas d'amigo** (arkadaş türküleri) ve **cantigas d'escarnho** (yergi türküleri) denilen şarkı formunda iki şiir türü parlatır. Hece ölçüsü ve kafiye düzeni benzerliklerinden yola çıkılarak Oksitanca yazılmış gezgin şair geleneğinin Galaik-Portekizce Lirik Şiiri'ni doğurduğu düşünülür (Deyermund, 1973: 38). Daha önce bahsetmiş olduğumuz Camino de Santiago Haç Yolu'nun bir ucu Aquitania'da diğer ucu Compostela'dadır. Navarra kralı III. Sancho'nun XI. yüzyılda haç yolunda yaptığı iyileştirmeler ile artan güvenlik, hacıların sayısını oldukça arttırmıştır. Haç yolculuğu esnasında hacıların birçok yenilik gibi edebiyatı da getirmiş (yahut götürmüş) olabileceği düşünülür. Yaklaşık bin kilometrelik bir yolculuğun sonunda hacılar muhakkak birkaç günü, belki birkaç haftayı Compostela şehrinde geçiriyorlardı. Bu nedenle hacıların etkisinin en yoğun olduğu yerin Compostela ve çevresi olması şaşırtıcı olmamalıdır. **João Soares de Paiva** (ö. ykl. 1194) ile yazılı ürünleri görülmeye başlayan Galaik-Portekizce Lirik Şiiri, XIII. yüzyılda İber Yarımadası'nda o kadar yaygınlaşmış olmalı ki **Kastilya Kralı X. Alfonso** (1221-1284) **Cantigas de Santa María** adlı dini konulu lirik şiirlerini Kastilya Dili yerine Galaik-Portekizce ile yazmayı tercih etmiştir. En önemli örneklerine **Cancionero de Ajuda** (ykl. 1350) adındaki el yazması eserde rastlanan cantigas d'amigo türündeki

aşk şiirleri genellikle kadınların ağzından sevgililerine duydukları özlemi anlatmak üzere yazılırlar (Deyermond, 1973: 39). Başrolün kadınlarda olması harcelerde de örneklerine sıkça bir durumdur. Bu nedenle harcelerin keşfedilmesinin ardından, ilerleyen bölümlerde sözünü edeceğimiz birçok araştırmacı harceler ile cantigas d'amigo türü arasında doğrudan bir bağlantı olabileceğini varsaymışlardır.

Kastilya dilinde yazılmış lirik şiirlerin **villancico** adıyla tanınırlar ve yazılı örneklerinin ortaya çıkması oldukça geç bir tarih olan XV. yüzyılı bulur. Villancico kelimesi köylü türküsü (İsp. **canto villano**) yahut halk türküsü (İsp. **canto del pueblo**) şeklinde ifade edilebilir (Valencia Zuluaga, 1998: 629). Villancico adı verilen türde yazılan şiirler geleneksel halk edebiyatının bir ürünüdür. “Nakaratlı halk türküleri” şeklinde ifade edilebilirler. İki, üç dört dizelik örnekleri bulunan, farklı hece ölçülerinde yazılan villancico türündeki şiirler kafiye düzeni bakımından da oldukça esnekler (Ünsal, 2004: 21). Kastilya Dilinde lirik şiirlerin Katalanca ve Galaik-Portekizce lirik şiirler ile aynı dönemlerde söylenmeye başladığı ancak yazıya geçirilmesinin geç dönemde gerçekleştiği varsayılır. Bu varsayımı güçlendirmek için **Gonzalo de Berceo** (ö. ykl. 1284) tarafından yazıldığı düşünülen İsp. **mester de clerecía**<sup>9</sup> türündeki **El Libro de Alexandre** adlı kitabın bazı bölümleri öne sürülür çünkü bu bölümlerde parçalar halinde Kastilya dili ile yazılmış lirik dizelere rastlanır (Cañas Murillo, 1990: 11). Belirttiğimiz gibi bu bir varsayımdır. Kastilya Krallığı ekonomik, siyasi, askerî açıdan güçlenirken Kastilya dili XII. yüzyılda epik şiir, XIII. yüzyılda ise nesir ile ön plana çıkar. XII.-XIII. yy. Kastilya kültür ortamında lirik şiir Kastilya diliyle değil Galaik-Portekizce ile yazılmıştır.

---

<sup>9</sup> Mester de clerecía, iyi eğitim almış din adamları tarafından üretilen genellikle dini, tarihi içerikli içerikli konuları işleyen halkı eğlendirirken bilgilendirmeyi amaçlayan bir şiir türüdür. Buluna ilk örneklerine XIII. yüzyılda rastlanır.

## İKİNCİ BÖLÜM

### İBERO-ROMANİK DİLLERDE ŞİİRİN EN ESKİ ÖRNEKLERİ: HARCELER

#### 2.1. GİRİŞ

Önceki bölümde günümüze dek keşfedilmiş İbero-Romanik Dillerde yazılmış en eski bulgulardan ve edebiyat ürünlerinden bahsetmiş ve bu örnekleri değerlendirmiştik. Bu bölümde İber Yarımadası'nda ve tüm Avrupa'da Romanik Dillerde yazılmış en eski lirik şiirler oldukları iddia edilen harceleri ve harcelerin sonlarında yer aldıkları müveşşahları, zecelleri, harce içeren müveşşahların yazarlarını, harcelerin keşfine kapı açan el yazmalarını, harcelerde sıklıkla geçen konuları ve kelimeleri detaylı bir biçimde değerlendireceğiz.

#### 2.2. LİTERATÜR DEĞERLENDİRME

Her ne kadar Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin keşfi XX. yüzyılın ortalarında gerçekleşmesi nedeniyle yeni bir keşif sayılabilecek olsa da edebiyat ve dilbilim dünyasında yarattığı etki ile birçok Arapça, İbranice ve Romanik Dil uzmanını kendine çekmiş ve yapılan çalışmaların sayıları kısa zamanda yüzlü hatta binli rakamlarla ifade edilebilecek noktaya erişmiştir.

Farklı uzmanlık alanlarından gelen araştırmacıların harcelere ilgi duymasının nedeni Arapça ve Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin Arap ve İbrani Alfabeleri ile yazılmış Arapça veya İbranice müveşşahların sonunda bulunuyor olmasıdır. Çalışmamızda sıklıkla başvurduğumuz İspanyolca kaynaklarda araştırmacılar, uzmanı oldukları dile göre kabaca Romanik Dilci (İsp **Romanista**), Arapçacı (İsp. **Arabista**) ve İbraniceci (İsp. **Hebraista**) şeklinde ifade edilen unvanlarla anılırlar. Aynı zamanda bu araştırmacılar, filolog ve / veya dilbilimci unvanı da taşırlar ki bu, araştırmacının harceleri hangi açıdan değerlendirecekleri konusunda önemli bir ipucudur. Harceler üzerine çalışan araştırmacılardan bazıları yeni harceler keşfetmek üzere yola çıkarken bazıları da keşfedilmiş harcelerin mümkün olan en doğru şekilde çözümlenebilmesi / yorumlanması / okunması için çalışırlar. Yine bazı araştırmacılar

harceleri üretildikleri toplumun edebi geçmişi ve harcelerin farklı Avrupa edebiyatlarındaki benzerleri ile ilişkileri üzerinden değerlendirmeye odaklanırlar.

Aslı Arapça olan **harce** (Arap. خرجة) kelimesi, literatürü tararken, bu konuda çalışan uzmanın araştırmasını hazırlarken tercih ettiği dile ve eserini yayınlayacağı derginin, kurumun vb. çevriyazı kurallarına göre Fransızca, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca vb. farklı dillerde dillerindeki okunuşu ile karşımıza çıkar. Bu durumda literatürde **kharja** (İngilizce), **jarcha** (İspanyolca), **chardscha** (Almanca), **khardja** (Fransızca) gibi aynı kelimenin farklı çevriyazılarını (transkripsiyon) buluruz. Türkçe kaynaklarda da durum farklı değildir. Benzer bir durum, Arapça özel isimler için de gözlemlenir. **Zecel** yazarlarından en ünlüsü **Ibn Kuzmân** (ابن قزمان) (ö. 1160), sadece İspanyolca yazılmış araştırmalarda bile **Ibn Quzman**, **Ibn Quzmán**, **Ibn Guzmán**, **Abenguzman**, **Abencuzman** gibi birçok farklı çevriyazı ile karşımıza çıkar. Bunun gibi çevriyazı farklılıklarını başka kavram ve özel isim örnekleri ile de arttırmak mümkündür.

Çevriyazı farklılıkları yanında araştırmacılar, çalıştıkları ülkelerde geçerli olan ya da yayın yapacakları kuruluşun kurallarına uygun düşecek şekilde Arapça ve İbranice kelimelerin **harf çevirisi (transliterasyon)** için birbirinden farklı harf çevirisi sistemleri de kullanmışlardır. Biz, bu çalışmada, Arapça ve İbranice terimlerin ve özel isimlerin Türkçe çevriyazılarını çalışmamız sırasında sıkça başvurduğumuz **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**'nde yer alan şekliyle kullanıyoruz. Aynı zamanda **TDV İslam Ansiklopedisi**'nde ve harceler üzerine yazılmış öne çıkan çalışmalarda kullanılan harf çevirisi sistemlerini bir tablo halinde "Ek-1 Harf Çevirisi (Transliterasyon) Tablosu" başlıklı bölümde çalışmamızda sunuyoruz.

Harcelerin harf çevirisi, çevriyazı ve İspanyolca yorumlarının Türkçe çevirilerinin yer aldığı "Ek-4 Romanik Dilde ifadeler içeren Harce Külliyyatı" bölümünde daha kolay anlaşılması amacıyla, büyük çoğunluğu Emilio García Gómez tarafından keşfedilen, Arapça müveşşahların sonunda yer alan, Arap Alfabeti ile yazılmış harceler için Arapça kelimesinin baş harfinden yola çıkarak A1, A2, A3... gibi; çoğunluğu Samuel Miklos Stern tarafından keşfedilen, İbranice müveşşahların

sonunda yer alan, İbrani Alfabesi ile yazılmış harceler için ise İbranice anlamına gelen İsp. **Hebreo** kelimesinin baş harfinden yola çıkarak H1, H2, H3... gibi bir sıralamayı tercih ediyoruz. Benzer bir sıralamaya Federico Corriente'nin çalışmalarında (Corriente, 2009: 124-129) da yer verdiğini görüyoruz. Günümüze kadar keşfedilmiş Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin toplam sayısı yetmiş altıdır, ancak harcelerden bazıları birbirinin aynısı olduğundan eğer birbirinin tekrarı olan harceleri dışarıda tutarsak kalan sayı altmış dört olacaktır (Solá-Solé, 1990: 20). “Ek-4”te paylaştığımız harce külliyyatında bir sınırlamaya gitmek ihtiyacı duyduğumuzu ifade etmemiz gerekir. Zira 1970’lerden sonra keşfedilen harcelerin Romanik dilde harce sayılıp sayılamayacağı oldukça tartışmalı bir konudur. O nedenle biz, hazırladığımız listeye hem üzerine fazlaca araştırma yapılmış olmaları bakımından hem de Romanik dilde harce oldukları konusunda herhangi bir şüphe bulunmayan harceleri koyuyoruz. Çalışmamızda metinleri bulunan harceler, İbranice diziden Stern’in 1948 yılına ait “Les vers finaux en espagnol dans les muwaşşahs hispano-hébraïques: Une contribution à l’histoire du muwaşşah et à l’étude du vieux dialecte espagnol Mozarabe” (Fra. “İspanya İbranicesi ile yazılmış müveşşahlarda İspanyolca yazılmış son dizeler: Müveşşah tarihçesine ve eski bir İspanyol lehçesi olan Müsta’ribceye bir katkı”) adlı makalesinde yer alan yirmi adet harce ve Arapça diziden García Gómez’in 1952 yılına ait “Veinticuatro jarýas romances en las muwaşşahas árabes” (İsp. “Arapça müveşşahlarda yer alan yirmi dört harce”) adlı makalesinde yer alan yirmi dört adet harcedir. İbranice ve Arapça diziden toplam kırk dört harceyi çalışmamızın sonunda “EKLER” bölümünde sunuyoruz. Geri kalan harcelrin metinlerini paylaşmasak da çalışma içerisinde yer geldikçe onları da değerlendiriyoruz.

### 2.3. MÜVEŞŞAH

**Müveşşah** (Arp. **موشح**), Endülüs Arap Edebiyatı’nda ortaya çıkan bir şiir türüdür (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 177). Müveşşah kelimesi köken bakımından “değerli taşlarla süslenmiş deri kemer” anlamına gelen Arapça **vişah** kelimesinden gelmektedir (Solá-Solé, 1990: 10). Müveşşah yazarlarına **vişşah**; vişşahın yaptığı işe ise **tevşih** adı verilir (Corriente, 1997: 23). Müveşşah türündeki şiirler, sevgiliye aşk, yöneticilere övgü veya eleştiri, ölen birinin arkasından ağıt,

müstehcenlik ya da münzevilik gibi çeşitli konularda olabilirler (Stern, 1949: 302). Müveşşah, ut, tambur, tef, nakkare ve rebab gibi enstrümanlar eşliğinde bir şarkı gibi söylenmeye müsait ve fazla uzun olmayan bir şiir türüdür. Halk arasındaki eğlencelerde söylensin veya saray erkanından ödül kapmak isteyen şairlerce saray eğlencelerinde çalınan bestelere güfte olsun diye yazılmış oldukları varsayılır (Aydın, 2006: 229). Müveşşah türü, ilk olarak Endülüs topraklarında ortaya çıkmış sonrasında Kuzey Afrika'da ve Orta Doğu'da Arapça konuşulan ülkelerde beğenilerek uygulanmıştır (Düzgün, 2007: 101). Müveşşah türü, İbranice şiirler yazan Endülüslü Yahudi şairler tarafından da beğenilerek uygulanmıştır. Henüz kesin olarak ispatlanmamış olmakla beraber genel kanıya göre Yahudi şairler, İbranice yazdıkları müveşşah şiirlerinin harce bölümüne ya doğrudan Arap bir şairin harcesini alıp kullanmışlar ya da kendileri Arapça ve/veya Romanik dilde ifadeler taşıyan harceler üretmişlerdir (Stern, 1948: 305). Eldeki Romanik Dilde ifadeler içeren harce külliyatına bakıldığında külliyatın üçte birinin XI. ve XII. yüzyıllarda yaşamış Yahudi şairler tarafından yazılan müveşşahlarda keşfedilmiş harcelerden oluştuğu görülür.

Müveşşah türü, İslam öncesi dönemden itibaren Arap Edebiyatının geleneksel ve çok uygulanan bir türü olan **kaside** ile sıklıkla karşılaştırılır. Bu noktada ilk göze çarpan fark müveşşahın ve kasidenin biçimsel farklılığıdır. Kaside daima aynı kafiye ile sonlanan, yedi yüz gibi yüksek sayılara ulaşabilen dizelerden meydana gelirken müveşşah belirli ve az sayıdaki kıtalardan ve farklı kafiye örgülerinden oluşan daha karmaşık bir biçime sahiptir (Corriente, 1997: 23). Yine kasideler, belirli aruz kalıpları ile yazılan uzun dizelerden oluşurken müveşşahlar kısa dizelerden de (ör. üç hecelik) meydana gelebilirler ve fakat müveşşahların hangi şiir öcüsü ile yazılmış oldukları tartışmalı ve sonuçlanmamış bir konudur (Solá-Solé, 1990, s. 10). Müveşşah türündeki şiirler, şiir ölçülerindeki ve kafiye düzenlerindeki serbestlik ve son bölümlerinde yer alan harcelerin halk söyleyişlerinden ifadeler taşıyor oluşundan dolayı sıklıkla halk edebiyatı ile ilişkilendirilirler (Stern, 1948, s. 302).

Müveşşah hakkında yazılmış en eski kaynaklardan ilki Endülüslü edebiyat tarihçisi **Ebül'l-Hasen ibn Bessâm eş-Şenterînî**<sup>1</sup> (ابن بسام الشنترنى) (ö. 1147) **ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre** adlı önemli ansiklopedik eserindeki müveşşah hakkındaki görüşleridir (Stern, 1948, s. 304). İbn Bessâm'ın ifadelerine bakılırsa müveşşah türünü ilk ortaya çıkaran, **Cabra** (Córdoba yakınlarında bir yerleşim yeri) doğumlu olduğu ve IX. yüzyıl sonu X. yüzyıl başında yaşadığı düşünülen **Muhammed ibn Mahmûd el-Kabrî** (Arp. Kabralı Muhammed) olduğu sonucuna varılır. İbn Bessâm'ın çağdaşı olan Guadalajaralı şair Hicârî'ye (1106-1155) göre **Mukaddem ibn Muafâ al-Kabrî** müveşşah türünü ilk ortaya çıkaran kişidir ancak bu kişinin Muhammed ibn Mahmûd el-Kabrî ile aynı kişi mi yahut aynı şehirden bir başka şair mi olduğu net değildir (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 177). İbn Bessâm, müveşşahı ilk ortaya çıkaranın kim olduğundan bahsetmesinin yanında müveşşahın ve harcenin nasıl oluştuğunu da açıklar, eserinde harce terimi yerine **merkez** terimini tercih eder. İbn Bessâm'a göre el-Kabrî, halk dilinden (Âmmî Arapça) ya da yabancı (Acemî) dillerden sözcükleri veya ifadeleri alarak önce harceyi oluşturur, sonra harcenin düzenine uygun şekilde müveşşah meydana gelir (Tuzcu, 2017: 74). İbn Bessâm'dan müveşşah türünün, kül alıp satmasından dolayı Müsta'ribler tarafından İbn Cenîs (İsp. **ceniza**, kül) adıyla tanınan Córdoba'lı şair **Remâdî** (ö. ykl. 1106) ve bir başka şair Málaga'lı **Ubâde ibn Mâüssemâ** (ö. 1031) tarafından biçim bakımından geliştirildiğini ve çok daha popüler bir tür haline getirildiğini de öğreniyoruz (Rosen-Moked, 2000: 170).

Müveşşah türü hakkında elimizdeki en eski kaynaklardan ikincisi Mısırlı şair ve edebiyat tarihçisi **Ebü'l-Kâsım İzzüddîn Hibetullâh ibn Ca'fer ibn Senâülmülk Muhammedes-Sa'dî el-Mısırî** (ابن ثناء الملك) (ö. 1212) **Dârü't-tırâz fî 'ameli'l-müveşşahât** adlı eserinde yer alan müveşşah bahsidir. İbn Senâülmülk, kitabında müveşşahın bölümleri ile alakalı detaylı bilgiler verir. İbn Senâülmülk'e

<sup>1</sup> İbn Bessâm eş-Şenterînî (ابن بسام الشنترنى) (ö. 1147) Mülükü't-Tavâif döneminde bilime, sanata önem veren Eftasîlerin yönetimi altında bir Endülüs Emirliği olan, İspanya'nın Badajoz şehri yakınlarındaki Santarem (Şenterîn) şehri doğumludur. İyi bir eğitim gören İbn Bessâm gençliğinde eğitimi sürdürmek amacıyla İşbîliye (Sevilla), Üşbûne (Lizbon), Liyûn (León) gibi şehirleri dolaştı. Bu arada önemli Hristiyan veya Müslüman kültür ortamlarında önemli şair ve bilim insanları ile bir araya gelme şansı yakaladı. Sonraki yıllarda hayatı İşbîliye ve Kurtuba (Córdoba) arasında geçti. İşbîliye'de vefat etti (Yazıcı, 1999: 376).

göre müveşşah, ortak kafiyeyle sahip **küfl** diye adlandırılan altı adet ve her birinde farklı kafiyeyle oluşan **beyt** diye adlandırılan beş adet bölümden meydana gelir. **Küfl** bir nakarat gibi şiir boyunca tekrarlanır ve genellikle iki dizedir. **Beyt** ise genellikle üç dizeden oluşur (Solá-Solé, 1990: 11). Başka kaynaklarda küfl'lerin arasında yer alan genellikle üç dizeden meydana gelen bölümlere, yani İbn Senâülmülk'ün beyt diye adlandırdığı bölüme, **devr** adının verildiği görülür. Devr'i oluşturan dizeler aynı kafiye ile sonlanır. Ancak şiir boyunca her bir devr için farklı kafiyeyle tercih edilir. İbn Senâülmülk bu tercihin şiiri güzelleştirdiği kanaatinde (Tuzcu, 2017: 75). Devr'in dizeleri **gusn** terimi ile ifade edilen birimlerden meydana gelir. Aynı birimleri ifade etmek amacıyla küfl için **sımt** terimi tercih edilirken devr için gusn terimi tercih edilir. Devr'in bir dizesi tek bir gusn'den oluşabileceği gibi birkaç adet gusn'den de oluşabilir<sup>2</sup>. Dize içerisindeki her gusn aynı ya da farklı kafiye ile sonlanabilir. Ancak belirttiğimiz gibi devr'i oluşturan tüm dizeler aynı kafiye ile sonlanmalıdır. Devr ve küfl birleşerek **beyt'i** meydana getirir. Küfl, **cüz** adındaki bir, iki, üç veya dört şeklinde sayıları değişebilen dizeden oluşur. Her bir cüz bir, iki veya üç adet sımt adındaki birimden meydana gelir. Sımt esasen dizinin en küçük, anlamlı, kafiye ile sona eren birimidir.

Müveşşah türündeki şiirler, genellikle bir küfl ile başlar ve bir küfl ile sona erer. Şiirin girişindeki küfl, **matla'**, merkez ya da **mezhep** şeklinde adlandırılır. Eğer şiir bir küfl ile başlamıyorsa müveşşah, "kel" anlamına gelen Arp. **akra'** sözcüğüyle ifade edilir (Solá-Solé, 1990: 11). Müveşşah, matla' ile başlıyorsa **tam** müveşşah diye adlandırılır (Corriente, 1997: 26). Matla' birden fazla dizeden oluşabilir ve bu dizeler aynı ya da farklı kafiyeyle sahip olabilir. Ancak matla'daki dize sayısı ne olursa olsun en az bir dizinin kafiyesinin **harce** ile uyumlu olması beklenir (Tuzcu, 2017: 71). Şiirin son küfl'ü, "çıkış" anlamına gelen **harce** kelimesi ile ifade edilir. Müveşşah türünde şiirler neredeyse her zaman baştan sonra Fasih Arapça ile yazılırken harcede dil değişir. Harcede tercih edilen dil, 'Âmmî Arapça olabileceği gibi Acemiyye de olabilir (Solá-Solé, 1990: 11). Bu durum harceleri benzersiz kılar.

---

<sup>2</sup> İbn Bessâm bu tarz bölümlenmiş dizelere gusn; yapılan işleme ise **tadfir** adını verir. Aynı işlemi ifade etmek için İbn Arabî **mudaffar** terimini kullanır. İbn Senâülmülk gusn'ün bölümlerine **fırka** adını vermiştir (Tuzcu, 2017: 77).

## 2.4. ZECCEL

Çoğu araştırmacıya göre **zecel** (Arp. زجل), müveşşah türünden türemiştir ve müveşşah türündeki şiirlerle aynı dönemde varlık göstermiştir (Solá-Solé, 1990: 11). Zecel türünü müveşşah türünden ayıran en önemli özelliği, şiirin tamamının Halk Arapçası ile yazılması ve bu nedenle harce dışındaki dizelerinde de Romanik Dilden ifadeler yer alabilmesidir (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 179). Zecelin ortaya çıkışı hakkındaki bir varsayıma göre eğitilmiş vişşahların müveşşahlarından yani profesyonel şairlerin şiirlerinden çok hoşlanan halk, kendi diliyle kendi şiirlerini üretmeye koyulmuş ve böylece tamamen halk diliyle oluşturulan zeceller ortaya çıkmıştır. Bu şekilde halkın, kaside ve müveşşahlarda görülen zorlama konular yerine, eğlenceyi önceleyen, neşeli ve akılcı şakalara dayanan, kolay hatırlanır şarkılara ve sözlere ilgi beslemesinin Arapçada anlamı “dans etmek, şarkı söylemek” olan zecel türünü ortaya çıkardığı düşünülür (Yıldız, 2013: 176). Zecel yazarları **zeccâl** adıyla bilinirler. İlk zeccâlın ve ik vişşâhın genellikle aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Zecel ile müveşşah arasındaki benzerlikler ve farklılıklar zecelin ortaya çıkışı ile ilgili farklı bir varsayımı ortaya çıkarmıştır. Buna göre halkın kendi duygu dünyasından önce zecel türü ortaya çıkmış, sonrasında eğitilmiş şairler bu halk edebiyatı türünü alıp klasik kaside dili ve kalıpları ile harmanlayarak müveşşah türünü ortaya çıkarmıştır. Bu varsayımı savunanlar daha az sayıdadır.

Zeccâller arasında en meşhuru, XII. yüzyılda yaşamış olan **Ebû Bekr Muhammed b. İsâ b. Abdilmelik b. Kuzmân el-Asgar el-Kurtubî**'dir. Kısaca **İbn Kuzmân** (ö. 1160) adıyla bilinir. Córdoba'lı İbn Kuzmân, zecel türündeki yüz kırk dokuz şiirini bir araya getirdiği bir **divan**ı bulunmaktadır. Divanında İbn Kuzmân, kendinden önceki zecel şairlerini incelediğini, zecel türünü kurallı hale getirmeye çalıştığını ve kendi eseriyle zecel türünü kusursuz bir duruma getirdiğini iddia etmiştir (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 179). Bu divanın bilinen bir el yazması San Petersburg Asya Müzesi'ndedir ve bu el yazmasının tıpkıbasımı ilk olarak **Rus Oryantalist Baron David Günzburg** (1857-1910) tarafından 1896 yılında Berlin'de yapılmıştır (Toprak, 1999: 155). Bu tıpkıbasım büyük ilgiyle karşılanmış ve özellikle XX. yüzyılın başında İspanyol Oryantalistler ve edebiyat tarihçileri tarafından dil ve edebi içerik açısından incelenmiştir.

Zecel türündeki şiirler, müveşşah türündeki şiirlere benzer bir plana göre inşa edilir. Zecel genellikle matla' ile başlar, devamında sırasıyla beyt'ler gelir. Her bir beyt'in sonu "nakarat" gibi olan kufl ile biter. Şiirin son kufl'ü ise harce'dir. Matla', müveşşah açısından bir zorunluluk değilken zecel için zorunluluktur. Zecel'i müstakil bir tür haline getirip kurallarını belirlemeye çalışan İbn Kuzmân, matla' yerine şiirin giriş bölümünü ifade etmek için Arp. **minkâl** terimini tercih etmiştir (Tuzcu, 2017: 71). Zecel türünde bir matla' en fazla dört cüz (dize) içerebilir ve bu da şiir boyunca bir nakarat gibi tekrarlanacak olan kufl için üst sınır demektir (Tuzcu, 2017: 73). Genel terimleri itibariyle muvaşşaha ile aynı kalsa da şairlerin tercih ettiği düzen "AA bbbA cccA dddA ..." gibi ilerler. En az dört beyt'ten meydana gelen zecel makbul sayılır. Zecel, müveşşaha göre şarkı gibi söylenmeye ve dans ritimleri ile eşlik edilmeye ritimleri açısından daha uygundur.

## 2.5. HARCE

Harceler, Endülüs Arap Edebiyatı'nda IX. yüzyılda ortaya çıkıp beş yüz yıl boyunca etkili olmuş bir edebi tür olan müveşşah adıyla anılan şiirlerin son dizeleridir (Stern, 1948: 303). Harce kelimesi, şiirin sonlandığını ifade eden ve bir "çıkış"a, "şiiri terk ediş"e benzediğinden "çıkış" anlamına gelen Arp. **خرجة** sözcüğünden gelmektedir. Harceler, müveşşah türündeki şiirlerin son dizeleri olsalar da İbn Bessâm ve İbn Senâülmülk'ün görüşlerine bakılırsa harceler, "şiirin temeli" ya da "şiirin çıkış (hareket) noktası"dır, tüm şiir bu temel üzerine bina edilir (García Gómez, 1975: 29). Harce genellikle müveşşahın ana konusu ile uyumludur. Eğer müveşşahın konusu aşk ise harcede de aşk konusu ön plana çıkarılır. Müveşşah bir kişiyi övmek için hazırlanmışsa harcede de övgü yer alır. Harcede şiirin öznesi değişebilir. Müveşşahın gövdesinde özne şair iken harcede özne bir genç kız, bir hizmetçi, bir ceylan vb. olabilir. Harcede halk dilinin kullanılması nedeniyle kimi zaman harcenin öznesi bir sokak satıcısı yahut bir sarhoş da olabilmektedir. Bazen de harcenin öznesi şehir, savaş, zafer gibi cansız veya soyut kavramlardır (Stern, 1948: 303). İbn Bessâm tarafından sıralanan ve daha sonra İbn Senâülmülk'ün de tasdik ettiği, a) harcenin halk dili ile (Arapça ya da Romanik) yazılması; b) harcenin canlı ya da cansız bir varlığın ağzından söylenir olması; c) harcenin müveşshahtan önce hazırlanıp müveşşaha temel oluşturması ve d) gerekirse şairin bir başka şairin

harcisini alıp kullanabilmesi harcenin öne çıkan özellikleridir (García Gómez, 1956: 314). Bu özellikler aynı zamanda harcelerin benzersiz oluşlarının da gerekçesidir.

Harceler yazıldıkları dile göre iki sınıfa ayrılır. Bu sınıflardan biri olan **harce muarrebe** biçiminde harce şiirin geri kalanı gibi Fasih Arapça ile yazılmıştır. Bu sınıfta harcelerin sayısı yok denecek kadar azdır (Corriente, 1997: 24). Diğer bir biçime **harce âmmiye** ya da **harce zeceliyye** adı verilir ve bu harcelerde ya Halk Arapçası ya da Acemiyye adı verilen yabancı dillerden kelimeler, ifadeler, deyimler yer alır (Aydın, 2006: 230). Harce âmmiye biçimini dikkat çekici kılan unsur harcenin içinde yer aldığı müveşşah türündeki şiirin tamamı Arapça ya da İbranice yazılmış olsa da şiirin son kıtasının “yabancı bir dilde” yazılabilir oluşudur. Bu özellik bir şiirin dört ana unsurundan biri olan dilbilimi açısından değerlendirildiğinde **harce âmmiye** ile sonlanan müveşşahları Arap Edebiyatı açısından eşsiz kılar (Corriente, 2009: 110). Genel tabloya bakıldığında Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin sayısı eldeki toplam harce âmmiye külliyyatının yüzde yirmilik bir bölümüne denk gelir ki bu sayı önemsiz görülebilir. Ancak sayıları az da olsa günümüze dek keşfedilen, en eskisi XI. yüzyıla (1042 yılına) tarihlenen, Romanik Dilde ifadeler içeren harceler, bir yandan Romanik Dilde yazılmış eldeki en eski lirik şiirler olması nedeniyle Avrupa Lirik Şiiri açısından, diğer yandan o yıllarda Endülüs’te konuşulan Romanik Dilin yazıya geçirilmiş halleri olması bakımından İbero-Romanik Dillerin tarihi açısından büyük öneme sahiptirler.

Harcelerin dilinin müveşşahın geri kalanından farklı oluşunun gerekçelendirilmesi ile ilgili günümüzde daha fazla rağbet gören yaklaşıma göre müveşşah diliyle **ciddiyet** içerirken şiirin sonunda harce ile bir **hezliyyât** meydana gelir. Görüldüğü gibi iki kavram karşı karşıya gelmektedir. Bu kavramlardan ilki olan ciddiyet, dilimizde de kullanılan bir kelime olduğu için ayrıca açıklanmaya ihtiyaç duymazken bir Arap Edebiyatı terimi olan hezliyyât ve **hezl** kavramını açıklamak gerekir (Corriente, 1997: 24). Arapça hezl kelimesinin sözlük anlamı “şaka yapmak, eğlenmek” şeklindedir ve genellikle “şaka, latife, eğlence, alay, mizah” anlamında isim halinde kullanılır (Durmuş, 1998: 304). Şair dinleyicilerinin ilgisini canlı tutmak için dikkat çekici kelimeler (ör. müstehcen kelimeler ya da yabancı kelimeler) kullanabilir yahut beklenmeyen bir karakteri (ör. bir sarhoş) o

karakterin dili ve üslubuyla şiire dahil edebilir. Zecellerde yapılan uygulama genellikle böyledir. Müveşşah'ta ise şair şiirinin tamamında ciddiyet usulüne bağlı kalırken vurucu kısmı sona saklar ve şiirin sonunda hem şiir öznesini hem de şiirin dilini değiştirerek dinleyiciyi / okuyucuyu şaşırtır, eğlendirir ve böylece şiirinin ya da hiç olmazsa şiirin sonunun akılda kalıcılığını sağlamaya çalışır. Eğlenceyi sağlayan öncelikle müveşşah ve harcesi arasındaki dil değişimi ve şiirsel havadır (Abu-Haidar, 1978: 11). Eğlenceyi sağlamak için harcenin özellikle mizahi bir konuyu işlemesine gerek yoktur.

Farklı bir dilde yazılmış harcenin, şiirin geri kalanı ile bağlantısı, köprü görevi gören “söyledi”, “okudu”, “dedi”, “şakıdı”, “seslendi” gibi ifadelerle sağlanır. Bu bağlama işlemine Arap Edebiyatında **temhid** adı verilir. Bu ifadelerin ardından şiirin öznesi değişir ve üstte de ifade ettiğimiz gibi harce, genç bir kadın, bir sarhoş, bir çocuk ya da bir hayvanın ağzından dillendirilir (Tuzcu, 2017: 82). Zecel türünde harce ile şiirin geri kalanı anlam açısından bağlantılı iken bu durum müveşşah türünde her zaman söz konusu değildir. Müveşşah şairinin en önemli becerisi şiirin geri kalanından anlamca bağımsız görünen harceyi başarılı bir temhid ile şiire eklemek ve oluşabilecek kopukluğu ve anlamsızlığı ortadan kaldırmaktır (Tuzcu, 2017: 83). Harcenin etkileyici olması, şiiri akılda kalıcı, iz bırakıcı bir biçimde sonlandırması önemlidir ve şairden bunu başarması beklenir. Bu nedenle şairin, eğer kendisi etkileyici bir harce üretemezse başka bir şairin harcesini alıp kullandığı varsayılır. Bu varsayımın ilk kaynağı İbn Bessâm ve İbn Senâülmülk'ün yazdıkları olmakla beraber harce külliyyatına yeni eklemeler yapıldıkça ve araştırmacılar, farklı müveşşahların sonunda tekrar tekrar aynı harcelerle karşılaştıklarında uygulamanın da böyle olduğunu görmüşlerdir. Arap Edebiyatında **mu'arada** diye adlandırılan “taklit” kötü anlama gelmezdi, yaygın bir şekilde kullanılırdı. Bir şair bir başka şairin kimi zaman şiir ölçüsünü, kimi zaman kafiye örgüsünü, kimi zaman da harcesini olduğu gibi alıp kendi şiirinde kullanabilirdi (Stern, 1948: 307). Bir başkasının şairin şiirini başarılı bir şekilde taklit eden ve daha iyi bir şiir yazmayı beceren şairler övülür, saygı görürdü (Abu-Haidar, 1978: 5). Mu'arada yöntemin müveşşahlar ve zeceller için yoğun bir biçimde kullanıldığını görmekteyiz. Ünlü zecel yazarı İbn

Kuzmân bir zecelinin son beytinde bakınız harceyi bir başka şairden aldığını nasıl anlatıyor (Kemal Tuzcu'nun kendi çevirisiyle):

Zecel benim zecelimdir. Başka bulamazsın.

Onu affedici ve düzeltici, temiz bulursun.

Merkez İbn Bakî'nin muvaşşahın merkezindedir.

Ceylan yolu açıyor çiçekler özlerini veriyor.

Hüznüm kavuşamadığım sevgiliden başka bir şey için değildir. (alıntı yeri Tuzcu, 2017: 86)

## 2.6. MÜVEŞŞAH, ZECAL VE HARCELERDE BEYT, DİZE VE KAFİYE DÜZENİ

Kafiye düzenleri açısından incelendiğinde harcelerin ve müveşşahlarının belirli düzenlere göre kuruldukları görülür. İbn Bessâm ve İbn Senâülmülk'ün görüşlerinde yola çıkacak olursak, harce, müveşşahın kafiye düzenin kurulmasında en önemli role sahiptir. Romanik Dilde ifadeler içeren bir harce ile sonlanan müveşşahların çoğunluğu beş beytten meydana gelir, matla' ile başlar ve AA bbbAA cccAA ... şeklinde ilerleyen bir kafiye düzenine sahiptir (Frenk Alatorre, 1975: 102). Stern'in keşfettiği İbranice dizide yer alan harcelerden çalışmamızda H2, H4, H6, H8, H11, H13 şeklinde numaralandırdığımız harcelerin müveşşahları her dizede iki sımt olacak şekilde XAZA dededeXAZA fgfgfgXAZA ... kafiye düzeni<sup>3</sup> ile kurulmuştur (Menéndez Pidal, 1951: 212). Bu iki standart kafiye düzeni dışında bir de her dizede iki sımttan oluşan ABCB dededeABCB fgfgfgABCB ... şeklinde ilerleyen müveşşahlar mevcuttur (Frenk Alatorre, 1975: 102). Zecellerde ise temel fark matla' için aynı kafiyeli iki dize yer alırken şiirin diğer tüm kuflerinde aynı kafiyeli tek dize bulunmasıdır, böylece ortaya AA bbbA cccA ... şeklinde ilerleyen beytlerden oluşan zeceller çıkar.

Müveşşahta en temel kafiye düzeni şu şekildedir:

---

<sup>3</sup> Verilen örnekte her bir dize iki sımt'ten (yarım dize) meydana gelir.

|        |                                                     |        |
|--------|-----------------------------------------------------|--------|
| Sımt A | İlk Kufl (Diğer adıyla Matla', Merkez ya da Mezhep) |        |
| Sımt A |                                                     |        |
| Gusn b | Devr 1                                              | Beyt 1 |
| Gusn b |                                                     |        |
| Gusn b |                                                     |        |
| Sımt A | İkinci Kufl                                         |        |
| Sımt A |                                                     |        |
| Gusn c | Devr 2                                              | Beyt 2 |
| Gusn c |                                                     |        |
| Gusn c |                                                     |        |
| Sımt A | Üçüncü Kufl                                         |        |
| Sımt A |                                                     |        |
| Gusn d | Devr 3                                              | Beyt 3 |
| Gusn d |                                                     |        |
| Gusn d |                                                     |        |
| Sımt A | Dördüncü Kufl                                       |        |
| Sımt A |                                                     |        |
| Gusn e | Devr 4                                              | Beyt 4 |
| Gusn e |                                                     |        |
| Gusn e |                                                     |        |
| Sımt A | Beşinci Kufl                                        |        |
| Sımt A |                                                     |        |
| Gusn f | Devr 5                                              | Beyt 5 |
| Gusn f |                                                     |        |
| Gusn f |                                                     |        |
| Sımt A | Altıncı ve son Kufl (diğer adıyla Harce)            |        |
| Sımt A |                                                     |        |

Tablo 2.1.: Müveşşah türünün temel kafiye düzeni.

Müveşşah ve zecelde beytlerin dize sayısına göre farklı isimlendirmeler bulunmaktadır. Buna göre beş dizeden oluşan beytlerden (ör. bbbAA) meydana gelen şiirler **muhammes**, dört dizeden oluşan beytlerden (ör. bbbA) meydana gelen şiirler

**murabbâ** biçiminde adlandırılırlar. Zecel için normal olan murabbâ iken müveşşahlar için muhammestir. En sık kullanılan bu iki biçimin dışından daha nadir görülen ve dize sayılarına göre **müseddes** (altı dizeli), **müsebba'** (yedi dizeli), **müsemmen** (sekiz dizeli) şeklinde adlandırılan beytlerden oluşmuş müveşşah ve zeceller mevcuttur (Corriente, 1997: 26). Beytlerin dize sayısı on dizeye kadar çıkabilmektedir. Romanik Dilde ifadeler içeren harcelere baktığımızda eldeki külliyattan otuz üç harcenin dört dizeden (İsp. **cuarteto**), on iki harcenin üç dizeden (İsp. **terceto**), on bir harcenin iki dizeden (İsp. **dístico**), beş harcenin de 5 ile 8 arasında değişen sayıda dizeden oluştuğunu görmekteyiz. (Eğer yapılan harce okumaları doğru ise) iki dizeli harcelerin sekiz tanesi on heceli; dört dizeli harcelerin on bir tanesi 5 ile 8 arasında değişen, her dizede aynı sayıda heceye sahiptir. Geri kalan harcelerde hece sayılarında çeşitlilik görülür (Frenk Alatorre, 1975: 123). Dizelerin hece sayılarının oldukça değişkenlik göstermesi dikkat çeken bir unsurdur. Denilebilir ki Romanik Dilde ifadeler içeren harceler ile sonlanan müveşşahlarda ahenk, kafiye ve (bazı araştırmacılara göre) kullanılan çeşitli aruz kalıpları ile sağlanmaktadır. Harcelerin şiir ölçüsü konusu harceler alanında en tartışmalı konulardan biridir. Araştırmacıların bir kısmı müveşşah ve zecellerin “klasik aruz kalıplarının on altı bahri” ile uyumlu olduğunu savunurken, García Gómez gibi bazı araştırmacılar Romanik Dilde ifadeler içeren harceler ile sonlanan müveşşahlarda Romanik Dilin yapısına özgü vurgu temelli bir sistemin uygulandığını savunmaktadırlar (García Gómez, 1956: 315). Bazı araştırmacılar ise iki farklı yöntemin birbirine harmanlanması ile oluşturulmuş “melez” bir şiir ölçüsünden söz ederler. Şiirin ölçüsü ve harcelerin dilinin özellikleri meseleleri, Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin hece sayılarının ve buna bağlı olarak ritimlerinin net bir biçimde belirlenmesini zorlaştırmaktadır. García Gómez, kitabında (1975) çoğunluğu kendisi tarafından bulunmuş harceleri kendi hece hesaplamalarına göre değerlendirmiştir. Onun verdiği bilgilerden faydalanarak Romanik Dilde ifadeler içeren harce ile sonlanan Arapça müveşşahlardaki hece sayıları ve kafiye düzenlerini aşağıdaki tabloda özetlemek istiyoruz:

| Harce no. | Tür        | Ek bilgiler                                            |
|-----------|------------|--------------------------------------------------------|
| A1        | Matla' var | Villancico'larda görülen 11-7 hece düzeni var.         |
| A2        | Akra',     | 11 heceli, kafiye düzeni aaamm olan 5 kıtalı müveşşah. |

|     |                        |                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|-----|------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|     |                        | Harcəsi iki dizeli bir anapestik onbirli hece ölçüsü (İsp. <b>dactílico, de gaita gallega</b> ) yani 11 heceli 4. ve 7. heceleri aksanlı (vurgulu)                                                                                                              |
| A3  | Akra'.                 | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>6a4b6c6a4b6c6a4b6c6m4n6o şeklinde ilerleyen 5 kıtalı müveşşah.                                                                                                                                                                  |
| A4  | Matla' var.            | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>7a8b7a8b7a8b7m8m7n8m şeklinde ilerleyen 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Bu tarz 7-8 hece düzeni <b>villancico</b> adındaki türde sık kullanılır.                                                                                      |
| A5  | Matla' var<br>(11m11m) | 11 heceli ve kafiye düzeni<br>11a11a11a11m11m olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>García Gómez'e göre harceden dolayı 6-5 hece sistemi olabilir.                                                                                                                     |
| A6  | Matla' var.            | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>7a7a7a7m7n6o7n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                                                      |
| A7a | Matla' var.            | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>5a7b5a7b5a7b5m9n7n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                                                  |
| A7b | Matla' var.            | A7a ile harcesi tamamen aynı.<br>Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>5a7b5a7b5a7b5m9n7n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                 |
| A8  | Matla' var.            | Stern'in 1949 yılında yayınladığı ilk Arapça müveşşah.<br>Yanlışlıkla Muhammad ibn Asakir'in olduğu düşünülmüş. İbn Busra ve İbn al-Jatib tarafından iki versiyon daha var.<br>Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>11a11a11a11a11m4m11m olan 5 kıtalı bir müveşşah. |
| A9  | Matla' var<br>(10m10m) | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>10a10a10a10a10m10m olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                                                  |
| A10 | Matla' var.            | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>10a10a10a10a 10m5n7m olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                                                |
| A11 | Matla' var<br>(8m8m)   | 8 heceli ve kafiye düzeni<br>aaaamm olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                                                                 |
| A12 | Matla' var<br>(10m10m) | Stern'in 5 numaralı harcesi ile aynı.<br>10 heceli ve kafiye düzeni<br>aaamm olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                        |
| A13 | Matla' var.            | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>8x6a 8y6a 8z6a 8m6m olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                                                 |
| A14 | Matla' var.            | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>6a7b6a7b6a7b6m7n6o7n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                                                |
| A15 | Akra'.                 | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>11a11a11a11m2n11m2n olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Anapestik.                                                                                                                                                                   |
| A16 | Akra'.                 | 7 heceli ve kafiye düzeni<br>aaamm olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Bu müveşşahın özelliği her kıtadaki m kafiyelerinin aynı kelimenin farklı anlamlarda kullanılmaları ile oluşmasıdır.                                                                          |
| A17 | Akra'.                 | A19 numaralı harce ile neredeyse aynı.<br>Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>7a6b7a6b7a6b7m7n5o7n olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Anapestik.                                                                                                                        |
| A18 | Matla' var             | Stern'in 7 numaralı harcesi ile aynı.                                                                                                                                                                                                                           |

|      |             |                                                                                                                                                                                                                                   |
|------|-------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|      | (10m10m)    | 10 heceli ve kafiye düzeni<br>aaamm olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                                   |
| A19  | Akra'.      | A17 numaralı harce ile nerdeyse aynı.<br>Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>7a6b7a6b7a6b7m7n5o7n olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Anapestik.                                                                                           |
| A20  | Akra'.      | 6 heceli ve kafiye düzeni<br>xayazamnon olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                               |
| A21a | Matla' var. | A21b numaralı harce ile aynı.<br>8 heceli ve kafiye düzeni<br>abababmnon olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                              |
| A21b | Matla' var. | A21a numaralı harce ile aynı<br>8 heceli ve kafiye düzeni<br>abababmnon olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>XIV. yüzyılda yazılmış. Dilde arkaizm var.                                                                                 |
| A22a | Akra'.      | A22b numaralı harce ve Stern'in 8 numaralı harcesi ile aynı.<br>Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>9x7a9x7a9x7a9x7a9x7m9x7m olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br><b>Celestina</b> adındaki eser ile ölçü yönünden benzerlikleri vardır.    |
| A22b | Akra'.      | A22a numaralı harce ve Stern'in 8 numaralı harcesi ile aynı.<br>Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>9x7a9x7a9x7a9x7a9x7m9x7m olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                              |
| A23  | Akra'.      | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>7a6b7a6b7a6b7m6n7o6n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                  |
| A24  | Akra'.      | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>7a7a7a7a3m4m3m4m3m4m7m olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Aslında bütün bölünen kıtalar birer yedili kıtadır.                                                                                         |
| A25  | Matla' var. | 8 heceli ve kafiye düzeni<br>abababmnon olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                                                               |
| A26  | Matla' var. | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>6a6b6a6b6a6b6a6b3m6n4m olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Aslında bütün bölünen kıtalar birer yedili kıtadır.                                                                                         |
| A27  | Akra'.      | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>5a6b4c5a6b4c5a6b4c5m6m6m6m6n5m olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>abc kafiyeleleri birer anapestik onbirli ve son hecesi vurgulu dörtlü şeklindedir.                                                  |
| A28a | Matla' var. | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>3a5b4c3a5b4c3a5b4c3m5n5o3p5q5n olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>A28b numaralı harce ile aynı.<br>Aynı harce al-Yazzar'ın Arapça müveşşahında ve Moşe ben Ezra'nın İbranice müveşşahında yer alıyor. |
| A28b | Matla' var. | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>3a5b4c3a5b4c3a5b4c3m5n5o3p5q5n olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>A28a numaralı harce ile aynı.<br>Yukarıdaki not ile bağlantı olarak 3 müveşşahın en eskisi olsa gerek.                              |
| A29  | Matla' var. | Hece sayısı ve kafiye düzeni                                                                                                                                                                                                      |

|      |             |                                                                                                                                                                       |
|------|-------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|      |             | 11a11a11a11m4m11m olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                                         |
| A30a | Akra'.      | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>9a5b9a5b9a5b9m5n9o5n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                      |
| A30b | Akra'.      | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>9a5b9a5b9a5b9m5n9o5n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                      |
| A31  | Akra'.      | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>10a6b10a6b10a6b10m6n10m6n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                 |
| A32  | Matla' var. | 6 heceli ve kafiye düzeni<br>abababmnop olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                   |
| A33  | Akra'.      | A15 numaralı harcenin müveşşahı ile aynı ancak harceleri farklı.<br>Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>11a11a11a11m2n11m2n olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Anapestik.     |
| A34  | Matla' var. | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>8a6b8a6b8a6b8m6n8o6n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                      |
| A35  | Matla' var. | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>6a6b4c6a6b4c6a6b4c6m6m4n6m6m4n olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                            |
| A36  | Matla' var. | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>7a8b7a8b7a8b7m8m7n8m olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                      |
| A37  | Matla' var. | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>4a7b4a7b4a7b4m7n4o7p olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                      |
| A38  | Akra'.      | Hece sayısı ve kafiye düzeni<br>11a11a11a11m3m7m olan 5 kıtalı bir müveşşah.<br>Anapestik onbirli.<br>Stern'in 16 numaralı harcesi ile aynıdır ancak bu daha eskidir. |
| A39  | Matla' var. | 6 heceli ve kafiye düzeni<br>abababmnop olan 5 kıtalı bir müveşşah.                                                                                                   |

Tablo 2.2.: Romanik dilde harceler ile sonlanan Arapça müveşşahların hece sayıları ve kafiye düzenleri.

## 2.7. ENDÜLÜS ROMANİK DİLİ

Harce dizelerinde geçen Romanik Dil, İber Yarımadası'nın güneyinde VIII. yüzyıldan itibaren Müslümanların yönetiminde yaşayan Hristiyan halkın ve Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçenlerin ve İber Yarımadası'na 711 sonrası Kuzey Afrika'dan göçler ile gelip yerleştikleri yerin yerel dilini öğrenenlerin konuştuğu, İspanyolca kaynaklarda **romance andalusí** (İsp. **Endülüs Romanik Dili**) yahut **lengua mozárabe** (İsp. **Müsta'rib Dili**) şeklinde ifade edilen Romanik Dildir. Bu dili Federico Corriente, **romandalusí** şeklinde kısaltarak ifade etmektedir (Corriente, 1997: 336). Corriente'nin tercih ettiği anlandırma henüz genel bir kabul görmemiştir.

“1.7.2.2. Araplar, Berberiler ve Arapça” başlıklı bölümde ifade ettiğimiz gibi İsp. **Mozárabe** kelimesi Arp. **Müsta'rib** kelimesinden türemiştir ve Araplaşmış

anlamına gelir. Müsta'rib kelimesi, Müslümanlar tarafından fethedilen topraklarda yaşayan Hristiyan halkı ifade eder (Harvey, 1990: 2). Her ne kadar dinlerini ve dillerini muhafaza etmelerine müsaade edilse de bu halk, baskın kültür olan Arap kültürü altında zamanla Araplara benzer davranışlara sahip olmaya başlamış, benzer şeylere ilgi duymuştur. Müsta'rib halkın dili de ve üstkatman olan Arap dili altında çeşitli değişimlere uğramıştır. Bunun tersi de söz konusudur, yani Müsta'ribler kendi kültürleriyle Endülüs Araplarını belirli alanlarda etkilemeyi başarmışlardır. Bu alanların başında dil gelmiş olmalıdır ki kısa zamanda birçok Arap ve Berberî Latinceden Romanik Dile hızla dönüşmekte olan dili yani Araplar ve Berberîler için yabancı dili (Arap. Acemiyye) öğrenmeye ve konuşmaya başlamıştır. Bu etkileşimle alakalı tarihi belgelerde Endülüs saray çevrelerine dair birçok anekdot yer alır. Endülüs toplumunun alt sınıflarından Müslüman Araplar ve Berberîler de Hristiyan komşuların dillerini öğrenmekte olmalıydılar. Olmalıydılar diyoruz zira toplumun alt sınıflarının kullandığı dilin özelliklerine dair elde pek bilgi bulunmamaktadır.

Müslümanların idaresi altında Müsta'riblerin nüfus hareketlerini ve kültürel hayatlarını üç dönemde özetlemek mümkündür. Vizigotların idaresindeyken önemli kültür merkezleri olan Toledo, Mérida, Córdoba, Sevilla, Zaragoza gibi şehirler Müslümanların idaresine geçtikten sonra da Hristiyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler olmaya devam etmişlerdir. Bu birinci dönemde Endülüs'te nüfus üstünlüğü Müsta'ribler ve Müladilerdeydi. Yaşanan siyasi çekişmelere, halk hareketleri ve hatta isyanlara paralel şekilde Toledo'nun Müslüman idaresine boyun eğdiği 932 yılına kadar Müsta'ribler saydığımız şehirlerde kültür hayatının ortasında yer almaktaydılar ve kültürel benliklerini koruma eğilimindeydiler. Sonrasında ikinci dönem başladı ve El Cid lakaplı Rodrigo Díaz de Vivar'ın 1099 yılında ölümü ve sonrasında kendisi tarafından ele geçirilmiş olan Valencia'nın 1102 yılında tekrar Müslümanların eline geçtiği tarihe kadar devam etti. Bir çeşit dönüm noktası kabul edilen bu tarihe kadar süren ikinci dönemde dengeler Müsta'ribler aleyhine değişmeye başladı ve Müsta'ribler kültür hayatındaki eski etkinliklerini ve bununla birlikte kültürel benliklerini kaybetmeye başladılar. Denilebilir ki daha fazla "Araplaştılar" (Galmés de Fuentes, 1983: 15). Müslüman nüfusun artmakta olduğu şehirlerde, Mülûkü't-Tavâif döneminde, kültür hayatı canlanırken birçok Müsta'rib aile, her defasında

artan şekilde, Endülüs'te kalmaktan vazgeçip kuzeydeki Hristiyan Krallıklara göç etmekteydi. 1102'den itibaren başlayan üçüncü ve son dönemde Endülüs'te yaşamaya ısrar eden Müsta'ribler, Endülüs'ün yeni efendileri Murâbıtlar ve Muvahhidler dönemlerinde büyük baskılarla karşılaştılar, bir kısmı baskılardan kaçarak Yarımada'nın kuzeyine göç etmeyi başardı, bir kısmı ise Kuzey Afrika'ya sürgün edildiler. Yaşanan olumsuzluklara rağmen Müsta'rib kültürünün bir şekilde şehir merkezlerinde yaşamaya devam ettiği iddia edilebilir, zira örneğin Valencia halen Müslüman idaresindeyken 1227 yılında bu şehirde doğan **Pedro Pascual** (ö. 1300) Müsta'rib bir ailenin çocuğuydu ve Latince ve Romanik Dilde eserler yazıyordu (Galmés de Fuentes, 1983: 16). Bu örnek aynı zamanda XIII. yüzyılda bile Latincenin ve Romanik Dillerin aynı anda varlık gösterdiklerini bize gösterir.

Endülüs Romanik Diline dair bilgilerimiz bize doğrudan gelmemektedir çünkü tamamen Endülüs Romanik Dili ile yazılmış hiçbir belge (eğer varsa) günümüze kadar bulunamamıştır. O halde Endülüs Romanik Dilinin nasıl olduğunu nereden biliyoruz? Endülüs Romanik Diline dair eldeki kaynakları yazıldıkları alfabeyle göre iki sınıfta değerlendirebiliriz. Birinci sınıfta Latin Alfabesi ile yazılan Latince-Arapça sözlüklerde rastlanan Romanik Dilde kelimeler ve ifadeler oluştururken ikinci sınıfta Müslüman ve Yahudi bilginlerce Arap Alfabesi ile yazılmış tıp, eczacılık ve botanik bilimi üzerine kitaplar ve elbette Arap ve Yahudi şairlerce Arap veya İbrani Alfabeleri ile yazılan Romanik Dilde ifadeler içeren harceler gelir. Latin Alfabesi ile yazılmaları nedeniyle birinci sınıftaki sözlükler Romanik Dilin ses ve biçim özelliklerini anlamaya çalışan araştırmacılar için oldukça kıymetlidir. Bu sınıftan eldeki en eski sözlük, asıl el yazması **Leiden**'de (Hollanda) bulunan ve Alman Oryantalist **Christian Friedrich Seybold** (1859-1921) tarafından neşredilip **Glossarium Latino-Arabicum ex unico qui exstat codice Leidensi XI saeculo in Hispania conscripto** adıyla 1900 yılında Berlin'de yayınlanan sözlüktür. Her ne kadar XI. yüzyıla tarihlendiği neşreden tarafından iddia edilmiş olsa da bazı araştırmacılar kimi kelimelerden yola çıkarak bu sözlüğün IX. yüzyıla tarihlenebileceğini iddia etmişlerdir. Yine kimi araştırmacılara göre bu eserdeki Romanik dilden yola çıkarak onun Endülüs'ün doğusundan yazılmış olduğunu

düşünürlerken diğerleri Endülüs'ün batısında yazıldığını düşünürler (Galmés de Fuentes, 1983: 17).

Birinci sınıfta sayabileceğimiz ikinci sözlük Romanik Dilde ifadelerin sayısı bakımından bir öncekinden daha zengindir. Sözlüğün el yazması XIII. yüzyıla tarihlenir ve Floransa'da bir kütüphanede bulunmaktadır. Sözlüğün neşri İtalyan Oryantalist **Celestino Schiaparelli** (1841-1919) tarafından yapılmış ve **Vocabulista in Arabico pubblicato per la prima volta sopra un codice della Biblioteca Riccardiana di Firenze** adıyla 1871 yılında Floransa'da yayınlanmıştır. Sözlükteki Romanik Dilin, Aragón Dili olduğu iddia edilmiş olsa da Katalan Romanik Dil uzmanı **Joan Corominas** (1905-1997) ve öğrencisi David A. Griffin tarafından sözlükteki Romanik Dilin Mallorca'ya özgü bir Müsta'rib lehçesi olduğu ortaya konmuştur. Sözlükler arasında sayabileceğimiz sonuncusu 1505 gibi oldukça geç bir tarihe tarihleniyor olsa da içerdiği zengin ifade dağarcığı nedeniyle belki de en önemlisidir. 1492 yılında son Endülüs yerleşimi Granada'nın Hristiyan Krallıkların eline geçmesinin ardından bir rahip olan **Pedro de Alcalá** şehirde konuşulan Arapçadan Kastilya diline bir sözlük hazırlamıştır. 1505 yılında yayınlanan **Vocabulista arábigo en letra castellana** adlı sözlüğün aslı İspanyol Milli Kütüphanesi'ndedir. Alman Oryantalist **Paul Anton de Lagarde** (1827-1891) tarafından yapılan neşri 1883 yılında **Göttingen**'de yayınlanmıştır. 1928 yılında ise New York'ta sözlüğün tıpkıbasımı yayınlanmıştır (Galmés de Fuentes, 1983: 18).

İkinci sınıftaki belgeler konusunda Romanik Dil uzmanları daha temkinlidir zira bilindiği gibi Sami Dillerin alfabeleri sahip oldukları ses ve biçim özellikleri dolayısıyla sesbilim ve yazıbilim açısından sorunlara neden olabilmektedir. Zorlukların bilincinde olan araştırmacılar sağladığı zengin içerik nedeniyle Endülüs Romanik Dilini anlamak açısından önemli bir bilgi kaynağı kabul edilen sayacağımız ikinci sınıftaki belgeleri incelemekten geri durmazlar. Bu belgeler arasında en eskisi, Córdoba'lı hekim, tıp ve felsefe tarihçisi **İbn Cülcül** (ö. ykl. 994) ve Kayrevanlı (Tunus) hekim, eczacı ve tarihçi **İbnü'l-Cezzâr** (ö. 979) tarafından tıp üzerine yazılanlardır. Sonraki yüzyılda (XI. yy.) onları Toledolu hekim ve eczacı **İbn Vâfid** (ö. 1075) ve Zaragoza'lı Yahudi bir hekim ve dilbilgini olan **Yona ibn Yanâh** (ö. 1050) takip eder. Ancak bu sınıftaki en önemli iki kaynağımız XI. yüzyılda yaşadığı

ve Sevilalı olduğu bilinen ancak adı bilinmeyen bir botanikçi tarafından kaleme alınan bitkilerin şifalı özellikleri üzerine yazılmış eser ve Zaragozalı Yahudi hekim ve botanikçi **İbn Buklâris** tarafından yazılan bir başka eserdir. Bu eserlerden ilki İspanyol Oryantalist **Miguel Asín Palacios** (1871-1944) tarafından **Glosario de voces romances registradas por un botánico anónimo hispano-musulmán (siglos XI-XII)** adıyla neşredilmiş ve 1943 yılında yayınlanmıştır. Bu saydığımız son iki eser hesaplandığında ortaya yedi yüzden fazla Endülüs Romanik dilinde ifade ortaya çıkar ki bu durum çok önemli bir külliyat oluşturur (Galmés de Fuentes, 1983: 19-20). İkinci sınıfta sayabileceğimiz son kaynaklarımız XI. ve XII. yüzyıla tarihlenen, Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerdir. Her ne kadar üzerinden yarım yüzyıl gibi kısa bir süre geçmiş olsa da harcelerin keşfi Endülüs Romanik Dilini ve bu dilini lehçelerini anlamamız açısından önemli bir kaynak sunar. Harceler üzerinde çalışan bazı uzmanlar dikkatlerini harcelerde yer alan Romanik Dilin özellikleri üzerine yoğunlaştırmışlardır. Biz çalışmamızda bu konudaki değerlendirmelerimizi “3.2.2. Harcelerin dili” başlıklı bölümde gerçekleştireceğiz.

Yukarıda saydığımız kaynaklar bize Endülüs Romanik Dilinin genel hatlarını anlamamız konusunda zengin bir ses, biçim ve kelime bilgisi sunar. Bu kaynakların yanından bir de adına İsp. **Libros de Repartimiento** denilen parselleme haritaları sayesinde Valencia, Murcia, Sevilla ve Málaga gibi şehirlerin yakınındaki coğrafi şekiller ve şehir adları öğrenilmektedir. Bir kısmı hala kullanılmakta olan bu adlar yoluyla da Endülüs Romanik Dilinin geçirdiği ses değişimleri daha iyi anlaşılabilir. Görüldüğü gibi Endülüs Romanik Dilini anlamak için elde zengin sayılabilecek bir bilgi kaynağı bulunmaktadır.

## 2.8. ALJAMIADO KAVRAMI

İspanyolca **Aljamiado** veya **Aljamía** kavramı, Endülüs toplumunun çokdilli yapısını anlamamızı ve Endülüs Romanik Dilini çözümleyebilmemizi sağlayacak bir diğer kavramdır. Aljamiado ve Aljamía kelimeleri Arapçada yabancı dil anlamına gelen Acemiyye kelimesinden türetilmişlerdir. Acemiyye kelimesi Endülüs’ün ilk yüzyıllarında özel bir anlam kazanarak sadece yabancı dil olan Romanik Dili ifade etmek için değil aynı zamanda yerel Arapça ağızları ifade etmek için kullanılmıştır

(Wacks, 2017: 7). İber Yarımadası'nda Hristiyan Krallıkların XII. yüzyıldan itibaren hızla topraklarını genişletmeleri ile Aljamiado kavramı yeniden bir anlam değişimine uğramış ve bu kez Arap Alfabeti ile Romanik Dilin yazılmasını ifade eder olmuştur (Horta, 2013: 115). Zira birçok Müslüman ve Müladi, Yeniden Fetih sonrası Hristiyan Krallıkların sınırları içerisinde kalmışlardı. Bu Müslümanlardan bir kısmı Hristiyanlığı kabul ettiler ve İsp. **Morisco** diye anılır oldular. Bir diğer kısım Müslüman ise dinlerini koruyarak yaşamaya devam ettiler ki bunlara İsp. **Mudejar** (Arap. **Müdeccen**, alışmış uyum sağlamış) deniliyordu (Harvey, 1990: 2). 1400'lü yıllardan itibaren çeşitli müdahalelere uğrayan bu halk, din değiştirmeye zorlandı, din değiştirenler de sıkı bir gözetime maruz kaldılar. Böylece XVII. yüzyıla kadar hızlanan bir biçimde İslam ve İslam ile ilişkilendirilen Arap Alfabeti ile yazma geleneği İber Yarımadası'ndan kayboldu. Ancak bu süre zarfında hem Morisco hem Mudejar günlük hayatta konuştuğu Romanik Dili yazıya geçirdi. Böylece çoğunluğu düzyazı şeklinde yazılmış, günümüze dek tespit edilen Aljamiado belge külliyesi oluştu (Wacks, 2017: 10). Aljamiado belgelerin öne çıkan özelliklerinden biri bolca Arapça ve/veya Arapçadan türetilmiş kelimeyi bünyesinde bulundurmasıdır. Bu kelimelerin büyük çoğunluğu hukuk, tıp benzeri konularda teknik kelimeler olsalar da içlerinde günlük hayatı ilgilendiren kelimelere de rastlamak mümkündür (Feria García, 2000: 302). “2.7. Endülüs Romanik Dili” başlıklı bölümümüzde ifade ettiğimiz gibi Arap Alfabeti ile yazılan kaynaklarda geçen ifadeler Endülüs Romanik dilini çözümlememiz açısından önemli bir kaynak oluşturur. Bu noktada Kastilya ve Aragon Krallıklarında yazılmış XIV. ve XVII. yüzyıllar arasına tarihlenen Aljamiado belgeler deyim yerindeyse bir çeşit “Rosetta Taşı” gibi işlem görerek önceki yüzyıllarda Arap Alfabeti ile yazılmış belgelerdeki dili çözümlememize yardımcı olur.

## 2.9. ROMANİK DİLDE HARCELERİN YER ALDIĞI EL YAZMALARI

İbranice ve Arapça uzmanı Samuel Miklos Stern, **Kahire Genizası El Yazmaları**'nı inceleyerek 1948 yılında duyurduğu, İbero-Romanik Dillerde yazılmış olan edebiyatı bir yüzyıl daha eskiye götüren ve tüm Romanik Dillerdeki en eski lirik

şiiir parçalarını içeren büyük keşfini gerçekleştirmiştir. Stern, Kahire Genizası El Yazmaları arasında çeşitli divanlarda Yahudi şairler **Moşe ben Ezra**'ya ait on beş, **Yehuda Halevi**'ye ait kırk, **Abraham ibn Ezra**'ya ait on müveşşaha rastlamış, ayrıca **Todros Halevi Abulafia**'ya ait divanda yer alan kırk yedi adet müveşşahı da incelemiştir (Stern, 1948: 306). Stern, Geniza el yazmalarına **Kudüs Schocken Kütüphanesi** desteğiyle ulaşmıştır (Stern, 1948: 308). Kahire Genizası El Yazmaları, Kahire yakınlarında yer alan **Fustat Ben Ezra Sinagogu**'nun genizasından çıkarılmıştır. Genizalar, sinagoglarda eski metinlerin gömülmeden<sup>4</sup> önce tutuldukları depolardır. Endülüslü Yahudi şairlerin divanlarının içeren el yazmalarının hangi olaylar sonucunda Mısır'da bir genizada depolandıkları tam olarak bilinmemektedir. Ancak birkaç varsayımda bulunmak mümkündür. Orta Çağ'da Endülüs ile Orta Doğu arasında sık sık seyahatler gerçekleştirildiği halihazırda bilinir. Müveşşah türünün oldukça popüler olduğu XI. ve XIII. yüzyıllarda Mısır'da yaşayan Yahudi cemaati Endülüslü ünlü şairleri ve eserlerini tanıyor olmalıdır. Bunun en açık örneği önemli bir Yahudi müveşşah yazarı olan Yehuda Halevi'nin Mısır seyahati sırasında Yahudi cemaati tarafından güzel bir şekilde karşılanmasıdır. Büyük olasılıkla bu seyahatin sonrasında müveşşahlara olan ilgi artmış ve Endülüslü şairlerin şiir seçkileri elden ele dolaşmaya ve çoğaltılmaya başlanmıştır. El yazmalarının tarihlendirilmeleri (XII. yy.) bunun mümkün olduğunu gösterir. Ayrıca bu el yazmaları 1492 Yahudi Sürgünü ile İber Yarımadası'nı terk etmek zorunda kalan ve Mısır'a yerleşen Yahudiler tarafından da taşınmış olabilir. Ancak sürgün şartlarının ağırlığı düşünüldüğünde bu daha düşük bir ihtimaldir. Her nerede yazılmış olursa olsunlar, gözden düştükten sonra gün gelip bu el yazmalarının imha edilmesi düşünüldüğünde, el yazmaları önce genizaya konuldular ve daha sonra orada unutuldular. İşte bu genizada unutilan el yazmaları ilk kez **Cambridge Üniversitesi St. John's College** parasal desteği ile Cambridge Üniversitesi üyelerinden **Dr. Salomon Schechter** ve yardımcısı **Charles Taylor** tarafından 1896-1897 yıllarında incelenmiş ve Kahire Yahudi cemaatinin müsaadesi ile Cambridge Üniversitesine getirilmiştir. Kahire Genizası'ndan çıkan belgelerin oluşturduğu en geniş arşiv **Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi**'nde yer alır ve yaklaşık olarak

<sup>4</sup> Tanrının adını taşıdığı düşünülen belgeler parçalanmaz ya da yakılmaz; bunun yerine gömülerek ortadan kaldırılırlardı.

yüz doksan üç bin parçadan oluşur (Uygun, 2016: 357). Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde yer alan bu geniş koleksiyon kaşiflerinin adı olan **Taylor-Schechter (T-S) Kahire Genizası Koleksiyonu** (İng. **Taylor-Schechter Cairo Genizah Collection**) adıyla bilinir<sup>5</sup>. Kahire Genizası'ndan çıkarılan el yazmalarının geri kalan kısmı Frankfurt, Kudüs, New York, Oxford gibi farklı şehirlerdeki birçok önemli kütüphaneye dağılmış durumdadır.

Stern, aynı zamanda, Arapça bir müveşşahta bulunan bir Romanik Dilde harceyi ilk kez keşfetmiş araştırmacıdır. Stern'in keşfettiği harce<sup>6</sup>, dilbilimci ve edebiyatçı **Salahûddin Safedî**'ye (الصفي) (ö. 1363) ait müveşşah antolojisi olan **Tevşî'u't-tevşîh** (Arp. **Müveşşah seçkisi**) adlı eserin el yazmasının 42 numaralı foliosunda, Kör şair **Ebü'l Abbas el-A'mâ el-Tutîlî**'ye ait bir müveşşahın sonunda yer almaktadır. **El Escorial Sarayı Kütüphanesi**'nde görevli Luciano Rubio isimli bir arkadaşı sayesinde varlığından ve içeriğinden haberdar olduğu el yazmasına Stern, Emilio García Gómez'in kendisine yolladığı fotokopi sayesinde ulaşmıştır (Stern, 1949: 214). Bu fotokopinin tek olan aslı El Escorial Sarayı Kütüphanesi Koleksiyonu'nda 438 numaralı el yazmasıdır<sup>7</sup> ve el yazması sadece İber Yarımadası'ndan şairlerin müveşşahlarını değil Doğulu şairlerin de müveşşahlarını içerir (Solá-Solé, 1990: 40). İşte bu harce Arapça bir müveşşahta keşfedilmiş ilk harcedir. Stern harcenin çevriyazını yapmış, harceyi okumaya çalışmış ancak tam bir okuma yapamamıştır. Onun başlattığı işi García Gómez aşağıda bilgilerini verdiğimiz bir başka el yazmasında bulunan harce sayesinde tamamlayabilmiştir (García Gómez, 1952: 89).

Stern'in keşiflerinin ardından Emilio García Gómez, 1952 yılında yayınladığı “Veinticuatro jarýas romances en las muwaşşahas árabes” (“Arapça müveşşahlarda yer alan yirmi dört harce”) isimli makalesinde Arapça müveşşahlarda yirmi dört adet Romanik dilde harce keşfettiğini bilim dünyasına duyurmuştur. Harcelerin arasında

---

5 Bu koleksiyonda yer alan el yazmalarından 18 bin kadarı Şubat 2021 tarihine dek internet ortamına taşınmıştır ve bu belgelere <https://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/genizah/1> adresinden anahtar kelime aratarak ulaşılabilir (Cambridge, çevrimiçi).

<sup>6</sup> Çalışmamızda A8 numaralı harce.

<sup>7</sup> Günümüzde El Escorial Sarayı Kütüphanesinde bulunan el yazmalarına internet üzerinden <http://rbme.patrimonionacional.es/home/Sobre-la-Biblioteca/Reprografia.aspx> adresine girip talep oluşturarak ulaşmak mümkündür.

Stern tarafından daha önce bulunmuş olan harcenin aynısı da yer almaktadır. Bu harcelerin tamamı bir Arapça uzmanı olan Fransız Georges-S raphin Colin (1893-1977) tarafından yakın dostu Garc a G mez'e kopya edilerek verilmiştir (Garc a G mez, 1952: 60). Asıl el yazmaları Profesör Colin'in şahsi koleksiyonunda oldukları için **Colin El Yazmaları** adıyla bilinir. Garc a G mez'in ancak kopya hali üzerinde çalıştığı bu el yazması **Ali ibn Buşra al-Igran ti** tarafından hazırlanmış '**Uddet el-celis ve mu'anasat el-vezir ve-l-re'is** (Arap. **Sarayının kaynağı ve Reis'in ve vezirin eğlencesi**) adını taşıyan bir şiir se kisidir. Garc a G mez, ne yazar ne de eser hakkında danıştığı kaynaklarda ( r. Brockelmann) herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır (Garc a G mez, 1952: 64).    yüz kadar şiir içeren bu şiir se kisinin tek el yazması Profesör Colin'den önce, 1760 yılında vefat eden al-Mustadi' adlı bir Fas prensine aitti (Sol -Sol , 1969: 40). El yazmasının al-Mustadi' döneminde mi daha önce mi yazıldığı bilinmemekle beraber Profesör Colin'in bu el yazmasına nasıl sahip olduğu da kaynaklarda yer almamaktadır (Marcos Mar n, 2001: 75). Garc a G mez'in yukarıda adını paylaştığımız 1952 tarihli makalesinin ardından Profesör Colin, Garc a G mez bu kez el yazmalarının asıllarını göndermiştir. Asıl el yazmalarının üzerinde  alışan Garc a G mez iki yeni harce daha keşfetmiştir. Böylece Colin El Yazmaları'ndan Garc a G mez'in keşfettiği harce sayısı yirmi altıya yükselmiştir (Garc a G mez, 1975: 49). Colin Koleksiyonu G. S. Colin'in ölümünün ardından eşi tarafından "yayınlanması isteğiyle" Profesör Alan Jones'a teslim edilmiştir (Marcos Mar n, 2001: 76). Alan Jones tarafından 1988 yılında **Romance Kharjas in Andalusian Arabic Muwaşşah Poetry: A Paleographical Analysis** (Endülüs Arapçası Müveşşah şiirinde Romanik Dilde Harceler: Bir Eski Yazı Bilimi öncelemesi) ve 1992 yılında **The 'Uddat al-jalis of Ali ibn Bishri: An anthology of Andalusian Arabic Muwashshahat** (Ali ibn Buşra'nın '**Uddet el-celis** adlı eseri: Bir Endülüs Arapçası Müveşşah Seçkisi) adlı iki kitapta bu el yazmaları yayınlanmıştır.

Romanik dilde harceler içeren bir diğer eser, birçok devlet adamına vezirlik yapmış, çeşitli bilim ve sanatlarla uğraşmış önemli bir yazar olan, Endülüslü soylu bir ailenin  yesi **Lis n ddin ibnü'l-Hat b** (لسان الدين ابن الخطيب) (1313-1374/75) tarafından oluşturulmuştur (El-Ub d  ve Tomar, 2000: 74). İbnü'l-Hat b, Endülüs

müveşşahlarından oluşan şiir seçkisine **Ceyşü't-tevşîh (Müveşşah ordusu)** adını vermiştir (El-Ubûdî ve Tomar, 2000: 76). İçerisinde Endülüslü şairlere ait yüz seksen müveşşah barındıran Ceyşü't-tevşîh'in bilinen üç adet el yazması bulunmaktadır. El yazmalarından biri Tunus Zeytûne Camii Kütüphanesinde, diğeri Muhammed en-Nifar adlı bir kişinin şahsi kütüphanesinde ve sonuncusu H. H. Abdülvehhâb adlı bir kişinin şahsi kütüphanesinde yer almaktadır. Bu el yazmalarının XIX. Yüzyılda kopya edildiğı düşünölmektedir (Solá-Solé, 1990: 40). Ceyşü't-tevşîh'te on dört adet harce ilk olarak Stern tarafından keşfedilmiş ve Stern, 1953 yılında Palermo'da (İtalya) yayınlanan **Les chansons mozarabes: Les vers finaux (kharjas) en espagnol dans les muwashshahs arabes et hébreux [Müsta'rib şarkıları: Arapça ve İbranice müveşşahlarda İspanyolca son dizeler (harceler)]** adlı kitabında bu harceleri ve çevriyazılarını paylaşmıştır. On dört harceden birkaçı daha önceden başka el yazmalarında keşfedilenler ile aynıdır (García Gómez, 1975: 50).

## **2.10. ROMANİK DİLDE HARCELER İÇEREN MÜVEŞŞAHLARIN YAZARLARI**

Harcelerin kimin tarafından yazıldığı yahut oluşturulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber harcelerin içerisinde yer aldığı müveşşahların birçoğunun yazarını tanımaktayız. Çalışmamızın bu bölümünde özellikle Stern'in keşfini duyurduğu 1948 tarihli “Les vers finaux en espagnol dans les muwaşşahs hispano-hébraïques: Une contribution à l'histoire du muwaşşah et à l'étude du vieux dialecte espagnol Mozarabe” (“İspanya İbranicesi ile yazılmış müveşşahlarda İspanyolca yazılmış son dizeler: Müveşşah tarihçesine ve eski bir İspanyol lehçesi olan Müsta'ribceye bir katkı”) ve García Gómez'in keşfini duyurduğu “Veinticuatro jarýas romances en las muwaşşahas árabes” (“Arapça müveşşahlarda yer alan yirmi dört harce”) isimli öncül çalışmalarında verdiği bilgilerden faydalanarak, Romanik dilde harceler içeren müveşşahların yazarları hakkında, yazarların ölüm tarihlerine göre bir kronolojik sıra oluşturarak bilgiler vermek istiyoruz. Stern'in çalışması daha eski olduğu için ve bilinen en eski harce de bir Yahudi müveşşah yazarına ait olduğu için öncelikle Yahudi müveşşah yazarları ve daha sonra Arapça yazan müveşşah yazarları hakkında bilgiler vereceğiz. Son olarak her iki çalışmada da müveşşahların

yazarlarının adları bilinmediğinden araştırmacıların “anonim” olarak nitelendirdikleri harcelerin hangileri olduklarını ifade edeceğiz.

### 2.10.1. İbranice Müveşşahların Yazarları

Kâtip Yosef, Stern’in çalışmasında (1948) 18 numaralı harcenin<sup>8</sup> yer aldığı müveşşahın yazarıdır (Stern, 1948: 330). Katip Yosef yazdığı müveşşahta Granada’nın önemli figürlerinden olan Yahudi âlim, şair, din adamı ve cemmat lideri Şamuel ibn Nağrîle ve onun 1042 yılında vefat eden kardeşi İshak’ı övmüştür. İshak’ın ölüm tarihinden yola çıkılarak müveşşahın yazılış tarihi tahmin edilmektedir. Buna göre bu müveşşahın harcesi eldeki en eski harcedir (Stern, 1948: 331; Alonso, 1949: 303). Aynı tarihlendirmeden yola çıkarak bu harcenin **El Cantar de Mio Cid**’den yaklaşık bir asır önce ve tüm Avrupa gezgin şair geleneğinin ilk temsilcisi kabul edilen Aquitania Dükü IX. Guillermo’nun doğumundan en az otuz yıl öncesine terihlenerek tüm Romanik dillerde yazılmış en eski lirik şiir olduğu iddia edilmektedir (Alonso, 1949: 303-304). Katip Yosef hakkında daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

Moşe ben Ezra, Stern’in çalışmasında (1948) 12 ve 13 numaralı iki adet harcenin<sup>9</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır (Stern, 1948: 324-325). Moşe ben Ezra’nın 1055-1060 yılları arasında bir tarihte doğduğu 1138 yılından sonra bir tarihte vefat ettiği düşünülmektedir (Alonso, 1949: 303). Millás Vallicrosa, emin olmamakla birlikte Ben Ezra’nın ölüm yılı olarak 1140 tarihini vermektedir. Arapça olarak yazdığı **Kitāb el-muḥāḍara ve-l-mudākara** adlı kitabında Moşe ben Ezra, yaşadığı dönemde Endülüs’teki Yahudi şairlerin başka yerlerde yaşayan Yahudi şairlerden daha üstün olduklarını kanıtlamaya çalışmıştır. XI. ve XII. yüzyıllarda yaşamış Yahudi şairleri tanımak için en önemli kaynak onun eserleridir (Millás Vallicrosa, 1940: 25-26). Granada doğumludur. Araplar arasında Ebu Harun Musa ismiyle tanınır. Ailesi önde gelen Endülüs Yahudi ailelerindedir ve Moşe ben Ezra, ünlü bir şair ve Tevrat tefsircisi olan Abraham ben Ezra’nın da akrabasıdır. Kardeşinin kızına âşık olması ve onunla evlenme isteğinin kardeşi tarafından reddedilmesi Moşe ben Ezra’nın ailesi ile olan ilişkilerini zedelemiş, Granada’dan

<sup>8</sup> Çalışmamızda H18 numaralı harce.

<sup>9</sup> Çalışmamızda H12 ve H13 numaralı harceler.

ayrılmasına sebep olmuş ve onun şiir dünyasını etkilemiştir. Dini ve dünyevi (profan) şiirler yazmıştır. Dünyevi şiirlerinde aşk, şarap, kuş seslerinin güzelliği gibi konulardan söz etmiştir. Bu tarz şiirlerini **Tarshish** adlı yapı ve biçimce İbrani Edebiyatı'nın en önemli eserlerinden sayılan kitabına yerleştirmiştir (Scheindlin, 2000: 252).

Yehuda Halevi, Stern'in çalışmasında 1'den 11'e kadar sıraladığı 11 adet harcenin<sup>10</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır (Stern, 1948: 308-324). Millás Vallicrosa, Yehuda Halevi'nin 1070-1075 yılları arasında doğduğunu düşünmektedir (Millás Vallicrosa, 1940: 97). Doğum yeri hakkında iki ihtimal söz konusudur. Bunlardan birincisi Günümüz İspanya Navarra bölgesinde tarihi bir şehir olan Tudela; diğeri ise Orta Çağ'da önemli bir müsta'rib nüfusa ev sahipliği yapan ve XI. yüzyılın sonlarında Kastilya Krallığının başkenti durumuna gelen Toledo şehridir (Alonso, 1949: 328). Her iki şehir de Halevi'nin doğduğu yıllarda Müslüman-Arap idaresi altındadır. Yehuda Halevi çocukluğunun ve gençliğinin önemli bir dönemini Hristiyan-Müslüman savaşlarına şahit olarak geçirmiştir. Granadalı şair Moşe ben Ezra ile ömür boyu sürecektir olan bir arkadaşlık kurmuş ve onun davetiyle gittiği Granada'da şiiri açısından verimli bir dönem geçirmiştir. Ancak 1090 yılında Granada şehrinin Murâbitlar tarafından ele geçirilmesi Yehuda Halevi'nin başka şehirlere göç etmesine sebep olurken aynı zamanda Murâbitların yönetim şekli ve farklı dinlere karşı hoşgörüsüz yaklaşımı onun dünya anlayışını da değiştirmiştir. Murâbitlar döneminde çeşitli Endülüs şehirlerini dolaşır. Sevilla'ya gider ancak oradaki Yahudi cemaatinden umduğu dostluğu göremez. Karşılaştığı ilgisizliği sonradan yazdığı yergi (satirik) şiirlere konu eder. Kendine bir koruyucu aradığı bu dönemin sonunda Kastilya Krallığının başkenti durumundaki Toledo'ya geri gelir ve orada tıp doktoru olarak çalışmaya başlar. Bu meslek onun çevresinin genişlemesine fırsat tanımıştır. Toledo'da yaşadığı dönemde bir taraftan saray erkanından Yahudi yöneticiler hakkında övgü şiirleri yazarken diğer taraftan Kastilya Krallığı ile Murâbitlar arasında süregelen savaşlarda özellikle iki taraftan da zarar gören Yahudi cemaatinin acı durumunu gözler önüne sermeye çalışmıştır. Yahudi bilginler arasında yaygın olan Yahudi dini metinlerinin çözümleme işiyle Yehuda Halevi de

---

<sup>10</sup> Çalışmamızda H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H8, H9, H10 ve H11 numaralı harceler.

uğraşmış, dini metinlerden hareketle şiirler yazmıştır. Ömrünün son yıllarını Müslüman idaresi altında bulunan ve ciddi büyüklükte bir Yahudi cemaatine ev sahipliği yapan Córdoba'da geçirmiştir. Córdoba'da bulunduğu dönemde Yosef ben Saddik ile olan arkadaşlığını ilerletmiştir (Millás Vallicrosa, 1940: 98). Ömrünün son döneminde yazdığı şiirlerinde Kudüs'e gitme özlemi ön plana çıkar. 1140 yılında arzuladığı yolculuğuna çıkar. Gemi ile Mısır İskenderiye'ye giderken bir dizi deniz şiiri yazar ve bu şiirleri, Yahudi edebiyatı açısından yeni bir tür sayılır. Mısır'da dönemin Yahudi alimleri tarafından çok iyi ağırlanır. Birçok önemli kişi ile tanışma imkânı bulur. Aynı zamanda eserler vermeye devam eder. Ancak planladığı Kudüs yolculuğunu tamamlayamadan 1141 yılında vefat eder. Eserleri arasında **Divan** dini ve dünyevi şiirlerini tanımak açısından oldukça önemlidir (Doron, 2010: 66). Menéndez Pidal, Yehuda Halevi'den övgüyle bahsederek, onun "Orta Çağ Yahudi şairlerinin en büyüğü" olduğunu söyler (Menéndez Pidal, 1951: 269).

Yosef ben Saddik, Stern'in çalışmasında 14 numaralı harcenin<sup>11</sup> yer aldığı müveşşahın yazarıdır (Stern, 1948). 1080 yılında doğduğu (Sáenz-Badillos, 1981: 217) 1149 yılında öldüğü düşünülür (Alonso, 1949: 303). Dini ve dünyevi şiirler yazmıştır. Şiirleri arasında en dikkat çekici olanları aşk ve övgü şiirleridir (Olmo, 1986: 18). Yosef ben Saddik'ten geriye otuz altı şiir kalmıştır ve bunlardan yirmi bir tanesi müveşşah türündedir. Yazdığı yirmi bir müveşşahın hepsinin gövdesi İbranice olsa da yedi tanesinin harcesi Arapça, iki tanesinin harcesi Romanik dilde yazılmıştır (Olmo, 1986: 22). Aşk şiirlerinde Orta Çağ Yahudi şiir geleneğinde sıkça uygulandığı şekliyle dini sembolleri yeni anlamlar vererek kullanmaktan çekinmez (Olmo, 1986: 21). Córdoba'daki Yahudi cemaatinde 1138'den başlayarak ölüm yılı olan 1149 yılına dek yargıçlık görevini yürütmesi nedeniyle saygın bir konuma sahiptir. Yargıçlık yaptığı dönemde **Microcosmos** adını verdiği felsefe ve mantık üzerine bir kitap yazmıştır.

Abraham ben Ezra, Stern'in çalışmasında 15 numaralı harcenin<sup>12</sup> yer aldığı müveşşahın yazarıdır (Stern, 1948: 327). 1092 yılına doğru doğmuş 1161 yılı sonrası bir tarihte vefat etmiştir (Alonso, 1949: 303). Yehuda Halevi ile aynı şehirde

<sup>11</sup> Çalışmamızda H14 numaralı harce.

<sup>12</sup> Çalışmamızda H15 numaralı harce.

doğmuştur. Bu nedenle Yehuda Halevi gibi Abraham ben Ezra içinde doğum yeri konusu tartışmalıdır. Toledo ya da daha kuzeydeki Tudela şehrinin olabileceği düşünülür. Millás Vallicrosa, kitabının Abraham ben Ezra'ya ayırdığı sayfalarında bu meseleyi net bir biçimde çözmüş görünüp kararını Tudela'dan yana kullanıyor (Millás Vallicrosa, 1940: 129). Abraham ben Ezra, gençliğinin büyük bölümünü Córdoba'da geçirmiştir. Yosef ben Şaddik, Abraham ben Ezra'ya Córdoba'da bulunduğu dönemde övgü dolu bir şiir ithaf etmiş ve Abraham ben Ezra da buna aynı şekilde karşılık vermiştir. Bu durum iki şair arasındaki dostluğu gözler önüne serer. İlerleyen yıllarda Abraham ben Ezra ile Yehuda Halevi arasında da büyük bir dostluk oluşmuştur. Öyle ki Yehuda Halevi'nin Mısır yolculuğunda ona Abraham ben Ezra'nın eşlik ettiği düşünülür (Millás Vallicrosa, 1940: 129). Mısır'dan sonra Avrupa'ya geçen Abraham ben Ezra, 1140-1146 yılları arasında bilimsel çalışmalar yapmak üzere Roma, Salerno, Verona gibi İtalyan şehirleri dolaşır. 1148-1158 yılları arasında bu kez Fransa'nın çeşitli şehirlerini dolaştıktan sonra İngiltere, Londra'ya geçer. Burada bilimsel çalışmalarına devam eder ve çeşitli Arapça eserlerin çevirilerini yapar. 1161 yılından itibaren kendisi hakkında yeterli bilgi bulanamadığı için vefat etmiş olabileceği düşünülür (Millás Vallicrosa, 1940: 130).

Todros Halevi Abulafia, Stern'in çalışmasında 16 ve 17 numaralı iki adet harcenin<sup>13</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır (Stern, 1948, 328-330). Hakkında bilgiler vermeye çalıştığımız önceki Yahudi yazarlar ile arasında ciddi bir zaman farkı vardır. Todros Halevi Abulafia'nın 1247'de Toledo'da doğduğu ve 1306 yılında öldüğü düşünülür (Alonso, 1949: 303). Kendisiyle aynı ismi taşıyan bir figür olan Todros Abulafia, Bilge Kral X. Alfonso'nun sarayında önemli görevlere getirilmişti. Yahudi cemaati açısından önemli bir dini unvan olan **rab** (ruhsal önder, din adamı) ünvanı verilmiş olan Todros Abulafia, Kral Alfonso'nun Papa X. Gregorius ile olan görüşmesinde ona eşlik ettiği bilinir (Millás Vallicrosa, 1940: 145). Stern, Todros Abulafia'yı tanıtırken ondan, "sarayın rabbisi, büyük bilgin ve X. Alfonso'nun saraylısı" gibi ifadelerle bahseder (Stern, 1948: 321). Todros Halevi Abulafia, Rab Todros Abulafia'nın himayesi altında şiirler yazmıştır (Stern, 1948: 321). Todros Halevi Abulafia'nın diğer Yahudi müveşşah yazarlarına göre daha geç bir dönemde

---

<sup>13</sup> Çalışmamızda H16 ve H17 numaralı harceler.

eser vermiş olması daha modern olduğu düşünölebilecek bir yazı dili kullanmasını beraberinde getirmiştir (Menéndez Pidal, 1951: 206).

### 2.10.2. Arapça Müveşşahların Yazarları

İbnü'l Muallim, Emilio García Gómez'in çalışmasında (1975) VIIa şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin<sup>14</sup> yer aldığı müveşşahın yazarıdır. García Gómez, Abdölaziz ibnü'l Muallim'in XI. yüzyılda Mülûkü't-Tavâif döneminde yaşadığını ve Sevilla Emiri Mu'tedid'in veziri olduğunu ifade ediyor (García Gómez, 1952: 67). Emir Mu'tedid ibn Abbâd 1042 ile 1069 yılları arasında Sevilla'nın Emiri idi (Solá-Solé, 1969: 36). Sevilla Emiri'nin emirlik yaptığı tarihlere bakılarak Arapça yazan müveşşah yazarları arasında en eskisinin İbnü'l Muallim olduğu iddia edilebilir (García Gómez, 1975: 432). İbnü'l Muallim'in müveşşahları Ali ibn Buşra al-Igranâti tarafından hazırlanan '**Uddet el-celis ve mu'anasat el-vezir we-l-re'is** (Arp. **Saraylının kaynağı ve Reis'in ve vezirin eğlencesi**) adını taşıyan şiir seçkisinde yer bulmuştur.

İbn Arfa' Ra'so, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXXa ve XXXI şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen iki harcenin yer aldığı müveşşahların yazarıdır. Mülûkü't-Tavâif döneminde, Toledo Emiri Yahyâ ibn İsmâil el-Me'mûn el-Zünnûnî'nin yönetiminde olduğu 1043-1075 yılları arasında Toledolu Ebubekir Muhammed ibn Arfa' Ra'so, Toledo Emiri'nin vezirliğini yapmaktaydı (García Gómez, 1975: 432). Daha sonra Zaragoza'ya geçen İbn Arfa' Ra'so, 1080-1085 yılları arasında Zaragoza Emiri olan Yusuf el-Mu'temin ibn Hûd için şiirler yazmıştır (Solá-Solé, 1990: 36). İbn Arfa' Ra'so'nun müveşşahları, Lisânüddin ibnü'l-Hatîb tarafından kaleme alınan **Ceyşü't-tevşîh** (Arp. **Müveşşah ordusu**) adlı şiir seçkisinde kendine yer bulmuştur.

İbn Lebbûn, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXXVII şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin yer aldığı müveşşahın yazarıdır. İbn Arfa' Ra'so gibi Ebu İsa İbn Lebbûn da Toledo Emiri el-Me'mûn el-Zünnûnî'nin vezirliğini yapmıştır. Endülüs'ün doğusundandır. Büyük bir alim olarak nam salmıştır. Bir

---

<sup>14</sup> Çalışmamızda A7 numaralı harce.

dönem Valencia Emiri Ebubekir ibn Abdülaziz'in (1075-1085) vezirliğini yapmıştır (Solá-Solé, 1990: 36). Kimi kaynaklarda ismi Almerialı İbn Luyûn ile karıştırılan İbn Lebbûn'un müveşşahları, **Ceyşü't-tevşîh** adlı şiir seçkisinde yer alır.

Mu'temid ibn Abbâd, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXVI şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin yer aldığı müveşşahın yazarıdır. Mu'temid, Mu'tedid ibn Abbâd'ın ardından 1069'dan 1091 yılında emirlik son buluna kadar Sevilla'nın Emiri olmuştur. Döneminin birçok siyasi figürü gibi şiirle ilgilenmiştir. 1095 yılında vefat etmiştir (García Gómez, 1975: 432). Müveşşahları **'Uddet el-celis** adlı şiir seçkisinde yer almıştır.

İbnü'l-Labbâna, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXIX şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin yer aldığı müveşşahın yazarıdır. Sevilla Emiri Mu'temid ibn Abbâd ile yakın dost oldukları bilinen Ebubekir Muhammed ibn İsa İbnü'l-Labbâna el-Dânî, Denia<sup>15</sup>lıdır (García Gómez, 1975: 432). Müveşşahları **Ceyşü't-tevşîh** adlı şiir seçkisinde yer almıştır.

El-Cezzâr, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXVIIIb şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin yer aldığı müveşşahın yazarıdır. Tam adı Ebubekir Yahyâ el-Sarakustî el-Cezzâr'dır. El-Cezzâr, Arapça "kasap" anlamına gelir. Anlatılanlara göre bir mezbahada çalışırken şairlik yeteneği keşfedilmiş Zaragoza Emiri'nin sarayına getirilmiştir. Zaragoza Emiri değişip yeni emir Yusuf ibn Hûd göreve geldiğinde El-Cezzâr, yeni emirin vezirleri ile anlaşmazlığa düşerek saraydan uzaklaşmış ve eski mesleğine geri dönmüştür (García Gómez, 1975: 433). Harce içeren müveşşahı **Ceyşü't-tevşîh** adlı şiir seçkisinden alınmadır.

Kümeýt el-Garbî, García Gómez'in çalışmasında (1975) XIII, XXXII ve (büyük ihtimalle) XV şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcelerin<sup>16</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır. García Gómez, Muhammed ibnü'l Hasan Kümeýt el-Garbî'nin XI. yüzyılda yaşamış olabileceğini ve Extremaduralı olduğunu ifade ediyor (García Gómez, 1952: 67).. Doğum yerinden dolayı Batalyevsî adıyla da bilinir. Algarbe veya Badajozludur. Müveşşahını 1085 ile 1110 yılları arasında

<sup>15</sup> Alicante yakınlarında bir yerleşim yeri.

<sup>16</sup> Çalışmamızda A13 ve A15 numaralı harceler bu harceler arasındadır.

hüküm süren Zaragoza Emiri Musta'in için yazmıştır (Solá-Solé, 1990: 37). Müveşşahları hem **'Uddet el-celis** hem de **Ceyşü't-tevşih** adlı seçkide yer almıştır.

İbn Ubâde, García Gómez'in çalışmasında (1952) I ve XX şeklinde Roma rakamları ile ifade edilen iki adet harcenin<sup>17</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır (García Gómez, 1952: 66). García Gómez, Muhammed ibn Ubâde al-Kazzaz al-Malaki'nin XI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğunu ifade ediyor (García Gómez, 1975: 433). Málaga'dır ve 951 ile 1091 yılları arasında Almeria Emiri olan Mu'taşim'in sarayında bulunmuştur (Solá-Solé, 1969: 37). Müveşşahları **'Uddet el-celis** adlı seçkide yer almıştır.

İbn Abbâd, García Gómez'in çalışmasında VI şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin<sup>18</sup> yer aldığı müveşşahın yazarıdır. García Gómez, İbn Abbâd'ın kim olduğunun tespit edilemediğini belki de İbn Ubâde'nin adının farklı bir şekilde yazılmış olabileceğini ifade ediyor (García Gómez, 1952: 66). Müveşşahı **'Uddet el-celis** adlı seçkide yer almıştır.

Lâridi, García Gómez'in çalışmasında XVII şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin<sup>19</sup> yer aldığı müveşşahın yazarıdır. García Gómez, Abdullah ibn Harun el-Aşbaḥi el-Lâridi'nin Leridalı olduğunu ve XII. yüzyılın sonlarına doğru yaşadığını ifade ediyor (García Gómez, 1952: 67). Acak daha sonra ki çalışmasında (1975) bir başka kaynağa atıf yaparak Lâridi'nin 1155 tarhiniden önce ölmüş olabileceğini ifade edip onu da Mülûkü't-Tavâif dönemine dahil ediyor (García Gómez, 1975: 435). Hakkında çok az bilgi bulunmaktadır (Solá-Solé, 1990: 37). Müveşşahı **'Uddet el-celis** adlı seçkide yer almıştır.

El-A'mâ el-Tutuli, García Gómez'in çalışmasında (1975) II, V, VIII, XIX ve XXV şeklinde Roma rakamları ile ifade edilen beş adet harcenin<sup>20</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır. García Gómez, Abdullah ibn Hureyre Ebü'l Abbas el-A'mâ el-Tutuli'nin ölüm yılı olarak 1126 yılını veriyor ve onun Navarra bölgesinden Tudela şehrinden olup ömrünün çoğunu Sevilla'da geçirdiğini ifade ediyor (García

<sup>17</sup> Çalışmamızda A1 ve A20 numaralı harceler.

<sup>18</sup> Çalışmamızda A6 numaralı harce.

<sup>19</sup> Çalışmamızda A17 numaralı harce.

<sup>20</sup> Çalışmamızda A2, A5, A8, A19 numaralı harceler bu harceler arasındadır.

Gómez, 1952: 67). Yaşadığı dönem itibarıyla hem Mülûkü't-Tavâif döneminde hem de Murâbıtlar döneminde faaliyet göstermiştir ve bilinen müveşşah yazarları arasında en faal olanlardan biridir (García Gómez, 1975: 434). Kör olması, yanında bir yardımcı ile dolaşmasını gerektiriyordu. Bir başka müveşşah yazarı, Ebü'l Kasım el-Manişi, el-A'mâ el-Tutuli'ye seyahatlerinde eşlik ediyordu (Solá-Solé, 1990: 38). Müveşşahları hem Salahüddin Safedî'ye ait müveşşah antolojisi **Tevşî'u't-tevşîh** (Arp. **Müveşşah seçkisi**) adlı eserde hem de **'Uddet el-celis** adlı seçkide yer almıştır.

El-Manişi, García Gómez'in çalışmasında XXXIV şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin yer aldığı müveşşahın yazarıdır. Ebü'l-Kazım el-Manişi, El-A'mâ el-Tutuli'nin yardımcısıdır, ona seyahatlerinde eşlik ederken büyük olasılıkla ondan müveşşah sanatını öğrenmiştir. Lakabı A'mâ'nın Asâsı'dır. Sevilla'nın Maniş adındaki bir yerleşim yerinde doğmuştur (García Gómez, 1975: 434). Müveşşahı **Ceyşü't-tevşîh** adlı seçkide yer almıştır.

İbn Bakî, García Gómez'in çalışmasında (1975) XII, XXIIa, XXVII ve XXVIIIa şeklinde Roma rakamları ile ifade edilen dört adet harcenin<sup>21</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır. García Gómez, Muhammad ibn 'Abdurrahamn el-Kaysi ibn Bakî'nin ölüm yılı olarak 1145 yılını veriyor ve onun Córdoba'lı olduğunu ifade ediyor (García Gómez, 1952: 67). Ona büyük ün kazandıran müveşşahlarından bazıları halen Kuzey Afrika'da okunmaya devam eder (Solá-Solé, 1969: 38). Müveşşahları hem **'Uddet el-celis** hem de **Ceyşü't-tevşîh** adlı seçkide yer almıştır.

İbn Ruhaym, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXIIb ve XXXVIII şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen iki adet harcenin<sup>22</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır. García Gómez, Muhammad ibn Ahmad ibn Ruḥaym'ın XI. yüzyıl sonu XII. yüzyıl başında yaşadığını ve Endülüs'ün doğusundan (Levante) olduğunu ifade ediyor (García Gómez, 1952: 67). Büyük olasılıkla Bocairante (Valencia) doğumludur. Doğduğu bölgeyi (Valencia ve civarını) tamamen dolaştıktan sonra Sevilla'ya yerleşmiş ve burada Murâbıtlar tarafından önce vezir sonra da 1121 yılında hazine-dar görevine getirilmiştir (Solá-Solé, 1990: 38). Müveşşahları hem **'Uddet el-celis** hem de **Ceyşü't-tevşîh** adlı seçkide yer almıştır.

<sup>21</sup> Çalışmamızda A12 ve A22 numaralı harceler bu harceler arasındadır.

<sup>22</sup> Çalışmamızda A22 numaralı harce bu harceler arasındadır.

İbn Kuzmân, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXXIX şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin yer aldığı müveşşahların yazarıdır. 1080 yılına doğru Córdoba'da dünyaya gelmiş 1095 yılından itibaren şair kimliği ile Granada, Almería, Jaén, Valencia gibi şehirleri dolaşmıştır (Solá-Solé, 1990: 38). Zecelleri ile Doğu'da ve Batı'da büyük üne kavuşan Ebubekir ibn İsa Abdülmelik ibn Kuzmân müveşşahları, zecellerine göre çok az sayıdadır. 1160 yılında vefat eden İbn Kuzmân, Murâbitlar döneminin en önde gelen şairlerinden biridir (García Gómez, 1975: 434). Müveşşahı kendi Divan'ında yer almıştır.

İbnü's-Sayrafî, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXXV şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin yer aldığı müveşşahın yazarıdır. Tam adı Ebubekir Yahyâ ibnü's-Sayrafî al Gırnatî olan şair 1174 yılında vefat etmiştir (García Gómez, 1975: 434). Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Granadalı olduğu ve Murâbitlar döneminde vezirlik ve saray şairliği gibi görevler aldığı bilinir (Solá-Solé, 1990: 39). Müveşşahı **Ceyşü't-tevşîh** adlı seçkide yer almıştır.

İbn Melik Sarakustî, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXXb şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin yer aldığı müveşşahın yazarıdır. Büyük bir alim olduğu ve felsefe konusunda çalıştığı bilinir. Babası Ebü'l-Velid gibi o da vezirlik yapmıştır (García Gómez, 1975: 434). Zaragozalıdır. Zoragoza'nın ardından Valencia, Murcia gibi şehirlerde yaşamış, Mısır'a seyahatler yapmış ve Sevilla'da 1175 yılında vefat etmiştir (Solá-Solé, 1990: 39). Müveşşahı **Ceyşü't-tevşîh** adlı seçkide yer almıştır.

El-Habbâz el-Mursî, García Gómez'in çalışmasında (1975) XXIa ve XXXVI şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen iki adet harcenin<sup>23</sup> yer aldığı müveşşahların yazarıdır. Asıl adı Ebü'l-Velid ibn İsa olan bu şair lakabı olan El-Cebbâz el-Mursî yani Murcia'nın Fırıncısı lakabı ile tanınır. Görünüşe göre El-Cezzâr gibi El-Cebbâz el-Mursî de şiir konusunda özel bir eğitimden geçmemiştir. Büyük olasılıkla XII. yüzyılda, hem Murâbitlar hem de Muvahhidler döneminde yaşamıştır (García Gómez, 1975: 435). Müveşşahları hem **'Uddet el-celis** hem de **Ceyşü't-tevşîh** adlı seçkide yer almıştır.

---

<sup>23</sup> Çalışmamızda A21 numaralı harce bu harceler arasındadır.

İbn Liyûn, García Gómez'in çalışmasında XXIIb şeklinde Roma rakamı ile ifade edilen harcenin<sup>24</sup> yer aldığı müveşşahın yazarıdır. García Gómez, İbn Liyûn'un Granadalı olduğunu ve bu yazarın XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını ifade ediyor, ölüm yılı olarak 1349 yılını veriyor (García Gómez, 1952: 67). Daha sonra bilgileri tekrar gözden geçiren García Gómez bu kez İbn Liyûn'un Almería doğumlu olduğunu ve 1282 yılında dünyaya geldiğini belirtiyor (García Gómez, 1975: 437). Arapça yazan müveşşah yazarları arasında en modern olan İbn Liyûn'un dili oldukça arkaik özelliklere sahiptir.

### **2.10.3. Yazarı belli olmayan (anonim) Müveşşahlar hakkında**

Stern'in çalışmasında 19 ve 20 numaralı iki adet harcenin<sup>25</sup> (Stern, 1948) ve García Gómez'in çalışmasında (1952) III, IV, VIIb, IX, X, XI, XIV, XVI, XVIII, XXIII ve XXIV şeklinde Roma rakamları ile ifade edilen on bir adet harcenin<sup>26</sup> yer aldığı müveşşahların yazarlarının adları bilinmemektedir (García Gómez, 1952: 66). Yazarlarının adlarının bilinmemesi dolayısıyla bu müveşşahların ve harcelerin tarihlendirilmesi mümkün olmamaktadır.

## **2.11. MÜVEŞŞAH VE HARCELERDEKİ BAŞLICA KONULAR VE KAVRAMLAR**

Romanik Dilde harceler ilk keşfedildiği andan itibaren kullandıkları dil kadar sergiledikleri şiirsel anlatım ve içerdiği konular ile Doğulu ve Batılı edebiyat tarihi uzmanlarını kendine çekmiştir. Romanik Dilde harce külliyatı büyüdükçe ilgi daha da artmış ve harcelerde yer alan şiirsel ifadelerin Doğu kaynaklı mı, Batı kaynaklı mı olduğu tartışmalara yol açmıştır. Altmış dört özgün harceden oluşan Romanik Dilde harce külliyatının eldeki toplam harce külliyatının beşte birini oluşturduğunu daha önce ifade etmiştik Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin 1948 yılından ilk kez keşfedilen yirmi adeti bile eldeki tüm harcelerin ve buna bağlı olarak müveşşah türünün konuları bakımından fikir verebilir. Zira külliyat genişledikçe mevcut konuların tekrar tekrar ele alındıkları ve sadece Romanik Dilde harcelerde değil

<sup>24</sup> Çalışmamızda A21 numaralı harce.

<sup>25</sup> Çalışmamızda H19 ve H20 numaralı harceler.

<sup>26</sup> Çalışmamızda A3, A4, A7, A9, A10, A11, A14, A15, A16, A18, A23 ve A24 numaralı harceler.

‘Âmmî Arapça ile yazılan harcelerde de benzer konuların işlendiğini anlaşılmıştır. Öyle ki, eğer “toplam harce külliyyatından herhangi bir harce farklı bir dile çevrilirse bu harcenin ‘Âmmî Arapçayla mı, Romanik dille mi yazıldığı anlaşılamaz” (Corriente, 1997: 69). O halde yapılan son araştırmalar ışığında bu bölümde paylaşacağımız bilgilerin tüm harceleri ve müveşşahları ilgilendirdiğini iddia edebiliriz.

İbn Bessâm, **ez-Zahîre** adlı kitabında müveşşahların, bu türün ortaya çıktığı ilk zamanlarda yalnızca aşk konusunu işlediklerini ancak ilerleyen zamanlarda övgü şiirleri (İsp. **panegírico**) halinde de yazılmaya başlandığını ifade eder (Rosen-Moked, 2000, s. 170). Bilindiği gibi Klasik Arap Edebiyatı’nda her iki türde de yazılmış kasideler bulunmaktadır. Arap Edebiyatında aşk şiirleri **gazel**, övgü şiirleri **medih** adıyla bilinirler. Klasik Arap Edebiyatında bu iki türün yanında, en önemli örnekleri Abbâsîler döneminin meşhur şairi **Ebû Nüvâs** (ö. ykl. 813) tarafından yazılan, adına Arp. **hamriyye** yahut **hamriyyât** denilen şarap ve sarhoşluk üzerine yazılmış şiirler (İsp. **báquico**) bulunmaktadır (Ayyıldız, 2020: 158). Müvaşşah türünde yazılmış hamriyye şiirler de mevcuttur. Kasidelerde genellikle iki parçalı bir konu sıralaması (ör. gazel + medih) bulunurken müveşşahta bu genellikle üçe (ör. gazel + hamriyye + medih veya gazel + medih + gazel) çıkabilmektedir (Rosen-Moked, 2000: 169). Müveşşahlarda gazel bölümlerinde Arap Edebiyatında adına **nesîb** denilen, sevgilinin fiziksel özelliklerinin tasvir edildiği ve erotik bir havada ilerleyen dizelere rastlanılabilir. Benzer şekilde medih bölümlerinde Arap Edebiyatında adına **hicâ** denilen, Türkçeye hiciv olarak geçmiş olan, övülen kişinin rakiplerinin yerildiği, eleştirildiği bölümlerde bulunabilmektedir. Kimi zaman da şair kendini övmeye koyulur ki buna Arap Edebiyatında **fahr** ya da **fahriyye** adı verilir (Corriente, 1997: 39-40). García Gómez’in kitabından (1975) faydalananarak oluşturduğumuz aşağıdaki tabloda Romanik dilde harce ile sonlanan Arapça müveşşahların konularını ve harcelerinin öznesini işaret etmek istiyoruz.

| Harce no. | Yazar     | Müveşşahın konusu | Kimin adına?                    | Ek bilgiler |
|-----------|-----------|-------------------|---------------------------------|-------------|
| A1        | İbn Ubâde |                   | Ebû Emr (sonlara doğru İbrahim) |             |

|      |                   |                                       |                                                                |                                                                                 |
|------|-------------------|---------------------------------------|----------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------|
| A2   | El-A'mâ el-Tutili | Aşk şiiri                             |                                                                |                                                                                 |
| A3   | Anonim            | Aşk şiiri                             |                                                                | Harcəsi bir kadının ağzından                                                    |
| A4   | Anonim            | Övgü şiiri                            | Muhammed adında bir vezir.                                     | Harcəsi bir kadının ağzından                                                    |
| A5   | El-A'mâ el-Tutili |                                       | Ahmed adında bir genç                                          |                                                                                 |
| A6   | İbn Arfa' Ra'so   | Şarap ve müzik üzerine.               |                                                                | Harcəsi bir kadın biçiminde “savaş” kavramının ağzından.                        |
| A7a  | İbnü'l Muallim    | Aşk (1., 2. kıta), övgü (3., 4. kıta) | Ebü Emr adında bir kişi.                                       | Harcəsi “şan ve şeref” kavramının ağzından.                                     |
| A7b  | Anonim            | Aşk şiiri                             |                                                                | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A8   | El-A'mâ el-Tutili | Aşk şiiri.                            |                                                                | İkinci beytte Kabe'den söz ediyor. Harcesi bir kadının ağzından.                |
| A9   | Anonim            | Şarap şiiri                           |                                                                | Harcəsi bir ceylanın ağzından.                                                  |
| A10  | Anonim            | Aşk şiiri.                            |                                                                | Birinci beytte Kabe'den söz ediyor Harcesi bir kadının ağzından.                |
| A11  | Anonim            |                                       |                                                                | Harcəsi bir kadının ağzından ancak şiirin geri kalanıyla konu bakımından kopuk. |
| A12  | İbn Bakî          | Aşk şiiri                             |                                                                | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A13  | Kümeýt el-Garbî   | Aşk şiiri.                            | Zaragoza Emiri Müsta'in                                        | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A14  | Anonim            | Aşk şiiri.                            | Ahmed adında bir kişi.                                         | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A15  | Anonim            | Aşk şiiri.                            |                                                                | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A16  | Anonim            | Aşk şiiri.                            | Faray adında bir genç                                          | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A17  | Lâridi            | Erotizm, aşk ve övgü şiiri.           | İbn Ubeyde (şiirin künyesine göre Ebü'l-Kâsım adında bir kişi) | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A18  | Anonim            | Aşk şiiri                             | Hind adında bir kişi                                           | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A19  | El-A'mâ el-Tutili | Erotizm, aşk ve övgü şiiri.           | Ebü'l Haccac                                                   | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A20  | İbn Ubâde         | Aşk şiiri.                            |                                                                | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A21a | Anonim            | Aşk şiiri.                            |                                                                | Harcəsi bir kadının ağzından.                                                   |
| A21b | İbn Liyûn         | Aşk şiiri.                            |                                                                | Harcəsi bir kadının ağzından. XIV. yüzyılda yazılmış. Dilde                     |

|      |                     |                                  |                                             |                                                                  |
|------|---------------------|----------------------------------|---------------------------------------------|------------------------------------------------------------------|
|      |                     |                                  |                                             | arkaizm var.                                                     |
| A22a | İbn Bakî            | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A22b | İbn Ruhaym          | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A23  | Anonim              | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A24  | Anonim              | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A25  | El-A'mâ el-Tutili   | Erotizm ve övgü şiiri.           | Ebü Hafs el-Hauzani                         | Harcəsi bir kadının ağzından “yazın gelişi” sebediyle.           |
| A26  | Mu'temid ibn Abbâd  | Erotizm şiiri.                   |                                             | Harcəsi erkek olan şairin ağzından.                              |
| A27  | İbn Bakî            | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi erkek olan şairin ağzından.                              |
| A28a | İbn Bakî            | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi erkek olan şairin ağzından.                              |
| A28b | El-Cezzâr           | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi erkek olan şairin ağzından.                              |
| A29  | İbnü'l-Labbâna      | Övgü şiiri.                      | Toledo Emiri Me'mun                         | Harcəsi bir kadının ağzından ancak şiirin geri kalanından kopuk. |
| A30a | İbn Arfa' Ra'so     | Övgü şiiri.                      | Ebü'l-Hasan (Toledo Emiri Me'mun'un veziri) | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A30b | İbn Melik Sarakustî | Erotizm ile başlayan övgü şiiri. | İbn Ubeyd (şiirin künyesinde Ebü Ca'fer)    | Harcəsi birkaç kadının ağzından.                                 |
| A31  | İbn Arfa' Ra'so     | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi birkaç kadının ağzından.                                 |
| A32  | Kümeit el-Garbî     | Aşk şiiri.                       | Zaragoza Emiri Müsta'in                     | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A33  | Kümeit el-Garbî     | Aşk şiiri.                       | Zaragoza Emiri Müsta'in                     | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A34  | El-Manişî           | Erotizm ile başlayan övgü şiiri. | İbn Abdullah adında bir vezir               | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A35  | İbnü's-Sayrafî      | Erotizm ile başlayan övgü şiiri. | Abdül Mun'im (Mervani aşiretinden)          | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A36  | El-Habbâz el-Mursî  | Aşk şiiri.                       | İsa adında bir genç                         | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |
| A37  | İbn Lebbûn          | Aşk şiiri.                       |                                             | Harcəsi bir kadının ağzından.                                    |

|     |            |                                        |                                           |                                |
|-----|------------|----------------------------------------|-------------------------------------------|--------------------------------|
| A38 | İbn Ruhaym | Aqra. Erotizm ile başlayan övgü şiiri. | Ebü'l Esbeg ibn AbdülAziz adında bir kişi | Harcresi bir kadının ağzından. |
| A39 | İbn Kuzmân | Matla var. Aşk şiiri.                  |                                           | Harcresi bir kadının ağzından. |

Tablo 2.3.: Müveşşahların konuları ve harcelerin özneleri.

Romanik Dilde harcelerle sonlanan müveşşahlara baktığımızda bunların konu bakımından iki ana grupta toplanmaları mümkündür. Bunlardan ilki Romanik Dilde harce külliyyatının büyük bölümünü oluşturur ve aşk konuludur. Aşk konulu harcelerde öne çıkan özne, bir genç kızdır. Bu tarz harcelerdeki konu ise, harcenin öznesi olan genç kızın, /**MEW alḥabīb**/ (Aşkım - A8, A21, H14), /**MEW ḥabībE**/ (Aşkım – H2), /**alḥabīb**/ (Sevgili – H4, H9), /**áy ḥabībE**/ (Ah aşkım! - A14), /**ya ḥabībī**/ (Ey sevgilim! - A23, A25, A36) /**ya QORAČÓNi**/ (Ey kalbim! - A29), /**MEW QORAČÓN**/ (Kalbim - H9), /**AMADORE**/ (Sevgili / seven kişi - A34), /**amiri**/ (Prensım - A4) diye seslendiği sevgilisinin /**FÓYŠE EB+E(D) NON TORNÁDE**/ (Gitti ve geri dönmedi. - A21) dizelerinde işaret edilen yokluğu ve /**YA NON PÓDO LEBÁRE**/ (Artık dayanamıyorum. - A6) dizesinde sergilenen yokluğun katlanılamaz boyutu ve sevgiliye kavuşmaya duyulan özlemdir. Yalnız kalan genç kız, /**ya rabbi**/ (Ey Rabbim! – H6, H9) diye seslendiği Tanrı'dan, /**ya MÁMMA**/ (Ey anne! - A21, A30, A31, A32, A35, A38, H14)” veya /**ya MÁTRE**/ (Ey anne! - A19) diye seslendiği annesinden ve /**ÉY YERMANÉLLAŠ**/ (Ey kız kardeşçikler – H4) diye seslendiği arkadaşlarından, sevgilisinin yokluğuna dayanabilmek için fikir danışır ve onlara /**KÉ FARÉYO**/ (Ne yapacağım? - A6, A21, A27, A32, A40, H14, H15) diye sorarak yardım bekler. Bazen de genç kız çareyi, /**ŠI YÉŠ DIBÍNA**/ (Eğer falcıysan – H2), /**ya saḥḥára**/ (Ey cadı! - A7) diye seslendiği büyücülere, falcılara danışmakta bulur. Genç kızın çektiği /**TAN MÁL ME DÓLED**/ (Canım çok yanıyor. - H9), /**TÁNTA LÉBO**/ (Çok çektim. – A31), /**KÓM KÁNDED MEW QORAČÓN**/ (Kalbim nasıl yanıyor! – H5) dizelerinde sergilenen acı ve yürek yangını öylesine güçlüdür ki genç kız, /**ENFÉRMO YED**/ (O hastadır. - H9), /**MÁYŠ ENFERMÁD**/ (Daha da hasta oldu. - H10), /**ENFERMÉRON WÉLYOŠ jidoŠ**/ (Sağlıklı gözlerim hastalandı. - H18) dizelerinde ifade edildiği gibi hastalanır, /**TÍRÉY ... DORMÍRE**/ (Uykumu yitirdim

... - A15), /**NON DORMIRÉYO**/ (Uyuyamam. - A17) dizelerinde örneklendiği gibi uykusuz kalır ve hatta /**KE MÁLE MATÁR D+ ÁLMAŚ**/ (Bir cana kıymak ne kötüdür! - A26), /**illa ŚI MORRÉY**/ (Böyle giderse ölürüm. – A30), /**ŚIN alḥabīb NON BIBRÉYO**/ (Sevgilim olmadan yaşayamam. – H4), /**KÓM BIBRÉYO**/ (Nasıl yaşarım! – H6, H15) dizelerinde sergilendiği gibi ruhen veya cismen ölümüne sebep olabilir. Diğer taraftan, yaşadığı aşk acısı genç kıza, /**BÉL(LO) FOGÓRE**/ (Tatlı acı - A7), /**min MÓRTE LETARÉY**/ (Seve seve ölürüm. – A27) dizelerinde görüldüğü gibi zevk de vermektedir. Aşkını beklemekten yorulan genç kız, /**VIRÉM+ A(D)TÍB, GARRÉ(D)ME ÓB liqáRTE**/ (geleyim sana, söyle bana seni nerede bulayım, A1) dizelerinde görüldüğü gibi sevgilisine gitmeye de hazırdır. Yahut ondan /**amánE amánE**/ (merhamet et! Merhamet et!, A5), /**amánE ya ḥabíbi**/ (Merhamet et, ey sevgili!, A25) ifadeleriyle merhamet diler. Bazen de genç kızın tüm kavuşma ümidi ortadan kalkar ve sevgilisinin bir başkasına gönlünü kaptırdığının bilinci ve kıskançlık ile genç kız /**GÁRREME D+ON BENÉS YA LO ŚÉ KE ÓTRI AMÉS**/ (söyle bana nereden geliyorsun, artık biliyorum başkasını seviyorsun, H17) gibi ifadelerle sevgiliye sitem eder.

Peki kimdir bu sevgili? Harcelerdeki sevgili kimi zaman /**MEW sídi**/ (Efendim - A1, A20, A39, H1, H11), /**MEW sidÉLLO**/ (Efendiciğim – H3) hürmet gösterilesi bir beyefendi; kimi zaman /**FILYÓLO ALYÉNO**/ (yabancı gariban çocuk, A18, A28, H7), /**EŚT+ alghulám**/ (Bu çocuk – A38), /**BÉN FÍLYO**/ (İyi çocuk – H1) ifadelerinde gördüğümüz gibi yaşadığı yere yabancı, çocuk yaşta bir genç; kimi zaman /**ya raqí**/ (Çapkın - A10, H19), /**alḥarakí**/ (Baş belası - A10), /**ḥallÉLLO**/ (Gönül hırsızı - A13), /**EŚTE alkhalláq**/ (Bu hırsız güvercin – H6) gibi sıfatlarla anılan utanmaz bir çapkındır. Sevgilinin tasviri birçok harcede kendine yer bulur. /**KOMO RÁYO DE ŚÓL**/ (Güneş ışığı gibi – H3), / **BOKÉLLA ḥamrÉLLA**/ (Kırmızı ağzıcık - A14), /**BOKÉLLA DE ḥább+ almulúk**/ (Çilek ağzılı - A11), /**DÓLČE KOM+ ashshúhdE**/ (Bal gibi tatlı - A34) /**BOKÉLLA ḥúlwa mithl+ ásh**/ (Ne kadar tatlı bir ağzıcık - A24) gibi fiziksel özellikleri tasvir edilen sevgili bazen /**assamrÉLLO**/ (Esmercik - A13) ifadelerinde görüldüğü gibi esmer; genellikle de /**ALBÓ**/ (sarışın, A4), /**ŚO+ ljumméLLA shaqrÉLLA**/ (onun güzel

sarı saçları, A14), /ÉLLE QÓLLO ÁLBO/ (beyaz gerdanı, A14) ifadelerinde görüldüğü gibi sarışıdır.

Şiir konusunun geçtiği ortam genellikle şehirlerdir ve /ishbilya/ (Sevilla – H13), /wád alhajára/ (Guadalajara, H3) gibi şehirler harcelerin dekorunu oluşturur. Çarşıda pazarda /tájir/ (Tüccar – H13) gibi çeşitli mesleklerden insanlar harcelerde sahne alırlar Şehirlerde kalabalıklarca kutlanan /BÉNED LA PÁSKA/ (Paskalya zamanı geldi., A12, H5), /DÍYA D+ al'anşara haqqa/ (gün dönümü bayramı, A22) gibi bayramlar ve eğlenceler de harcelerde kendine yer bulur. Sevgililerin /DE NÓKhte/ (geceleyin, A1), /ŠTA NÓKhte/ (bu gece, A4) ifadelerinde görüldüğü gibi gece veya genellikle /ARRÉYO DE MANYÁNA/ (sabahın ışıkları, A17, A19), /ÁLBA DÍYA/ (pırıl pırıl bir sabah, A22) ifadelerindeki gibi gün doğumu saatlerinde buluştukları yerler de şehrin mahallelerindeki evleridir. Bunu / MEW alhabīb EŠT+ AD YÁNA/ (Sevgilim kapıda! – H14) dizesinde genç kızın sevgilisi kapıya dayanınca yaşadığı endişede yahut /wúč YA TENRÁD K+ indhar khaleŠ KÉRED/ (akrabalarımı uyandırmak mı istiyorsun! - A3) dizesinde sahnelendiği gibi akrabalarının veya komşularının yakınlarda olmasından anlamak mümkündür. Bu durumda genç kız sevgilisini /YA VÉT+EN+ E(D) VÉT+EN/ (Git! Git buradan! - A3) dizelerinde olduğu gibi kovalamak durumundadır Harcelerde kendisinden /arraqíbE/ (gözcü, A5, A28) diye söz edilen gözcüler her zaman genç kızı takiptedirler ve bu nedenle buluşmak için gözcülerin yokluğu kollanmalıdır. Buluşma bazen çok ateşli geçebilir. /NON ME MÓRDAŠ/ (Isırma beni! - A23), /AQÚTAŠ KOM+ allÁNČAŠ/ [Mızrak izleri kadar derin (ısırık izleri) – A26] ifadelerinde görüldüğü gibi müstehcen sahnelere yol açabilir.

İkinci grupta övgü şiirleri gelir. Bunlar sayıca daha azdır. Şair, elde edebileceği kolaylıklar peşinde bir yöneticiyi ya da yakınlığı nedeniyle bir arkadaşını övebilir. Bu tarz şiirlerde mu'arada ihtimali daha fazladır, zira vişşâh mevcut söz kalıplarını yalnızca özel isimleri değiştirerek kullanabilir. Romanik dilde harcelerde geçen /abráhim/ (İbrahim, A1), /abulqásim/ (Ebü'l Kâsım, A17), /abulhajjāj/ (Ebü'l Haccâc, A19), /abn+ alhájib/ (İbnü'l Hâcib – A30), /badrÉLLO/ (Bedircik – A39), /abn+ addayénE/ (İbnü'l Dayyan – H1), /isháq/ (İshak – H2), /aban muhájir/ (İbn Muacir – H13) gibi isimler buna örnektir. İbranice müveşşahlarda yer alan

harcelerden H2 numaralı olanı bir dostun ölümünün ardından duyulan üzüntü dile getirmektedir.

Harcelerin birçoğunda tekrar eden kavramlara rastlanır. Örneğin harcelerde âşık olan kadının sevdiğine neredeyse daima **habib** diye Arapça bir ifade ile seslendiği görülür. Menéndez Pidal, habib kelimesinin Arapça oluşuna dikkat çekerek bu kelimenin ya Arap olan ya da Arap kültürünü iyice benimsemiş bir kişi tarafından tercih edilebileceğini iddia ediyor (Menéndez Pidal, 1951: 227). Bu tanıma uyabilecek olan toplum Müsta’rib aileleridir. Onların Araplaşmış olmalarının bir neticesi olarak bu tarz kelimeleri içselleştirdikleri düşünülebilir. Aynı şekilde genç kız, **mamma** diye seslenerek annesinden yardım ve nasihat beklemektedir. Mamma kelimesinin hangi dilden geldiği tam olarak ortaya konmamış olmakla beraber çoğunlukla Batı kökenli olduğu varsayılır. Bu da Hristiyan asıllı olduğu düşünülen şiir öznesi genç kızın annesi ile ana dilinde iletişim kurduğuna işaret edebilir. Harcelerde anne, aşka engel olmaz, aksine âşık olan kızına sırdaş, yoldaş gibi davranır. Annenin böyle davranması, kızına sırdaş olması genç kızın aşkını daha özgürce ifade etmesini kolaylaştırmaktadır. Aşk acısı çeken bir genç kız diğer genç kızlara “**yermanellas**” (kız kardeşçiklerim) şeklinde seslenerek onlardan nasihat ister. Anne gibi birer kız kardeş durumunda olan arkadaşlar da aşk acısı çeken genç kızın sırdaşı durumundadırlar. Genellikle çoğul durumda kullanılan bu kelimeyi doğrudan kız kardeş olarak da mümkündür, ancak örneğin bir çeşme başında testilerini dolduran birbirlerine yakın yaştaki genç kızlardan oluşan bir arkadaş grubu olarak düşünmek daha şiirseldir. Harcelerde /**sídi**/ şeklinde karşımıza çıkan kelime Arapça seyyid (efendi) kelimesidir. Seyyid diye ifade edilen kişi yaşadığı toplumda saygı gören yahut önemli bir konumda olan bir kişi olabileceği gibi, bir kölenin efendisi de olabilir. Ayrıca eğer harcenin bir cariye ağızından çıktığı varsayımı ile konuya yaklaşırsak efendi-cariye ilişkisi daha anlamlı olabilir. Aynı şekilde seven ile sevilen arasındaki bağın ne denli güçlü olduğunu ifade etmek üzere mecazi bir anlamda da efendi sözcüğü kullanılmış olabilir. Eldeki örnekler her iki durumun da mümkün olabileceğine işaret eder.

Kimi harcelerde şiirin öznesi olan genç kız, sevgilisinden söz ederken ondan “baş belası” gibi kötü sıfatlar kullanarak da söz edebilmektedir. Aşk gözler önünde

yaşamanın güçlüğü ve sevgilinin arzulu yaklaşımı bir araya geldiğinde genç kızın ailesi, arkadaşları, komşuları gibi yakın çevresi tarafından eleştirilebileceği korkusu ile sevgilisinden bu şekilde rahatsızlık belirten sözcükler ile bahsediyor olması anlaşılabilir bir durumdur. Yine zaman zaman sevgilinin “çapkınlığı” ve kolayca sevgili değiştirebiliyor oluşu da genç kızın yakındığı durumlar arasındadır. Sevgilisinin “gönül fetihlerinden biri” olarak kalmaktan rahatsız olan genç kız kelime seçimleri ile bu rahatsızlığını dile getirir. Kimi harcelerde sevgililerin buluşma anının yarattığı cinsel arzular, kelimelere yansır. Şiirde müstehcenlik içeren bu vurgular daha önce sözünü ettiğimiz hezl kavramı ile ilişkili olsa gerektir. Okuyucusunun / dinleyicisinin ilgisini canlı tutmak isteyen şair, bu tarz müstehcen sahneler yer vererek ilgiyi sönmeden canlı tutmayı başaramıştır. Bir diğer yandan harceye gerçeklik katan bu gibi sahneler o dönemki aşk anlayışının yalın temsilcileridir.

Sevgililerin buluşma vakitleri, gözcülerin de daha fazla dayanamayıp uykuya daldıkları gece vaktidir. Şafağa dek süren bu buluşmalar, bir gürültü ile komşuların, aile üyelerinin uyanabilecekleri korkusu nedeniyle daima telaşlıdır. Sessizlik korunmalı, büyük hareketlerden kaçınılmalıdır. Yoksa buluşmanın mutluluğu bir anda yerini yakalanmanın getirdiği suçluluk duygusuna bırakabilir. Bu nedenle genç kız kendi ve ailesinin namusu söz konusu olduğundan sevgilisi ile görüşmemeyi dahi tercih edebilir. Görülüyor ki harcelerde tasvir edilen toplum çift kutupludur. Bir yanda müstehcen sahneler yer vermekten çekinmeyen sevgililer yer alırken, diğer yanda namus kavramı ile kendisinin ve ailesinin ismine leke sürmekten çekinen geç kızlar yer alır.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### HARCE ÇALIŞMALARI

#### 3.1. GİRİŞ

Romanik Dilde harceler oldukça tartışmalı bir araştırma alanıdır. Tartışmalı olmasının iki temel gerekçesi vardır. Bu gerekçelerden ilki eldeki harce buluntularını deşifre etmenin güçlükleri, ikincisi ise harcelerin konuları ve müveşşahların biçim özellikleri nedeniyle Avrupa Lirik Şiir örnekleri ile ilişkisidir. Bu gerekçelerle Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin keşfedildiği 1948 yılından bugüne tartışmalar aralıklarla ateşlenip sakinleşmektedir. Keşfedilen harcelerin bir bölümünün Romanik Dilde ifadeler içerdiği uzmanlarca kabul edilmişken geri kalan bölümünün Romanik Dilde olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle bir ayırım yapmak zorunludur. Özellikle 1940'lı yılların sonu 1950'li yılların başında keşfedilmiş toplamda yaklaşık elli adet harce, konunun uzmanlarının çoğu tarafından kabul görmüş, bu harcelerin konuları, Doğu ve Batı Edebiyatlarındaki yeri, Romanik dillerin dilbilimi açısından önemi hakkında çalışmalar yapılmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde biz de öncelikle bu harcelerin nasıl keşfedildiğinden ve okunduğundan, daha sonra da Romanik dilde harceler alanındaki başlıca araştırmacılardan, yayınlardan, konferanslardan, tartışmalardan söz edeceğiz. Son olarak harceleri, Arap ve İspanyol Edebiyatı açısından değerlendireceğiz.

#### 3.2. HARCELERİN KEŞFEDİLMESİ VE OKUNMASI

##### 3.2.1. Romanik Dilde ifadeler içeren Harcelerin Keşfi

İspanyol Dili ve Edebiyatı açısından XX. yüzyılın en heyecan verici keşiflerinden biri Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin keşfidir ve günümüzde bile bu heyecan devam etmektedir (Corriente, 2009: 109). Bu keşfin önemini kamuoyunun dikkatine ilk sunanlardan olan ünlü İspanyol şair ve filolog Dámaso Alonso (1898-1990), 1950 yılında ABC Madrid gazetesinde yayınlanan yazısında “Stern’in adının İspanyol Edebiyatı Tarihi’nde altın harflerle yerini aldığını” ifade eder (Alonso, 1950: 3). Ünlü İspanyol Romanik diller uzmanı Ramón Menéndez

Pidal ise bu keşfi bir “şafak vakti”ne (İsp. **alba**) benzeterek “filoloji ve dilbilimi alanında yeni bir gün doğuyor” şeklinde müjdeler (Menéndez Pidal, 1951: 199). Menéndez Pidal “şafak vakti” anlamındaki kelimeyi özellikle tercih ettiğini düşünüyoruz zira tüm Batı Avrupa’da lirik şiirin en eski örneklerinde “şafak vakti buluşan sevgililer” önemli bir konudur ve bu nedenle “şafak şiirleri” diye adlandırılabilir bir alt tür bulunmaktadır.

Romanik Dilde harcelerin keşfi uzun süren bir serüvenin sonunda gerçekleşmiştir. Bu öylesine uzun bir serüvendir ki harcelerin yer aldığı müveşşahların yazılmaya devam ettiği bir dönemde (IX. ve XIII. yy. arası) yazılmış eserlerde harcelere dair ilk bilgilerin verilmesi ile başlar XX. yüzyılın ortalarında sonuca ulaşır. Harcelere dair ilk kaynaklar arasında başta anmamız gereken isimler arasında yaşadığı dönemde büyük bir edebiyat eleştirmeni sayılan **İbn Bessâm** gelir. İbn Bessâm, kısaca **ez-Zahîre** adıyla bilinen, günümüze ulaşabilen tek eserinde harcelerden “merkez” adıyla söz eder ve merkez’in “halk dili ya da Romanik dilde ifadeler” ile oluşturulduğunu ifade eder (García Gómez, 1952: 58). İbn Bessâm’ın ardından saymamız gereken ikinci en eski kaynak ise Kahire doğumlu ve Endülüs’te hiç bulunmadığı halde Endülüslü şairleri ve eserlerini yakından tanıyan **İbn Senâülmülk** (ö. 1212) adındaki şair ve ediptir. İbn Senâülmülk, müveşşah üzerine kısa adıyla **Dârü’t-tırâz** isimli bir eser kaleme almıştır. Bu eseri ile İbn Senâülmülk, müveşşah türünü Doğu’da tanıtmayı amaçlamıştır (Yüksel, 1999: 315). İbn Bessâm gibi İbn Senâülmülk de harcenin “halk dili ile” yazıldığını belirtir (García Gómez, 1952: 58). İki yazarın da “halk dili” ifadesi ile kastettikleri Romanik dilde harcelerin yazıldığı topraklarda yaşayan halkın konuştuğu dildir. Daha önce “1.7.2.2. Araplar, Berberîler ve Arapça” başlıklı bölümde açıklamaya çalıştığımız üzere Endülüs toplumunu oluşturanlar Halk Arapçası’nı ve Halk Latincesi’nden hızla Romanik Dile dönüşmekte olan dili konuşmaktaydılar. Tarihi kaynaklar bize, Endülüs toplumunun büyük bölümünün her iki dili de bildiğini düşündürmektedir. İsmi verdiğimiz bu iki yazarın şahitlikleri, harcelerin dili ve önemi hakkında ilk bilgileri bize verir. Bu iki ismin dışında müveşşah ve harceler hakkında bilgilere İbn Haldûn’un (ö. 1406) meşhur **Muḳaddime** isimli eserinde rastlanır. Ancak İbn Haldûn’un hem daha geç

bir dönemde yaşamış olması hem de kendinden önce söylenilenleri aynen aktarması nedeniyle yazdıklarına özel bir önem atfedilmediğini görüyoruz.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Endülüslü şairlerin şiir seçkileri birer birer yayınlanmaya başlamıştı. Endülüslü Yahudi bir şair olan Yehuda Halevi'nin Divan'ının bir bölümü 1851 yılında Alman Oryantalist Abraham Geiger tarafından **Divan des Castiliens Abu-l-Hassan Juda ha-Levi** (Breslau, 1851) adıyla yayınlanmıştı. Bu baskıdan faydalanan İspanyol filolog Marcelino Menéndez Pelayo (1856-1912) 1894 yılına tarihlenen “**De las influencias semíticas en la literatura española**” (“İspanyol Edebiyatında Sami Edebiyatlarının etkisi”) isimli makalesinde “adı bilinen ilk İspanyol şairinin Yehuda Halevi olduğunu” iddia etti ve Yehuda Halevi'nin müveşşahlarından Romanik Dilde ifadeler yer almasına şaşırmadığını belirtti (Menéndez y Pelayo, 1942: 208). Menéndez Pelayo aynı makalede bir adet Romanik Dilde olduğunu düşündüğü harceyi<sup>1</sup> çözümlemeye çalıştı. Ancak üzerinde çalıştığı Divan baskısının eksiklikleri nedeniyle zorlandı. Ona göre el yazmasının aslı üzerinde çalışmak daha iyi bir sonuç getirebilirdi. Ayrıca Menéndez Pelayo, Yehuda Halevi'nin Divan'ının tamamının yayınlanması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre, Yehuda Halevi'nin Divan'ının tamamı ve Oxford Bodleian Kütüphanesi'nde korunan Moşe ben Ezra'nın şiirlerinin bulunduğu el yazmaları yayınlanırsa bu tarz Romanik Dilde ifadelere daha fazla rastlanılabilirdi (Menéndez y Pelayo, 1942: 208). Menéndez Pelayo'nun açtığı yoldan İbranice ve Arapça uzmanı İspanyol araştırmacı Josep María Millás Vallicrosa (1897-1970) ilerledi. Yehuda Halevi'nin Divan'ının tamamı 1899-1911 yılları arasında Heinrich Brody (1868-1942) tarafından dört cilt halinde Berlin'de yayınlanmıştı. Moşe ben Ezra'nın dünyevi şiirleri de yine Heinrich Brody tarafından birinci cildi 1935'te Berlin'de, ikinci cildi 1941'de Kudüs'te yayınlanmıştı (Millás Vallicrosa, 1946: 363). Millás Vallicrosa, 1946 yılında **Sefarad** dergisinde yayınlanan “Sobre los más antiguos versos en lengua castellana” (İsp. “Kastilya dilinde en eski dizeler hakkında”) adlı makalesinde Menéndez Pelayo'nun makalesinde yer verdiği harcenin yanında iki yeni harceyi<sup>2</sup> daha inceledi (Millás Vallicrosa, 1946: 368-371). Millás Vallicrosa'nın incelediği iki yeni harce,

---

<sup>1</sup> Çalışmamızda H5 numaralı harce.

<sup>2</sup> Çalışmamızda H3 ve H7 numaralı harceler.

daha önce arkadaşı Orta Çağ Yahudi Tarihi uzmanı Jizchak Fritz Baer (1888-1980) tarafından kendisine işaret edilmişti (Millás Vallicrosa, 1946: 366). Menéndez Pelayo gibi Millás Vallicrosa da başarılı sayılamayacak bir harce okuması gerçekleştirdi. Millás Vallicrosa kesin bir okuma yapamamasını el yazmalarına doğrudan erişememesine ve eldeki baskılardaki muhtemel çevriyazı hatalarına bağlıyordu (Millás Vallicrosa, 1946: 371).

Kudüs Hebrew Üniversitesi'nde Oryantalizm ve Romanik Diller üzerine eğitim almış bir öğrenci olan Samuel Miklos Stern (1920-1969) iyi derecede Arapça ve İbranice bilmesinin yanında Romanik Dillere de hakimdi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1948-1951 yılları arasında doktora çalışmasını yapmak üzere İngiltere'ye gitti. O yıllarda Oxford Üniversitesinde görev yapan ünlü İngiliz Oryantalist Hamilton Alexander Roskeen Gibb (1895-1971) danışmanlığında doktora tezini hazırladı. Stern'in doktora konusu Endülüs müveşşahlarıydı. Doktora tezini hazırladığı dönemde Kudüs Schocken Kütüphanesi ile temasa geçerek Kahire Genizası El Yazmaları üzerinde çalışma olanağı buldu. Kahire Genizası El Yazmaları arasında Moşe ben Ezra, Yehuda Halevi, Abraham ben Ezra gibi Endülüs kökenli Yahudi şairlerin müveşşahları yer almaktaydı (Stern, 1948: 308). Böylece kendinden önce bu konuda çalışan, Menéndez Pelayo, Millás Vallicrosa gibi araştırmacıların sahip olmadığı bir imkana, birincil kaynaklar ile çalışma imkanına sahipti. Stern, Romanik dilde harcelerin varlığına dair kendinden önce yapılmış çalışmalardan haberdardı, Millás Vallicrosa'nın yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmasını (Millás Vallicrosa, 1946) okumuştur (Stern, 1948: 312). Stern, Millás Vallicrosa'nın incelediği üç harce de dahil olmak üzere İbranice müveşşahlarda yer alan yirmi adet Romanik dilde harceyi<sup>3</sup> keşfettiğini duyurmak için makalesini, o yıllarda Emilio García Gómez'in (1905-1995) başkanlığını yaptığı **Al-Andalus** isimli dergiye yolladı ve 1948 yılında "Les vers finaux en espagnol dans les muwaşşahs hispano-hébraïques: Une contribution à l'histoire du muwaşşah et à l'étude du vieux dialecte espagnol Mozarabe" (Fra. "İspanya İbranicesi ile yazılmış müveşşahlarda İspanyolca yazılmış son dizeler: Müveşşah tarihçesine ve eski bir İspanyol lehçesi olan Müsta'ribceye bir katkı") başlıklı makale yayınlandı. Stern'in

---

<sup>3</sup> Çalışmamızda H1-H20 numaralı harceler.

yirmi adet Romanik dilde harceyi keşfetmiş olması büyük bir heyecan yarattı ve onun peşi sıra bir taraftan bu keşfin dil ve edebiyat açısından önemi üzerine diğer taraftan keşfedilen harcelerin daha açık bir şekilde çözümlenmesini amaçlayan makaleler kaleme alındı.

Arap Dili ve Edebiyatı uzmanı İspanyol araştırmacı Emilio García Gómez, Romanik Dilde harcelerin bulunmuş olmasının yarattığı heyecanın farkındaydı. García Gómez, İbranice müveşşahlar ile aynı dönemde yazılmış Arapça müveşşahlarda da Romanik Dilde harceler olabileceğini düşünerek XI.-XII. yüzyıl Endülüs şairleri ve şiirleri üzerinde incelemelere başladı. Stern de Endülüs müveşşahları üzerinde çalışmaya devam ediyordu. García Gómez incelemesi için Stern'e El Escorial Sarayı Kütüphanesi Koleksiyonu'ndan Salahüddin Safedî'ye ait bir müveşşah antolojisi olan **Tevşî'u't-tevşîh** (Arp. **Müveşşah seçkisi**) adlı el yazmasının fotokopisini yolladı. Stern, el yazmasının 42 numaralı foliosunda (yaprağında) El-A'mâ el-Tutuli'ye ait müveşşahta Romanik Dilde bir harce<sup>4</sup> olduğunu keşfetti (Stern, 1949: 214). Makalesini yayınlamak için tekrar **Al-Andalus** dergisini tercih etti. Makalesi “**Un muwaşşaha arabe avec la terminaison espagnole**” (Fra. “İspanyolca bitimli Arapça bir müveşşah”) adıyla 1949 yılında yayınlandı. Böylece Stern İbranice müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde harceleri keşfeden ilk araştırmacı olmasının yanında Arapça müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde harceleri de keşfeden ilk araştırmacı oluyordu.

Kısa süre içerisinde Stern ve **Al-Andalus** dergisi büyük itibar kazanmıştı. Stern'in Arapça bir müveşşahta yer alan Romanik Dilde bir harceyi keşfettiğini duyurmasının ardından, bir Arapça uzmanı olan Fransız Georges-Séraphin Colin (1893-1977) **Al-Andalus** dergisinin başında bulunan yakın dostu García Gómez'e ulaştı, elinde “içinde Romanik dilde harcelerin olduğu Arapça müveşşahların” bulunduğunu söyledi ve bu el yazmalarının kopyalarını “kendi notları ile birlikte” García Gómez'e “incelenmesi ve yayınlanması” için gönderdi (García Gómez, 1950: 158). García Gómez, Colin'in gönderdiği kopyalarda toplamda yirmi dört adet, daha

---

<sup>4</sup> Çalışmamızda A8 numaralı harce.

önce bilinmeyen<sup>5</sup>, Romanik dilde harce<sup>6</sup> ortaya çıkarmıştır. García Gómez, elindeki harceleri yayınlayacağını önce 1950 yılında “Nuevas observaciones sobre las «jarýas» romances en muwaššahas hebreas” (İsp. “İbranice müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde harceler üzerine yeni gözlemler”) adlı bir makale ile duyurmuş (García Gómez, 1950: 158) sonra araya giren çeşitli tartışmalar ve toplantılar<sup>7</sup> sebebiyle üzerine eğilemediği çalışmayı defalarca tekrar tekrar ele almış ve “diğer araştırmacıların sabırsızca beklemeleri” nedeniyle “daha olgunlaşmamış” olduğunu düşündüğü çalışmasını yayınlamak zorunda kalmıştır (García Gómez, 1952: 61). García Gómez çalışmasını olgunlaşmamış bulmasının sebebi olarak müveşşahların tamamını görebileceği “el yazmalarının asıllarını inceleyememiş”, ve sadece “harcelere ve Colin’in müveşşahlar hakkında özetlediği bilgilere sahip olması” olarak belirtiyor (García Gómez, 1952: 62). García Gómez, sözünü ettiğimiz sorunları aşmak, bilgi eksikliklerini tamamlamak için bir başka dostuna başvurdu. Mısırlı araştırmacı Abdülaziz Muhammed el-Ahwâni, García Gómez’e “çok önceleri, daha harceler gündemde değilken, Colin’den geçici süreliğine aldığı” el yazmalarının fotokopilerini sundu ve bu fotokopiler sayesinde on dört harcenin çözümü kolaylaştı. Diğer taraftan García Gómez, elinin altında Stern’in makalesinin (Stern, 1948) ve bu makalenin ardından gelen diğer makalelerin bulunmasından istifade etti (García Gómez, 1952: 62). Stern ve García Gómez’in keşifleri ile yaklaşık elli adet Romanik Dilde harceden oluşan bir külliyat 1950’li yılların başında ortaya çıkmış oluyordu. Bu durum dikkatleri Endülüs Edebiyatı üzerine çekti. Birçok araştırmacı yeni harceler bulmak umuduyla Endülüs müveşşah ve zecellerini taramaya başladılar.

---

<sup>5</sup> Esasında tamamen yeni diyebileceğimiz yirmi adet harce ortaya çıkmıştır çünkü dört adet harce daha önce Stern’in keşfettikleri ile aynıdır (García Gómez, 1952: 65).

<sup>6</sup> Çalışmamızda A1-A24 numaralı harceler.

<sup>7</sup> García Gómez makalesinde 61. Sayfadaki dipnotta bu tartışma ve toplantıların mekanlarını ve zamanlarını sıralıyor: Bordeaux Üniversitesi (Kasım 1950), Paris-Sorbonne Üniversitesi (Aralık 1950), İskenderiye (Kral I. Faruk) Üniversitesi (Ocak 1951), Kahire (Kral I. Fuad) üniversitesi (Mart 1951) ve Roma Üniversitesi (Nisan 1951).

### 3.2.2. İbranice Müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde ifadeler içeren Harcelerin Okunması

İbranice müveşşahlarda Romanik dilde ifadelerin bulunabileceği varsayımını ilk ortaya atan İspanyol filolog Marcelino Menéndez Pelayo olduğunu önceki bölümde ifade etmiştik. Menéndez Pelayo, A. Geiger'in **Divan des Castiliers Abu-l-Hassan Juda ha-Levi** (Breslau, 1851) adlı baskısından yararlanarak Romanik dilde olduğunu düşündüğü dizelerin çevriyazısını yapmaya ve bu dizelerdeki kelimeleri yorumlamaya (okumaya) çalıştı. Elinde el yazmalarının asılları olmadığından başarılı olamadı. Daha sonra, Heinrich Brody'nin hazırladığı Yehuda Halevi'nin ve Moşe ben Ezra'nın Divan'ı baskılarından da faydalanan Josep María Millás Vallicrosa bazı müveşşahlarda İbero-Romanik dilde kelimeler olduğunu keşfetti (Millás Vallicrosa, 1946: 366). Çalışmamızda H3, H7 numaraları ile verdiğimiz harceleri ilk defa okumaya çalışan Millás Vallicrosa oldu. Ancak "Sobre los más antiguos versos en lengua castellana" (1946) (İsp. "Kastilya dilinde yazılmış en eski dizeler üzerine") adlı çalışmasının sonunda Millás Vallicrosa, Brody ve Geiger'in Yehuda Halevi Divanı baskıları arasında farklar olduğunu bu yüzden "emin" bir okumanın ancak el yazmalarının incelenmesi ile yapılabileceğini ifade etti (Millás Vallicrosa, 1946: 371). Menéndez Pelayo ve Millás Vallicrosa'nın okumaya çalıştığı üç harce dahil İbranice müveşşahlarda yer alan yirmi adet Romanik Dilde harceyi el yazmaları üzerinde keşfedip ve okumaya çalışan Samuel Miklos Stern oldu. Stern, **Al-Andalus** dergisinde yayınlanan "Les vers finaux en espagnol dans les muwaşşahs hispano-hébraïques: Une contribution à l'histoire du muwaşşah et à l'étude du vieux dialecte espagnol Mozarabe" (Fra. "İspanya İbranicesi ile yazılmış müveşşahlarda İspanyolca yazılmış son dizeler: Müveşşah tarihçesine ve eski bir ispanyol lehçesi olan Müsta'ribceye bir katkı") isimli çalışmasında yirmi harceyi<sup>8</sup> İbrani alfabesi, harf çevirisi (transliterasyon) ve çevriyazı (transkripsiyon) yazımları ile paylaştı. Harcelerin bulunduğu el yazmaları, harcelerin kimler tarafından yazıldığı, harcelerin içinde bulundukları müveşşahların vezni ve kafiye düzeni hakkında bilgiler verdi. Harcelerin, (eğer mevcutsa) farklı el yazmalarındaki durumlarını karşılaştırdı. Harcelerin çevriyazılarını yaparken bir kelimenin çevriyazısından emin değilse

<sup>8</sup> Çalışmamızda H1-H20 arasındaki harceler.

kelimenin yanına soru işareti (?) koydu. Eğer bir kelimenin veya bütün bir dizenin çevriyazısını yapmayı başaramadıysa üç nokta işareti (...) koyarak kelimeyi veya kimi zaman bütün bir dizeyi boş bıraktı. Yorumlamalarında çevriyazı yapamama nedenlerini açıkladı ve olabilecek çevriyazı ihtimallerini de ekledi (Stern, 1948: 299-343). Stern'in bu tutumu birçok araştırmacı tarafından akılcı, dürüst ve bilimsel bulunmuş, takdir görmüştür.

Stern'den sonra, 1949 yılında **Sefarad** dergisinde “Versos Españoles en las Muwaššahas Hispano-hebreas” (İsp. “İber İbranicesi müveşşahlarda İspanyolca dizeler”) başlıklı makalesi ile İbranice uzmanı İspanyol tarihçi Francisco Cantera (1901-1978), Stern'in keşfettiği yirmi adet harceyi yeniden yorumlamaya çalıştı ve bu harceler ile ilgili bilgileri gözden geçirdi. Stern'in bıraktığı çevriyazı boşluklarını da doldurmayı denedi. Yaptığı çevriyazı tercihlerini detaylı yorumlamalar ile destekledi. Cantera'nın da çevriyazısını yapamadığı ya da yaptığı çevriyazıdan emin olamadığı kelimeler vardır. Cantera da bir kelimenin çevriyazısını yapamadıysa üç nokta işareti (...) koyarak kelimeyi boş bıraktı, çevriyazıdan emin değilse kelimenin yanına soru işareti (?) koydu (Cantera, 1949: 197-234). Cantera'nın çalışması ile Stern'in okumalarının iyileştirildiği söylenebilir (Solá-Solé, 1990: 9). Dámaso Alonso 1949 yılında yayınladığı “Cancioncillas “de amigo” mozárabes (Primavera temprana de la lírica europea)” [İsp. “Müsta'rib dilinde “arkadaş” şarkıcıları (Avrupa Lirik şiirinin erken baharı)"] adlı çalışmasında Stern'in keşfettiği yirmi harceyi ve harcelere dair Menéndez Pelayo, Millás Vallicrosa, Stern ve Cantera'nın verdiği bilgileri gözden geçirdi. Kendinden önceki okumalarda boş bırakılan yerleri Alonso da doldurmaya çalıştı. Stern ve Cantera'nın karşılaştığı okuma zorluklarına olası çözümler sundu. Çalışmasının büyük bölümünü harcelerin, İspanyol geleneksel halk şiirinden örnekler ile karşılaştırılmasına ve edebi değerinin anlaşılmasına ayırdı.

Emilio García Gómez, Cantera'nın okumalarını üzerlerinde çok küçük değişiklikler yaparak “Más sobre las «jarýas» romances en «muwaššahas» hebreas” (1949) (“İbranice müveşşahlarda yer alan Romanik dilde harceler üzerine ek bilgiler”) adlı makalesinde okumalarını tekrar sundu (García Gómez, 1949: 409-417). Yine García Gómez, Dámaso Alonso'nun 1949 yılında yayınlanan makalesinin (Cancioncillas “de amigo...”) etkisiyle olsa gerek 1950 yılında “Nuevas

observaciones sobre las «jarŷas» romances en muwaššahas hebreas” (İsp. “İbranice müveşşahlarda yer alan Romanik dilde harceler üzerine yeni gözlemler”) adında bir çalışma kaleme aldı ve harce okumalarında yaşanan sıkıntıların çözümlerine dair detaylı açıklamalar ve yeni okumalar yaptı (García Gómez, 1950: 157-177). Aynı yıl (1950) İspanyol filolog ve dilbilimci Emilio Alarcos Llorach (1922-1998) Oviedo Üniversitesinin bir yayını olan **Revista de Letras** adlı dergide yayınlanan “Sobre las «jarŷas» mozárabes” (İsp. “Müsta’ribce harceler üzerine”) adında kısa bir makale ile harceler üzerine kendinden önceki, yukarıda isimlerini sıraladığımız makaleleri tanıttı ve çalışmamızda H2, H3, H4, H10, H13 şeklinde numaralandırdığımız harceler için kendi okumalarını sundu (Alarcos Llorach, 1950: 297-299). Ramón Menéndez Pidal, 1951 yılında harceler üzerine “Cantos románicos andalusíes continuadores de una lírica latina vulgar” (İsp. “Halk Latincesinde lirik şiirin devamı olarak Endülüs Romanik türküleri”) uzun bir inceleme yazısı yayınladı. Müveşşah ve zecel türü hakkında bilgiler verdi. Harce yazarları ile ilgili bilgileri gözden geçirdi (Menéndez Pidal, 1951: 187-270). Yazısında, özellikle harceler ile **cantigas d’amigo** ve **villancico** gibi İber Yarımadası’nda daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış şiir türleri arasında bağlantılar kurdu, kurduğu bağlantıları çeşitli örnekler ile destekledi. Ayrıca okumaları sıkıntılı bazı harceleri dilbilimsel açıdan değerlendirip kendi çözümlerini sundu.

Stern, 1953 yılında **Les chansons mozarabes: Les vers finaux (kharjas) en espagnol dans les muwashshahs arabes et hébreux** [Fra. Müsta’rib şarkıları: Arapça ve İbranice müveşşahlarda İspanyolca son dizeler (harceler)] adında bir kitap yayınladı. Bu kitabında kendi keşfettiği yirmi harceyi kendisinden sonra yapılan çalışmaların ışığında yeniden gözden geçirdi (Armistead, 1987: 9). Onu, 1960 yılında Romanik dil uzmanı Alman araştırmacı Klaus Heger (1927-1993), **Die bisher veröffentlichten Hargas und ihre Deutungen** (Alm. Günümüze kadar yayınlanan harceler ve yorumlamaları) adlı kitabıyla takip etti. Heger’in kitabında Arapça ve İbranice müveşşahlarda bulunmuş toplam elli üç adet harce yer alıyordu. Elli üç harcenin arasında 41 numaralı olanı ve 53 numaralı olanı İbranice müveşşahlarda bulunmuş iki yeni harceydi. Heger’in 53 numaralı harceyi ilk olarak İspanyol Orta Çağ Edebiyatı uzmanı İsrailli araştırmacı Hayyim Schirmann (1904-

1981) tarafından bulunmuş ve 1956 yılında **Homenaje a Millás Vallicrosa** adlı çalışmanın 2. cildinde 347-353 sayfalarda yer alan “Un nouveau poeme bébreu avec vers finaux en espagnol et en arabe” (Fra. “İspanyolca ve Arapça yazılmış son dizeleri olan İbranice yeni bir şiir”) adlı bölümde yayınlanmıştı (García Gómez, 1961: 461). Böylece İbranice müveşşahlarda yer alan Romanik dilde harcelerin sayısı yirmi ikiye çıkıyordu

García Gómez ilk baskısı 1965 yılında yapılan **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (İsp. **Kendi anlam dünyası içinde Arapça dizide yer alan Romanik Dilde harceler**) adlı kitabında Arapça müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde harcelerin yanında o tarihe kadar bulunmuş İbranice müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde yirmi iki harceyi de inceledi (García Gómez, 1975: 424). Schirmann 1965 yılında yayınladığı **Širīm ḥadašīm min ha-Gēnizah** (İbr. **Geniza’dan İbranice yeni şiirler**) adlı kitabında İbranice müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde harcelere üç yeni harce ekledi ve toplam sayı yirmi beşe çıktı (Solá-Solé, 1969: 13). Arapça ve İbranice uzmanı İspanyol araştırmacı Josep María Solá-Solé (1924-2003) Schirmann’ın bulduğu üç yeni harceyi 1969 yılında “Nuevas jarḡas romances en muwaššaha-s hebreas” (İsp. “İbranice müveşşalarda Romanik dilde yeni harceler”) adlı makalesinde detaylı biçimde inceledi ve yorumlamalarını yaptı (Solá-Solé, 1969: 13-21). Yine Solá-Solé, 1973 yılında yayınlanan **Corpus de la poesía mozárabe (las ḥarḡa-s andalusíes)** [İsp. **Müsta’rib şiiri külliyyatı (Endülüs harceleri)**] adlı kitabında o tarihe kadar keşfedilen tüm harceleri ve harceler hakkındaki bilgileri gözden geçirdi (Solá-Solé, 1990: 7).

1986 yılında Isaac Benabu ve Joseph Yahalom, “The Importance of the Genizah Manuscripts for the Establishment of the Text of the Hispano-Romance Kharjas in Hebrew Characters” (İng. “İbranice harflerle yazılan İbero-Romanik harcelerin metninin tespit edilmesi için Geniza El Yazmaları’nın önemi”) adında ortak bir çalışma yayınladılar. Bu çalışmada kendilerinden önce, neredeyse kırk yıl boyunca, yapılmayan bir işe girişerek Geniza El Yazmaları’nı yeniden incelediler ve Stern’in el yazmalarını okurken yapmış olabileceği hataları bulup düzeltmeyi amaçladılar. Onları böyle bir çalışmayı yapmaya iten 1970’li yıllarda Arapça müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde harceler üzerinde patlak veren “birincil

kaynakların güvenilirliği” tartışmaları oldu (Benabu ve Yahalom, 1986: 139). Yaptıkları detaylı çalışma ile Stern’in incelemediği başka el yazmalarını da eriştiler ve böylece eldeki birincil kaynaklar arttırılmış oldu. Genel anlamda Stern’in sağlıklı bir okuma yaptığı sonucuna vardılar (Benabu ve Yahalom, 1986: 155). Solá-Solé, **Corpus de la poesía mozárabe (las ħarġa-s andalusíes)** (1973) adlı kitabını genel okuyucu için sadeleştirerek ve özetleyerek **Las jarchas romances y sus moaxajas** (İsp. **Romanik Dilde harceler ve müveşşahları**) adıyla 1990 yılında tekrar yayınladı (Solá-Solé, 1990: 7). Harceleri, bu kitapta, sonunda yer aldıkları müveşşahların tahmini yazılış tarihlerine göre en eskiden en yeniye dizen yeni bir sıralama sistemi geliştirerek sıraladı. 1994 yılına gelindiğinde bu kez Arapça uzmanı İspanyol araştırmacı Federico Corriente Córdoba (1940-2020) ve İbranice uzmanı İspanyol Ángel Sáenz-Badillos (1940-2013) ortak bir çalışma ile konuya hem Endülüs Romanik dili hem de Endülüs Arapçası üzerinden eğildiler. İkisinin “Nueva propuesta de lectura de las xarajāt con texto romance de la serie hebrea” (İsp. “İbranice dizideki Romanik dilde harcelerin okunmasına yeni öneri”) başlığını verdikleri çalışmalarında yirmi beş adet harceyi yeniden okudular ve kendilerince gerekli gördükleri değişiklikleri gerçekleştirdiler. Yaptıkları değişikliklerin (iyileştirmelerin) oranlarını yüzdelik olarak hesaplayıp paylaştılar (Corriente ve Sáenz-Badillos, 1994: 283). Corriente, 1995 yılında “El idiolecto romance andalusí reflejado por las xarajāt” (İsp. “Harcelerden yansıyan Endülüs Romanik bireydili”) adlı bir makale yayınladı ve harcelerin dilbilimsel özelliklerini detaylı bir biçimde inceledi. Sonrasında 1997 yılında **Poesía dialectal árabe y romance en Alandalús: Cejeles y xarajāt de muwaşşahāt** (İsp. **Endülüs’te Romanik Dil ve Arapça lehçeleri ile şiir: Zecel ve müveşşahların harceleri**) adında bir kitap yayınladı. Aynı yıl bir de Endülüs Arapçası Sözlüğü yayınladı. 2009 yılına gelene dek Corriente harceler konusunda birçok yeni makale yayınlamaya devam etti ve 2009 yılında “The "kharjas": An updated survey of theories, texts, and their interpretation” (İng. “Harceler: Teoriler, metinler ve metinlerin yorumlamaları hakkında güncellenmiş bir araştırma”) adındaki makalesinde harceler hakkındaki iyileştirilmiş son okumasını gerçekleştirdi (Corriente, 2009: 109-129). 2020 yılı haziran ayı gibi nispeten yakın bir zamanda vefat eden Corriente, hayattayken harce alanında yaşayan en önemli uzmanlar arasındaydı.

Corriente gibi 1990'lı yıllarda harce okumaları alanında öne çıkan bir diğer isim Endülüs Romanik dili uzmanı olan İspanyol filolog Álvaro Galmés de Fuentes (1924-2003) oldu. Galmés de Fuentes, 1994 yılında **Las jarchas mozárabes: forma y significado** (İsp. **Müsta'rib Dilinde harceler: biçim ve anlam**) adında bir kitap yayınladı. Bu kitapta İbranice müveşşahlardan “mükemmel” ve “neredeyse mükemmel” diye tanımladığı on altı harcenin<sup>9</sup> transliterasyonunu ve okumasını paylaştı (Galmés de Fuentes, 1994: 37-42). Galmés de Fuentes, kitabında daha çok harcelerin Avrupa Edebiyatındaki yeri hakkında incelemelerde bulunmuştur.

### 3.2.3. Arapça Müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde ifadeler içeren Harcelerin Okunması

İbranice müveşşahlarda yer alan yirmi adet Romanik Dilde harceyi keşfeden ve başarılı şekilde okuyan Samuel Miklos Stern'in, Arapça bir müveşşahda yer alan Romanik Dilde ilk harceyi de bulan kişi olduğunu daha önce ifade etmiştik. Stern, “Un muwaşşaha arabe avec la terminaison espagnole” (Fra. “İspanyolca bitimli Arapça bir müveşşah”) isimli makalesini 1949 yılında **Al-Andalus** dergisinde yayınladı. Stern'in “Les vers finaux...” isimli makalesinin ardından Emilio García Gómez Stern'e Salahüddin Safedî'nin **Tevşî'u't-tevşîh** adlı el yazmasının fotokopilerini yolladı. Bu fotokopileri inceleyen Stern, El-A'mâ el-Tutîlî'ye ait bir müveşşahın Romanik dilde bir harce<sup>10</sup> ile sonlandığını keşfetti ve bu harcenin okumasını paylaştı (Stern, 1949: 214). Stern'in Arapça bir müveşşahda yer alan Romanik Dilde ilk harceyi keşfetmesinin ardından kolları sıvayan García Gómez, “Nuevas observaciones sobre las «jar̄yas» romances en muwaşşahas hebreas” (1950) (İsp. “İbranice müveşşahlarda yer alan Romanik dilde harceler üzerine yeni gözlemler”) adındaki makalesinde, Fransız araştırmacı Georges-Séraphin Colin tarafından kendisine bazı Arapça müveşşahların harcelerinin gönderildiğini ve yakında yeni bir keşif duyurabileceğini müjdeledi (García Gómez, 1950: 158). Ancak García Gómez'e ulaşan el yazmalarının asılları değil Colin tarafından

<sup>9</sup> Bu on iki harceden çalışmamızda yer alanlar H1, H2, H3, H4, H5, H7, H9, H14, H15, H16, H17, H18, H19 numaralı harcelerdir. Çalışmamızda yer vermediğimiz harceler García Gómez'in **Las jarchas romances...** (1965) başlıklı kitabında Roma rakamı ile XXVIII numaralı harce ve Solá-Solé'nin **Las jarchas romances...** (1990) adlı kitabında Roma rakamı ile LVIII numaralı harcedir.

<sup>10</sup> Çalışmamızda A8 numaralı harce.

Romanik Dilde yazıldığı sanılan harcelerin kopyaları ve bu harcelerin bulundukları müveşşahlar hakkında kısa bilgilerdi. El yazmalarının asıllarının elinde olmayışı García Gómez açısından büyük sorundu. Bu nedenle García Gómez, Mısırlı meslektaşı Abdülaziz Muhammed el-Ahwāni'den yardım istedi. Daha önce Colin El Yazması'nı doğrudan incelemiş olan al-Ahwāni, García Gómez'e bahsi geçen müveşşahlar hakkında çıkardığı kendi notlarını gönderdi (García Gómez, 1952: 61). Bir yanda Colin'in diğer yanda El-Ahwāni'nin notlarından faydalanan García Gómez ayrıca Stern'in, Dámaso Alonso'nun ve Menéndez Pidal'in önceki çalışmalarını da göz önünde bulundurarak 1952 yılında **Al-Andalus** dergisinde “Veinticuatro jar̄yas romances en muwaššah̄as arabes” (İsp. “Arapça müveşşahlarda yer alan yirmi dört Romanik dilde harce”) adıyla yayınlanan çalışmasını hazırladı (García Gómez, 1952: 62). Dilbilimsel ve tarihi açıdan detaylı ve uzun bir şekilde incelediği yirmi dört harceyi Roma rakamları ile I-XXIV numaraları<sup>11</sup> ile sıraladı. Aslında García Gómez'in bulduğu yirmi yedi adet harceydi ancak harcelerde üç tanesi farklı müveşşahlarda ikişer kez tekrar ettiği için harce sayısı yirmi dört olarak verilmekteydi.

1953 yılında İspanyol filolog Joan Corominas (1905-1997), Yahudi asıllı Fransız araştırmacı İsrail Salvator Révah (1917-1973) ve Stern, “Miscelánea internacional sobre las jar̄yas mozárabes” (İsp. “Müsta'ribce harceler üzerine uluslararası çok yönlü inceleme”) başlıklı ortak bir makale yayınladılar. Makalede özellikle García Gómez'in keşfettiği harceler hakkında okuma önerileri sundular (Corominas, Révah ve Stern, 1953: 133-148). Stern, **Les chansons mozarabes: Les vers finaux (kharjas) en espagnol dans les muwashshahs arabes et hébreux** (1953) [Fra. **Müsta'rib şarkıları: Arapça ve İbranice müveşşahlarda İspanyolca son dizeler (harceler)**] adlı kitabında García Gómez'in keşfettiği yirmi dört harceyi detaylı şekilde inceledi (Armistead, 1987: 9).

García Gómez, 1954 yılında yine **Al-Andalus** dergisinde yayınlanan “Dos nuevas jar̄yas romances (XXV y XXVI) en muwaššah̄as arabes (MS. G. S. Colin)” [İsp. “Arapça müveşşahlarda (Colin El Yazması) yer alan Romanik dilde iki yeni harce (XXV ve XXVI)"] adlı makalesiyle iki yeni harce daha keşfettiğini duyurdu.

---

11 Çalışmamızda A1-A24 numaralı harceler.

Bu harceler de diğ er yirmi d ört harce gibi **Colin El Yazması**’ndan geliyordu. García Gómez’in ifadesine göre Colin, García Gómez’in “Veinticuatro jarýas romances ...” (1952) makalesinin ardından García Gómez’e el yazmalarının asıllarını yollamış ve bu iki yeni harce Colin’in el yazmalarını göndermesinin ardından keş fedilmiştir. García Gómez, “Un día próximo habré de volver sobre las veinticuatro jarýas, ya publicadas, aunque defectuosamente por la razón antedicha, editando además el texto completo de todas aquellas muwaššahās.” (García Gómez, 1954: 369) (“Gelecekte bir gün, daha önce belirtilen nedenlerle eksik bir şekilde yayınlanan yirmi d ört harceye, müveş şahların tam metinlerini de yayınlayarak dö nmem gerekecek.”) diyerek ileride daha önce keş fettiğı yirmi d ört harceyi eline yeni ge  en el yazmalarının asılları ile yeniden göz den ge  ireceğini haber vermektedir.

Klaus Heger, 1960 yılında yayı nladığı **Die bisher veröffentlichten Hargas und ihre Deutungen** (Alm. **Günümüze kadar yayınlanan harceler ve yorumlamaları**) adlı kitabında 1960 yılına kadar keş fedilmiş Arap  a müveş şahlarda yer alan Romanik dilde yirmi altı harceye yer verdi (García Gómez, 1961: 453). García Gómez **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1965) adlı kitabında bir tanesi hari  <sup>12</sup> tamamı kendi tarafından keş fedilen Arap  a müveş şahlarda yer alan tüm Romanik Dilde harceleri, makalesinde (1954) söz verdiğı gibi, tekrar detaylı biçimde inceledi (García Gómez, 1975). Solá-Solé, **Corpus de la poesía mozárabe (las ħarġa-s andalusíes)** (1973) adlı kitabında o tarihe kadar keş fedilen tüm harceleri ve harceler hakkındaki bilgileri göz den ge  irdi (Solá-Solé, 1990: 7). Böylece Arap  a müveş şahlarda yer alan Romanik dilde harceler hakkında fikirler şek il almış oluyordu.

Ancak 1973 yılı harceler, özellikle de Arap  a müveş şahlarda yer alan harceler konusunda yaşanacak olan büyük tartışmalarının fitilinin ateş lendiğı yıl oldu. “**Some doubts about the reconstruction of the kharjas**” (“Harcelerin yapılandırılması ile ilgili bazı ş üpheler”) adlı makalesi ile İngiliz araştırmacı Richard Hitchcock harce araştırmalarında bilinen ve çoğ u araştırmacı tarafından pek de sorgulanmadan kabul edilen harce okumalarının güvenilirliğı konusunu tartışmaya açtı. Hitchcock,

---

12 Stern tarafından keş fedilen A8 numaralı harce.

harceleri yorumlayanların “Scrabble oyunu oynar gibi gerek duydukça ellerindeki sessiz harflerin yerlerini değiştirdiklerini ve sesli harfleri canlarının istediği gibi yerleştirdiklerini” iddia etti (Hitchcock, 1973: 109). Hitchcock, García Gómez’in yaptığı değişiklikler ile kelimeleri hatta dizeleri “tanınamaz” hale getirdiğini belirtti (Hitchcock, 1973: 111). Bu tarz çevriyazı tutarsızlıkları, Hitchcock’a göre, dizeleri “şahane şiirler” haline getirse de değiştirilmiş dizeler asıllarına benzemiyordu (Hitchcock, 1973: 113). Hitchcock, García Gómez’in **Las jarchas romances ...** (1965) adlı kitabında yaptığı okumaların nihai kabul edilmemesi ve herhangi bir “kuramsal düşünce” üretilmeden önce harce okumalarının fazlasıyla değişikliğe maruz kaldığının akılda tutulması gerektiğine işaret etmekteydi (Hitchcock, 1973: 119). Sonuç olarak, García Gómez ve okumaları ciddi ve birçoklarına göre haklı bir eleştiriye maruz kalmaktaydı.

Stern’in 1969 yılında vefat etmesinin ardından Endülüs müveşşahları üzerine hazırladığı doktora tezinin de dahil olduğu çalışmaları İngiliz meslektaşı Leonard Patrick Harvey (d. 1929) tarafından **Hispano-Arabic Strophic Poetry. Studies by Samuel Miklos Stern** (İng. **Endülüs Arapçası ile yazılan Beyitsel şiir, Samuel Miklos Stern’in çalışmaları**) başlığıyla kitaplaştırılarak 1974 yılında yayınlandı (Ramírez Calvente, 1974: 274). Aynı yıl (1974) Amerikalı araştırmacı James T. Monroe, “Two New Bilingual Haręas (Arabic and Romance) in Arabic Muwaşşahs” [İng. “Arapça müveşşahlarda yer alan ikidilli (Arapça ve Romanik Dil) iki yeni harce”] adındaki makalesi ile Arapça müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde iki yeni harce keşfettiğini duyurdu (Monroe, 1974).

Önce Hitchcock’un makalesi, sonra Harvey’in hazırladığı kitapta Stern’den bir “aziz” gibi söz etmesi ve daha sonra Monroe’nun makalesinde harceler üzerine çalışan İşpanyol araştırmacıların adlarından ve çalışmalarından söz etmemesi García Gómez için bir rahatsızlık yaratmış olmalı ki kendisine Ángel Ramírez Calvente diye bir takma isim yaratarak **Al-Andalus** dergisinde “Jarchas, moaxajas, zéjeles” (İşp. “Harceler, müveşşahlar, zeceller”) başlığıyla 1974 yılında bir makale dizisi yayınlamaya başladı ve iki meslektaşına da deyim yerindeyse “saldırdı” ve kendi okumalarının doğru olduğunu savundu (Armistead, 1987: 11). Bu tutum, özellikle

Amerikalı meslektaşları tarafından akademik dile yakışmayacak bir tutum olarak görüldü.

1979 yılında James T. Monroe, “Two Further Bilingual Harġas (Arabic and Romance) in Arabic Muwaššahs” [İng. “Arapça müveşşahlarda yer alan ikidilli (Arapça ve Romanik dil) iki harce daha”] başlıklı bir makale ile harcelerin sayısını iki yeni harce ile arttırmaya devam etti (Monroe, 1979: 9-24). Ancak James T. Monroe’nun keşfettiğini duyurduğu toplamda dört yeni harcenin üçünde sadece tek bir Romanik kelime (“mamma”) yer alıyordu. Böylece “tek Romanik kelime ile harce ikidilli sayılır mı” konulu yeni bir tartışma daha doğdu (García Gómez, 1984: 3; Solá-Solé, 1990: 26). Bu tartışmanın halen etkileri sürmektedir denilebilir.

Arapça müveşşahlarda yer alan harcelerin büyük çoğunluğu Colin Koleksiyonu’nda yer alıyordu. G. S. Colin’in ölümünün ardından eşi, “yayınlanması isteğiyle” Colin Koleksiyonu’nu Arapça uzmanı İngiliz araştırmacı Alan Jones’a teslim etti (Marcos Marín, 2001: 76). Harcelerin güvenilirliği konusunda 1970’li yıllarda başlayan sert tartışmalar Alan Jones tarafından harcelerin el yazmalarının yayınlaması ile biraz olsun yatıştı (Harvey, 1992: 74). Alan Jones, 1988 yılında **Romance Kharjas in Andalusian Arabic Muwaššah Poetry: A Paleographical Analysis** (İng. **Endülüs Arapçası müveşşah şiirinde Romanik dilde harceler: Bir eski yazınsal çözümlemem**) ve 1992 yılında **The 'Uddat al-jalīs of Ali ibn Bishri: An anthology of Andalusian Arabic Muwashshahat** (İng. **Ali ibn Bishri’nin 'Uddat al-jalīs’i: Bir Endülüs Arapçası şiir seçkisi**) adlı iki kitapta bu el yazmaları yayınladı (Harvey, 1992: 71; Armistead, 2005: 56). İki kitap da derhal, araştırmacıların doğrudan başvurduğu kaynaklar halini aldı.

Endülüs dilleri üzerine önemli çalışmaları bulunan Federico Corriente, 1993 yılında “Nueva propuesta de lectura de las xarajāt de la serie árabe con texto romance” (İsp. “Arapça dizideki Romanik dilde harcelerin okunmasına yeni öneri”) başlıklı bir çalışma ile Arapça müveşşahlarda yer alan Romanik Dilde harceleri yeniden yorumladı ve yaptığı iyileştirme oranlarını paylaştı (Corriente, 1993: 25). 1995 yılında “El idiolecto romance andalusí reflejado por las xarajāt” (İsp. “Harcelerden yansıyan Endülüs Romanik bireydili”) adlı makale 1997 yılında **Poesía**

**dialectal árabe y romance en Alandalús: Cejeles y xarajāt de muwaššahāt** (İsp. **Endülüs'te Romanik Dil ve Arapça lehçeleri ile şiir: Zecel ve müveşşahların harceleri**) adında bir kitap ile harceleri yeniden gözden geçirdi. 2009 yılında “The “kharjas”: An updated survey of theories, texts, and their interpretation” (İng. “Harceler: Teoriler, metinler ve metinlerin yorumlamaları hakkında güncellenmiş bir araştırma”) adındaki makalesinde o tarihe kadar bulunmuş tüm harceleri paylaştı (Corriente, 2009: 109-129).

Álvaro Galmés de Fuentes, 1994 yılında **Las jarchas mozárabes: forma y significado** (İsp. **Müsta'rib Dilinde harceler: biçim ve anlam**) adıyla yayınladığı kitabında Arapça müveşşahlardan “mükemmel” ve “neredeyse mükemmel” diye tanımladığı on iki harcenin<sup>13</sup> transliterasyonunu ve okumasını paylaştı (Galmés de Fuentes, 1994: 30-34). Galmés de Fuentes, kitabı ile García Gómez'in dile getirdiği fikirleri savunur bir taavirdir. Bu nedenle karşıt görüşteki birçok araştırmacı, Galmés de Fuentes'i eleştirmiştir.

### **3.3. HARCELER İLE İLİŞKİLİ BAŞLICA TARTIŞMA KONULARI**

Harcelerin Arapça veya İbranice yazılmış müveşşahların sonunda yer alıyor oluşu ve Romanik Dilde ifadeler içermesi farklı uzmanlık alanlarından birçok araştırmacıyı kendine çekmiştir. Kimi araştırmacılar harcelerin doğru okunması üzerine eğilirken, kimileri de Doğu ve Batı Lirik Şiir türleri ile harceler arasında olası ilişkileri değerlendirmişlerdir. Farklı alanlardan gelen araştırmacıların genellikle uzmanlıklarını ortaya koydukları bir iş birliği içerisinde çalışmayı tercih etmedikleri gözlemlenir (Marcos Marín, 1997: 76). Harceler konusu, kimi zaman tarafların birbirlerine oldukça saldırganca davrandığı, akademik dilin dışına taşan tartışmalara sahne olmuştur.

Keşfedildikleri ilk andan itibaren harceler hakkında üzerinde durulan en önemli tartışma konularından biri Orta Çağ Avrupa Edebiyatı'nda uzun zamandır bilinen

---

<sup>13</sup> Bu on iki harceden çalışmamızda yer alanlar A1, A5, A7, A11, A13, A14, A16, A17, A18, A19, A25 numaralı harcelerdir. Çalışmamızda yer vermediğimiz tek harce García Gómez'in **Las jarchas romances...** (1965) başlıklı kitabında Roma rakamı ile XXXV numaralı harcedir.

diğer lirik şiir türleri ile harceler arasında göze çarpan konu ve biçim benzerlikleridir. Bu benzerlikler nedeniyle harcelerın keşfinin hemen ardından Menéndez Pidal, García Gómez gibi saygın İspanyol araştırmacılar, harcelerın, Avrupa'nın diğer lirik şiir türleri ile aynı kökten gelmiş olabileceği görüşünü savunur olmuşlardır. Bu görüş, ortaya atıldığı ilk anda, onu ortaya atanların akademik saygınlıkları nedeniyle hızla kabul görmüş olsa da sonraki yıllarda yapılan detaylı araştırmalar, elde bu iddiaları ispatlayacak yeterli delil olmadığı anlaşılmıştır. Bir başka önemli tartışma konusu da harcelerın doğru bir şekilde analizinin yapıp yapılmadığı ile ilgilidir. Harcelerın yer aldığı el yazmalarının fiziksel durumu, harcelerın yazıldığı dilin oldukça eski oluşu, harcelerın yazıldığı alfabelerin farklı ve kullanılan dilin birçok yerde Arapça ve Romanik Dilin karışımından meydana gelmesi Arapça, Romanik Dil, İbranice uzmanı birçok araştırmacıyı tartışmaların içine çekmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde, harceler konusunda çalışan araştırmacıların üzerinde durduğu başlıca tartışma konularını sıralayacak ve harceler ile benzeştiği varsayılan lirik şiir türleri hakkında değerlendirmelerde bulunacağız.

### **3.3.1. Çevriyazı (Transkripsiyon) Sorunları**

Çevriyazı bir dilbilim terimi olarak “gösteren düzlemindeki ses birim ve/ya da olguların oldukları gibi, eksiltmeden ya da çoğaltmadan yazılı biçime dönüştüren yazım türü” anlamına gelir (Vardar, 2002: 60). Bu işlem belli kurallara, standartlara göre yapıldığında ancak anlaşılır olabilir. Romanik Dilde ifadeler içeren harceler, sonlarında yer aldıkları Arapça ve İbranice ile yazılmış müveşşah şiirler gibi Arap veya İbrani Alfabeti ile yazılmışlardır. Bir dilin başka bir dilin yazı sistemi ile yazıya geçirilmesi genellikle sorunlu bir durumdur, hele ki farklı dil ailelerinden olan Sami Dilleri ve Hint-Avrupa Dillerinin bir diğerinin yazı sistemi ile yazıya geçirilmesi daha büyük sorunlara neden olabilir. Bu gibi sorunların başlıca nedenleri arasında Latin Alfabetinde ünlü harflere karşılık gelen seslerin Sami Dillerinde ifade ediliş şeklinin farklılığı sayılabilir (Menéndez Pidal, 1951: 202). Farklı iki dil ailesinden dilin birinin diğerinin yazı sistemi ile yazıya geçirilmesi, çevriyazı standartlarının oluştuğu günümüzde bile sorun yaratırken, X. ve XI. yüzyıllarda nasıl telaffuz

edildiği tam olarak bilinmeyen Romanik Dilde kelimeler için daha da büyük bir zorluk teşkil eder.

Çevriyazı sorunları başlığı altında değerlendirebileceğimiz ikinci büyük sorun, yazıya geçirilen Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin çoğunlukla daha sonraki yüzyıllarda o Romanik Dili bilmediği düşünülen kişiler tarafından şiir seçkilerine konması ve sonrasında seçkileri kopyalayan katiplerin de (büyük olasılıkla) imla kurallarını ve telaffuz özelliklerini bilmedikleri Romanik Dili, gerekli özeni göstermeden kopya etmiş oldukları varsayımdır. Bu duruma dikkat çeken García Gómez elindeki metinleri çözümlerken karşılaştığı zorlukları sıralarken, özellikle “sesli harflerin olmayışı” ve “metinlerin Romanik Dili bilmeyenlerce yazıya geçirildiğinden çeşitli değişikliklere maruz kalmış olabileceğine” işaret ediyor ve bu zorluklara rağmen okuduğu harceleri çalışmasını yayınlamadan önce Dámaso Alonso, G. S. Colin, Menéndez Pidal, Vicente García de Diego, Jaime Oliver Asín gibi önemli dilbilim uzmanlarına sunuyor ve onların katkıları yaptığını ifade ediyor (García Gómez, 1952: 65). Uzmanların onayına başvurmuş olması García Gómez’in daha sonraları harce alanında uzmanlaşan araştırmacılar tarafından tenkit edilmesine engel olmamıştır.

Katipler tarafından yapılabilecek yazım hataları XX. yüzyılda bu metinleri çözümlmeye çalışan araştırmacılar açısından büyük sorunları beraberinde getirir (Galmés de Fuentes, 1994: 24). Örneğin harcelerin bulunduğu Arapça müveşşahların bilinen el yazmalarının çoğu, müveşşahların yazıldığı tarihten daha geç bir tarihe (XV.-XVIII. yy.) tarihlenmektedir ve Endülüs dışında yazılmışlardır (Galmés de Fuentes, 1994: 23). Bu durum elbette Endülüs’te hiç bulunmamış ve Endülüs Romanik Dilini hiç işitmemiş katiplerin anlamını ve nasıl seslendirildiğini bilmedikleri Romanik Dilde kelimeleri kopya ederken hatalar yapabileceklerini akla getirir. Katiplerin muhtemel yazım hataları, Stern’in çalışmasında (1948) incelediği İbranice yazılmış müveşşahlar için daha düşük ihtimallidir. Zira Kahire Genizası El Yazmaları’nın XII. ve XIII. yüzyıl gibi oldukça erken bir tarihe tarihlenmeleri böyle hataların oluşma ihtimalini azaltır.

Çevriyazıda yaşadığı zorluklar sebebiyle kimi zaman Samuel Miklos Stern bazı kelimelerin ne olabileceğine dair bir çıkarım yapmak yerine ya bir boşluk bırakmayı tercih etmiş ya da olabilecek ihtimalleri sıralayıp kararsızlığını ortaya koymuştur (Sterns, 1948). Emilio García Gómez ise bu konuda daha şanslıdır çünkü García Gómez'in incelediği Romanik Dilde harcelerin birkaçı Stern'in keşfettiği harceler ile aynıdır. Hal böyle olunca García Gómez okuyamadığı bir kelime ile karşılaştığında Stern'in çalışmasındaki (1948) harceler arasında kendi okuyamadığı kelimeyi bulur ve Stern'in kelimeyi okuyup okumadığına bakar. Eğer Stern o kelimeyi okuyabilmişse García Gómez, Stern'in okumasından faydalanır. Bunun tersi de mümkündür. Şayet el yazmasındaki bir deformasyondan ötürü bir harcenin bazı kelimeleri Stern için okunamaz olmuşsa yahut başka bir sebepten Stern, kelimenin okunuşundan emin değilse García Gómez'in keşfettiği harceler sayesinde Stern tarafından okunamamış bazı kelimeler de okunabilir olmuştur (García Gómez, 1952; García Gómez, 1975).

Bazı harcelerin okunması sırasında harceyi okumaya çalışan araştırmacı asıl metindeki sessiz harflerin yerlerini değiştirebilir veya bir sessiz harfi bir başka sessiz harfle değiştirebilir. Ancak yapılan değişiklikler kimi zaman asıl metinden tamamen uzaklaşılmasına ve ortaya bambaşka bir harce okuması çıkmasına neden olur. Yaptığı değişikliği araştırmacının muhakkak gerekçelendirmesi gerekir. Aksi halde bu değişiklikler paleografi açısından anlamsız ve gereksiz kabul edilecektir (Marcos Marín, 1997: 83). Bu konuya “Some doubts about the reconstruction of the kharjas” (İng. “Harcelerin yapılandırılması ile ilgili bazı şüpheler”) (1973) isimli makalesinde özellikle vurgu yapan Richard Hitchcock, harce okuması yapanların (özellikle García Gómez'in) daha şiirsel bir okuma yapmak maksadıyla harcelerdeki sessiz harflerin yerlerini değiştirmek konusunda oldukça esnek davrandığını, bir çeşit “Scrabble” oyunu oynar gibi davrandıklarını örnekleriyle iddia etmiştir (Hitchcock, 1973: 109). Hitchcock'un vurguladığı bu davranışın yanında harce okuması yapanlar Arap ve İbrani alfabelerinde farklı seslere sahip bazı harfler, birbirinden sadece bir nokta ile veya bir harfteki kıvrımın biraz daha uzatılması ile ayrılabilirdiğii olgusundan hareketle, harceyi günümüzden birkaç yüzyıl önce kopyalayan katiplerin yapabileceği yanlışlıkları göz önünde bulundurarak kelimenin mümkün olabilecek

ihtimallerini sıralamaktan da geri durmazlar. Hal böyle olunca birbirinden anlamca çok farklı harce okumaları ile karşılaşmak söz konusu olur. Harce çalışmalarındaki son yıllardaki genel tutum harcelerin farklı okumalara müsait oluşunun farkında olup harceler konusundaki değerlendirmelerin bu farkındalıkla yapılması yönündedir.

### 3.3.2. Harcelerin dili

Müveşşah türünde yazılan şiirler, şiiri yazanlara bağlı olarak iki farklı dilde yazılmışlardır, Arapça ve İbranice. Arapça yazan müveşşah yazarları şiirlerinin gövdesini Fasih Arapça ile yazmaya dikkat etmişlerdir. Harceler ise, sonlarında yer aldıkları müveşşahlardan dil bakımından farklılaşabilirler. Örneğin Arap harfleriyle Fasih Arapça ile yazılmış bir müveşşahın harcesi yine Arap harfleriyle ancak bu kez Halk Arapçası ile veya Romanik Dil ile veya Halk Arapçası ve Romanik Dilin karışımı bir dil ile yazılabilir. İbrani Alfabesiyle İbranice yazılmış bir müveşşahın harcesi ise İbrani Alfabesi ile Halk Arapçası veya Romanik Dil veya Halk Arapçası ve Romanik Dilin karışımı şeklinde yazılabilir (Cantera, 1949: 202). Harceleri eşsiz kılan unsur harcelerin bu çokdilli yapısıdır. Harcelerin çokdilli yapısı aynı zamanda çözümlenmelerinin zorlaşmasının da gerekçelerinden biridir. Harceleri çözümleme gayreti, Arapça, İbranice ve Romanik Dil uzmanlarını kendine çekmektedir.

Stern'e göre, Romanik Dilde ifadeler içeren harceleri çözümlerken en çok zorlandığı konulardan biri Endülüs Romanik Dilinin kendine has yapısıydı. 1940'lı yıllarda Endülüs Romanik Dili hakkında özellikle de bu dilin X.-XII. yüzyıllardaki durumu hakkında bilgiler oldukça kısıtlıydı. 1940'lı yıllarda Endülüs Romanik Dili (yahut o yıllarda araştırmacıların daha çok tercih ettiği şekliyle Müsta'rib Dili) hakkında en öne çıkan kitap Menéndez Pidal'in **Orígenes del Español** (İsp. **İspanyolca'nın Kökenleri**) isimli 1926 tarihli kitabıydı. Görünüşe göre Stern, keşfettiği harceleri dil açısından değerlendirirken Menéndez Pidal'in kitabına danışmıyor, zira bir dipnotta bu kitabın “elinin altında olmadığı için hayıflandığını” da ifade ediyor (Stern, 1948: 334). Stern'in Müsta'rib Dili olduğunu ifade ettiği harcelerde kullanılan Romanik Dil, konunun uzmanları tarafından keşfin hemen ardından incelenmeye başlamıştır. Ortaya çıkan ilk görüş harcelerde görülen Romanik Dilin Müsta'rib Dili olduğudur. Menéndez Pidal, harcelerin dilinin Kastilya

Dili olmadığını ifade eder ve sonra harcelerin dilinde Endülüs'te konuşulan dile özgü dikkat çekici arkaik özelliklerinden bahseder (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 184). Müsta'rib Dili yalnızca Müsta'rib aileler tarafından konuşulan bir dil değildi. Müslüman Araplar ve Yahudiler arasında da bu dili bilip konuşanlar, yazarlar vardı. Aynı şekilde Müsta'ribler de Endülüs'te **üstkatman** olan Arapçayı bilip konuşurlardı (Stern, 1948: 304). Harcelerde kullanılan Romanik Dilin yalnızca Müsta'rib aileler tarafından bilinmeyip Araplar ve Yahudiler tarafından da bilinip kullanılıyor oluşu Federico Corriente gibi araştırmacıların özellikle vurguladığı bir konudur ve bu nedenle birçok araştırmacı bu dili ifade ederken “**Endülüs Romanik Dili**” kavramını tercih eder. Endülüs Romanik Dili denilerek dilin sadece belli bir toplumsal dini sınıfa ait olmadığı inancından veya toplumsal sınıfından bağımsız bir şekilde tüm Endülüs toplumunu içine aldığı ifade edilmek istenir.

Çoğunluğu XI. ve XII. yüzyıllara tarihlenen Romanik Dilde ifadeler içeren harceler, Endülüs'te konuşulan Romanik Dil hakkında önemli bilgiler sunmasının yanında İbero-Romanik Dillerin en eski yazılı örneklerinden olmaları bakımından İber Yarımadası'nın dil geçmişine ışık tutar. Harceler, hakkında Álvaro Galmés de Fuentes gibi uzmanların çalışmaları bulunan Toledo, Sevilla, Granada, Valencia gibi önemli siyasi ve kültür merkezlerinin sokaklarında konuşulan dilin canlı birer tanığıdır (Galmés de Fuentes, 1994: 21). Harcelerde özne bir hizmetçi kız, sokakta geceyi geçiren bir sarhoş gibi kişiler olabildiğinden harceler, toplumun alt tabakalarından insanların dili hakkında önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır (Cantera, 1949: 199).

Menéndez Pidal'in harcelerin keşfi ardından 1951 yılında kaleme aldığı harceler üzerine “Cantos románicos andalusíes continuadores de una lírica latina vulgar” (İsp. “Halk Latincesinde lirik şiirin devamı olarak Endülüs Romanik türküler”) adlı makalesinde harcelerin dilini detaylı bir biçimde inceler ve bu dilin Kastilya Dili olmadığını, daha arkaik bir dil olan Müsta'rib dili olduğunu ifade eder. Devamında da harcelerde görülen Romanik dilin şu özelliklerini sıralar: kelime başındaki /ge/ sesinin kaybolmayıp /ye/ sesine dönüşmesi, kelime içinde /ly/ ünsüzlerinin /j/ harfine dönüşmeyip kullanılmaya devam edilmesi, “**ser**” fiilinin ikinci tekil şahıs çekimi içi “yes” üçüncü tekil şahıs çekimi için “yed” kullanılması,

gelecek zaman birinci tekil şahıs çekim eklerinin /-eyo/ veya /-eyu/ şeklinde kullanılması, “**yana**” (kapı veya pencere) gibi arkaik kelimelerin kullanılması gibi özelliklerle sıralar (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 184-185). Kelime sonlarında /e/ harfinin kullanılmaya devam edilmesine özel başlık açıp bunun oldukça arkaik bir kullanım olduğunu dile getirir (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 186).

Endülüs Romanik Dili uzmanı olan İspanyol araştırmacı Galmés de Fuentes harcelerde kullanılan Romanik Dile özgü özellikleri **Las jarchas mozárabes** (1994) adlı kitabında belli başlıklar altında sıralar:

- a. Kelime içerisindeki /e/ ve /o/ harfinin kimi zaman /e/ ve /o/ şeklinde tek sesli kimi zaman da /e/ harfi için /ie/ ve /ue/; /o/ harfi için /uo/ ve /ue/ şeklinde ikili sesli olarak seslendirilmesi.
- b. Kelime sonundaki /o/ harfinin kimi zaman /o/ kimi zaman /u/ şeklinde seslendirilmesi.
- c. /o/ harfi ile bitmesi gereken bazı kelimelerin sonunda /o/ harfinin yer almaması, bu durumun kelimenin çoğul halde olduğunda yani /s/ takısı alan aynı kelimelerde gerçekleşmemesi.
- d. Kelime (özellikle de mastar halde fiillerin) sonundaki /e/ harfinin korunmaya devam edilmesi (bu özellik diğer İbero-Romanik dillerde erken dönemde kaybolmuştur).
- e. Latince kelimelerde bulunan /ai/ ve /au/ ikili sesli harfleri /ai/ için /ey/ ve nadiren /e/; /au/ için /av/ şeklinde bir telaffuza dönüşmüştür.
- f. Kelime içerisinde /a/ sesinden önce /u/ sesi varsa /u/ sesinin düşmesi.
- g. Kelime başlarındaki /f/ harfinin (Kastilya Dilinde görülen bir ses değişimi ile) /h/ harfine dönüşmeyip hem /f/ harfinin hem /f/ sesinin korunması.
- h. Arap Alfabesinde yer almayan seslerden dolayı birbiri yerine kullanılabilen /b/ ve /v/ sesleri.

- i. /s/ sesinin vermek için Arap Alfabesindeki /ش/ (şîn) harfinin; buna karşın Arap Alfabesindeki /س/ (sîn) harfinin de Latince'deki /ce/, /ci/, /cy/, /ty/ ikililerinden türemiş olan Romanik dildeki /ç/ harfinin yerine kullanılması.
- j. İki sesli harfin arasında /d/ sesinin kaybolmaması.
- k. Üçüncü tekil şahıs fiil çekimlerinde çekimli fiillerin sonunda /d/ harfinin hala bulunuyor olması.
- l. Tanım edatlarının kullanılmaması.
- m. Bazı arkaik sözcüklerin (“**garrir**”, “**yana**” gibi) kullanılıyor olması.
- n. Yer yön edatı olan Latince “**ad**” sözcüğünün olduğu gibi kullanılması; bağlaç olan Latince “**et**” sözcüğünün yumuşayarak /ed/ şeklinde okunması.

### 3.3.3. Harcelerde Çokdillilik

Menéndez Pidal, Endülüs'te yaşayan Müslüman Arap halkın zamanla Latince ve / veya Romanik Dilde, “kendi dilini unutacak kadar” ehil olmasına dikkat çeker (Menéndez Pidal, 1951: 228). Bu birlikte yaşamın getirdiği bir durumdur. Temelleri VIII. yüzyılda atılan hoşgörü ortamı sayesinde kimi şehirlerde farklı mahallelerde kimi şehirde de kaynaşık vaziyette yaşayan Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar birbirlerinin dilini öğrenir olmuşlardı. Özellikle Müsta'rib nüfusun yoğunlukla yaşadığı Toledo, Granada, Málaga, Sevilla, Almería, Valencia, Zaragoza, Tudela, Lérida gibi şehirlerde çokdillilik olgusu daha yoğun ve daha uzun süre yaşandı. Çokdillilik, XIII. yüzyıla dek değişen siyasi yapı ve sınırlara bağlı olarak azalarak devam etmiştir. Çokdilliliğin azalmasının ana nedeni birlikte yaşamı sağlayan hoşgörü ortamının zamanla ortadan kalkmasıdır (Galmés de Fuentes, 1994: 85). Endülüs toplumundan söz ederken değindiğimiz gibi harceler günlük hayatında birden fazla dili kullanan bir toplumun edebi ürünleridir. Bu nedenle metinlerde farklı dillerden kelimelerin, ifadelerin bulunması, hatta kimi zaman **Cidello** örneğinde olduğu gibi Arapça bir kelimenin (**Cid**, seyyid, efendi) sonuna Romanik dile ait bir küçültme eki (**-ello**) eklenmesi gibi simbiyoz (makaronik, mülemma) kullanımlarla karşılaşılır. Diğer yandan İbrani Alfabeti ile yazılmış harcelerde hiçbir İbranice kelimeye rastlanmamıştır. Orta Çağ'da Yahudi alimler, yazarlar tarafından

yazılan metinlerde İbranice kelimelere çok sık rastlanırken İbrani Alfabesi ile yazılmış harcelerde İbranice kelimelere rastlanmaması dikkat çekici bir durumdur (Menéndez Pidal, 1951: 209). Kanaatimizce bu durum harcelere özne teşkil eden sevgililerin milletleri ile ilgili olmalıdır. Zira erkek olan özne Müslüman Arap bir efendi olurken kadın özne çoğunlukla Hristiyan cariyelerdir. Bu nedendir ki harcede sesi işitilen öznenin dili, harceyi yazan şairin önüne geçer. Şairin yaptığı alıntı yapmaya benzer. Romanik Dilde ifadeler harceler incelendiğinde Arapça dizide %37,1 Arapça kelimeye karşılık %62,9 Romanik Dilde kelime ve İbranice dizide %32,1 Arapça kelimeye karşılık %67,9 Romanik Dilde kelimeye rastlanır (Corriente, 1993: 27). Yüzdelik oranların her iki dizide de birbirine yakın rakamlarda oluşu harce yazarlarının birbirlerinden etkilenmeleri ve taklidin sıklıkla kullanılması ile ilgili olsa gerektir.

Harcelerde çokdillilik konusunda ortaya atılan en ilginç iddialardan biri Galmés de Fuentes tarafından dilde getirilir ve García Gómez ile ilişkilendirilir. Buna göre harceler aslında tamamı Romanik Dilde olan halk ezgilerinin müveşşah yazarları tarafından şiire eklenirken bazı değişikliklere uğradığının ve birkaç Halk Arapçası kelime ilave edilmesi ile oluşturulmuşlardır (Galmés de Fuentes, 1994: 106-107). Corriente, Galmés de Fuentes'in bu iddiasını oldukça zayıf ve temelsiz bulur (Corriente, 1996: 54-55). Zira eldeki tamamıyla Arapça yazılmış harceler ile içerisinde Romanik dilde sözcükler bulunduran harceler arasında konu açısından incelendiğinde aralarında büyük farklar bulunmamaktadır.

Harcelerde çokdillilik konusunda yaşanan tartışmaları örneklemek açısından harcelerde görülen “**gar**” kelimesi hakkındaki tartışma dikkat çekicidir. Samuel Miklos Stern'in anlamlandırmakta zorlandığı bu nedenle çevriyazı dizelerinde boş bırakmayı tercih ettiği bu sözcük Francisco Cantera, Dámaso Alonso, García Gómez, Menéndez Pidal gibi araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bu kelime Stern'in makalesinde 2, 15, 17 numaralı harcelerde **gar** (גאר) şeklinde geçerken 4 numaralı harcede<sup>14</sup> **garid** (גריד) şeklinde geçer (Stern, 1948). Francisco Cantera bu kelimenin Aragón Dili, Fransızca gibi dillerde bulunan benzeri **car** fiilinden hareketle Latince **quare** fiilinden türemiş olabileceğini iddia etmiştir. Cantera'ya göre **gar** kelimesi

<sup>14</sup> Çalışmamızda H2, H15, H17 ve H4 numaralı harceler.

ikinci tekil şahıs emir kipindedir ve “dikkatle bakmak, incelemek” anlamında kullanılmıştır (Cantera, 1949: 208). Dámaso Alonso, Cantera’nın **gar** kelimesi hakkındaki açıklamalarını değerlendirir ve bu kelimenin kökeninin Cermen Dillerinden gelen **wardōn** kelimesi olabileceği ve harcelerde **gar** kelimesinin emir kipinde “de”, “söyle” gibi bir anlamı olduğunu ifade eder (Alonso, 1949: 320). Emilio García Gómez, Alonso’nun **gar** kelimesi için verdiği “de”, “söyle” gibi anlamlara katılmakla beraber **gar** kelimesine Arapça yazılmış müveşahlarda mastar halinde **gair** (غر) şeklinde de rastladığını belirtiyor. García Gómez, **gar** kelimesi hakkında Latince uzmanı Vicente García de Diego’ya danışarak **gar** kelimesine benzer bir kelime olan **garir** fiilinin Latince “kaba saba konuşmak” anlamında kullanıldığını öğrenmiştir. García Gómez’e göre **garir** fiili ses değişimine uğrayarak **gair** haline dönüştü ve Endülüs’te Müsta’ribler tarafından “demek, söylemek” anlamında kullanılıyordu (García Gómez, 1950: 162). Ramón Menéndez Pidal, Alonso ve Cantera’nın **gar** kelimesi hakkındaki görüşlerini gözden geçirerek Alonso gibi “söylemek” anlamında kullanıldığını iddia ediyor. Diğer yandan Stern’in 2 numaralı harcesi<sup>15</sup> için **gar** kelimesine Cantera’nın verdiği anlamı daha doğru buluyor. Harcelerde kullanılan kelimelerin oldukça arkaik olduğu sonucuna varan Menéndez Pidal, **gar** kelimesini oldukça “kafa karıştırıcı” bulunduğunu belirtiyor. Kelimenin Latince, Portekizce, İtalyanca, Aragón Dilinde, Katalanca ve Oksitanca benzerleri ile anlamca kıyaslayarak “madem” gibi bir anlamı da olabileceğini iddia ediyor (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 186). Çokdilli, çokkültürlü bir toplumun böylesi farklı kaynaklardan beslenebiliyor oluşu anlaşılabilir bir durumdur. Bu nedenle, dil üzerine yapılan tartışmalar Endülüs toplumunun dil açısından beslendiği kaynakları örneklendirmeleri açısından ufuk açııcıdır.

### 3.3.4. Gelenekselci mi? ‘Bireyselci mi?

Harceler, daha önce de ifade ettiğimiz gibi İbero-Romanik Dillerde lirik şiirin bilinen en eski örnekleridir ve yapılan tarihlendirmelere göre bu durum diğer Romanik Diller için de geçerlidir. Romanik Dilde ifadeler içeren harceler, XI. yüzyılda birdenbire mi ortaya çıkmışlardır? Yoksa Romanik Dilde ifadeler içeren

<sup>15</sup> Çalışmamızda H2 numaralı harce.

harceler, yüzyıllardır süregelen bir geleneğin devamı mıdır? Bu karşıtlık harceler üzerine çalışan araştırmacıların üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Denilebilir ki, harcelerin ortaya çıkışı hakkında birbirine karşıt iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki, harcelerin herhangi bir öncülü olmadan bir şairin özgün yaratıcılığı ile ortaya çıktığını savunur. Buna göre şair, kabiliyeti ölçüsünde bir edebi eser yaratır ve bu tekil yaratım halk tarafından beğenilmesi ölçüsünde diğer şairler tarafından taklit edilerek zaman içinde bir şiir türü halini alır. Bu görüşe “bireyselci teori” (İsp. **teoría individualista**) denir (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 170). Bireyselci teori, lirik şiirde halk dilinden unsurlar bulunmasını yazarın “eğitimsizliği” veya “halka benzeme çabası” ile ilişkilendirir. Bu görüşe göre şair, yaşadığı toplumdan bağımsız şekilde bir edebi yaratımda bulunur ve kullandığı dil dışında toplumla bir benzerlik kurmaz. Yazarın ürettiği şiirin sonraki zamanda halk tarafından beğenilip söylenmesi de eserin bir kişinin yaratımı olması durumunu değiştirmez (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 173).

Harcelerin ortaya çıkışına dair ikinci görüşe göre şair içinde yaşadığı toplumun mevcut edebi geleneklerinden beslenir. Beslendiği gelenekler, şaire kendi yaratımında yol gösterir. Halkın halihazırda benimsediği tarzda eserler veren şair, kim olduğuna bakılmaksızın kabul görür ve kalıcı olur. Böylece şair, bir yenilik yapmaktan çok bir geleneğin temsilcisi durumuna gelir. Bu görüş “gelenekselci teori” (İsp. **teoría tradicionalista**) adıyla ifade edilir (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 171). Gelenekselci görüş, şairin kim olduğu bilinse de bilinmese de lirik şiirin hep var olduğunu, tarlada çalışırken, bir kilisenin avlusunda veya bir kralı selamlarken halkın bu tarz şiirleri, şarkıları söyleyegeldiğini iddia eder. Şiiri nesilden nesle aktaran ve kimi zaman da üreten halk olduğu için kullanılan dil de halkın dilidir. (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 172-173).

Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin keşfinden önce Fransız dilbilimci Alfred Jeanroy (1859-1953) gibi birçok araştırmacı tarafından İber Yarımadası’nda ilk lirik şiir örneklerinin Provans Lirik Şiiri etkisiyle ilk olarak Galaik-Portekizce dilinde ortaya çıktığı iddia ediliyordu. Bu iddiaya göre bilinen en eski örnekleri Aquitania Dükü IX. Guillermo (1071-1127) tarafından yazılan Provans Lirik Şiiri, dönemin saraylarında gezgin şairlerin besteleriyle beğenilerek popülerleşmiş ve

Güney Fransa'dan Kuzey İspanya'ya girmiş olmalıydı. Galaik-Portekizce Dilinde yazılmış lirik şiirler XIII. ve XIV. yüzyıllara ait şiir seçkilerinde bolca yer almaktaydı. Aynı yüzyıllarda Kastilya Dilinde yazılmış lirik şiir bulunmamaktaydı, hatta Kastilyalı şairler bile lirik şiirlerini Galaik-Portekizce Dilinde yazmaktaydı. Bu manzara 1900'lü yılların başında birçok araştırmacıya Provans Şiiri öncesinde İber Yarımadası'nda Romanik Dilde lirik şiirin var olmadığını düşündürüyordu (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 172). Konuya bireyselci teori ile eğilenler üstte anlatmaya çalıştığımız bütün bir Provans Şiir geleneğinin IX. Guillermo'nun yaratıcılığı ile başladığını iddia etmektedirler. Oysa ki Romanik dilde harcelerin keşfedilmesi ile ortaya çıkan harceler ve Provan Şiiri arasındaki yapısal ve konusal benzerlikler nedeniyle Romanik dilde lirik şiirin nasıl ortaya çıktığını ifade etmek için yeni bir açıklama gerekmiştir Zira Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin günümüze dek bulunmuş en eski örneği Aquitania Dükü IX. Guillermo'nun şiirlerinden en az yarım yüzyıl daha eskidir. O halde, Romanik Dilde yazılmış en eski lirik şiirler harceler midir? Cevap evettir, eldeki bulgular böyle olduğuna işaret eder. Bu noktada açıklanması daha güç olan a) harcelerin Provans Şiiri ile muhtemel bağlantılarını ortaya koyabilmek, b) harcelerin de öncesinde Romanik Dillerde lirik şiirin var olduğunu ispatlayabilmektir. Harcelerin Provans Şiiri ile muhtemel ilişkilerini “Gezgin Şair Edebiyatı” başlıklı bölümde inceleyeceğiz. Bu bölümde dikkatimizi harcelerin öncesinde Romanik Dilde lirik şiirin var olup olmadığı üzerine yoğunlaştırmak istiyoruz.

Margit Frenk Alatorre'ye göre (1975), harceler hakkında görüşlerini belirten Alman dilbilimci Heinrich Lausberg (1912-1992), Alman edebiyat eleştirmeni Werner Ross (1912-2002), Romanik Dil uzmanı İtalyan Silvio Pellegrini (1900-1972) harcelerin müveşşah yazarları tarafından üretildiklerini, bu nedenle “tamamen” müveşşah yazarlarının yaratıcılıklarının bir ürünü olduklarını iddia ederler. Onların bireyselci bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir. Frenk Alatorre'ye göre benzer bir bakış açısına sahip diğer araştırmacılar arasında İtalyan filolog Angelo Monteverdi (1886-1967), İslam araştırmacısı Alman Wilhelm Hoenerbach (1911-1991) ve kısmen İtalyan filolog Aurelio Roncaglia (1917-2001) sayılabilir (Frenk Alatorre, 1975: 128). Portekizli filolog Manuel Rodrigues Lapa (1897-1989),

İspanyol Dili ve Edebiyatı uzmanı İngiliz John Brande Trend (1887-1958) ve İtalyan araştırmacı Jole Scudieri Ruggieri harcelerden önce Romanik dilde lirik şiirlerin var olabileceğini, müveşşah yazarlarının da bu lirik şiirlerden etkilenebileceklerini ancak harcelerini tamamen kendilerinin ürettiklerini iddia ederler (Galmés de Fuentes, 1994: 98). Bu son iddia de bireyselci bakış açısına dahil edilebilir.

Gelenekselci bakış açısı başını Menéndez Pidal'in çektiği İspanyol araştırmacılar arasında kendisine daha fazla takipçi bulmuştur. Harcelerin keşfedilmesi de gelenekselci bakış açısına sahip araştırmacılarının iddialarını güçlendirmiştir. Gelenekselci bakış açısında göre harceler, daha önce var olan ve halk tarafından bilinip söylenilen lirik ezgilerin müveşşah yazarları tarafından alınıp şiirlerinin sonuna eklenmesi ile oluşmuştur. Bu görüş, İbn Bessâm ve İbn Senâülmülk'ün harceler hakkında yazdıkları ile uyumludur. İki yazar da harcelerin müveşşahın temeli olduğunu, müveşşah yazarının Romanik dilde ezgileri alıp tüm şiiri bu ezgi üzerine inşa ettiklerini ifade ediyorlardı. Müveşşah türü ve Romanik dilde harceler hakkında en eski bilgilerin bu iki kaynaktan gelmesi ve bu iki kaynağın oldukça erken bir döneme (XII.-XIII. yy.) tarihlenmeleri gelenekselci iddiaları güçlendirmektedir. Elbette yalnızca bu iki kaynağa bakarak harcelerin öncesinde Romanik dilde lirik şiirlerin var olduğunu ispatlamak mümkün değildir. Ancak saydığımız kaynaklardan ve harcelerin varlığından habersiz olan Arap Dili ve Edebiyatı uzmanı İspanyol Julián Ribera, 1912 yılında İspanyol Kraliyet Dil Akademisi'nde yaptığı Provans Şiiri ile Endülüs şiir geleneği arasında muhtemel bağlantıları ortaya koymaya çalıştığı konuşmasında özellikle İbn Kuzmân'ın zecellerini değerlendirirken zecel öncesinde İbero-Romanik Dillerde lirik şiirin var olabileceğine işaret etmiştir (Ribera, 1912: 6). Zecel ve müveşşahın birinin diğerinden türemiş olduğunu "2.4. Zecel" başlıklı bölümde ifade etmiştik. O halde Julián Ribera varlığından haberdar olmadan harceler ile daha eski bir Romanik Dilde lirik şiir geleneğini ilişkilendirmiş görünür. Harcelerin müveşşahlardan daha eski olduğu iddiası aynı zamanda İber Yarımadası'nda ve Yarımada dışında ortaya çıkan lirik şiir türlerinin kökenlerini açıklamak için kullanılmıştır. Bu iddiayı savunanlar arasında Samuel Miklos Stern, Emilio García Gómez, Dámaso Alonso, Avusturyalı Leo Spitzer (1887-1960), İtalyan Ettore Li Gotti, Fransız Pierre le Gentil (1906-

1989), Fransız Irénée Marcel Cluzel (1911-1975), Alman-Meksikalı dilbilimci Margit Frenk Alatorre (d. 1925), Orta Çağ Latincesi uzmanı Alman Ernst Peter Dronke (1934-2020) sayılabilir (Galmés de Fuentes, 1994: 98-99). Saydığımız isimlerden Stern, García Gómez, Alonso, Frenk Alatorre ve Menéndez Pidal gibi araştırmacılar gelenekselci bakış açısını yalnızca İbn Bessâm ve İbn Senâülmülk'ün harceler hakkında yazdıkları ile değil, müveşşahın temhid bölümünde yani harceye geçiş dizelerinde yer alan ifadeler, bazı harcelerın Müslüman veya Yahudi şairlerce birden fazla kez kullanılması, harcelerde geçen Romanik Dilde arkaik dil kullanımlarının yer alması gibi özellikler ile de desteklerler. Sonuç olarak harceler konusunda gelenekselci görüş kendisine daha fazla kanıt bulmuş gözükmektedir.

### 3.3.5. Harcelerın kökeni koro ilahileri midir?

Josep María Millás Vallicrosa, 1946 yılında “Sobre los más antiguos versos en lengua castellana” (İsp. “Kastilya dilinin en eski dizeleri hakkında”) adlı bir makale yayınlamış, Endülüs'te X. ve XI. yüzyıllarda yaşayan Yahudi şairlerin şiirlerini değerlendirmiş ve Yahudi şairlerin müveşşahlarında kullandıkları tekrar eden nakaratlar biçimindeki kıtaların sinagoglarda koro eşliğinde söylenen ilahilerin biçimi ile benzerliklerine dikkat çekmiştir. Millás Vallicrosa'ya göre Yahudi şairlerin müveşşahlar ile yaptığı, dini şiirler yazan **paytanim** adındaki şairlerin şiir biçimini dünyevi konular içeren şiirlerde kullanmaktan ibarettir (Millás Vallicrosa, 1946: 363). Aynı makaleye göre benzer bir kullanım Latince yazılmış kilise şiirlerinde de mevcuttur.

Koro şarkıları dışında, IV. ve XI. yüzyıllar arasında, bazı kilise metinleri sözlü bir şiir geleneğinin varlığından söz eder. Kilise metinlerinde **cantica puellarum** (Lat. genç kız şarkıları) şeklinde adlandırılan ve Halk Latincesi ile söylenen bu tarz şiirlerin içeriğindeki dine aykırı ifadeler nedeniyle kilise avlusunda ve kilise içinde söylenmesi yasaktır (Frenk Alatorre, 1975, s. 46). Aşk konulu bu şiirleri dillendirilenler genellikle genç kızlardır. Genç kızların söyledikleri şiirler müzik ve dans ile söylenmeye uygundur ve genellikle bayram günlerinde söylenirler (Frenk Alatorre, 1975, s. 47).

Samuel Miklos Stern'in Romank Dilde ifadeler içeren harceleri keşfettiğini duyurduğu ve harceler hakkında bilgiler verdiği 1948 yılında yayınlanan “Les vers finaux en espagnol dans les muwaššahs hispano-hébraïques: Une contribution à l'histoire du muwaššah et à l'étude du vieux dialecte espagnol Mozarabe” (Fra. “İspanya İbranicesi ile yazılmış müveşşahlarda İspanyolca yazılmış son dizeler: Müveşşah tarihçesine ve eski bir İspanyol lehçesi olan Müsta'ribceye bir katkı”) adlı makalesinde dile getirdiği ihtimallerden biri harcelerin İbrani dini metinlerinden kaynaklanmış olabileceği ihtimalidir.

Francisco Cantera da Millás Vallicrosa'nın yukarıda ifade ettiğimiz iddiasını paylaşıyor ve bu iddiayı geliştirerek IX. yüzyılda icat edildiği düşünülen müveşşah türünün, sonradan Müslüman olmuş bir şair tarafından aşına olduğu sinagog veya kilise koro şiirlerinden yola çıkarak icat edilmiş olabileceğini iddia eder. Bu iddiasının nedeni olarak, müveşşah ile sinagog veya kilise koro şiirlerinin biçim benzerliklerini öne sürer (Cantera, 1949: 200). García Gómez ise bu ihtimale karşı çıkar ve karşı duruşunu “harcelerde İbranice tek kelime bulunmaması ve harcelerdeki İbrani Alfabesinin Arap Alfabesinin ses sistemine göre kullanılması” ile gerekçelendirir (García Gómez, 1950: 159). Görüldüğü gibi her iddia bir karşı iddiayı da beraberinde getirmektedir.

Sinagog yahut kilise koro şarkıları belki de harceleri ve harcelere bağlı olarak müveşşahları biçim yönünden bir şekilde etkilemiş olabilseler de (ki bu açıkça ortaya konabilmiş değildir) konu bakımından türlerin birbirlerine olan uzaklıkları nedeniyle, ilk olarak Millás Vallicrosa tarafından gündeme getirilen bu iddia kanaatimizce doğru değildir.

### **3.3.6. Aruz ölçüsü mü? Hece ölçüsü mü?**

Romanik Dilde ifadeler içeren harceler hakkında en sert tartışmalara neden olan konu harcelerde ve harcelerin yer aldığı müveşşahlarda kullanılan şiir ölçüsüdür (İsp. *métrica*). Romanik Dilde harceler keşfedildiği andan itibaren tartışılan ve günümüze dek kesin bir cevaba kavuşamamış bir konudur. Tartışmanın odak noktası Arap Edebiyatı ile Latince Edebiyat arasındaki yapısal farklılıklardır. Harce konusunda yazdığı ilk yorumlarından itibaren García Gómez bu tartışmanın

ortasındadır. Gracia Gómez, “ihtiyatlı bir biçimde” harcelerde kullanılan ölçünün hece ölçüsü olduğunu iddia eder (García Gómez, 1950: 160).

Harceleri müveşşah türündeki şiirlerin “çıkış noktası” ya da “temeli” kabul eden görüşe göre Arapça veya İbranice şiirin tüm kafiye düzeni, Romanik Dilde yazılmış son dizelerin kafiyelerinden hareketle oluşturulur. Bu görüşe göre harceler, çokdilli Endülüs hayatının bir yansımasıdır (García Gómez, 1949: 411). Harce şiirin sonunda yer almasına karşın şiirin çıkış noktası olması nedeniyle tüm şiiri ve onun müzikal havasını etkiler (Tuzcu, 2017: 74). Bir başka görüşe göre harcenin içeriğini oluşturan Romanik Dildeki dizeler halihazırda, halk arasında uzun zamandır bir şarkının nakaratı gibi söyleniyor olmalıydı. Arapça veya İbranice şiir yazan şairin tek yaptığı bu nakaratı ya da bu nakarata benzer dizeleri alıp kendi şiirini onun etrafında şekillendirmekti. Şairlerin yaşadığı çok dilli ortam, Arap Edebiyatı açısından yeni bir tür sayılan müveşşah türünün ortaya çıkmasına neden oldu.

### **3.3.7. Harceler ve Romanik Dillerdeki diğer Lirik Şiir türleri arasındaki muhtemel ilişkiler**

Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin XI. yüzyıl gibi Romanik Dillerdeki lirik şiir türleri açısından oldukça erken bir döneme tarihlenmesi araştırmacıları bu türler arasındaki muhtemel ilişkileri araştırmaya yöneltmiştir. Harcelerin keşfi, Romanik Dillerdeki lirik şiirin kökenleri üzerine süregelen tartışmaların yeni boyutlar kazanmasına sebep olmuştur. Bu tartışmaların odak noktasında XII. ve XIII. yüzyıllarda tüm Batı Avrupa’da büyük bir popülerliğe sahip olan Gezgin Şair Edebiyatı ve onun alt türleri, şiir biçimleri ve konuları yer almaktadır. Gezgin Şair Edebiyatı ile yakın ilişkileri olduğu görülen Galaik-Portekizce (XIII. ve XIV. yy.) ve Katalan şairlerce Provans Dilinde yazılan (XII. ve XIII. yy.) lirik şiirler ile sonraki yüzyıllarda ilk yazılı ürünleri ortaya çıkan Kastilya Dilinde lirik şiirler (XV. ve XVI. yy.) hakkındaki değerlendirmeler, Romanik Dilde harceleri keşfi ile gözden geçirilmiştir.

### 3.3.7.1. Gezgin Şair Edebiyatı

En eski yazılı örnekleri XI. yüzyıl sonu, XII. yüzyıl başına tarihlenen Gezgin Şair Edebiyatı, adına gezgin şair (İsp. **trovador**) denilen bir şair grubunun yazdığı lirik şiirlerden oluşmaktadır. Bu şiir geleneğinin ilk temsilcisinin **Aquitania Dükü IX. Guillermo** (1071-1127) olduğu ve onun Provans Dili ile yazdığı şiirlerin bu türün ilk örnekleri olduğu düşünülür. Bu nedenle günümüzde Güney Fransa olan bölge Gezgin Şair Edebiyatının doğum yeri olarak kabul edilmektedir. Ticaret ve hac yolları, krallıklar arasındaki politik ilişkiler gibi nedenlerle Gezgin Şair Edebiyatı Güney Fransa'dan Kuzey Fransa, Kuzey İtalya ve İber Yarımadası'nın kuzeyinde XII. ve XIII. yüzyıllarda hızla yayılmıştır. Birçok gezgin şairin 1135 yılından itibaren Güney Fransa'dan gelip İber Yarımadası'nı ziyaret ettiğine dair elde bol miktarda delil bulunmaktadır (Hatto, 1965: 305). İbero-Romanik Dillerden Galaik-Portekizce ile yazılmış eserler XIII. yüzyıla tarihlenmektedir ve İber Yarımadası'nın kuzeyindeki krallıklarda oldukça geniş bir kitle tarafından beğenilmişlerdir. Bununla beraber, Katalan şairler de eserlerini Provans Dilinde vermişlerdir. Katalan şairlerin Provans Dilini tercih etmelerini, Provans toplumu ile aynı politik ve dini iklimin içerisinde yer almalarına bağlamak mümkündür (Deyermond, 1973: 38). Bu durum Provans Dilinin kültürel gücüne bir işaret olarak da görülebilir. Frank hanedanlıklarının geçmişten gelen gücü Provans Dilinin hâkim olduğu bölgenin kültürel gücünün kaynakları arasında gösterilebilir sanıyoruz.

Gezgin şairler arasında soylu birçok ismin yer aldığı bilinir. Bununla beraber bazı gezgin şairler, şiirlerini maddi kazanç sağlamak, hayatlarını idame etmek için yazmışlardır. Şiir yazmayı bir meslek haline getirmişlerdir. Bu gibi gezgin şairler, çeşitli derebeylerinin, kralların saraylarını gezip onları eğlendirerek maddi destek aramışlardır. Birçoğu bir saraya yerleşerek ömrünün geri kalanını geçirmiş olsalar da adlarına uygun biçimde gezgin şairler, kimi zaman bir soyludan diğerine bir düğün hediyesi olarak gönderilerek, kimi zaman maddi destekçisinin ölümü nedeniyle sarayını terk etmek zorunda kalarak başka sarayları da gezmişler, yeni topraklar ve kültürler tanımışlardır. Gezgin şairler arasında Haçlı Seferleri'ne katılmış olanlar da vardır. Bu gibi nedenlerle gezgin şairlerin parçası oldukları Orta Çağ toplumunun büyük bölümünden daha geniş bir dünya bilgisine sahip oldukları yorumunda

bulunulabilir. Gezgin şairlere benzer şekilde, ancak onlardan daha önce, Mülûkü't-Tavâif döneminde, Endülüs'te çeşitli yöneticiler arasındaki kültürel rekabet nedeniyle birçok şair saraydan saraya gezmişlerdir. En iyi şairleri saraylarında tutmak ve onlara kendileri için şiirler yazdırmak Endülüslü yöneticiler için bir saygınlık sebebi olmuştur. Bu kültürel manzaranın zenginliğini ilk gündeme getirenlerden biri, Arap Dili ve Edebiyatı uzmanı İspanyol Julián Ribera'dır. Ribera, Endülüs'teki bu zengin edebi ortamın ancak birkaç yüzyıl sonra Avrupa'nın geri kalanında görülmeye başlandığını dile getirmektedir (Ribera, 1912: 3).

Gezgin şairlerin yazdıkları şiirler, çoğunlukla müzik ve canlandırma ile sergilenmeye uygundur. Aynı anda müzisyen, şarkıcı ve oyuncu olabilen İsp. **juglar** adı verilen sanatçılar, gezgin şairlerin yazdıkları eserleri, saraylarda krallara ve soylulara, kent meydanlarında halka sergilemişlerdir. Kimi zaman gezgin şair ve **juglar** aynı kişidir. Bu nadir görülen bir durum olsa da çoğunlukla bu iki kavramın birbiri ile karıştırılmasına sebep olur (Alborg, 1970: 39). İlerleyen yüzyıllarda farklı sosyal sınıflara hitap etmeleri nedeniyle **juglar** için farklı isimlendirmeler yapılmıştır. Bu sanatçılardan soylu sınıfı ve kilise ile ilişki içinde olan sanatçılar, İsp. **ministril** diye adlandırılmıştır (Dronke, 1995: 22). Geri kalan müzisyen, şarkıcı ve oyuncular **juglar** diye isimlendirilmeye devam edilmiştir.

Gezgin Şair Edebiyatında türler öncelikle ele aldıkları konulara göre ayrılırlar. Aşk konulu şiirler İsp. **canción**; politik hiciv amaçlı yazılan şiirler İsp. **serventesio**; şairler arası atışmaların konu edildiği şiirler İsp. **tensó** adıyla bilinirler (Alborg, 1970: 84). Aşk şiirlerinde İsp. **amor cortés** denilen “saraylı aşkı” konu edinilir. “Saraylı aşkı” kavramı genellikle soylu evli kadın ile soylu bekar erkek (ör. bir şövalye) arasında gerçekleşen aşkı ifade etmek için kullanılır (Deyermond, 1973: 43). Saraylı aşkını konu edinen şiirlerde erkek, âşık olduğu evli kadına tapınma derecesinde hayranlık duyar ve onu elde etmek için her şeyi yapmaya hazırdır. Kimi zaman, aşkı hak ettiğini ispatlamak için erkek, uzun seyahatler yapmak, aşkından ayrı kalmak durumundadır. Kadının evli olması nedeniyle aşk ilişkisinin gizli tutulması gerekmektedir. Bu durum, yaşanan aşkın imkansızlığı nedeniyle kadın ve erkeğin yaşadığı güçlü duyguların da gerekçesidir (Bayrav, 1966: 51). Saraylı aşkı kavramı ile ortaya çıkan konular birden ortaya çıkmış gibi görülmekle beraber benzer

konular daha önce Endülüs Edebiyatı'nda kendisine yer bulmuştur. Bu açıdan gündeme getirilen Córdoba doğumlu İbn Hazm'ın (ö. 1064) **Ṭavḳu'l-ḥamâme** (Arp. **Güvercin Gerdanlığı**) (1022) isimli kitabıdır. Bu kitapta sergilenen yüceltilmiş aşk tasvirleri, aşk için yapılacak olan fedakarlıklar ve hatta aşk için şehit olmak gibi konular Menéndez Pidal tarafından Endülüs Edebiyatı ve Gezgin Şair Edebiyatı arasındaki benzerliklerden sayılmaktadır (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 347). İbn Hazm'ın müveşşah yazarları şairler ile çağdaş olması nedeniyle, İbn Hazm, Romanik dilde harcelerin edebi boyutu ile ilgili çalışmalarda gündeme getirilmektedir.

Saraylı aşkını konu edinen şiirler çoğunlukla âşık olan erkeğin ağzından âşık olduğu kadına duyduğu sevgiyi ve özlemi anlatması şeklindedir. Ancak bunun tersi de görülebilir. Gezgin Şair Edebiyatının alt türlerinde, bir kadının hissettiği aşkı anlattığı şiirler bulunmaktadır. Bu alt türlerden biri, aşkını anlatan kadının genellikle dikiş dikerken, nakış işlerken resmedilmesi nedeniyle Fransızca **chansons de toile** diye adlandırılır. Bu tip şiirler genellikle kadının ve bulunduğu mekânın (kalenin bir odası, sarayının bahçesi vb.) tanıtıldığı giriş kıtası ile başlar. Daha sonra dile gelen kadın, nakış işlerken kimi zaman kendi kendine konuşur, kimi zaman da ona eşlik eden annesine veya “kız kardeşlerim” diye seslendiği kız kardeşlerine ve arkadaşlarına yaşandığı hisleri anlatır (Asensio, 1970: 26). Âşık kadın sevgilisine “arkadaşım” (İsp. **mi amigo**) diye hitap eder (Balbuena, 2005: 119-120). Bu şiirlerde hâkim olan hisler, kadının evliliğinden duyduğu mutsuzluk ve sevgilisine kaçma isteğidir (Dronke, 1995: 121-125). Mutsuz evlilikler ve içinde bulunulan durumdan kaçma isteği Gezgin Şair Edebiyatı aşk şiirlerinde sıkça işlenen konulardır. Dámaso Alonso, Menéndez Pidal, Stern, García Gómez gibi önemli araştırmacılar, Romanik dilde harcelerin öznesinin çoğunlukla kadınlar olması nedeniyle harceleri, adına arkadaş şarkıları (İsp. **canciones de amigo**) denilen bir türün en eski örnekleri olarak görmektedirler. Harcelerde Arapça **habib** kelimesi ile ifade edilen arkadaş; Romanik dilde **mamma** kelimesi ile ifade edilen anne ve yine Romanik dilde **yermanellas** kelimesi ile ifade edilen kız kardeşler gibi sözcüklerin geçmesi Gezgin Şair Edebiyatı ile harceler arasındaki benzerliklere delil olarak sunulmuştur.

Gezgin Şair Edebiyatının aşk şiirlerinin bir diğer alt türü İsp. **canciones de alba** ve İsp. **alborada** diye adlandırılan şafak şiirleridir. Şafak şiirleri ismini sevgililerin buluşma ve ayrılma vakitlerinden alır. Şafak vakti, **canciones de alba** için geceyi birlikte geçiren sevgililerin ayrılık vaktidir. **Alborada** için şafak vakti, tüm geceyi sevgilisini düşünerek geçiren aşık için kavuşma vaktidir (Deyermond, 1973: 35). Şafak şiirlerinde de kadınların dile geldiği görülür. Gezgin Şair Edebiyatı ve İbero-Romanik Dillerde yazılmış şafak şiirlerini ayıran en önemli özellik İbero-Romanik Dillerde yazılmış şafak şiirlerinde işlenen aşkın asla gayri meşru olmamasıdır. Açıklamak gerekirse saraylı aşkı konulu şiirlerde işlenen evli kadın ve bekar erkek arasındaki gayri meşru ilişki İbero-Romanik Dillerde yazılmış şafak şiirlerinde görülmez. Bu durumu İber Yarımadası'nda yaşayan toplumların aşka bakışı ve aşkın kimler arasında uygun görüldüğü gibi kavramlarla ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca XV. yüzyıl öncesinde İbero-Romanik Dillerde yazılmış şafak şiirlerinde şafak ayrılık vakti değil, daima buluşma vaktidir, bu nedenle mutlu bir andır (Hatto, 1965: 319). Endülüs Edebiyatı'nda şafak şiirlerine, İbn Kuzmân'ın zecellerinin bir seçkisi olan Dîvânı'nda yer alan 82 numaralı zecel örnek olarak gösterilir. Bu zecel içerisinde Romanik Dilde **alba** kelimesi geçmektedir. Julián Ribera'nın çalışmalarından yola çıkan Menéndez Pidal'e göre bu zecel **alborada** şiir türünün en eski örneği sayılmalıdır çünkü Gezgin Şair Edebiyatında XII. yüzyılın sonlarında görülmeye başlayan şafak şiirlerinden yaklaşık yarım yüzyıl daha eskidir (Menéndez Pidal, 1951: 198). Diğer taraftan Arthur Hatto, farklı ülkelerin edebiyatlarında şafak temasının nasıl işlendiğini incelediği kapsamlı eserinde, Ribera ve Menéndez Pidal'in İbn Kuzmân'ın zecellerinde kullanılan şafak kelimesinin sevgililerin buluşma veya ayrılma vakti ile ilişkilendirmenin zorlama bir çaba olduğunu ileri sürmektedir. Zira bu şiirlerde geçen şafak kelimesi pek tabii bir dini bayram sabahına işaret ediyor olabilir (Hatto, 1965:301). Böylesi tartışmalar, harcelerde geçen **alba** kelimesi üzerine de yapılmıştır. Örneğin çalışmamızda A7 numarası ile yer alan harceyi değerlendiren Marcos Marín, harcenin ikinci dizisinde geçen /'lb/ sessiz harfelerinden oluşan kelimenin García Gómez ve Galmés de Fuentes tarafından **alba** şeklinde okunmasının bu harcenin şafak şiirleri ile ilişkilendirmek için yapıldığını belirtir. Marcos Marín'e göre bu kelime pekâlâ **albo**

(sarışın) şeklinde de okunabilir ve bu anlamca daha doğru olur (Marcos Marín, 1997: 83).

Şafak şiirlerinde sevgililerin buluşması gerçekleştiği için mutlu bir havada seyrederken her an yakalanabilecekleri korkusu şiirde kendine yer bulur. Bu nedenle sevgilileri uyarmak, uyandırmak için adına İsp. **gaita** denilen bir arkadaş gözcülük eder. Gözcünün görevi kadının kocasının uyanıp uyanmadığını ve bununla bağlantılı olarak güneşin doğuşunu gözlemektir (Dronke, 1995: 214). Kadının kocası da gözcüler tutabilir. Bu durumdaki gözcüler, sevgililerin bir araya gelmelerine engel olmaları nedeniyle kötü kişilikler olarak resmedilirler. Endülüs Edebiyatında bu kişi Arp. **raqib** diye adlandırılır. Görevi sevgililerin bir araya gelmelerine engel olmaktır. Bu kelime ve kavram Romanik dilde harcelerde de birebir aynı şekilde kendine yer bulur (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 133).

Biçim olarak incelendiklerinde görülür ki Gezgin Şair Edebiyatı şiirleri kıtalar halinde ilerler ve nakaratlıdır. Harcelerin içerisinde yer aldığı müveşşahlarda da benzer biçimlere rastlanır. Bu nedenledir ki biçim özellikleri de benzerliklerden bir diğeri olarak sayılabilir.

### 3.3.7.2. Cantigas d'amigo

İber Yarımadası'nda lirik şiir denince ilk akla gelen tür Galaik-Portekizce ile yazılmış **cantigas d'amigo** (dost şarkıları) adındaki türdür. XIII. yüzyılda bu tür Kastilya Krallığında büyük bir beğeni ile karşılandı. Beğenin ve ilginin boyutunu Bilge Kral X. Alfonso'nun dini içerikli lirik şiirlerini<sup>16</sup> Galaik-Portekizce Dilinde yazmasından anlamak mümkündür.

Eldeki Galaik-Portekizce **cantigas d'amigo** şiir külliyatı 1220-1300 yılları arasına tarihlenen yaklaşık beş yüz şiirden oluşur. Bu şiirlerde genellikle kadınlar seslendirilecek şekilde yazılmış olsalar da yazarları tespit edilebildiği kadarıyla seksen sekiz farklı erkektir. Galaik-Portekizce **cantigas d'amigo** şiir külliyatı, XVI. yüzyıla tarihlenen iki adet el yazması ile günümüze ulaşabilmiştir. El yazmalarından

<sup>16</sup> Kral X. Alfonso'nun **Cantigas de Santa María** adındaki dini lirik şiirleri meşhurdur. Yazım yılları 1270-1282 arasına tarihlenir. Günümüze ulaşabilen el yazmalarında minyatür sahneler ve müzik notaları da yer alır. Bu nedenle sadece edebi açıdan değil aynı zamanda XIII. Yüzyıl müzik anlayışı açısından da çok önemli bir belge niteliğine sahiptir.

bir tanesi **Cancioneiro da Vaticana** adıyla bilinir. Diğeri **Cancioneiro da Biblioteca Nacional** adındadır. İki el yazmasının, İtalyan hümanist Angela Colocci (1467-1549) tarafından 1525 civarı bir tarihte İtalya’da daha eski bir kaynaktan kopya edildiği düşünülür (González, 2021: 216).

**Cantigas d’amigo, cantigas d’amor ve cantigas d’escarnho e de maldizer** ile erken dönem Galaik-Portekizce lirik şiirinin üç türünü oluşturur. Bunlardan ilk ikisi aşk, üçüncüsü yergi konulu şiirlerdir. Harceler keşfedilene kadar, İber Yarımadası’nda yazılmış en eski lirik şiirlerin bunlar olduğu düşünülürdü. Galaik-Portekizce ile yazılan her üç tür de benzer nazım birimine sahiptir. Genellikle dört ya da daha fazla dizeden oluşmuş bentlere sahip olan bu şiir türünde bent sonlarında tekrarlanan nakarat (İsp. **estribillo**) görülür. Bununla beraber, XIII. yüzyıl şiirlerinde (örneğin yazarı **Meendinho** olan şiirlerde) iki dizelik ve bir nakarat dizesinden meydana gelmiş ve aab, ccb, aab, ccb kafiye düzeni ile ilerleyen şiirler de mevcuttur (Deyermond, 1973: 46). Her üç türün de **Santiago de Compostela Haç Yolu** üzerinden Güney Fransa’dan gelen Provans Lirik Şiiri etkisiyle ortaya çıktığı düşünülür (Deyermond, 1973: 38). Bu iddia, yaklaşık yüz elli yıldır tartışılmaktadır. Harcelerin keşfedilmesi bu tartışmalarda yeni bir kapı aralamış ve bunun tersinin, yani Yarımada’ya ait bir türün dışarıya taşınmış olabileceğinin de mümkün ihtimal dahilinde olduğunu göstermiştir.

**Cantigas d’amor ve cantigas d’escarnho e de maldizer**’de şiir öznesi bir erkek iken **cantigas d’amigo**’da bu rol kadınlardadır. Bu nedenle **cantigas d’amigo** diğer iki türden rahatça ayrılabilir. Şiirin öznesinin kadın oluşu **cantigas d’amigo**, ve oluşu harceler arasındaki benzerliğin ana sebebidir. Harcelerde bir çeşit aşk üçgeni görülür. Bu üçgenin köşelerinde aşk acısı çeken kadın, onu teselli eden ya da ona akıl veren anne veya arkadaşlar ve sevilen erkek yer alır (Deyermond, 1973: 53). Acı çeken kadın derdini annesine ve kız kardeşlerine ya da yakın arkadaşlarına açar. Kadının acı çekmesinin ve derman aramasının sebebi o dönemde Yeniden Fetih ile ilişkili olarak sıklıkla savaflara katılan ve bu nedenle ailesini, sevdiklerini geride bırakan erkeğin yokluğudur. **Cantigas d’amigo**’da ise yokluğun gerekçesi uzun deniz seyahatleri olabilmektedir. Bu seyahatler sevgilileri ayrı düşürürken geride

kalan genç kız derdini anlatabileceği birilerini arar ve oma aşkından söz eder (Dronke, 1995: 128).

Samuel Miklos Stern, harcelerde sevdiğinin yokluğuyla acı çekip derman arayan genç kızların şiir öznesi olmasından hareketle harceler ve **cantigas d'amigo** türündeki şiirler arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Stern'e göre benzerliğin bir diğer sebebi şiirlerin biçimidir. Kıtalar ve bentler halinde yazıldıklarından biçim açısından da harceler ve **cantigas d'amigo** birbirine benzerdir (Stern, 1948: 304; Cantera, 1949: 199). Dámaso Alonso'ya göre harceler ve **cantigas d'amigo** türündeki şiirler arasında konu ve biçim bakımından benzerlik olmasının yanında harcelerde sıklıkla geçen Arapça **habib** kelimesinin Galaik-Portekizce **amigo** kelimesi gibi hem sevgili hem de dost anlamlarına geliyor oluşudur. Alonso, anne ve kız kardeşlerin birer "sırdaş" olarak terk edilmiş veya aşk acısı çeken genç kızın yanında yer almalarını benzerliklerden bir diğeri sayar (Alonso, 1949: 322). Harcelerin büyük çoğunluğunda (sadece üç tanesi hariç) şiir öznesi olarak kadınların yer alıyor olması, Gelenekselci teori ile harceleri değerlendiren García Gómez'i harcelerden daha da eski "öznesi kadın olan bir lirik şiirin (İsp. **una lírica femenina**) var olabileceği" sonucuna sürüklüyor (García Gómez, 1956: 320). Ancak bu iddiayı destekleyen delillerin olmayışı nedeniyle ispatı mümkün olmuyor.

### 3.3.7.3. Villancico

Kastilya Dilinde bilinen en eski geleneksel halk ezgileri **villancico** adıyla bilinirler. İsmi **villa** adı verilen kırsal küçük yerleşim birimlerinden ve orada yaşayan **villano** diye adlandırılan toplum biriminden alan bu şiir türü, nakaratlı oluşu ve ritmik yapısı nedeniyle şarkı gibi söylenmeye müsaittir. **Villancico** türündeki şiirler, dini ve dünyevi konuları içerebilirler. En eski yazılı örnekleri XV. ve XVI. yüzyıllara tarihlenen bu türdeki şiirler, ilerleyen yüzyıllarda farklı bir isimlendirmeye gidecek ve (hala geçerliliğini sürdürecektir şekilde) **villancico** adı yalnızca dini konulu geleneksel halk ezgileri için kullanılır olacaktır. Dünyevi konulu geleneksel halk ezgileri ise **canción** (veya **letrilla**) adıyla anılacaktır (Tenorio, 1999: 14). **Villancico** türünde şiirler, çoğunlukla "abba cdcd abba efef abba" şeklinde ilerleyen bir kafiye düzenine sahiptir. Nadiren nakarat olan "abba" dizeleri "abab" şeklinde görülebilir.

Yine nadiren dört yerine üç dizeli nakaratlar “abb” ve “aba” şeklinde karşımıza çıkabilir (Navarro Tomás, 1972: 171-172). Eldeki en eski yazılı örneklerinin Santillana Markizi Íñigo López de Mendoza y de la Vega (1398-1458) ve Suero de Ribera (XV. yy.) tarafından yazıldığı düşünülür. **Cancionero de Baena** (ykl. 1445) adlı şiir seçkisinde yer almaktadır (Sánchez Romeralo, 1969: 13). Sonraki yıllarda artan sayıda şiir seçkisinde benzer şiir biçimine sahip şiirler görünür olmuştur. Aynı biçimdeki bu şiirler **villancico** türü başlığı altında değerlendirilmiştir.

Harceler keşfedilene kadar, **villancico** türünün Galaik-Portekizce **cantigas d’amigo** türünden türemiş olabileceği varsayımı kabul görüyordu. Nitekim harcelerin keşfine dek İber Yarımadasında yazılmış en eski lirik şiirler **cantigas d’amigo**, Kastilya dilinde yazılmış en eski lirik şiirler **villancico** türüne konu ve biçim açısından benzerlikler göstermekteydi. XI. ve XII. yüzyıllara tarihlenen Romanik dilde harcelerin biçim açısından **villancico** türündeki şiirler ile büyük benzerlikler göstermesi **villancico** türünün kendisinden yaklaşık üç yüz yıl önce yazılmış harceler ile bağlantılı olabileceğini düşündürmüştür (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 177). Zira lirik şiirlerin asılları kayıp olsa da birçok vakanüvis XI. ve XII. yüzyıllarda lirik şiirlerin varlığına şahitlik eder (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 175). Bu durumda lirik şiir, XIII. yüzyılda Galaik-Portekizce dilinde yazılmadan önce Kastilya dilinde lirik şiirin varlığından söz etmek mümkün olur. XV. ve XVI. yüzyıllara ait **villancico** diye adlandırılan lirik şiirler ile birçok benzer özelliğe sahip XI. ve XII. yüzyıllara tarihlenen harcelerin keşfedilmesi Kastilya dilinde lirik şiirin bir geleneğin uzantısı olduğunu iddia eden gelenekselci görüşü güçlendirir. Gelenekselci görüşte olan araştırmacılar, harcelerin Romanik dilde ifadeler içermesinden yola çıkarak harcelerin de daha önceden var olan halk dilinden kaynaklandığını iddia etmektedirler (Cantera, 1949: 199).

Menéndez Pidal, kıtalar halinde yazılan ve nakarata benzer şekilde tekrarlanan kafiyelelere sahip dizeler içeren müveşşahların biçim açısından **cantigas d’amigo** ve **villancico** ile benzerliğini örneklerle ortaya koyar. Bu tarz benzerliklerin Fransa ve İtalya lirik şiirleri ile kıyaslanması gerektiğinin altını çizer (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 193).

Her iki türde de dizelerdeki hece sayılarına bakıldığında farklı birinci dize ile ikinci dize arasında eşitsizliklere rastlanır (Menéndez Pidal, 1951: 218).

Harceleri, **cantigas d'amigo** ve **villancico** türündeki şiirleri bir araya getiren olgular, şiir öznesinin kadın olması, bazı şiirlerin şafak vaktine işaret etmesi, dizelerde tekrarların olması ve şiirin kıtalar ve nakaratlar şeklinde ilerlemesi olarak sayılabilir (Hatto, 1965: 311).

### 3.4. HARCELERİN ARAP EDEBİYATI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arap Edebiyatı açısından müveşşah ve zecel büyük bir yenilik olmuştur. Eski şiir biçimleri bir tarafa bırakılıp yeni, daha önce denenmemiş şiir biçimleri ortaya konulmuştur. İlk müveşşah eserler ortaya çıkana dek Arap Edebiyatı'nın en sık kullanılan türü **kaside** türüdür. Kaside, kuralları net biçimde, İslamiyet'in doğuşundan önceki dönemde belirlenmiş, kimi zaman oldukça uzun<sup>17</sup> olabilen bir şiir türüdür.

Batıda müveşşah türü hakkında ilk yazarlardan biri olan **Martin Hartmann** (d. 1851 ö. 1918) IX. yüzyıla tarihlendiği **musammat** adındaki Arapça bir şiir türünden söz eder ve bu türü “müveşşahın öncülü” kabul eder (Stern, 1948). **Musammat** kelimesi **sımt** kökünden gelir. Önceki bölümlerde de tarif ettiğimiz **sımt** “inci dizilen gerdanlık” anlamındadır ve aynı zamanda bir edebi terim olarak “bünyesinde aynı kafiyeyle sahip kelimeler ve söz bölükleri içeren beyitleri” ifade etmek için kullanılır (Pala ve Kılıç, 2020: 233).

Stern müveşşah türünü değerlendirirken onu Arapça klasik şiir biçimlerinin başında gelen kasideye “yabancı” görür. Stern'e göre müveşşah, Arap Edebiyatı için yeni bir türdür (Stern, 1948: 301).

Romanik dilde harceler üzerine Batı'da ilk defa Giammaria Barbieri (1519-1575) **Dell'origine della poesia rimata** adındaki eserinde Avrupa Lirik Şiiri'nin kökenlerinde Arap etkisinin varlığına dair bir değerlendirmede bulunur. Barbieri'ye göre Provans Şiiri şiirsel öğelerini Endülüs'ten almıştır (Zwartjes, 2006: 1). İbn

<sup>17</sup> Yaklaşık yedi yüz beyit uzunluğunda kasideler mevcuttur.

Kuzmân'ın zecellerinin yer aldığı **Dîvân**'ının tıpkıbasımı David Gunzburg tarafından 1896 yılında Berlin'de yapılıncı Arap Edebiyatının Batı Edebiyatlarındaki yeri ve etkisi üzerine tartışmalar bir daha durmamak üzere başladı.

Jareer Abu-Haidar, müveşşah türünün Doğu'daki Arap topraklarında değil de Batı'da Endülüs'te ortaya çıkışını XI. yüzyılın başında Endülüs'te zayıflayan merkezi otoritenin yeni edebi formların özgürce ifade edilebileceği bir ortama kapı araladığını ifade ediyor (Abu-Haidar, 2005: 46).

### 3.5. HARCELERİN İSPANYOL EDEBİYATI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Önemli bir Romanik dil uzmanı olan Ramón Menéndez Pidal'in "gelenekselci" adı verilen bir yaklaşımı bulunmaktaydı. Bu yaklaşıma göre şair, şiiri kendisi üretmiş olsa ürettiği şiirin arka planında şairin yaşadığı toplumun gelenekleri yer almaktaydı. İlk bakışta halk edebiyatı kavramı ile karıştırılabilecek bu yaklaşımda eseri üreten halkmış gibi görünse de aslında sanatçıdır. Gelenksciliğe göre sanatçı kendi toplumundan kopuk değildir, birlikte yaşadığı toplumun değerlerinden beslenir ve o değerleri eserleriyle besler. Sanatçının eseri halka mal olduğu ölçüde kalıcı olur ve bir yerden sonra eserin kimin eseri olduğunun bir önemi kalmaz (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 14). Menéndez Pidal, işte bu yaklaşımını yıllar içerisinde geliştirerek Arap Edebiyatı ve Avrupa Edebiyatı arasındaki muhtemel ilişkiye eğildi ve **La primitiva poesía lírica española (İspanyol İlk Lirik Şiiri)** (1919), **Poesía árabe y poesía europea (Arap Şiiri ve Avrupa Şiiri)** (1937) ve **Sobre primitiva lírica española (İspanyol İlk Lirik Şiiri üzerine)** (1943) adlı çalışmaları hazırladı (Menéndez Pidal ve Frenk, 2014: 8).

Romanik dilde yazılmış yirmi dört adet harceyi tanıttığı 1952 yılında ait **Veinticuatro jarýas romances en las muwaşşahas árabes (Arapça müveşşahlarda yer alan yirmi dört harce)** isimli makalesinde İbn Bessâm ve İbn Senâülmülk'ün harceler hakkındaki daha önce bahsettiğimiz görüşlerinden alıntı yaptıktan sonra kendisinin de hocası olan Julián Ribera'nın da İbn Bessâm ve İbn Senâülmülk'ün görüşlerini bildiğini ve "dahice bir önsezi ile", etkileri 1950'lerde hala süren bir tartışmanın fitilini ateşleyen, "harceler de öncesinde Romanik dilde

bir lirik şiir olmalı” görüşünü ortaya attığını Ribera’nın yayınlarının bir toplamı sayılabilecek 1928’de iki cilt halinde yayınlanan **Disertaciones y Opúsculos (Değerlendirmeler ve Kısa Makaleler)** adlı kitabın 98-103 sayfalarına atıf yaparak ifade ediyor (García Gómez, 1952: 58). García Gómez, bir başka sayfada bu kez dipnotta Menéndez Pelayo’nun da İbn Kuzmân’ın Divanından yola çıkarak Ribera’nın iddiasına benzer bir iddiada bulunduğunu ancak kaynakların yetersizliğinden sonuca varamadığını ifade ediyor. Sonrasında 1948 yılında Stern’in, çalışmamızda değerlendirdiğimiz, makalesinin büyük bir “sansasyon” yarattığını ve Ribera’nın önsezisini haklı çıkardığını belirtiyor. Aynı zamanda Stern’in bu keşfinin “İspanyolcanın tarih öncesi dönemine ışık tuttuğunu” ve “İspanyol Edebiyatında epikten önce lirik şiirin” ortaya çıktığına işaret ettiğini belirtiyor. Stern’in makalesinden yola çıkan Dámaso Alonso ve Menéndez Pidal gibi söz sahibi araştırmacılarında “Avrupa lirik şiirinin şafağı meselesine” değindiklerini ifade ediyor (García Gómez, 1952: 59).

Romanik dilde yazılmış harcelerin keşfi, kimilerine göre malumun ilanı kimilerine göre ise beklenmedik, devrim niteliğinde bir keşiftir. Malumun ilanı olduğunu düşünenler genellikle ya bir önsezi ile ya da İbn Kuzmân’ın zecelleri gibi örneklere bakarak Romanik dilde yazılmış dizelerin var olduğu kanısında bulunurlar. Bu keşfi beklenmedik ve devrim niteliğinde bulanlar ise genellikle İspanyol Edebiyatının kökenlerini İner Yarımadasının dışında, özellikle Güney Fransa’da arayanlar olmuşlardır. Her iki durumda da bu keşif İspanyol Edebiyatı Tarihi üzerine yazılmış kitaplara yeni bir bölüm eklenmesine ve bolca Arapça ismin bu kitaplara girmesine sebep olmuş aynı zamanda “İspanyol Şiirine bir yüzyıl daha” eklemiştir.

Bu keşif birçok soruyu cevaplandırmak bir yana birçok yeni soruyu da beraberinde getirmiştir. Bu sorulara keşfin üzerinden 70 yıl kadar bir zaman geçmesine rağmen hala cevap aranmaya devam etmektedir. Sayıları yüzü dahi bulmayan Romanik Dilde yazılmış harceler esasında toplam harce külliyyatının oldukça küçük bir bölümünü oluşturur. Ancak sayıların az oluşu yarattıkları etkiyi azaltmak şöyle dursun merakı ve ilgiyi fazlasıyla arttırmıştır. Dámaso Alonso ABC Madrid gazetesine yazdığı makalesinde bu keşfi gerçekleştiren Samuel Miklos Stern’in “adının altın harflerle İspanyol Edebiyatı Tarihinde yerini aldığını” ifade

eder (Alonso, 1950: 3). Gerçekten de Stern, sahip olduğu mezihyetleri uygulamaya döküttüğü çalışması çok yönlü yeni alanın kapılarını açmış ve o kapılardan Stern'in ardından onlarca araştırmacı içeri girmiştir. Stern'i özgün kılan mezihyetleri bir yandan ailesinden İbranice öğrenmesi, diğer taraftan okulda klasik dillerden Yunanca ve Latince eğitimi alması ve sonrasında kendi çabası ile Arapçayı öğrenmesidir. Bunun üzerine Kudüs **Hebrew** Üniversitesinde Şarkiyat ve Romanistik eğitimleri aldı (Şensoy, 2009: 429). Stern'in aldığı eğitimler onu araştırma yapacağı alana hazır hale getirdi. Yaptığı hazırlık aynı zamanda başta İbn Senâülmülk'ün **Dârü't-tırâz fî 'ameli'l-müveşşahât** adındaki eseri gibi ele aldığı metinleri çözümleyebilmesi için bir gereklilikti. İbranice, Arapça, Müsta'rib dili konuşan ve yazan bir toplum olan Endülüs halkının edebi dışavurumunu çözümleyebilmesi ancak böyle bir eğitimi alması ile mümkün olurdu.

## SONUÇ

İbero-Romanik Dillerin kökenlerini ve bununla ilgili olarak Romanik Dilde ifadeler içeren harceleri incelediğimiz çalışmamızı üç bölüme ayırdık. Birinci bölümde, öncelikle Romanik Dil tanımının ne olduğunu açıklamaya çalıştık. Devamında Romanik Dillerin ortaya çıktığı **Romania** adı verilen dil havzasının tarihi boyunca ne tip bir bölümlmeye sahne olduğunu inceledik. Daha sonra, Romanik Dillerin kökeni olarak gösterilen Latincenin tarihsel gelişimine göz attık. Bu noktada Romanik Dillerin oluşumunda temel bir yeri olan Halk Latincesi kavramı üzerinde durduk. Romanik Dillerin tarihten bugüne ne şekilde sınıflandırıldıklarını inceledik. Sonrasında Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin ortaya çıktığı XI. yüzyıla dek İber Yarımadası'ndan gelmiş geçmiş toplumları, bu toplumların dillerini ve kültürlerini gözden geçirdik, böylece İbero-Romanik Diller adı verilen dil grubunun hangi süreçlerin ardından ortaya çıktıklarını göstermek istedik. Bu bölümde, adı geçen dillerin, İber Yarımadası'nın hangi bölgelerinde konuşulduklarının daha anlaşılır olması için birtakım haritalar yerleştirmeyi uygun gördük. Birinci bölümün sonunda XIII. yüzyıla dek İbero-Romanik Dillerde verilmiş edebiyat eserleri üzerine, özellikle de lirik şiir üzerine, bilgiler verdik.

Çalışmamızın ikinci bölümüne, Romanik Dilde ifadeler içeren harceler ile alakalı eldeki akademik literatürü değerlendirerek başladık. Devamında harcelerin, sonlarında yer aldıkları **müveşşah** ve **zecal** adlı şiir türlerini tanıttık. Müveşşah isimli şiir türünün daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla çeşitli tablolar hazırladık ve çalışmamıza ekledik. Birçok araştırmacı tarafından kabul edilen görüşe göre harcelerin dili olduğu kabul edilen **Endülüs Romanik Dili** ve Endülüs Romanik Dili ile ilişkili olduğu düşünülen **Aljamiado** kavramlarını incelemeye çalıştık. Müveşşah türünde Arapça ve İbranice şiirler yazmış ve şiirlerinin sonlarına Romanik Dilde ifadeler içeren harceler eklemiş şairlerin kimler olduklarını eldeki bilgiler ışığında tanıttık. İkinci bölümde, son olarak, bugüne dek keşfedilmiş, Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerde kendine yer bulan çeşitli sözcüklere, söz gruplarına bakarak harcelerin konuları hakkında okuyucuyu bilgilendirmeye çalıştık ve harcelerde sıklıkla geçen kavramlar ile alakalı mevcut görüşleri kendi yorumlarımızı da ekleyerek okuyucuya sunduk.

Çalışmamızın üçüncü bölümünü Romanik Dilde ifadeler içeren harceler ile alakalı yapılan çalışmalara ayırdık. Bu bölümün başında bu harcelerın nasıl keşfedildiklerini, okunma ve yorumlanma süreçlerini anlattık. Sonrasında, harceler hakkında çoğu günümüze dek bir çözüme kavuşamamış olan tartışma başlıklarını gözden geçirdik. Bu başlıklar arasında, özellikle, harceler ve İbero-Romanik Dillerdeki diğer lirik şiir türleri arasındaki muhtemel ilişkileri “Harceler ile ilgili başlıca tartışma konuları” başlıklı bölümde gözden geçirdik. Üçüncü bölümün sonunda harcelerın hem Arap Edebiyatındaki hem de İspanyol Edebiyatındaki yerini irdeledik.

Çalışmamızın sonuna, bir “Ekler” bölümü ilave ettik ve konuya dair bir gereklilik olarak gördüğümüz ve çalışmamızda kullandığımız harf çevirisi tablosunu ekledik. Bunun yanında yine tablo halinde Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerın keşfine yol açan el yazmaları ve harcelerın sonlarında yer aldıkları müveşşahların yazarları hakkındaki bazı bilgileri tablo halinde okuyucuya sunduk. Son olarak, hem Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerın keşfedilmiş ilk örnekleri olmaları hem de Romanik Dilde ifadeler içermeleri konusunda araştırmacıların görüş birliğine vardıkları toplamda kırk dört adet harcenin en eski ve en güncel çevriyazılarını ve kendi yaptığımız Türkçe çevirilerini çalışmamıza ekledik.

Üstte, bölümlenmesi hakkında bilgiler verdiğimiz çalışmamızın büyük bölümünü Romanik Dilde ifadeler içeren harcelere ayırdık çünkü bu tip harceler, İbero-Romanik Dillerin ilk örneklerinin ortaya çıktığı bir döneme tarihlenmektedirler. Öyle ki, harcelerde görülen Romanik Dil adına Endülüs Romanik Dili ya da **Müsta’rib Dili** denilen ve oldukça ilkel bir evrede olan bir İbero-Romanik Dildir. Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerın keşfi ile Endülüs Romanik Dili ve bununla birlikte diğer İbero-Romanik Dillerin ortaya çıkışı hakkında yeni bilgiler elde edilebilmiştir. Biz de bu gerekçeyle çalışmamızda önemli bir bölümü harcelere ayırmayı uygun bulduk.

Çalışmamız sayesinde gördük ki, İbero-Romanik Dillerin oluşmaya ve diğer Romanik Dillerden farklılaşmaya başladığı dönem, İber Yarımadası’nda Müslüman idarecilerin yönetiminin sürdüğü dönemdir. Bu dönemde Musevilik, Hristiyanlık ve

İslam gibi farklı inançlara mensup İbranice, Halk Latincesi ve Arapça gibi farklı dilleri konuşan toplulukların birlikte yaşamaları, kültür alışverişine kapı açmıştır. Denilebilir ki İber Yarımadası'ndaki çokkültürlü yaşam, aynı dönemde Halk Latincesinden Romanik Dillere dönüşmekte olan dillerin konuşulduğu Batı'nın farklı köşelerinden daha zengin bir kültür ortamının doğmasına sebep olmuştur. Özellikle Endülüs tarihinin adına **Mülûkü't-Tavâif** denilen dönemde, çeşitli Müslüman Arap yöneticiler arasında, şairlere koruyucu olma ve onları saraylarında ağırlama yarışı, edebiyatın ve bununla birlikte dilin ayrı bir önem kazanmasına kapı aralamıştır. Bu edebi zenginliğin ve çokkültürlü yaşamın en belirgin dışa vurumu, birkaç yüzyıl boyunca müveşşah türündeki şiirlerde kendilerine yer bulmuş olan Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerdir. Bu tip harcelerin keşfi ise günümüze oldukça yakın bir tarihe rastlayan bir olgudur ve başlı başına ilgi çekici bir konudur.

Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin keşfedilmeleri birtakım rastlantıların ve önsezilerin bir birleşimidir. Rastlantı olduğunu düşündüğümüz olgu, İber Yarımadası'nın oldukça uzağında Mısır, Kahire'de bir sinagogun genizasında binlerce el yazmasının arasında bu tip harceleri içeren şiirlerin bulunmuş olmasıdır. Bu şiirleri yazarlar Endülüslü Yahudi şairlerdir. Onların şiirleri, ilgili bölümde (bkz. 2.9. Romanik Dilde Harcelerin...) açıklamaya çalıştığımız birçok olasılık neticesinde kendilerini bir genizada bulmuş olmalıdır. El yazmaları, daha sonra başta Cambridge Üniversitesi Kütüphaneleri olmak üzere dünyanın önemli kütüphanelerine taşınmışlardır. Önsezi diye ifade ettiğimiz ise, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan, Endülüslü şairlerin şiir seçkilerine bakarak XIX. yüzyılın sonlarında, daha Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin keşfinden çok önce, Marcelino Menéndez y Pelayo gibi İspanyol araştırmacıların ortaya attığı iddialardır. Menéndez y Pelayo'nun iddiası, Endülüslü Yahudi bir şair olan Yehuda Halevi'nin "adı bilinen en eski İspanyol şair olduğu"dur. Menéndez y Pelayo, bu iddiası ile dikkatleri Endülüs Edebiyatına çekmeye çalışmıştır. Onun işaret ettiği yoldan gidenlerden Samuel Miklos Stern, XX. yüzyılın ortalarında, Romanik Dilde ifadeler içeren harceleri hem İbranice müveşşahların sonunda hem de Arapça müveşşahların sonunda keşfetmeyi başarmıştır.

Harcelerde gözlemlenen Romanik Dil, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Halk Latincesinden yeterince farklılaşmış ve zamanla müstakil bir dil halini almış olan Endülüs Romanik Dilidir. Eldeki tüm diğer örnekleri ile karşılaştırıldığında Endülüs Romanik Dilinin en eski örneklerinin harceler olduğu görülmektedir. Aynı zamanda harcelerde görülen dil, İbero-Romanik Dillerin de en eski örneklerindendir. Bu durum, harceleri benzersiz bir dilbilimsel inceleme sahasına dönüştürmüştür. Bunun farkına varan başta İspanyol dilbilimciler olmak üzere, Romanik Diller uzmanları, harceleri incelemeye koyulmuş ve son yetmiş yılda araştırmalarında önemli mesafeler kaydetmişlerdir. Buna rağmen hala cevaplanması gereken sorular, tartışmalı konular vardır ki bunlar harceler konusuna ilginin canlı olmasının başlıca sebeplerindendir. Geride kalan yetmiş yılda, el yazmalarının çözümlenmeleri devam ettiğinden Romanik Dilde ifadeler içeren yeni harceleri bulunduğunu iddia eden araştırmacılar ortaya çıkmıştır. Onların yaptıkları keşifler neticesinde harce külliyatı genişlemeye devam etmektedir. Ancak birçok araştırmacı, yeni keşfedilen harceler arasında Romanik Dilde ifadeler içeren harce külliyatına alınmaması gereken harceler olduğunu düşünmektedir. Bunun nedeni a) harcelerdeki Romanik Dilde ifade sayısı yetersizdir; b) çevriyazı yeterince doğru şekilde gerçekleştirilmemiştir; c) araştırmacılar harcede yer alan kelimelerin kökeni hakkında görüş birliğine varamamıştır. Stern ve García Gómez tarafından keşfedilmiş, Romanik Dilde ifadeler içeren harceler bu tartışmaların dışında görünmektedir. Çalışmamızda gördüğümüz kadarıyla dilbilim uzmanlarının tamamı tarafından Romanik Dilde ifadeler içerdikleri kabul edilmiştir. Ancak çevriyazıları hakkında çeşitli ihtimal göz önünde tutulmuştur. Bunun gerekçesi olarak da a) el yazmalarının yıpranmış oluşu b) el yazmalarının daha sonraki bir dönemde Endülüs Romanik Dilini bilmeyen katiplerce kopya edilmiş olması ihtimali c) mevcut akademik literatürde ilgili ifadelerin kökeni hakkında yeterli bilgi olmaması gibi maddeler sunulmuştur. Mevcut durumda yeni keşiflerden elde edilecek sağlık bilgilere başvurulması, teknolojik ilerlemeler ile mevcut el yazmalarının tekrar incelenmesi ve bu bilgiler ışığında yeni okumaların / yorumlamaların yapılmasını beklemek gerekmektedir.

Harceler, birer lirik şiir parçacılarıdır. Bu nedenle, harcelerin ilişkilendirildiği bir diğer inceleme sahası Romanik Dilde Lirik Şiirin kökenleridir.

Batı'da Romanik Dilde Lirik Şiirin öncüllerinin neler olduğu, bu tarz şiirin diğer Romanik dillerin edebiyatlarında ne şekilde yayıldığı XVIII. yüzyıldan itibaren dikkatle tartışılmalıdır. Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin keşfine dek Romanik Dilde Lirik Şiir üzerine araştırma yapanların vardığı genel kanı Romanik Dilde Lirik Şiirin en eski örneklerinin Güney Fransa'da Provans dilinde yazılmış olduğudur. Ancak harcelerin keşfi ve sonrasında bu tip harcelerin tarihlendirilmesi ile Romanik Dilde Lirik Şiirin kökenleri konusu tekrar tartışmaya açılmıştır, zira Romanik Dilde ifadeler içeren harceler Provans Lirik Şiiri'nin eldeki en eski örneklerinden neredeyse yarım yüzyıl daha eskidirler. Bu durumda hem coğrafi yakınlığı hem de savaş veya barış zamanlarındaki siyasi, dini, ekonomik ilişkileri nedeniyle Güney Fransa ve İber Yarımadası arasında oluşabilecek edebi etkiler yeniden gözden geçirilmiştir. Önceden araştırmacıların tahmini Romanik Dilde lirik şiir türlerinin İber Yarımadası'na dışarıdan getirildiği yönündeyken Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin keşfi ve tarihlendirilmesi sayesinde bunun tersinin de mümkün olabileceği görülmüştür. Çalışmamızda elde ettiğimiz bilgiler ışığında bu ihtimal daha güçlü görünmektedir. Zira İber Yarımadası'nda X. ve XI. yüzyıllarda görülen zengin kültür hayatı edebi hayatı canlandırmış, bu da yeni edebi icatlara, şiire ve müziğe kapı aralamıştır. Bu tarz canlı kültür hayatı, görüyoruz ki, ancak sonraki yüzyıllarda, çevredeki krallıklarda, derebeyliklerde oluşmaya başlamış ve onlarda da bu tarz edebi faaliyetler yapılmıştır.

Çalışmamızı hazırlarken özellikle konuya dair kaynak bulmakta zorlandığımızı ifade etmek istiyoruz. Bu zorluğun başlıca sebebi kaynakların birçok farklı Batı Dilinde ve farklı harf çevirisi tercihleri ile hazırlanmış oluşudur. Daha iyi açıklamak gerekirse aynı kavramı ifade eden kelimenin farklı dillerdeki kaynaklarda farklı harf çevirisi tercihleri ile karşımıza çıkıyor oluşu veri tabanlarında arama yaparken işimizi oldukça güçleştirmiştir. Literatür taraması esnasında Türkçe kaynaklara baktığımızda gördük ki hem İbero-Romanik Dillerin kökenleri hem de Romanik Dilde ifadeler içeren harceler konusunda yeteri kadar çalışma bulunmamaktadır. Harceler konusunda var olan çalışmalar, genellikle Arap Dili ve Edebiyatı üzerine çalışan Türk araştırmacılar tarafından yapılmış ve onlar kaynakçalarında Batı Dilleri uzmanlarının, özellikle de İspanyolca yazan uzmanların

alışmalarına yeterince yer vermemişlerdir. Bu ve benzeri sebeplerle bakir sayılabilecek bu alanda biz de çalışmamız ile bizden sonra bu konuda dilbilimsel yahut edebi açıdan bir değerlendirme yapacak araştırmacılara bir kaynak yaratmayı hedefledik. Ekte yer verdiğimiz Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin mevcut okumaları ve Türkçe çevirileri, dilimizde daha önce yapılmamış bir iştir. Umarız ki yaptığımız çalışma ile mevcut akademik literatüre bir katkı yapabilmişizdir.



## KAYNAKÇA

- Abu-Haidar, Jareer A (1978): “The Kharja of the Muwashshah in a New Light,” **Journal of Arabic Literature**, C. IX, No:1, s.1-13.
- Abu-Haidar, Jareer A. (2005): “The Muwashshahat and the Kharjas tell their own story,” **Al-Qantara**, C. XXVI, No:1, s. 43-98.
- Adkins, Lesley ve Roy A. Adkins (2004): **Handbook to life in ancient Rome, Updated Edition**, New York, Infobase publishing.
- Alarcos Llorach, Emilio (1950): “Sobre las «jar̄yas» romances,” **Revista de Letras, Universidad de Oviedo**, C. III, s. 297-299
- Alatorre, Antonio (1989): **Los 1001 años de la lengua española**, México D.F., Fondo de Cultura Económica.
- Alborg, Juan L. (1970): **Historia de la literatura española: Edad Media y Renacimiento**, C. I, Madrid, Editorial Gredos.
- Alonso, Dámaso (1949): “Cancioncillas "de amigo" mozárabes,” **Revista de Filología Española**, C. XXXIII, s. 298-349.
- Alonso, Dámaso (1950): “Un siglo más para la Poesía Española,” **ABC Madrid**, 29 Nisan, s. 3.
- Álvarez Palenzuela, Vicente Á ve Luis Suárez Fernández (1991): **La España musulmana y los inicios de los reinos cristianos (711-1157)**, Madrid, Editorial Gredos.
- Anderson, James M. (1985): “Preroman indo-european languages of the hispanic peninsula.,” **Revue des Études Anciennes**, C. LXXXVII, No:3/4, s. 319-326.
- Andreose, Alvise ve Lorenzo Renzi (2013): “Geography and distribution of the Romance languages in Europe,” **The Cambridge History of the Romance Languages**, Ed. M. Maiden, J. C. Smith ve A. Ledgeway, C. II. Cambridge, Cambridge University Press, s. 283-334
- Armistead, Samuel G. (1987): “A Brief History of Kharja Studies,” **Hispania**, C. LXX, No:1, s. 8- 15.
- Armistead, Samuel G. (2005): “El problema de las jarchas,” **Dejar hablar a los textos: Homenaje a Francisco Marquez Villanueva**, Ed. P. Piñero Ramírez, C. I., Sevilla, Universidad de Sevilla, s. 57-

- Asensio, Eugenio (1970): **Poética y realidad en el cancionero peninsular de la Edad Media**, Madrid, Editorial Gredos.
- Aydın, Mustafa (2006): “Müveşşah,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XXXII, s. 229-231.
- Ayyıldız, Esat (2020): “Ebû Nuvâs’ın Şarap (Hamriyyât) Şiirleri,” **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVIII, s. 147-173.
- Balbuena Torezano, María del Carmen (2005): “Despierta, amor, que viene el alba: la voz femenina en la Europa medieval (albas, alboradas y Tagelieder),” **Meridies: Estudios de Historia y Patrimonio de la Edad Media**, C.VII, s. 113-125.
- Bayrav, Süheyla (1966): ““Courtois” aşk anlayışında Arap etkisi,” **Şarkiyat Mecmuası**, C. VI, s. 47-60.
- Bellido y García, Antonio (1967): “La latinización de Hispania,” **Archivo Español de Arqueología**, C. XL, No:115/116, s. 3-29.
- Beltrán Lloris, Francisco (2011): “Lengua e identidad en la Hispania romana,” **Palaeohispanica. Revista sobre lenguas y culturas de la Hispania Antigua**, C. XI, s. 19-59.
- Benabu, Isaac ve Joseph Yahalom (1986): “The Importance of the Genizah Manuscripts for the Establishment of the Text of the Hispano-Romance Kharjas in Hebrew Characters,” **Romance Philology**, C. XL, No:2, s. 139-158.
- Blázquez Martínez, José M. (1988): “Los griegos en la Península Ibérica. Siglos VII-V aC Analogías con la colonización griega en el Mar Negro. Colquida,” **Gerión**, C. I, s. 9-18.
- Bravo Bosch, María José (2008): “Itinerario histórico-jurídico desde los comienzos de la Hispania romana a los primeros “cives”,” **Hispania Antiqua**, C. XXXII, s. 93-106
- Bossong, Georg (2016): “Classifications,” **The Oxford Guide to the Romance Languages**, Ed. A. Ledgeway ve M. Maiden, Oxford, Oxford University Press, s. 63-72.
- Brea, Mercedes (2007): “Las Lenguas Románicas en la Edad Media,” **Manual de lingüística románica**, Ed. J. E. Gargallo, Barcelona, Ariel, s. 121-145.

- Burillo Mozota, Francisco (2005): "Celtiberians: Problems and Debates," **E-Keltoi Journal of Interdisciplinary Celtic Studies**, C. VI, s. 411-480.
- "Cairo Genizah - Cambridge Digital Library," (Çevrimiçi) <https://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/genizah/1>, 28 Ocak 2021.
- Calvo del Olmo, Francisco (2012): "La Romania: ébauche d'un carrefour linguistique," **Mutatis Mutandis: Revista Latinoamericana de Traducción**, C. V, No:2, s. 391-409.
- Cañas Murillo, Jesús (1990): **La poesía medieval: de las jarchas al Renacimiento**, Madrid, Anaya.
- Cano Aguilar, Rafael (1988): **El español a través de los tiempos**, Madrid, Arco/Libros.
- Cantera, Francisco (1949): "Versos españoles en las muwassahas hispano-hebreas," **Sefarad: Revista de Estudios Hebraicos y Sefardíes**, C. IX, No:1, s. 197-234.
- Clackson, James ve Geoffrey Horrocks (2007): **The Blackwell history of the Latin language**, Oxford, Blackwell Publishing.
- Cólera, Carlos J. (2008): "El valle medio del Ebro como zona de contacto lingüístico de las lenguas paleohispánicas," **Revista española de Lingüística**, C. XXXVIII, No:1, s. 5-32.
- Corominas, Joan, Israel Révah ve Samuel Stern (1953): "Miscelánea internacional sobre las jarȳas mozárabes," **Al-Ándalus: Revista de las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid y Granada**, C. XVIII, No:1, s. 133-148.
- Corriente, Federico (1993): "Nueva propuesta de lectura de las xarajāt de la serie árabe con texto romance," **Revista de Filología Española**, C. LXXIII, No: 1/2, s. 25-41.
- Corriente, Federico (1995): "El idiolecto romance andalusí reflejado por las xarajāt," **Revista de Filología Española**, C. LXXV, No:1/2, s. 5-33.
- Corriente, Federico (1996): "By No Means "jarchas mozárabes"," **Romance Philology**, C. L, No: 1, s. 46-61.
- Corriente, Federico (1997): **Poesía dialectal árabe y romance en Alandalús: cejeles y xarajāt de muwaššahāt**, Madrid, Gredos.

- Corriente, Federico (2009): "The "Kharjas": An Updated Survey of Theories, Texts and their Interpretation," **Romance Philology**, C. LXIII, No:1, s. 109-129.
- Corriente, Federico ve Ángel Sáenz-Badillos (1994): "Nueva propuesta de lectura de las xarajāt con texto romance de la serie hebrea," **Revista de Filología Española**, C. LXXIV, No:3/4, s. 283-289.
- Cunliffe, Barry (1999): **The Ancient Celts**, Londra, Penguin Books.
- Curchin, Leonard A. (2014): **Roman Spain: conquest and assimilation**, New York, Routledge.
- Curtius, Ernst R. (1955): **Literatura Europea y Edad Media Latina**, Çev. M. Frenk Alatorre ve A. Alatorre, México, Fondo de Cultura Económica, C. I.
- Deyermond, Alan (1973): **Historia de la literatura española 1: La Edad Media**, Çev. L. A. López, Barcelona, Ariel, C. I.
- Deyermond, Alan (1980): **Historia y crítica de la literatura española 1: Edad Media**, Ed. F. Rico, Barcelona, Editorial Crítica, C. I.
- Doron, Aviva (2010): "Hispanic Hebrew poetry: a bridge between the bible and medieval Iberian literatures," **eHumanista: Journal of Iberian Studies**, C. XIV, s. 57-82.
- Dronke, Peter (1995): **La Lírica en la Edad Media**, Barcelona, Ariel.
- Durmuş, İsmail (1998): "Hezl," **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XVII, s. 304-305.
- Düzgün, Osman (2007): "Endülüs'te ortaya çıkan bir şiir türü: "Muvaşşaha", " **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)**, C. XXII, s. 101-118.
- Elcock, William D. (1960): **The Romance Languages**, Londra, Faber & Faber Limited.
- El-Ubûdî , Câsım ve Cengiz Tomar (2000): "İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin," **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XXI, s. 74-76.
- Feria García, Manuel "Los moriscos y el uso de la aljamía," **Al-Andalus**

- C. (2000): **Magreb: Estudios árabes e islámicos**, C. VIII, s. 299-324.
- Fradejas Rueda, José M. (2016): **Las Lenguas Románicas**, Madrid, Arco/Libros.
- Frenk Alatorre, Margit (1975): **Las jarchas mozárabes y los comienzos de la lírica románica**, México, Colegio de México.
- Fried, Johannes (2016): **Charlemagne**, Çev. P. Lewis, Londra, Harvard University Press.
- Galmés de Fuentes, Álvaro (1983): **Dialectología mozárabe**, Madrid, Gredos.
- Galmés de Fuentes, Álvaro (1994): **Las jarchas mozárabes: forma y significado**, Barcelona, Crítica.
- García de la Fuente, Olegario R. (1992): “La Biblia en el Diccionario de la lengua española a través de la Vulgata latina,” **Fortunatae: Revista canaria de Filología, Cultura y Humanidades Clásicas**, C. IV, s. 213-228.
- García Gómez, Emilio (1949): “Más sobre las «jarýas» romances en «muwaššahas» hebreas,” **Al-Andalus**, C. XIV, No:2, s. 409-417.
- García Gómez, Emilio (1950): “Nuevas observaciones sobre las «jarýas» romances en muwaššahas hebreas,” **Al-Andalus**, C. XV, No:1, s. 157-177.
- García Gómez, Emilio (1952): “Veinticuatro jarýas romances en muwaššahas árabes,” **Al-Andalus**, C. XVII, No:1, s. 57-127.
- García Gómez, Emilio (1954): “Dos nuevas jarýas romances (XXV y XXVI) en muwaššahās arabes (MS. G. S. Colin),” **Al-Andalus**, C. XIX, No:2, s. 369-391.
- García Gómez, Emilio (1956): “La Lírica Hispano-árabe y la Aparición de una Lírica Románica,” **Al-Andalus**, C. XXI, No:2, s. 303-338.
- García Gómez, Emilio (1961): “A proposito del libro de K. Heger sobre las jarýas. Descifre de la jarýa de Schirmann,” **Al-Andalus**, C. XXVI, No:2, s. 453-465.
- García Gómez, Emilio (1975): **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco**, Barcelona, Seix Barral.
- García Gómez, Emilio “Arabistas, romanistas y anfibios,” **ABC Madrid**, 8

- |                                          |                                                                                                                                                                                            |
|------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| (1984):                                  | Ağustos 1984, s. 3.                                                                                                                                                                        |
| González, Déborah (2021):                | “Del manuscrito a la edición crítica: los debates de los trovadores gallego-portugueses,” <b>Patrimonio Textual y Humanidades Digitales</b> , C. III, s. 215-235.                          |
| Gorrochategui Churrua, Joaquín (2020):   | “Aquitano y Vascónico,” <b>Palaeohispanica. Revista sobre lenguas y culturas de la Hispania Antigua</b> , C. XX, s. 721-748.                                                               |
| Graves, Frank P. (1910):                 | <b>A History of Education during the Middle Ages and the Transition to Modern Times</b> , New York, The Macmillan Company.                                                                 |
| Harvey, Leonard P. (1990):               | <b>Islamic Spain, 1250 to 1500</b> , Londra, The University of Chicago Press.                                                                                                              |
| Harvey, Leonard P. (1992):               | “Alan Jones, Romance Kharjas in Andalusian Arabic Muwaššah Poetry: a Paleographical Analysis, London, Ithaca Press, 1988,” <b>Journal of Arabic Literature</b> , C. XXIII, No:1, s. 71-74. |
| Hatto, Arthur T. (1965):                 | <b>Eos: An Enquiry into the Theme of Lovers' Meetings and Partings at Dawn in Poetry</b> , Lahey, Mouton & Co.                                                                             |
| Heger, Klaus (1960):                     | <b>Die bisher veröffentlichten Ḥarğas und ihre Deutungen</b> , Tübingen, Max Niemeyer Verlag.                                                                                              |
| Herman, József ve Carmen Abellán (1997): | <b>El latín vulgar</b> , Barcelona, Ariel.                                                                                                                                                 |
| Hitchcock, Richard (1973):               | “Some doubts about the reconstruction of the kharjas,” <b>Bulletin of Hispanic Studies</b> , C. L, No:2, s. 109-119.                                                                       |
| Horta, Maria J. (2013):                  | “Ortaçağ İspanyol Epik Edebiyatı üzerinde Arap Edebiyatı Etkisi,” <b>İ.Ü. Şarkıyyat Mecmuası</b> , C. XXXIII, No:1, s. 93-129.                                                             |
| Hoz, Jesús J. de (2001):                 | “Sobre algunos problemas del estudio de las lenguas paleohispánicas,” <b>Paleohispanica</b> , C. I, s. 113-149.                                                                            |
| Hoz, Jesús J. de (2005):                 | “Epigrafías y lenguas en contacto en la Hispania antigua,” <b>Palaeohispanica</b> , C. V, s. 57-98.                                                                                        |
| Hualde, José I. ve Koldo Zuazo (2007):   | “The standardization of the Basque language,” <b>Language Problems and Language Planning</b> , C. XXXI, No: 2, s.                                                                          |

143-168.

- Huerta Calvo, Javier (1982): **La poesía en la Edad Media: lírica**, Madrid, Playor.
- Irujo, Xabier (2021): **Charlemagne's Defeat in the Pyrenees**, Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Jones, Alan (1988): **Romance Kharjas in Andalusian Arabic Muwaššah Poetry: A Paleographical Analysis**, Londra, Ithaca Press.
- Keay, Simon J. (1988): **Roman Spain**, Londra, British Museum Press.
- Lapesa, Rafael (1981): **Historia de la lengua española**, Madrid, Gredos.
- Łazor, Agnieszka (2019): "Influencia de las lenguas prerromanas en la lengua española," **Forum Filologiczne Ateneum**, C. I, No:6, s. 47-59.
- López García, Ángel (2000): **Cómo surgió el español: introducción a la sintaxis histórica del español antiguo**, Madrid, Editorial Gredos.
- Marinis, Raffaele C. di (2001): "I Celti e la Lombardia," **Antichità Altoadriatiche**, Ed. G. Cuscito, Roma, Edizioni Quasar, s. 203-226.
- Marcos Marín, Francisco (1997): "Lecturas y lecciones de las jarchas," **Al-Andalus Magreb: Estudios árabes e islámicos**, C. V, s. 75-86.
- Marcos Marín, Francisco (2001): "Forma y contenido en las cantigas de amigo y las jarchas. La nueva perspectiva," **Estudios Galegos Medievais**, Ed. Cortijo Ocaña, California, Centro de Estudios Galegos.
- Martín, José L. (2001): **Historia de España**, Madrid, Taurus.
- Meillet, Antoine (1980): **Historia de la lengua latina**, Çev. F. Sanz, C. Rodríguez ve A. M. Duarte, Reus, Ediciones Avesta.
- Menéndez Pidal, Ramón (1951): "Cantos Románicos Andalusíes Continuadores de una Lírica Latina Vulgar," **Boletín de la Real Academia Española**, C. XXXIII, No:133, s. 187-270.
- Menéndez Pidal, Ramón (1986): **Orígenes del español: estado lingüístico de la península ibérica hasta el siglo XI**, Madrid, Espasa-Calpe.

- Menéndez Pidal, Ramón ve Margit Frenk (2014): **Estudios sobre lírica medieval**, Madrid, Centro para la Edición de los Clásicos Españoles.
- Menéndez y Pelayo, Marcelino (1942): **Estudios y discursos de crítica histórica y literaria. Estudios generales. Edad Media influencias semíticas. Cervantismo**, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Millás Vallicrosa, Josep M. (1940): **La Poesía Sagrada Hebraicoespañola**, Madrid, Escuela de Estudios Hebraicos.
- Millás Vallicrosa, Josep M. (1946): “Sobre los más antiguos versos en lengua castellana,” **Sefarad**, C. VI, s. 362-371.
- Monroe, James T. (1974): “Two New Bilingual Harġas (Arabic and Romance) in Arabic Muwaššahs,” **Hispanic Review**, C. XLII, No:3, s. 243-264.
- Monroe, James T. (1979): “Two Further Bilingual Harġas (Arabic and Romance) in Arabic Muwaššahs,” **Hispanic Review**, C. XLVII, No:1, s. 9-24.
- Navarro Tomás, Tomás (1972): **Métrica Española: Reseña Histórica y Descriptiva**, Madrid, Ediciones Guadarrama.
- Oliviéri, Michèle ve Patrick Sauzet (2016): “Southern Gallo-Romance (Occitan),” **The Oxford Guide to the Romance Languages**, Ed. A. Ledgeway ve M. Maiden, Oxford, Oxford University Press, s. 319-349.
- Olmo Lete, Gregorio del (1986): “Las Muwaššahas de Ibn Šaddiq,” **Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos**, C. XXXV, s. 17-40.
- Orlandis, José (1987): **Historia de España 4 - Época Visigoda (409-711)**, Madrid, Editorial Gredos.
- Ortuño Arregui, Manuel (2016): “Latin de los cristianos,” **ArtyHum Revista de Artes y Humanidades**, C. XX, s. 57-65.
- Önalp, Ertuğrul (1988): **İspanyol Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Onur.
- Özdemir, Mehmet (2017): **Endülüs**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Pala, İskender ve Filiz Kılıç (2020): “Musammat,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XXXI, s. 233-235.
- Palmer, Leonard R. (1954): **The latin language**, Londra, Faber and Faber Limited.
- Pei, Mario (1949): **The story of language**, Philadelphia, JP Lippencott Company.
- Posner, Rebecca (1998): **Las Lenguas Romances**, Çev. S. Iglesias, Madrid, Cátedra.
- Pulgram, Ernst (1950): “Spoken and Wtitten Latin,” **Language**, C. XXVI, s. 458-466.
- Quirós, Manuel A. (1986): “Las glosas de Reichenau,” **Filología y Lingüística**, C. XII, No:1, s. 43–50.
- Ramírez Calvente, Ángel (1974): “Jarchas, moaxajas, zéjeles,” **Al-Andalus**, C. XXXIX, No:1, s. 273-299.
- Ribera y Tarragó, Julián (1912): **Discursos leídos ante la Real Academia Española en la recepción pública del Señor D. Julián Ribera y Tarragó el día 26 de Mayo de 1912**, Madrid, Imprenta Ibérica.
- Rosen-Moked, Tova (2000): “The muwashshah,” **The Literature of Al-Andalus**, Ed. M. Menocal, R. Scheindlin, M. Sells, New York, Cambridge University Press, s. 165-189.
- Sáenz-Badillos, Ángel (1981): “Notas sobre Poemas y Poetas Hispanohebreos,” **Nueva Revista de Filología Hispánica**, C. XXX, No:1, s. 207-218.
- Sánchez Romeralo, Antonio (1969): **El Villancico (Estudios sobre la lírica popular en los siglos XV y XVI)**, Madrid, Gredos.
- Sanson, Helena L. (2013): “The Romance Languages in the Renaissance and after,” **The Cambridge History of the Romance Languages**, Ed. M. Maiden, J. C. Smith ve A. Ledgeway, C. II, Cambridge, Cambridge University Press, s. 237-282.
- Scheindlin, Raymond P. (2000): “Moses Ibn Ezra,” **The Literature of Al-Andalus**, Ed. M. R. Menocal, R. Scheindlin, M. Sells, Cambridge, Cambridge University Press, s. 252-264.
- Solá-Solé, José M. (1969): “Nuevas jarýas romances en muwaššaha-s hebreas,” **Sefarad**, C. XXIX, No:1, s. 13-21.

- Solá-Solé, José M. (1970): “Nuevas h—arğa-s mozárabes,” **Kentucky Romance Quarterly**, C. XXVII, No:1, s. 29-46.
- Solá-Solé, José M. (1990): **Las Jarchas Romances y sus Moaxajas**, Madrid, Taurus.
- Stern, Samuel M. (1948): “Les vers finaux en espagnol dans les muwaššahs hispano-hébraïques: Une contribution à l’histoire du muwaššah et à l’étude du vieux dialecte espagnol "Mozarabe”,” **Al-Andalus**, C. XIII, No :2, s. 299-343.
- Stern, Samuel M. (1949): “Un Muwaššah Arabe avec Terminaison Espagnole, ” **Al-Andalus**, C. XIV, No :1, s. 214-218.
- Şensoy, Sedat (2009): “Stern, Samuel Miklos,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XXXVII, s. 429-430.
- Tejero Robledo, Eduardo (1996): “Arabismos en la lengua castellana: pretexto para el reencuentro magrebí,” **Didáctica. Lengua y literatura**, C. VIII, s. 295-318.
- Tenorio, Martha L. (1999): “En torno al término "villancico”,” **Los Villancicos de Sor Juana**, Ed. M. L. Tenorio, Ciudad de Mexico, El Colegio de Mexico, , s. 11-38.
- Toprak, Faruk M. (1999): “İbn Kuzmân,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XX, s. 154-155.
- Tovar, Antonio ve José M. Blázquez (1975): **Historia de la Hispania Romana : la Península Ibérica desde 218 a. C. hasta el siglo V**, Madrid, Alianza Editorial.
- Tuten, Donald, Enrique Pato ve Ora Schwarzwald (2016): “Spanish, Astur-Leonese, Navarro-Aragonese, Judaeo-Spanish,” **The Oxford Guide To The Romance Languages**, Ed. A. Ledgeway ve M. Maiden, Oxford, Oxford University Press, s. 382-410.
- Tuzcu, Kemal (2017): **Endülüs Şiirinde Zecel**, Ankara, Gece Kitaplığı.
- Uygun, Azize (2016): “Cambridge Kahire Geniza Koleksiyonunda Büyüsel Metinler,” **İnsan ve Yoplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. V, No:2, s. 355-374.
- Ünsal, Nil (2004): **Ortaçağ İspanyol Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Ürün Yayınları.

- Valencia Zuluaga, José N. (1998): “Panorámica del villancico,” **Thesaurus: Boletín del instituto Caro y Cuervo**, C. LIII, No:3, s. 628-642.
- Vardar, Berke (2002): **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Multilingual.
- Villar, Francisco (1996): **Los Indoeuropeos y los Orígenes de Europa: lenguaje e historia**, Madrid, Gredos.
- Wacks, David A. (2017): “An Interstitial History of Medieval Iberian poetry,” **The Routledge Companion to Iberian Studies**, Ed. L. L. Javier Muñoz-Basols, London, Routledge.
- Wright, Roger (1976): “Speaking, reading and writing late Latin and early Romance,” **Neophilologus**, C. LX, No:2, s. 178-189.
- Yazıcı, Hüseyin (1999): “İbn Bessâm eş-Şenterînî,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XIX, s. 376.
- Yıldız, Hakkı D. (1992): “Berberîler,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. V, s. 478-483.
- Yıldız, Musa (2013): “Zecel,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XLIV, s. 176-177.
- Yüksel, Azmi (1999): “İbn Senâülmülk,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. XX, s. 315-316.
- Zwartjes, Otto (2006): “The Muwashshah, and the Kharja: An Introduction,” **Proceedings of the International Conference on Arabic and Hebrew Strophic Poetry and its Romance Parallels. School of Oriental & African Studies [SOAS]. London, 8-10 October 2004**, Londra, School of Oriental and African Studies, s. 1-11.

## EKLER

**Ek-1 Harf Çevrisi (Transliterasyon) Tablosu**

| Arapça harf | İbranice harf | Unicode adı            | AND | DİA | Solá-Solé, 1990 | Solá-Solé'nin harfle ilgili açıklamaları                                   |
|-------------|---------------|------------------------|-----|-----|-----------------|----------------------------------------------------------------------------|
| ا           | א             | Ar. alef<br>İbr. alef  | ä'  | '   | ‘               | Yumuşak sesli bir vuruş ve sesli harf desteği. /a/, /e/, /o/, nadiren /i/  |
| ء           |               | Ar. hemze              |     |     |                 |                                                                            |
| ب           | ב             | Ar. beh<br>İbr. bet    | b   | b   | b               | /b/                                                                        |
| ت           | ט             | Ar. teh<br>İbr. tet    | t   | t   | t               | /t/                                                                        |
| ث           |               | Ar. theh               | t̤  | s̤  |                 |                                                                            |
| ج           | ג             | Ar. jeem<br>İbr. gimel | ÿ   | c   | ğ               | Fransızcada veya Katalancada /j/ sesi                                      |
| ح           |               | Ar. hah<br>İbr. he     | ḥ   | ḥ   | h               | Artdamaksıl ses; /a/, /e/ ve nadiren /o/ seslerini vermek için kullanılır. |
| خ           | ח             | Ar. khah<br>İbr. het   | j   | ḥ   | ḥ               | Artdamaksıl ses                                                            |
| د           |               | Ar. dal                | d   | d   | d̤              | Sürtüşmeli; /d/ sesini verebilir                                           |
| ذ           |               | Ar. thal               | d̤  | z̤  |                 |                                                                            |
| ر           | ר             | Ar. reh<br>İbr. resh   | r   | r   |                 |                                                                            |
| ز           | ז             | Ar. zain<br>İbr. zayin | z   | z   | z               | Titreşimli dişil ses; [z] sesine karşılık gelir                            |
| س           | ש             | Ar. Seen               | s   | s   |                 |                                                                            |

|   |   |                        |   |   |   |                                                                   |
|---|---|------------------------|---|---|---|-------------------------------------------------------------------|
| ش |   | Ar. sheen<br>İbr. shin | š | ş | š | Öndamaksıl;<br>İspanyolcadaki /s/<br>sesini verebilir             |
| ص | ז | Ar. sad<br>İbr. tsadi  | ş | ş | ş | Vurgulu /s/ sesi                                                  |
| ض |   | Ar. dad                | ḍ | ḍ | ḍ | Vurgulu /d/ sesi                                                  |
| ط | ח | Ar. tah<br>İbr. tav    | ṭ | ṭ | ṭ | Vurgulu /t/ sesi                                                  |
| ظ |   | Ar. zah                | ẓ | ẓ | ẓ | Vurgulu sürtüşmeli<br>dişsil ses                                  |
| ع | ע | Ar. ain<br>İbr. ayin   | ‘ | ‘ | ‘ | Titreşimli sürtüşmeli<br>gırtlaksıl ses. Güçlü<br>sesli vuruşu.   |
| غ |   | Ar. ghain              | g | ğ | ğ | Fransızcadaki /r/<br>sesine benzer<br>biçimde /g/ sesini<br>verir |
| ف | פ | Ar. feh<br>İbr. pe     | f | f |   |                                                                   |
| ق | ק | Ar. qaf<br>İbr. qof    | q | ķ | q | Vurgulu /k/ sesi                                                  |
| ك | כ | Ar. kaf<br>İbr. kaf    | k | k |   |                                                                   |
| ل | ל | Ar. lam<br>İbr. lamed  | l | l |   |                                                                   |
| م | מ | Ar. meem<br>İbr. mem   | m | m |   |                                                                   |
| ن | נ | Ar. noon<br>İbr. nun   | n | n |   |                                                                   |
| ه | ה | Ar. heh<br>İbr. he     | h | h |   |                                                                   |
| و | ו | Ar. waw<br>İbr. vav    | w | v | w | Yarı ünsüz; /u/ ve /o/<br>ve bazen de /b/ veya                    |

|   |   |                     |   |   |   |                                                  |
|---|---|---------------------|---|---|---|--------------------------------------------------|
|   |   |                     |   |   |   | /v/ seslerini verebilir.                         |
| ي | , | Ar. yeh<br>İbr. yod | y | y | y | Yarı ünsüz; /i/ veya<br>/e/ seslerini verebilir. |

Tablo Ek 1.1: Harf Çevirisi (Transliterasyon) Tablosu



## Ek-2 Romanik Dilde ifadeler içeren Harcelerın yer aldığı El Yazmaları

Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerın hangi el yazmalarında bulunduklarını bir tablo ile özetlemeyi uygun görüyoruz.

| Harce no. | Bulunduğu kaynaklar ve El Yazmaları                                                                                                                                                          | Müveşşah Yazarı |
|-----------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|
| H1        | <b>Diwan</b> , Ed. Heinrich Brody, C. I, s.89-91<br>El yazmaları<br>A= MS Oxford 1971, S= MS Schocken 37<br>B= MS Oxford 1970<br>Be= MS Berlin 103 (folio 123r)<br>MS Oxford 2853 (folio 26) | Yehuda Halevi   |
| H2        | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. I, s.149-150<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>B<br>Be (folio 124)<br>F= MS Frankfurt 159                                                                           | Yehuda Halevi   |
| H3        | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. I, s.157-158<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>Br= MS British Museum 5557 D (folio 8 (Gueniza))                                                                     | Yehuda Halevi   |
| H4        | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. I, s.163-164<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>B                                                                                                                    | Yehuda Halevi   |
| H5        | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. I, s.168-169<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>B<br>C= MS Cambridge T.-S. H 15/46 (Gueniza)                                                                         | Yehuda Halevi   |
| H6        | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. I, s.171-172<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>B                                                                                                                    | Yehuda Halevi   |
| H7        | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. I, s.176-177<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>B                                                                                                                    | Yehuda Halevi,  |
| H8        | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. II, s. 6-7<br>El yazmaları:                                                                                                                                     | Yehuda Halevi   |

|     |                                                                                                                                                                  |                        |
|-----|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|
|     | A<br>S                                                                                                                                                           |                        |
| H9  | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. II, s. 321-322<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>B<br>F<br>O= Oxford Ms. heb. e. 100 (folio 38 b)                                       | Yehuda Halevi          |
| H10 | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. II, s. 322-323<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>B<br>Ad= MS Adler (New York) 2.158 (folio 15 (Gueniza))                                | Yehuda Halevi          |
| H11 | <b>Diwan</b> , Ed. Brody, C. II, s. 324-325<br>El yazmaları:<br>A<br>S<br>B                                                                                      | Yehuda Halevi          |
| H12 | <b>Mose b. Ezra Diwan</b> , Ed. Heinrich Brody, C. I, s. 278-279<br>El yazmaları:<br>MS Adler (New York) 2.818 [folio 43 v (Gueniza)]                            | Moşe ben Ezra          |
| H13 | <b>Mose b. Ezra Diwan</b> , Ed. Brody, C. I, s. 279-281<br>El yazmaları:<br>MS Cambrşdge T.-S. H 15/42 (Gueniza)<br>MS Brit. Mus. Or.5.557 P (folio 8) (Gueniza) | Moşe ben Ezra          |
| H14 | <b>SOTRIFHP</b> , Ed. Heinrich Brody, C. II, s. 165-166<br>El yazmaları:<br>MS T.-S. 8 K 14/6 (Gueniza)                                                          | Yosef ben Saddik       |
| H15 | <b>Divan de Abr. b. E.</b> , Ed. Egers, s. 84<br><b>Poèmes de Abr. b. E.</b> , Ed. Rosin, s. 110-111                                                             | Abraham bin Ezra       |
| H16 | <b>SOTRIFHP</b> , Ed. Heinrich Brody, C. I, s. 28<br><b>SOTRIFHP</b> , Ed. Yellin, C. III, s. 15<br>El yazmaları:<br>S                                           | Todros Halevi Abulafia |
| H17 | <b>SOTRIFHP</b> , Ed. Heinrich Brody, C. I, s. 54<br><b>SOTRIFHP</b> , Ed. Yellin, C. III, s. 30-31<br>El yazmaları:<br>S                                        | Todros Halevi Abulafia |
| H18 | El yazmaları:<br>MS Oxford hebr. e. 100 (folio 40) (Gueniza)                                                                                                     | Kâtip Yosef            |
| H19 | El yazmaları:<br>MS T.-S. 8 K 14/6 (Gueniza)                                                                                                                     | Anonim                 |
| H20 | El yazmaları:<br>C= MS Cambridge T.-S. H 15/83 (Gueniza),<br>M= Mosseri (Kahire) s. 491 (Gueniza)                                                                | Anonim                 |
| A1  | Colin El Yazmaları, s. 17, no. 22                                                                                                                                | İbn Ubâde              |
| A2  | Colin El Yazmaları, s. 21-22, no. 31                                                                                                                             | El-A'mâ el-Tutli       |

|      |                                                                                           |                                                          |
|------|-------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|
| A3   | Colin El Yazmaları, s. 61, no. 90                                                         | Anonim                                                   |
| A4   | Colin El Yazmaları, s. 66, no. 98                                                         | Anonim                                                   |
| A5   | Colin El Yazmaları, s. 68, no. 102                                                        | El-A'mâ el-Tutîlî                                        |
| A6   | Colin El Yazmaları, s. 72, no. 109                                                        | İbn Abbâd<br>(veya isim karışıklığı nedeniyle İbn Ubâde) |
| A7a  | Colin El Yazmaları, s. 73, no. 110-74                                                     | İbnü'l Muallim                                           |
| A7b  | Colin El Yazmaları, s. 73-74, no. 111                                                     | Anonim                                                   |
| A8   | El Yazmaları:<br>Colin El Yazmaları, s. 81 no. 123<br>MS Yais folio 10v-11r, no. 15       | El-A'mâ el-Tutîlî                                        |
| A9   | Colin El Yazmaları, s. 91, no. 139                                                        | Anonim                                                   |
| A10  | Colin El Yazmaları, s. 96-97, no. 147                                                     | Anonim                                                   |
| A11  | Colin El Yazmaları, s. 101, no. 156                                                       | Anonim                                                   |
| A12  | Colin El Yazmaları, s. 106-107, no. 166                                                   | İbn Bakî                                                 |
| A13  | Colin El Yazmaları, s. 133, no. 177                                                       | Kümeýt el-Garbî                                          |
| A14  | Colin El Yazmaları, s. 119-120, no. 189                                                   | Anonim                                                   |
| A15  | Colin El Yazmaları, s. 121, no. 192                                                       | Anonim (veya Yais el yazmasına göre Kümeýt el-Garbî)     |
| A16  | Colin El Yazmaları, s. 139, no. 223                                                       | Anonim                                                   |
| A17  | Colin El Yazmaları, s. 142-143, no. 229                                                   | Lâridî                                                   |
| A18  | Colin El Yazmaları, s. 160-161, no. 259                                                   | Anonim                                                   |
| A19  | Colin El Yazmaları, s. 171, no. 272                                                       | El-A'mâ el-Tutîlî                                        |
| A20  | Colin El Yazmaları, s. 172                                                                | İbn Ubâde                                                |
| A21a | El Yazmaları:<br>Colin El Yazmaları s. 175-176, no. 279<br>MS Yais folio 70v-71r, no. 106 | Anonim (veya Yais el yazmasına göre El-Habbâz el-Mursî)  |
| A21B | Colin El Yazmaları s. 176-177, no.280                                                     | İbn Liyûn                                                |
| A22a | Colin El Yazmaları s. 216, no.343                                                         | İbn Bakî                                                 |
| A22b | El Yazmaları:<br>Colin El Yazmaları s. 217, no. 344<br>MS Yais folio 83v-84r, no. 128     | İbn Ruhaym                                               |
| A23  | Colin El Yazmaları s. 219, no. 347                                                        | Anonim                                                   |
| A24  | Colin El Yazmaları s. 219-220, no. 348                                                    | Anonim                                                   |
| A25  | Colin El Yazmaları s. 196-197, no. 316                                                    | El-A'mâ el-Tutîlî                                        |
| A26  | Colin El Yazmaları s. 218-219, no. 346                                                    | Mu'temid ibn Abbâd                                       |
| A27  | MS Yais folio 2r, no. 2                                                                   | İbn Bakî                                                 |
| A28a | MS Yais folio 3v, no. 4                                                                   | İbn Bakî                                                 |

|      |                                |                                                       |
|------|--------------------------------|-------------------------------------------------------|
| A28b | MS Yais folio 75v, no. 114     | El-Cezzâr                                             |
| A29  | MS Yais folio 31r, no. 46      | İbnü'l-Labbâna                                        |
| A30a | MS Yais folio 34r, no. 50      | İbn Arfa' Ra'so                                       |
| A30b | MS Yais folio 106v, no. 162    | İbn Melik Sarakustî                                   |
| A31  | MS Yais folio 38v-39r, no. 57  | İbn Arfa' Ra'so                                       |
| A32  | MS Yais folio 39v, no. 58      | Kümeýt el-Garbî                                       |
| A33  | MS Yais folio 44r, no. 66      | Kümeýt el-Garbî (veya Colin el yazmasına göre anonim) |
| A34  | MS Yais folio 52v-53r, no. 77  | El-Manîşî                                             |
| A35  | MS Yais folio 63r, no. 94      | İbnü's-Sayrafi                                        |
| A36  | MS Yais folio 66v, no. 99      | El-Habbâz el-Mursî                                    |
| A37  | MS Yais folio 81v-82r, no. 124 | İbn Lebbûn                                            |
| A38  | MS Yais folio 87v-87r, no. 134 | İbn Ruhaym                                            |
| A39  | DVP ed. Hoenerbach s.94-95     | İbn Kuzmân                                            |

Tablo Ek 2.1.: Romanik dilde harcelerin yer aldığı el yazmaları.

### Ek-3 Romanik Dilde ifadeler içeren Harcelerın yer aldığı Müveşşahların Yazarları

Arapça ve İbranice müveşşahların yazarlarını, bilinen doğum ve ölüm tarihlerini, doğum yerlerini ve hangi müveşşahları yazdığı bilgisini içeren bir tablo sunuyoruz.

| Yazarın adı            | Doğum ve ölüm tarihi              | Doğum yeri            | İlgili harce numaraları                        |
|------------------------|-----------------------------------|-----------------------|------------------------------------------------|
| Kâtip Yosef            | d. 1042 yılından önce             | Bilinmiyor            | H18                                            |
| İbnü'l Muallim         | XI. yy                            | Bilinmiyor            | A7                                             |
| İbn Arfa' Ra'so        | XI. yy                            | Toledo                | A30 ve A31                                     |
| İbn Lebbûn             | XI. yy                            | Levante               | A37                                            |
| Mu'temid ibn Abbâd     | d. 1040<br>ö. 1095                | Sevilla               | A26                                            |
| İbnü'l-Labbâna         | ö. 1113 (?)                       | Denia (Valencia)      | A29                                            |
| İbn Ubâde              | XI. yüzyılın ikinci yarısı        | Málaga                | A1 ve A20                                      |
| İbn Abbâd              | Bilinmiyor                        | Bilinmiyor            | A6                                             |
| El-Cezzâr              | XI. yy                            | Zaragoza              | A28                                            |
| Kümeýt el-Garbî        | XI. ve XII. yy                    | Extremadura           | A13, A32 ve A15                                |
| Lâridi                 | XII. yy                           | Lérida                | A17                                            |
| Moşe ben Ezra          | d. 1055-1060<br>ö. 1138'den sonra | Granada               | H12 ve H13                                     |
| El-A'mâ el-Tutuli      | ö. 1126                           | Tudela                | A2, A5, A8, A19 ve A25                         |
| El-Manişî              | XII. yy                           | Maniş (Sevilla)       | A34                                            |
| İbn Bakî               | ö. 1145                           | Córdoba               | A12, A22, A27 ve A28                           |
| Yehuda Halevi          | d. 1070-1075<br>ö. 1141           | Tudela veya Toledo    | H1, H2, H3, H4, H5, H6, H7, H8, H9, H10 ve H11 |
| Yosef ben Saddik       | d. 1080<br>ö. 1149                |                       | H14                                            |
| Ibn Ruḥaym             | XI. yy - XII. yy                  | Bocairante (Valencia) | A22 ve A38                                     |
| İbn Kuzmân             | d. ykl. 1080<br>ö. 1160           | Córdoba               | A39                                            |
| Abraham ben Ezra       | d. ykl. 1092<br>ö. 1161'den sonra | Tudela                | H15                                            |
| İbnü's-Sayrafi         | ö. 1174                           | Granada               | A35                                            |
| İbn Melik Sarakustî    | ö. 1175                           | Zaragoza              | A30                                            |
| El-Habbâz el-Mursî     | XII. yy                           | Murcia                |                                                |
| Todros Halevi Abulafia | d. 1247<br>ö. 1306                | Toledo                | H16 ve H17                                     |
| İbn Liyûn              | d. 1282<br>ö. 1349                | Almeria               | A21                                            |

|        |  |  |                                                                        |
|--------|--|--|------------------------------------------------------------------------|
| Anonim |  |  | H19, H20, A3,<br>A4, A7, A9, A10,<br>A11, A14, A16,<br>A18, A23 ve A24 |
|--------|--|--|------------------------------------------------------------------------|

Tablo Ek 3.1.: Müveşşah yazarları.



#### Ek-4 Romanik Dilde ifadeler içeren Harce Külliyatı

Çalışmamızın odak noktası olan Romanik Dilde ifadeler içeren harcelerin metinlerini ekte paylaşmayı uygun görüyoruz. Amacımız, çalışmanın çeşitli bölümlerinde numaralarını vererek kendilerinden bahsettiğimiz harceleri toplu halde, tarafımızca yapılan Türkçe çevirileri ile paylaşmaktadır.

Paylaştığımız listede her bir harce ilk yayınlandıklarındaki çalışmalardaki çevriyazı halleri ve elimizdeki son çevriyazı halleri ile yer almaktadır. Bu nedenle listeyi hazırlarken başta Stern'in keşfini duyurduğu çalışması olan "Les vers finaux en espagnol dans les muwaššahs hispano-hébraïques: Une contribution à l'histoire du muwaššah et à l'étude du vieux dialecte espagnol Mozarabe" (Fra. "İspanya İbranicesi ile yazılmış müveşşahlarda İspanyolca yazılmış son dizeler: Müveşşah tarihçesine ve eski bir ispanyol lehçesi olan Müsta'ribceye bir katkı") isimli kaynak çalışmasından ve aynı şekilde Emilio García Gómez'in keşfini ortaya koyduğu "Veinticuatro jarŷas romances en muwaššahas árabes" (İsp. "Arapça müveşşahlarda bulunan Romanik dilde yirmi dört harce") adlı çalışmasından harce külliyatının büyük bölümünün yayınlandığı ilk eserler olması ve bu harcelerin Romanik Dilde ifadeler içermesi hakkında bir tartışma bulunmaması dolayısıyla faydalanıyoruz. Elimizdeki son çevriyazı kaynağı Federico Corriente'nin 2009 yılında yayınlanan "The "Kharjas": An Updated Survey of Theories, Texts, and their Interpretation" isimli makalesidir. Bu makale hem oldukça yeni tarihli olması hem de çevriyazı yapılan kelimelerin kökenine göre büyük yahut küçük harfle yazılmaları nedeniyle oldukça faydalıdır. Corriente'nin çevriyazı biçiminde Romanik Dilde kelimeler, kelime parçacıkları ve ekler büyük harf ile; Arapça kelimeler, kelime parçacıkları ve ekler küçük harf ile gösterilmiştir. Arapça müveşşahların sonunda yer alan harceleri "Arapça" kelimesinin baş harfinden yola çıkarak (A1, A2, A3... gibi); İbranice müveşşahların sonunda yer alan harceleri İsp. **Hebreo** (İbranice) kelimesinin baş harfinden yola çıkarak (H1, H2, H3... gibi) sıralıyoruz. İbranice müveşşahlarda keşfedilen Romanik Dilde harcelerin keşfi daha önce gerçekleştiğinden öncelikle İbranice müveşşahlarda keşfedilen Romanik Dilde harceler ile başlamayı uygun görüyoruz.

## H1

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Al-Hasan (David) b. al-Dayyân adına yazılmış methiye müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 308)

### Harf çevirisi:

b'n sydy b'n                      'lqrd's tntb'n  
dšt 'lzm'n                      bn flyw dbn 'ldy'n (Stern, 1948: 308)

### Çevriyazı:

Ven sidi veni                      el querido ēš tan tabēni  
De este al-zamēni                      ven filyo de Ben al-Dayyēni (Stern, 1948: 309)

### Türkçe tercümesi:

Gel efendim gel                      sevmek ne kadar hoş  
Bu zamanlarda                      gel İbn al-Dayyan'ın oğlu

### Çevriyazı:

BÉN sídi BÉNE, / EL Q+ EREDÁS TÁNTA BÉNE // D+ EŠT+ azzaménE, / BÉN  
FÍLY D+ abn+ addayénE (Corriente, 2009: 125)

## H2

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Ebu İbrahim İshak b. Muhâcir adına yazılmış methiye müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 310).

### Harf çevirisi:

g'r šwš dbynb                      'dbynš b'lḥq  
g'rm knđ mbrn'd                      mn ḥbyby 'shq (Stern, 1948: 310)

### Çevriyazı:

(Gar) sois devina                      adivines bi-l-ḥaqq  
(Garne) cuándo mi vendrad                      min ḥabībī Ishāq (Stern, 1948: 311)  
(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

### Türkçe tercümesi:

(Söyle) sen falcısın                      ve doğru tahmin edersin  
(Söyle bana) ne zaman dönecek                      benim sevgilim İshak

### Çevriyazı:

GÁR ŚI YÉS DIBÍNA / E(D) DIBÍNAŚ balḥāq: // GÁRME KÁNDŌ+M BERNÁD  
/ MEW ḥabībE ishāq (Corriente, 2009: 125)

### H3

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Cidello lakabıyla bilinen Yosef b. Ferusiel adına yazılmış methiye müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 311).

#### Harf çevirisi:

dš knd mw sdyhl bnyd                      tn bwnh 'lbš'rh  
km r'yb dšwl 'šyd                      'n w'd 'lhg'rh (Stern, 1948: 312)

#### Çevriyazı:

(Des cuand) meu Cidello venid                      tan bona al-bișāra  
Como rayo de sol exid                      en Wādi-l-ḥiṡāra (Stern, 1948: 313)  
(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

#### Türkçe tercümesi:

Efendiciğim geldiğinden beri                      ne kadar güzel Albricia  
Bir gün ışığı gibi çıktı                      Guadalajara'da

#### Çevriyazı:

DEŠ KANDO MEW sidÉLLO BENÍD, / TAN BÓNA+ lbishára! // KOMO RÁYO  
DE ŠÓL IŠÍD / EN wád alḥajāra (Corriente, 2009: 125)

#### H4

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

İshak b. Qrispin adına yazılmış methiye müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 313).

##### Harf çevirisi:

gryd bš'y yrmn'lš                      km kntnyr 'mwm'ly  
šn 'lhbyb nn bbr'yw                      'dbl'ry dmnd'ry (Stern, 1948: 313)

##### Çevriyazı:

(Garyd) vos ey yermanellas                      cómo contenir a meu male  
Sin al-ḥabib non viviré yo                      advolaré demandaré (Stern, 1948: 314)  
(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

##### Türkçe tercümesi:

Söyleyin ey kızkardeşçiklerim                      derdimi nasıl tutacağım  
Sevgilimsiz yaşamayacağım ben                      ve uçup onu arayacağım

##### Çevriyazı:

GARRÍR BOŚ+ÉY YERMANÉLLAŚ, / KÍ+M KONTENERÁ(D) MEW MÁLE? /  
ŚIN alḥabíb NON BIBRÉYO, / AD ÓB L+ IRÉY DEMANDÁRE? (Corriente, 2009: 125)

## H5

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Ebu Harun Moşe b. Ezra adına kardeşini kaybetmesi dolayısıyla yazılmış müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 314).

### Harf çevirisi:

Bnyd lpškh 'dywn šn'lh km knđ mw qrgwn pwr'lh (Stern, 1948: 315)

### Çevriyazı:

Venida la Pascua, advien sin ello como (cáned) meu corazón por ello (Stern, 1948: 315)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

### Türkçe tercümesi:

Paskalya geldi hala onsuzum nasıl yanıyor kalbim onun yüzünden

### Çevriyazı:

BÉNED LA PAŚKA AYÚN ŚIN ÉLLO: // KÓM KÁNDED MEW QORAČÓN  
POR ÉLLO! (Corriente, 2009: 125)

## H6

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Ebu İshak Naḥman b. Azhār adına yazılmış methiye müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 316).

### Harf çevirisi:

|                  |                                 |
|------------------|---------------------------------|
| y' rb km bbr'yw  | kn 'št 'ljl'q                   |
| y' mn qbl'n yslm | yrdd b'lfr'q (Stern, 1948: 316) |

### Çevriyazı:

|                         |                                        |
|-------------------------|----------------------------------------|
| Ya rabb, cómo viviré yo | con (sin?) est al-jallāq               |
| Ya man qabl an yusallem | yuraddid bi-l-firāq (Stern, 1948: 317) |

### Türkçe tercümesi:

|                              |                                 |
|------------------------------|---------------------------------|
| Yâ Rab nasıl yaşayacağım ben | bu asi ile                      |
| Daha selam vermeden          | terketmekle tehdit eden biriyle |

### Çevriyazı:

ya rabbi, KÓM BIBRÉYO / KON ÉSTE alkhalláq? // ya min qábl+ an yisallám / yihaddád balfirāq (Corriente, 2009: 125)

## H7

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Tanınmış bir doktor ve Murabıtlar devrinde saray mensubu olan Ebu-l-Hasan Meir b. Qamniel adına yazılmış methiye müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 317).

### Harf çevirisi:

flywl 'lyno                      bbtš 'rdmyš 'nw š'nw (Stern, 1948: 318)

### Çevriyazı:

Filiol alieno                      (bebitex e durmis) a meu seno (Stern, 1948: 318)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

### Türkçe tercümesi:

Garip yavrucak                      içip uyudun koynumda

### Çevriyazı:

FILYÓLO ALYÉNO, / bibátshi A(D)DÓRMAŚ A(D) MEW ŚÉNO (Corriente, 2009: 125)

## H8

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 318).

### Harf çevirisi:

nn mt'nqş y' hbyby

f'nr dn'sw

'lql'lh rkşh

bšt't bfrmşw (Stern, 1948: 319)

### Çevriyazı:

Non me tengas ya ḥabībī

fa-unkiru dañoso

Al-ŷalāla ruşatu

(bastate) fermoso (Stern, 1948: 319)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

### Türkçe tercümesi:

Dokunma bana sevgilim

bana zarar verirsin

Korseme kırılıgandır

güzellikle yetin

## H9

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Abraham adındaki bir arkadaşı adına yazılmış müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 320).

### Harf çevirisi:

byš mw qrgwn dmyb                      y' rb šš mtrnrd  
tn m'l mtwlyd llḥbyb                      'nfrmw y'd kwnd šnrd (Stern, 1948: 320)

### Çevriyazı:

Vais meu corazón de mib                      ya rabb si se mi tornerad  
Tan mal meu doler li-l-ḥabib                      enfermo (yed) cuándo sanarad (Stern, 1948: 321)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

### Türkçe tercümesi:

Kalbim benden gittin                      Ya Rab bana döner mi  
Sevgilim yüzünden ne kadar acıyor canım                      Hastadır ne zaman iyileşecek

### Çevriyazı:

BÁY(D)ŞE MEW QORAČÓN DE MÍB, / ya ráb, ŚI ŚE ME TORNARÁD? // TAN  
MÁL ME DÓLED L+ alḥabīb! / ENFÉRMO YÉD, KÁND ŚANARÁD? (Corriente, 2009: 125)

## H10

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 322).

### Harf çevirisi:

‘sy kšn’šd bħd

qrb’d mwš dhš myš ‘nfrm’d (Stern, 1948: 323)

### Çevriyazı:

Stern herhangi bir çevriyazı önerisinde bulunmuyor

### Türkçe tercümesi:

Kötü şans ile doğdun

Ağla gözlerim daha da kötü olasın

### Çevriyazı:

así KE ŠANÉS DE BERDÁD, / QERBÁD // BOŚ D+ alwaḥsha E(D) MÁYŚ  
ENFERMÁD (Corriente, 2009: 125)

## H11

Yehuda Halevi'nin Dîvânından

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 323).

### Harf çevirisi:

kn kyr tn'd y' mm'

'm'nb hlb ly

kwl 'lbw b'rd fwrh mw sydy

nn b'rd 'lhly (Stern, 1948: 324)

### Çevriyazı:

(quen quier tened) ya mamma

(amâna) hulla li

Collo albo (verad) pora meu sîdî

non (verad) al-huli (Stern, 1948: 324)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

### Türkçe tercümesi:

Kim ki sahiptir ey anne

inanç beni affetti

Beyaz boynun görecek dışarıda efendim

görmeyecek mücevherlerini

### Çevriyazı:

PENNÓR TENÉD al 'iqdE yá+ mma, / amána hál-la li; // KÓLLO ÁLBO KÉRED  
BÉR MEW sídi, / NON KÉRED alhulí (Corriente, 2009: 125)

## H12

Moşe ben Ezra'nın Dîvânından

Yehuda Halevi adına arkadaşından ayrı olmanın acısını anlatmak için yazılmış müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 324).

### Harf çevirisi:

mškunyđ mšwtdys byd

ywlyw lstyh

tw'wmw 'tryš bndyd

f'lqwrh blnsyh (Stern, 1948: 325)

### Çevriyazı:

Stern herhangi bir çevriyazı önerisinde bulunmuyor

### Türkçe tercümesi:

Gözlerim görün gözlerim

...

O, aşkını başkalarına satıyor

Kandırıkçı taksit taksit

### Çevriyazı:

Miskína YED, BOŞÓTRÍŚ BÉD, / DÓLEDLA ŚA TÍYA. // TEW AMÁR AD+  
ÓTRÍŚ BENDÉD, / fájra bannasıyya! (Corriente, 2009: 125)

### H13

Moşe ben Ezra'nın Dîvânından

İbn Muhacir'in bir aile üyesinin adına yazılmış methiye müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 325).

#### Harf çevirisi:

byd 's'd 'šblyh

fy zy t'gr

qbr'h 'm gnnš

d'bn mb'gr (Stern, 1948: 326)

#### Çevriyazı:

Stern herhangi bir çevriyazı önerisinde bulunmuyor Aynı harceyi García Gómez şu şekilde yorumluyor:

¿Báydeš ad Ešbilya

fi zayyi tāyir?

¿Qērēd amigar-noš

d'Aben Muhaýir! (García Gómez, 1975: 419)

#### Türkçe tercümesi:

Gidiyorsan Sevilla'ya

kılığında tacirin

Bizi de arkadaşı yapıver

İbn Muhacir'in

#### Çevriyazı:

BÁYDAŚ+ AD+ ishbilya / fi záyyi tájir, // QE bará' a+ M GÁNNEŚ / D+ aban  
muhájir (Corriente, 2009: 126)

## H14

Yosef İbn Şaddiq tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 326).

### Harf çevirisi:

kfr m.mh

myw ‘lhbyb ‘št’dy’nb (Stern, 1948: 327)

### Çevriyazı:

Que faré mi mamma

meu-l-ḥabīb estad (yana) (Stern, 1948: 327)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

### Türkçe tercümesi:

Ne yaoacağım anneciğim

sevgilim kapıda

### Çevriyazı:

KÉ FARÉY, MÁMMA? / MEW alḥabīb EŠT+ AD YÁNA (Corriente, 2009: 126)

## H15

Abraham ben Ezra tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 327).

### Harf çevirisi:

g'r kfry <w>

km bbryw 'št 'lhbyb 'šb'r bwry lmrdyw (Stern, 1948: 327)

### Çevriyazı:

Stern herhangi bir çevriyazı önerisinde bulunmuyor Aynı harceyi García Gómez şu şekilde yorumluyor:

Gār ké farēyo

Kómo bibrēyo Ešt' al-ḥabīb ešpēro pōr ēl morrēyo (García Gómez, 1975: 421)

### Türkçe tercümesi:

Söyle ne yapacağım

Nasıl yaşayacağım Bu sevgiliyi bekliyorum onun için öleceğim

### Çevriyazı:

GÁR KÉ FARÉYO? / KÓMO BIBRÉYO? // EŠT+ alḥabīb, A(Š) ŠABÉR, POR ÉL MORRÉYO (Corriente, 2009: 126)

## H16

Todros Halevi Abulafia'nın Dîvân'ından

Bilge Kral X. Alfonso'nun danışmanlarından Zag de la Maleha lakabıyla tanınan İshak b. Şadoq adına yazılmış methiye bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 328).

### Harf çevirisi:

ky fr'yw 'w ky šyr'd dmyby      ḥbyby      nwn tytwlgš dmyby (Stern, 1948: 329)

### Çevriyazı:

Que faré yo o que serad de mibi      ḥabībī      non te tolgas de mibi (Stern, 1948: 329)

### Türkçe tercümesi:

Ne yapacağım ben veya bana ne olacak      sevgilim      uzaklaşma benden

### Çevriyazı:

KÉ FARÉYO O KÉ+N ŠERÁD DE MÍBE, // ḥabībī, / NON TE+ M ṬÁLYA DE MÍBE (Corriente, 2009: 124)

## H17

Todros Halevi Abulafia'nın Dîvân'ından

Adaşı, yönetici Todros Abulafia adına yazılmış methiye bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 329).

### Harf çevirisi:

‘lşb’ḥ bwnwg’r my dwn b’nš y’ lyš k’wtry ‘mš ‘myby tn q’ryš  
(Stern, 1948: 330)

### Çevriyazı:

Al-şabāḥ bono (gar) mi don venis ya lēš que otri amas a mibi tu no queris  
(Stern, 1948: 330)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

### Türkçe tercümesi:

Güzel sabah söyle bana nereden geliyorsun biliyorum başkasını seviyorsun  
sen beni sevmiyorsun

### Çevriyazı:

aşşabāḥ BÓNO, GÁRREME D+ON BENÉS, // YA LO ŠÉ KE ÓTRI AMÉS. / A(D)  
MÍBE TÚ NO(N) QÉREŠ (Corriente, 2009: 126)

## H18

(Kâtip) Yosef tarafından yazılmış

Lakabı şāhib al-šurṭa olan Ebu İbrahim Samuel ve kardeşi İshak (ö. 1042) adına yazılmış methiye bir müveşşahın sonunda yer alıyor. Stern Ebu İbrahim Samuel'in İbn Cebiol olduğu düşünüyor ve kardeşi İshak'ın ölüm tarihinin bilinmesi nedeniyle bu harcenin Romanik dilde en eski harce olduğunu iddia ediyor (Stern, 1948: 330).

### Harf çevirisi:

|                      |                                  |
|----------------------|----------------------------------|
| tnt 'm'ry tnt 'm'ry  | ḥyb tnt 'm'ry                    |
| 'nfrmyrwn wlywš gydš | ydwln tn m'ly (Stern, 1948: 331) |

### Çevriyazı:

|                           |                                      |
|---------------------------|--------------------------------------|
| Tan te amaré tan te amaré | ḥabīb tan te amaré                   |
| Enfermeron welyos gueras  | ya dolen tan male (Stern, 1948: 331) |

### Türkçe tercümesi:

|                                           |                               |
|-------------------------------------------|-------------------------------|
| Seni bunca sevmekten seni bunca sevmekten | sevgilim seni bunca sevmekten |
| Hastalandı sapasağlam gözlerim            | artık acıyor çok fena         |

### Çevriyazı:

TÁNT AMÁRE, TÁNT AMÁRE, / ḥabīb TÁNT AMÁRE, // ENFERMÉRON  
WÉLYOŚ jídOŚ, / YA DÓLEN TAN MÁLE (Corriente, 2009: 126)

## H19

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Methiye bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 332).

### Harf çevirisi:

byy' rqpby twbyh

knwn mtnyš 'lynh (Stern, 1948: 332)

### Çevriyazı:

Stern herhangi bir çevriyazı önerisinde bulunmuyor Aynı harceyi García Gómez şu şekilde yorumluyor:

Bay ya raqī, bay tu bīya,  
423)

ke non me tēnēš an-niya (García Gómez, 1975:

### Türkçe tercümesi:

Git utanmaz git yoluna

beni ele geçiremezsin haksızlıkla

### Çevriyazı:

BÁY, ya raqī, Báy Tú Bíya, // KE NON ME TENÉŠ anníya! (Corriente, 2009: 126)

## H20

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Stern, 1948: 333).

### Harf çevirisi:

y' 'smy y' qrh 'l'ynyn                      ky pwtrd lyb'rh 'lgybh                      ḥbyby  
(Stern, 1948: 333)

### Çevriyazı:

Stern herhangi bir çevriyazı önerisinde bulunmuyor Aynı harceyi García Gómez şu şekilde yorumluyor:

Yā 'asmar, yā qurra al-ainain!                      ħKī pōtrád lēbār al-gaiba,                      ḥabībī?  
(García Gómez, 1975: 424)

### Türkçe tercümesi:

Ey esmer, ey gözlerin ferahlığı!                      Kim dayanabilir yokluğa                      sevgilim?

### Çevriyazı:

ya+ smár, ya qúrrat al 'aynín, / KÍ POTRÁD LEBÁR algháyba, / ḥabíbi? (Corriente, 2009: 126)

## A1

Ibn ‘Ubāda tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 75).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

|                   |              |          |        |
|-------------------|--------------|----------|--------|
| MW SĪDĪ IBRĀHĪM   | Y’ NW’MN DLĶ | F’NT MYB | ḌY NJT |
| IN ṆWN Š NWN K’RŠ | YRYM TYB     | GRMY ‘WB | FRT    |

(García Gómez, 1975: 82)

### Çevriyazı:

MIÓ SIDI IBRAHIM,      YA NUEMNE DOLĶE,      VENTE MIB  
DE NOJTE.

IN NON SI NON QUERIS, IRĶME TIB:      GARME A OB  
LEGARTE. (García Gómez, 1952: 74)

### Türkçe tercümesi:

|                           |                    |                   |
|---------------------------|--------------------|-------------------|
| Efendim İbrahim           | Ey adı güzel       | Gel bana          |
| Geceleyin                 |                    |                   |
| Eğer istemezsen (gelmeyi) | Ben sana geleceğim | Söyle bana nerede |
| Bulayım seni              |                    |                   |

### Çevriyazı:

VĶN sídi abrahīm, / ya+ndá min thaljE, / VĶNT+ A(D)MĶB DE NÓKHTE, // O  
NON, ŠI NON KĶRES, / VIRĶM+ A(D)TĶB, / GARRĶ(D)ME ÓB liqáRTE  
(Corriente, 2009: 120)

## A2

Kör şair Ebül Abbas, el A'mâ al-Tutuli tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 87).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

G'R KM LBRY DĀ L-GAIBA<sup>h</sup> NWN TNT

Y' WLYŠ D 'L''ŠQ Š NN T (García Gómez, 1975: 90)

### Çevriyazı:

GAR Cóm LEVÁRE DA L-GAYBA ;NON TANTU!

;YA WELIYOS DE L-'AŠIQI SI NON TU! (García Gómez, 1952: 77)

### Türkçe tercümesi:

Söyle nasıl taşınır bu yokluk. O kadar da değil!

Ey gözlerinde aşığın eğer yoksan sen!

### Çevriyazı:

GÁR KÁN LEBARÉY D+ algháyba, BÓN TÁNTU! // ya wáyáŠ DE al 'áshiqa ŠI  
NON TÚ (Corriente, 2009: 120)

### A3

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 93).

#### **Harf çevirisi:**

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

YĀ FĀTĪN AFĀTĪN

WŠ YNTR'D

KNDW Ŷ'LŠ K'DD (García Gómez, 1975, s. 98)

Çevriyazı:

YĀ FĀTĪN, Ā FĀTĪN:

OS Y ENTRAD

CUANDO (raḥā al-šiq) KÉRİD (García Gómez, 1952: 79)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

#### **Türkçe tercümesi:**

Ey baştan çıkaran, ah baştan çıkaran

Gir buradan

Ne zaman zorluktan rahatlama istersen

#### **Çevriyazı:**

YA VÉT+EN+ E(D) VÉT+EN! / wúč YA TENRÁD K+ indhar khálEŠ KÉRED!

(Corriente, 2009: 120)

## A4

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Methiye bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 101).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

LB ԁY MW FGWR

L MY ԁY MW LDWR

NN STND' R-RAQĪBE

ŠT NWJT [K'R] MWR (García Gómez, 1975: 106)

### Çevriyazı:

¡Alba ԁe mió ıvigor?!

¡Alma ԁe mió ıdolor?!

... al-raqĭbi

ešta nohte amor. (García Gómez, 1952: 82)

### Türkçe tercümesi:

Şafak beni ısıtır

ve ruhumu acıtır

Casusu ziyaret ederek

bu gece sevgilimi

### Çevriyazı:

ÁLBO, qád min FOGÓRE, / almúdhı MEW DOLEDÓRE: // PÉSED+ AL arraqíbE,  
/ ÉŚ TU+ ŠTA NÓKHTE amíri (Corriente, 2009: 121)

## A5

Kör şair Ebül Abbas, el A'mâ al-Tutuli tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 110).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

AMĀN<sup>u</sup> AMĀN<sup>u</sup> YĀ L-MALIḤ G'R

BRKY TW [MY] QRŠ YĀ-LLĀH MT'R (García Gómez, 1975: 112)

### Çevriyazı:

¡AMĀNU, AMANUĪ YA L-MALIḤ! GARE

POR QUÉ TU ME QUERES, YĀ-LLĀH, MATARE. (García Gómez, 1952: 83)

### Türkçe tercümesi:

Aman aman ey güzel! Söyle

Niçin istiyorsun, Ey Allahım, beni öldürmek.

### Çevriyazı:

amánE amánE, ya+ lmalíḥ, GÁRE: // PORQÉ TU QORRÉS balláhi MATTÁRE?

(Corriente, 2009: 121)

## A6

Ibn ‘Abbād tarafından yazılmış

Almeria kralı Mu’tasım olduğu düşünülün bir kral adına yazılmış methiye bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Solá-Solé, 1990: 85).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

‘LS’M [dY] MN ḤāLE      BRQY Ḥālī QAD BāRE  
K FRY Y’ ‘MY      F’N Q BD LY[R]’R (García Gómez, 1975: 118)

### Çevriyazı:

ALSA-ME MĪN HĀLI,      MĪÓ HĀLI QAD BĀRE,  
¿KÉ FAREY, YA MAMMA?      BEN KERO VOLARE (García Gómez, 1952: 85)

### Türkçe tercümesi:

Kurtar beni bu halimden      Benim halim umutsuz  
Ne yapacağım anneciğim?      Keşke uçup kaçsaydım

### Çevriyazı:

assa’āma min khāli / mūdhi ḥāli QERBĀRE: // KÉ FARÉYO, yāmmi, / YA NON  
PÓDO LEBĀRE! (Corriente, 2009: 121)

## A7

Ibn al-Mu'allim tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 121).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

BN YĀ SAḤḤĀRĀ

‘LB QŠT KN B’L FGWR

KND BN’ BDY MWR (García Gómez, 1975: 126)

### Çevriyazı:

İVEN, YĀ SAḤḤĀRĀ!

ALBA K’EST CON BEL VİGORE

KANDO VENE PİDİ AMORE. (García Gómez, 1952: 88)

### Türkçe tercümesi:

Gel, ey sihirbaz!

Şafak ki güzel canlılığıyla

Geldiğinde ister aşkı

### Çevriyazı:

BĀY, ya saḥḥāra! / ĀLB+ AQEŠTE KON BĒL(LO) FOGÓRE, // kárbaná bidí yáwri (Corriente, 2009: 121)

## A8

Kör şair Ebül Abbas, el A'mâ al-Tutuli tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 135).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

MW L-ḤABĪB 'NFRM DY MW 'M'R

K' N DŠT'R

NN FYS 'MYB K Š' D NW LG'R (García Gómez, 1975: 138)

### Çevriyazı:

MEU L-ḤABĪB ENFERMO DE MEU AMAR.

¿KÉ NO D'ESTAR?

¿NON VES A MĪB KE S'A DE NO LEGAR? (García Gómez, 1952: 90)

### Türkçe tercümesi:

Sevgilim beni sevmekten hasta

Nasıl (hasta) olmasın?

Görmüyor musun bana gelmediğini?

### Çevriyazı:

MEW alḥabīb ENFÉRMO DE MEW AMÁR // KERRÁD ŠANÁR: // YA NI(N)

QÉŠ+ A(D) MÍ(B) BÉR, KOŠÉD MEW LOGÁR (Corriente, 2009: 121)

## A9

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk ve şarap konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 141).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

NN TMR'Y İLLĀ KN L-ŠARṬI

AN TAŶMA JALJĀLĪ MA'A QURṬI (García Gómez, 1975: 144)

### Çevriyazı:

NON T'AMARÉY, İLLĀ KON AL-ŠARṬI

‘AN TAŶMA’ JALJĀLĪ MA'A QURṬI. (García Gómez, 1952: 92)

### Türkçe tercümesi:

Seni sevmeyeceğim, bir şartla

Birleştirene dek halhalımı küpem ile

### Çevriyazı:

NON TEMTARÉY illa KON+ ashshárṭi // an tijammá<sup>s</sup> khalkháli ma<sup>s</sup> qúrṭi  
(Corriente, 2009: 121)

## A10

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 147).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

‘ŠT ‘L-RAQĪ MAMMĀ ‘ŠT ‘L-ḤARAK

MY ḤM (?) QAHRA<sup>h</sup>

‘NN BĪDW’ W’ L-FALAK (García Gómez, 1975: 150)

### Çevriyazı:

ESTE L-RAQĪ’, MAMMA, ESTE L-ḤARAK

ME ḤAMMA QAHRA

‘AN NUBIDŪ WA-L-FALAK. (García Gómez, 1952: 93)

### Türkçe tercümesi:

Bu utanmaz, anneciğim, bu şarlatan

İstiyor zorla

Yok olayım ben ve göğüslerim.

### Çevriyazı:

EŠT+ arraḡíʕ, MÁMMA, EŠT+ alḥarakí, // ME+ (ḍ)ḍámma(D) qáhra: / EN BÉDO  
EW alfalakÉ (Corriente, 2009: 121)

## A11

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 153).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

Ši kēreš komo bōno mīb

BYŶM IDĀ L-NAẖMA DŪK

BK’LH D’ ḤĀBB AL MULŪK (García Gómez, 1975: 156)

### Çevriyazı:

SI QUERES COMO BONO MIB.

BÉŶAME IDĀ L-NAẖMA DŪK:

BOKELLA DE ḤABB AL MULŪK. (García Gómez, 1952: 95)

### Türkçe tercümesi:

Şayet beni seviyorsan güzellikle,

Öp beni o halde bu inci dizisi:

Çilekten ağızcıkla

### Çevriyazı:

ŠI KÉREŠ KOM+ A(D) BÓN A(D)MÍB, // BÉYJAME E D+ annázme DÚK, //

BOKÉLLA DE ḥabb+ almulúk (Corriente, 2009: 121)

## A12

Ibn Bakī tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor. Aynı harceyi tek kelime farkla Yehuda Halevi'nin H5 numaralı harcesinde da görüyoruz (Solá-Solé, 1990: 118).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

BNḌ L BŠQH ‘YWN ŠNL

LŠRND MW QRŶWN BRL (García Gómez, 1975: 162)

### Çevriyazı:

VÉNİD LA PASCA, AY, AÚN SİN ELLU,

LAÇRANDO MEU CORAŶÚN POR ELLU. (García Gómez, 1952: 99)

### Türkçe tercümesi:

Geldi Paskalya, ah, hala onsuzum,

Mühürleniyor kalbim yüzünden onun.

### Çevriyazı:

BÉNED LA PÁŠKA AYÚN SİN ÉLLE: // xaş+RÉYA MEW QORAČÓN POR ÉLLE (Corriente, 2009: 121)

## A13

Al-Kumayt al-Garbī tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 165).

### **Harf çevirisi:**

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

NWN K'R NWN 'N JILL'L

ILLĀ S-SAMAR'L (García Gómez, 1975: 168)

### **Çevriyazı:**

NON QUERO, NON, JILLELLO,

ILLĀ L-SAMARELLO. (García Gómez, 1952: 100)

### **Türkçe tercümesi:**

İstemem, hayır, sevgiliciğim

esmerciğimden başkasını

### **Çevriyazı:**

NON KÉRO BÓNO ḥallÉLLO // illá assamrÉLLO (Corriente, 2009: 121)

## A14

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Ahmed adındaki bir genç adama yazılmış aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (Solá-Solé, 1990: 169).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

MAMMĀ ‘AY ḤABĪBĪ

Š L-ŶUMM’LH ŠAQRLH

‘LQL ‘LB

‘BK’LH ḤAMRLH (García Gómez, 1975: 176)

### Çevriyazı:

¡MAMMA, AYY ḤABĪBĪ!

SO L-ŶUMMELLA ŠAQRELLA<sup>h</sup>

EL COLLO ALBO

E BOKELLA ḤAMRELLA<sup>h</sup>. (García Gómez, 1952: 102)

### Türkçe tercümesi:

Anneciğim, ne sevgili!

Altında sarı saçlarının

Beyaz bir gerdan

ve kırmızı bir ağzıcık

### Çevriyazı:

MĀMMA, áy ḥabíbe! / ŠO+ ljumméLLA shaqrÉLLA // ÉLLE QÓLLO ÁLBO / E BOKÉLLA ḥamrÉLLA! (Corriente, 2009: 122)

## A15

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Al-Kumayt al-Garbī tarafından yazılmış aşk konulu bir müveşşah ile aynı bir başka müveşşahın sonunda yer alıyor (Solá-Solé, 1990: 95).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

N ŠY KYḌY N M KYṚḌ GRYR

KELMĀ

N Z'Y [KN] ŠN [M]ŠWṬ DRMYR

MAMMĀ (García Gómez, 1975: 182)

### Çevriyazı:

NO SE KEDA, NO ME KÉRED GAİRE

KELMA.

NO SEY [CON] SENO [MA]ŠUTO DORMİRE,

MAMMA. (García Gómez, 1952: 105)

### Türkçe tercümesi:

Kalmıyor, istemiyor söylemek bile bir kelime

Bilmiyorum, bu göğüs darlığıyla uyunur mu anne

### Çevriyazı:

NI(Ś)SI KÉRAD NO(M)+ ME KÉRED GARRÍRE / kılma: // TÍRÉY (EN ŚU)

ŠOBREŚÁWṬO DORMÍRE, / MÁMMA (Corriente, 2009: 122)

## A16

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 185).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

KT'L MY M' 'LMH

KKTY [MY] M' 'LMH (García Gómez, 1975: 188)

### Çevriyazı:

¿KI TUELLE ME MA ALMA?

¿KI QUERE MA ALMA? (García Gómez, 1952: 106)

### Türkçe tercümesi:

Kim çıkarır (benden) ruhumu?

Kim sever ruhumu?

### Çevriyazı:

KE TÁLLA(D)ME MA ÁLMA! // KE KÁRPE(D)ME MA ÁLMA! (Corriente, 2009: 122)

## A17

Lāridi tarafından yazılmış

Ibn ‘Ubayda’ye yazılan aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor. Benzer bir harceye kör şair Ebül Abbas, el A’mâ al-Tutîlî’nin yazdığı bir müveşşahın sonunda<sup>1</sup> rastlıyoruz (Solá-Solé, 1990: 108).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

NN DRMR̄Y MAMMĀ

‘R’Y ǦY MNY’N’

BWN ABŪ-L-QĀSIM

LF’Ŷ ǦY MṬR’N’ (García Gómez, 1975: 196)

### Çevriyazı:

NON DORMİRÉYO, MAMMA:

A RAYYO DE MANYANA

BON ABŪ-L-QĀSIM,

LA FAÏE DE MATRANA. (García Gómez, 1952: 109)

### Türkçe tercümesi:

Uyumayacağım, anneciğim:

sabahın ışıklarına dek

Güzel Ebül Kasım’ı

şafağın yüzü ile (görene dek)

---

<sup>1</sup> Çalışmamızda A19 numaralı harce.

**Çevriyazı:**

NON DORMIRÉYO, MÁMMA: / ARRÉYO DE MANYÁNA // POR abulqásim /  
LA FÁČE DE MEṬRÁNA (Corriente, 2009: 122)



## A18

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor. Benzer bir harceye Yehuda Halevi'nin yazdığı bir müveşşahın sonunda<sup>2</sup> rastlıyoruz (Solá-Solé, 1990: 139).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

KM S FLYWL 'LYNW

NWN MŠ ĐRMŠ 'MW ŠYNW (García Gómez, 1975: 202)

### Çevriyazı:

COMO SI FILIOLO ALIENO,

NON MÁŠ ADORMES A MEU SENO. (García Gómez, 1952: 111)

### Türkçe tercümesi:

Garip bir yavrucakmış gibi,

Uyumuyorsun artık benim koynumda.

### Çevriyazı:

KOMO ŠI FÓŠ FİLYÓLO ALYÉNO, // NON MAŠ LO+PREMÉS A(D) MEW  
ŠÉNO (Corriente, 2009: 122)

---

<sup>2</sup> Çalışmamızda H7 numaralı harce.

## A19

Kör şair Ebül Abbas, el A'mâ al-Tutuli tarafından yazılmış

Ebül Haccac adında bir vezir için yazılan methiye bir müveşşahın sonunda yer alıyor. Benzer bir harceye Lâridi'nin yazdığı bir müveşşahın sonunda<sup>3</sup> rastlıyoruz (Solá-Solé, 1990: 108).

### Harf çevirisi:

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

YĀ MṬR MY L-RAJĪMA<sup>h</sup>

‘R’Y ḌY MNY’NH

BWN ABŪ L-ḤAYĀĀ

LF’Ā ḌY MṬR’NH (García Gómez, 1975: 210)

### Çevriyazı:

ĭYĀ MADRE MIĀ L-RAJIMA

A RAYYO DE MANYANA

BON ABU-L-HAYĀĀ,

LA FAĀE DE MATRANA. (García Gómez, 1952: 113)

### Türkçe tercümesi:

Ey anneciğim şefkatlim benim

sabahın ışıklarına dek

Güzel Ebül Haccac’ı

şafağın yüzü ile (görene dek)

---

<sup>3</sup> Çalışmamızda A17 numaralı harce.

**Çevriyazı:**

ya MÁṬRE arraḥíma, / ARRÉYO DE MANYÁNA // POR abulḥajjáj / LA FAČE  
DE MEṬRÁNA (Corriente, 2009: 122)



Ibn ‘Ubāda tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1975: 213).

**Harf çevirisi:**

García Gómez makalesinde (1952) harcenin harf çevirisini paylaşmadığından kendisinin **Las jarchas romances de la serie árabe en su marco** (1975) adlı kitabından yararlanıyoruz.

ŠYŠ BYS YĀ SĪDĪ

KNT’ BŠ[R]WS

[L]BK’LH ĦAMRA

FYRMLY KA-LWRŠ (García Gómez, 1975: 218)

**Çevriyazı:**

Sí (si ben) yā sīdī, ke no (benis vos)

Bokella ħamrā, seréyo ka-l-warsi. (García Gómez, 1952: 116)

(Parantez içindeki ifadeler tarafımızca eklenmiştir)

**Türkçe tercümesi:**

Evet, evet, gel ey efendim ki sen gelmezsen

Kırmızı ağızcık olacağım kızıl bir güvercin gibi

**Çevriyazı:**

ŠÍ ŠABÉS, ya sídī, / KÁN BEBÉS MEW bássE! // MA BOKÉLLA ħámra /  
+(D)dayfARÉY kalwáršE (Corriente, 2009: 122)

## A21

Ibn Liyûn<sup>4</sup> tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor (García Gómez, 1952: 120).

### Harf çevirisi:

García Gómez harcenin harf çevirisini vermediği için Solá-Solé'nin kitabındaki (1990) 7a numaralı harceden yararlanıyoruz.

y'mm mw 'lḥbyb                      b.(y)š'n mn trn'd  
ğ'r kfry y' mm'                      'tn yğn'l llš'd (Solá-Solé, 1990: 75)

### Çevriyazı:

García Gómez transkripsiyonu vermediği gibi seslendirmeden de emin değil o nedenle bazı dizeleri boş bırakıyor. Biz bu boşlukları parantez ile belirtiyor ve parantezleri Solá-Solé'nin kitabından (1990) dolduruyoruz.

Yā mamma meu l-ḥabibi                      (bay-še no me tornađe)  
Gar ké faréyo, yā mamma,                      (in no mio 'inā' lešađe) (Solá-Solé, 1990: 75)

### Türkçe tercümesi:

Ey anneciğim, benim sevgilim                      gitti ve dönmüyor  
Söyle, ne yapacağım, ey anneciğim                      kederim benim bitmiyor

---

<sup>4</sup> Solá-Solé'ye göre bu müveşşahın yazarı Ibn Labbun'dur (Solá-Solé, 1990: 36).

Ibn Ruḥaym tarafından yazılmış

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor. Benzer bir harceye Ibn Bakī'nin yazdığı bir müveşşahın sonunda<sup>5</sup> ve bir de Yehuda Halevi'nin yazdığı bir müveşşahın sonunda<sup>6</sup> rastlıyoruz (García Gómez, 1952: 120).

### Harf çevirisi:

García Gómez harcenin harf çevirisini vermediği için Solá-Solé'nin kitabındaki (1990) 29b numaralı harceden yararlanıyoruz.

|                    |                                          |
|--------------------|------------------------------------------|
| nwn mtnkš y' ḥbyby | 'nqr dnyš                                |
| 'lgl'lt rḥšt       | bšt 'ṭwt' my rfyš (Solá-Solé, 1990: 124) |

### Çevriyazı:

|                           |                                                    |
|---------------------------|----------------------------------------------------|
| İNO ME TANGAS, YĀ ḤABIBI! | YO NO KERO DANIUSO.                                |
| AL-GILĀLATU RAJŞATU,      | BAST, A TOTO ME RIFIUSO. (García Gómez, 1952: 121) |

### Türkçe tercümesi:

|                         |                            |
|-------------------------|----------------------------|
| Dokunma bana, sevgilim! | İstemem zararlı olanı.     |
| Korseme narindir,       | Yeter! Hepsinden pişmanım. |

<sup>5</sup> Çalışmamızda A19 numaralı harce.

<sup>6</sup> Çalışmamızda H8 numaralı harce.

## A23

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor.

### Harf çevirisi:

García Gómez harcenin harf çevirisini vermediği için Solá-Solé'nin kitabındaki (1990) 53 numaralı harceden yararlanıyoruz.

‘m’n y’ ḥbyb                      ‘lwḥš mnfr’š  
bwn b’ḥ m’ bk’lh              ‘wšk tnyr’š (Solá-Solé, 1990: 174)

### Çevriyazı:

İAMĀN, YĀ ḤABĪBİ!              AL-WAḤŠ ME NO FARÁS.  
BON, BESA MA BOKELLA:      EO SÉ QUE NO TE IRÁS. (García Gómez,  
1952: 124)

### Türkçe tercümesi:

Aman, ey sevgilim!              Beni yalnız bırakma.  
Güzelim, öp benim ağızcığımlı      Bilirim ki gitmeyeceksin.

Yazarın adı bilinmiyor (anonim)

Aşk konulu bir müveşşahın sonunda yer alıyor.

### Harf çevirisi:

García Gómez harcenin harf çevirisini vermediği için Solá-Solé'nin kitabındaki (1990) 54 numaralı harceden yararlanıyoruz.

...d ħmš kn 'lš'mš

mn dyš km 'llzmš

'qwtš km 'lŋš

km'l .n d' lmš (Solá-Solé, 1990: 175)

### Çevriyazı:

García Gómez harf çevirisini vermediği gibi çevriyazıdan da emin olmadığını belirtiyor ve o nedenle boşluklar bırakıyor. Biz bu boşlukları parantez ile belirtiyoruz. Devamında çevriyazı için Solá-Solé'nin kitabından faydalanıyoruz.

() con ()

() como aleznas,

() agudas como lanzas,

¿quemantes? de llamas (García Gómez, 1952: 127)

ay ħumāš en al-šenaš

me mordeš kon al-lazmaš

aqutaš komo al-lanğaš

komo al-sin(n) de diāmaš (Solá-Solé, 1990: 176)

**Türkçe tercümesi:**

Ne yaralar (var)                      sinemde!  
Beni ısıırıyorsun                      ısırıklarınla  
Keskin                                      mızraklar gibi  
                                         uçları elmaslardan sanki

